

Müşfiq ATAKİŞİYEV

**AZƏRBAYCANIN
YENİ NEFT SİYASƏTİ
VƏ İQTİSADI YÜKSƏLİŞ**

BAKI - 2004

A30(04)

Müşfiq ATAKİŞİYEV,
iqtisad elmləri doktoru, professor

Elmi redaktor: *Ziyad SƏMƏDZADƏ, akademik*

M. Atakişiyev

A30(04) «Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş».

Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2004 – 264 s.

Bu kitab XX əsrin sonlarında Azərbaycanın yeni neft siyasətinin həyata keçirilməsi prosesinin özəlliklərini, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından əvvəlki və sonrakı dövrdə regionda baş verən ictimai-siyasi hadisələrin mahiyyətini araşdırır. «Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş» kitabı SSRİ-nin süqutundan sonra postsovet məkanında cərəyan edən proseslərin fonunda respublikamızda müstəqil dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsində qarşıya çıxan çətinlikləri, ölkəmizin milli iqtisadi və siyasi inkişaf modelinin yaradılmasını əhatəli şəkildə oxucuların diqqətinə çatdırır. Kitabda ümummilli lider Heydər Əliyevin yeni neft strategiyasının konseptual əsaslarının hazırlanmasında göstərdiyi tarixi xidmətlər və Prezident İlham Əliyevin həmin siyasətin həyata keçirilməsində oynadığı rola dair faktlar öz əksini tapmışdır. İnanırıq ki, kitab Azərbaycanın yeni dövr tarixini öyrənmək istəyən tələbə və aspirantlar, o cümlədən bu sahəni tədris edən müəllimlər üçün qiymətli vəsait olacaqdır.

Mushfig ATAKISHIYEV,
Doctor of economic sciences, professor

Scientific editor: *Ziyad Samadzadeh, academician*

“Azerbaijan’s new oil policy and the economic rising”. Baku, “Azerbaijan” publishing-house, 2004 – 264 p.

This book studies specific features of the process of implementation of Azerbaijan’s new oil policy at the end of XX century, and essence of socio-political events happening in the region before and after signing of “The Contract of the Century”. The book “Azerbaijan’s new oil policy and the economic rising” comprehensively presents to the readers the difficulties that our republic faced in strengthening its independence, in the background of processes taking place in post-soviet areas after collapse of USSR, and establishment of new model of political development. It reflects historical services of our national leader Heydar Aliyev in development of conceptual basis of the new oil strategy, as well as facts about the role that President Ilham Aliyev has been playing in implementation of that policy. We believe that this book will serve as a valuable asset for students and aspirants studying the history of new era and for master teaching in these fields.

A $\frac{480400000 - 030(04)}{M670(07) - 2004}$ Sifarişlə

© «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2004.

2 NOYAB

MÜƏLLİFDƏN

Hörmətli oxucu!

Diqqətinizə təqdim etdiyimiz bu kitab Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti sayılan və əsası ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş yeni neft strategiyasının uğurlarını özündə əks etdirir. Hər birimiz yaxşı bilirik ki, XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində müstəqil Azərbaycan dövlətinin sosial-siyasi və iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsində yeni neft siyasətinin rolu fəvqəladə olmuşdur. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra həyata keçirilmiş bu siyasət müxtəlif çətin mərhələlərdən, ziddiyyətlərdən keçmişdir. Bu mərhələlərin hər biri tariximizin ən şərəfli səhifələri kimi yadda qalacaqdır. Heç şübhəsiz ki, bu şərəfli səhifələrdən biri də «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması ilə bağlıdır.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin «Əsrin müqaviləsi»nin onuncu ildönümünün keçirilməsi haqqında» 19 iyul 2004-cü il sərəncamı xalqımızın həyatında fəvqəladə dərəcədə mühüm rol oynamış bu tarixi hadisənin əhəmiyyətini bir daha nümayiş etdirir. «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycan xalqının milli müstəqillik ideyalarının real həyatda öz ifadəsini tapmasında və dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsində olduqca böyük rol oynamışdır. 90-cı illərin əvvəllərində SSRİ-nin süqutundan sonra bütün postsovet məkanında cərəyan edən hadisələr nəticədə etibarilə müttəfiq respublikaların müstəqillik qazanmasına gətirib çıxardı. Lakin ilk vaxtlar bu müstəqillik müəyyən mənada formal xarakter kəsb edirdi.

SSRİ faktiki olaraq dağıldıqdan sonra yeni yaranan dövlətlərdən heç biri müstəqil şəkildə yaşamaq imkanına malik deyildi. Burada, əlbəttə ki, siyasi faktorların təsiri başlıca səbəblərdən biri idi, amma bu, iqtisadi amilləri arxa planda xatırla-

mağa əsas vermir. Heç bir dövlət iqtisadi müstəqillik əldə etmədən, sözün tam mənasında, siyasi azadlığa qovuşa bilməz. 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan 15 müttəfiq respublikanın arasından özünü müstəqil şəkildə dolandıra bilən ilk üçlüyə daxil edilmişdi. Ekspertlər respublikamızın Rusiyanın himayəsindən kənarında yaşaya biləcəyinə şübhə etmirdilər. Lakin siyasi həyatda müşahidə edilən ziddiyyətlər bu qənaətin real həyatda öz təsdiqini tapmasına ciddi şəkildə mane olurdu.

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması Azərbaycanda yeni bir tarixi şəraitin yaranmasına gətirib çıxardı. Bu müqavilə faktiki olaraq respublikanın regiondakı yerini daha da möhkəmləndirdi. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə ən güclü dövlətlərin timsalında yeni siyasi və iqtisadi tərəfdaşlar qazandı. Milli dövlətçiliyin sosial və iqtisadi dayaqları gücləndirildi. Bu müqavilənin imzalanması nəticəsində Azərbaycana yalnız neft sahəsində indiyə qədər 7 milyard dollara yaxın sərmayə yatırılmışdır. Ümumiyyətlə, «Əsrin müqaviləsi»nin Azərbaycanın ümumi inkişafına təsir imkanlarını araşdırarkən iki mühüm amilə diqqət yetirmək zərurəti meydana çıxır.

Birinci mühüm amil ondan ibarətdir ki, «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni ictimai formasıya keçid dövrünün şərtlərinə uyğun inkişafının əsaslarını müəyyənləşdirdi. Artıq bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun inkişaf yolunu seçən respublikamızda yeni iqtisadi münasibətlər sistemi bərqərar edilməli idi və təbii ki, bunun üçün yaxşı bazis yaratmaq tələb olunurdu. İqtisadiyyatda yüksəlişə nail olmağın isə yeganə yolu məhz xarici sərmayələrin cəlb edilməsindən keçirdi. «Əsrin müqaviləsi» bunun üçün yaxşı presedent yaradırdı. Bu müqavilə Azərbaycan iqtisadiyyatına sərmayə qoymağın mümkünlüyünə xarici investorları inandırdı və yalnız bundan sonra iqtisadiyyatın digər sahələrinə də sərmayələr yatırmaq meyli nəzərə çarpmağa başladı. Ən əsası isə o idi ki, dünyanın ən böyük şirkətlərinin iqtisadi maraqları Azərbaycanda qo-

vuşurdu. Bu, gələcək tərəqqi üçün real imkanları daha da artırmış oldu.

İkinci mühüm amil isə bundan ibarət idi ki, Azərbaycan güclü dövlətlərin iqtisadi maraqlarının bu və ya digər formada birləşdiyi məkana çevrilirdi. İqtisadi maraqlar isə beynəlxalq siyasi münasibətlərdə həlledici rol oynadığından «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasının sürətlənməsinə müsbət təsir göstərən bir faktor kimi qiymətləndirilirdi. Qısa vaxt ərzində respublikamız bunun real nəticələrini hiss etməyə başladı.

Prezident İlham Əliyevin 19 iyul 2004-cü il tarixli «Əsrin müqaviləsi»nin onuncu ildönümünün keçirilməsi haqqında» sərəncamı da bu tarixi hadisəni məhz belə xarakterizə edir: «Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış, sonradan isə beynəlxalq aləmdə yüksək qiymətləndirilmiş və haqlı olaraq «Əsrin müqaviləsi» adını almış bu sənəd qanun qüvvəsinə minərək respublikamızın salnaməsinə qızıl hərflərlə həkk olundu və Heydər Əliyevin neft strategiyasının şanlı səhifəsini açdı. Bu tarixi hadisə xalqımızın yaddaşında əbədi yaşayacaq. Müstəqilliyini bərqərar edən Azərbaycan Respublikası öz sərvətlərinə tam sahib olduğunu dünyaya bir daha əyani şəkildə bəyan etdi».

Heydər Əliyevin neft siyasəti ilk növbədə Azərbaycan xalqının tarixi mənafeləri üzərində qurulmuşdu. Bu siyasətin əsasını respublikanın regional əhəmiyyətinin artırılması, iqtisadi imkanlarının genişləndirilməsi, beləliklə də müstəqil dövlətin sosial və siyasi dayaqlarının möhkəmləndirilməsi təşkil etmişdir. Ümummilli liderimiz Xəzərin zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə etməklə Azərbaycanın ümumi inkişafını stimullaşdırmaq və beləliklə də dünya birliyinə inteqrasiyaya nail olmağa çalışmışdır. Təsədüfi deyil ki, «Əsrin müqaviləsi»ndə iştirak edən bütün dövlətlərin rəhbərləri bu tarixi razılaşmanı məhz böyük rəhbərimizin adı ilə bağlamış-

lar. Heydər Əliyevin bu layihənin reallaşmasında fəvqəladə dərəcədə mühüm rol oynadığını təsdiqləyən faktlardan biri də Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinə ümummilli liderimizin adının verilməsidir.

«Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan sərmayələr qeyri-neft sektorunun inkişafına da təkan vermişdir. Son illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrində müşahidə edilən əsaslı tərəqqi məhz bunun nəticəsi kimi qiymətləndirilməyə layiqdir. Qeyd edək ki, son beş il ərzində Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun həcmi hər il 10 faiz artır. Bu, ölkəmizdə əsaslı iqtisadi inkişafın mövcud olduğuna əyani sübutdur. Bundan başqa, əgər on il bundan əvvəl respublikamızda inflyasiyanın səviyyəsi 1600 faizə bərabər idisə, indi bu rəqəm cəmi 2-4 faiz təşkil edir.

Maraqlı faktlardan biri də ondan ibarətdir ki, ümumi daxili məhsul istehsalının 70 faizi özəl sektorun payına düşür. Müxtəlif sahələrə yatırılan xarici sərmayələrin ümumi həcmi 15 milyard dollara bərabərdir. Adambaşına düşən xarici sərmayənin həcminə görə ölkəmiz bir sıra dövlətləri geridə qoymuşdur. Artıq büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda əmək haqlarının artımı müşahidə olunur və bu proses davam etməkdədir. Heydər Əliyevin sərəncamları ilə səhiyyə, təhsil, mədəniyyət işçilərinin və başqalarının əmək haqqı 50, pensiyalar 40 faiz artırılmışdır. 2004-cü il dövlət büdcəsinin 60 faizi sosial məsələlərin həlli üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1999-cu ildə ümummilli lider Heydər Əliyev neft və qaz layihələrindən əldə olunan gəlirlərin səmərəli və itkisiz şəkildə istifadəsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında fərman imzalamışdır. Həmin fərmana uyğun olaraq yaradılmış Dövlət Neft Fondunda hazırda 800 milyon dollara yaxın vəsait toplanmışdır ki, bu da iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna investisiya qoyulmasına imkan verəcəkdir. Neft Fondunda toplanmış maliyyə vəsaiti əsasən

qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsinə və özəl iqtisadiyyatın bütün sahələrində əsaslı irəliləyişə nail olmaq məqsədlərinə sərf ediləcəkdir. Bu isə iqtisadiyyatın kompleks inkişafını təmin etməyə imkan verəcəkdir.

Bu nəticələr bir daha təsdiqləyir ki, «Əsrin müqaviləsi» hələ uzun illər tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olacaq, çünki Azərbaycanın yeni neft siyasətinin ictimai-siyasi məzmunu və tarixi əhəmiyyəti müstəqil dövlətçiliyimizin fundamentinin yaradılmasında müstəsna əhəmiyyətə malik olmuşdur. Prezident Heydər Əliyevin çox böyük fədakarlıqlar bahasına həyata keçirdiyi bu siyasətin əsasında Azərbaycan xalqının tarixi-millî mənafeləri amili dayanmışdır və buna heç kimin şübhəsi yoxdur. Yeni neft siyasətinin uğurla həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin də müstəsna xidmətləri olmuşdur. Onun böyük siyasətdəki ilk uğurlu addımları da məhz yeni neft strategiyasının reallaşdırılması prosesində iştirakı ilə bağlıdır.

Bu baxımdan Azərbaycan dövlətinin konseptual əsasları Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş yeni neft strategiyasını təhlil edərkən cənab İlham Əliyevin də fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirmək lazım gəlir. Azərbaycan xalqının iqtisadi tərəqqisini və milli dövlətçiliyimizin daha etibarlı şəkildə qorunmasını təmin edən neft siyasətinin həqiqi tarixi qiymətini müəyyənləşdirmək, onun ictimai və iqtisadi əhəmiyyətini araşdırmaq üçün kifayət qədər geniş təhlillər aparmaq lazımdır və bu prosesi sistemli şəkildə bütün çalarları ilə bir kitabda əks etdirmək olduqca çətindir. Amma hər halda biz bu vəzifəni diqqətinizə təqdim etdiyimiz kitabda minimum səviyyədə də olsa, yerinə yetirməyə çalışmışıq.

Kitabda SSRİ-nin süqutu və müstəqil dövlətlərin formalaşması prosesi də ətraflı şəkildə araşdırılıb və postsovet məkanında cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərin mahiyyəti təhlil

olunub. Çünki müstəqil Azərbaycan dövlətində cərəyan edən proseslərin məzmununu postsovet məkanında baş verənlərdən kənar təsəvvür etmək, sadəcə olaraq, qeyri-mümkündür. Azərbaycanın sonrakı uğurları və uğursuzluqları bu hadisələrin fonunda təhlil olunmalıdır və fikrimizcə, bu cür yanaşma həmin hadisələrin tarixi mənasını aşkarlamaq üçün də çox vacibdir.

Sonrakı bölmələrdə isə Azərbaycanın yeni neft siyasətinin ayrı-ayrı mərhələləri haqqında faktlar və bu faktların əsasında formalaşdırılmış analizlər öz əksini tapmışdır. Möhtərəm Heydər Əliyevin Azərbaycanın ümumi iqtisadi inkişafını təmin etməyə yönəlmiş yeni neft siyasətinin reallaşdırılması istiqamətində atdığı qətiyyətli və uğurlu addımlar, əldə edilmiş nailiyyətlərin ölkə iqtisadiyyatının çiçəklənməsində həlledici rolu, eyni zamanda cənab İlham Əliyevin özünün fərdi keyfiyyətlərinin – siyasi məharətinin və diplomatik bacarığının yeni neft siyasətinə təsiri də kitabda diqqət mərkəzində saxlanılan əsas məqamlardandır. Neft müqavilələrinin hazırlanması işində ortaya çıxmış çətinliklər, danışıqları aparan Azərbaycan nümayəndə heyətinin qətiyyətli və ardıcıl mübarizəsi, eyni zamanda bu prosesin qarşısını almağa yönəlmiş təxribatlar və onların aradan qaldırılması üçün Heydər Əliyevin nümayiş etdirdiyi prinsipi-
allıq kitabda ətraflı şərh olunmuşdur.

Onu da qeyd etməyi vacib bilirik ki, «Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş» kitabı ölkəmizin müstəqillik tarixini öyrənənlər üçün də qiymətli vəsait ola bilər. Çünki burada neft siyasəti ilə yanaşı, həm də milli dövlətçiliyimizin formalaşması prosesinin fəlsəfi-siyasi məzmununu haqqında fikirlər də öz əksini tapmışdır. Biz Heydər Əliyevin siyasi kursunun xüsusiyyətlərini, bu siyasi kursun Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik tarixinə verdiyi əvəzsiz töhfələri oxucuların diqqətinə çatdırmağa çalışmışıq.

İndi bütün dünya etiraf edir ki, prezident Heydər Əliyevin yürütdüyü siyasət nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün regionda təhlükəsizliyin və sabitliyin qarantı olmuşdur. Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji inkişaf yolu elə bir təkmil konsepsiya əsasında intişar tapmışdır ki, bu konsepsiya Azərbaycanın hansısa başqa bir dövlətin təsiri altına düşməsinə imkan verməmişdir. Nəzərə alsaq ki, Cənubi Qafqaz indi bir çox nəhəng dövlətlərin maraqlarının kəsişdiyi mürəkkəb bir ərazini əhatə edir, onda Heydər Əliyev siyasi kursunun hazırkı uğurlarının əhəmiyyətini başa düşmək bir o qədər də çətin olmaz.

Hörmətli oxucu!

Bu kitab ölkəmizin müstəqillik tarixinə baxış kimi də qiymətləndirilə bilər. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bu barədə, heç şübhəsiz ki, hələ çox kitab yazılacaq, tarixi əsərlər yaradılacaq. Ancaq bu bizim tariximizdir və onu nə qədər çox araşdırsaq da, yenə azdır. Çünki biz tariximizi öyrənməyə borcluyuq və tarix hər zaman olduğu kimi qalacaqdır. Biz də tariximizi elə olduğu kimi öyrənməliyik. Bu kitabın əsas məqsədi və istinad etdiyimiz başlıca prinsip də məhz bundan ibarətdir: tariximizi olduğu kimi öyrənmək. Bu tarixin isə əhəmiyyətli bir hissəsini Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev yazıb, Azərbaycanda əldə olunmuş bütün nailiyyətlər onun adı ilə bir-başına bağlıdır.

FROM THE AUTHOR

Dear reader!

The book that we are presenting to you now reflects successes of the new oil strategy, which is considered to be a historical achievement of the Azeri nation and was founded by our national leader Heydar Aliyev. We all are well aware that the role of the new oil strategy in strengthening the socio-political grounds of independent Azerbaijan state at the end of 20th and beginning of 21st centuries was extremely crucial. This policy implemented after Heydar Aliyev's coming to the power has gone through various difficult stages and contradictions. Each of these stages will remain in the history of our nation as its honor pages. No doubt that one of these honor pages relates to signing of "The Contract of the Century".

Decree of 19 July 2004 on "Holding 10th anniversary of "The Contract of the Century" issued by the President of our republic Ilham Aliyev once again reflects importance of this historical event playing a crucial role in our nation's life. "The Contract of the Century" has played an important role in giving life to the ideas of Azeri people in terms of national independence and for strengthening our state sovereignty. Events taking place at the beginning of 90^s in the whole post-soviet territory after the collapse of USSR resulted in all the partner republics' gaining their independence. However, for some period this independence had a formal character.

After USSR's factual collapse none of the newly established states was able to survive independently. Of course, impact of political factors here was one of the major reasons, but this doesn't give any justification to put economic factors in the background. No state can ever obtain political freedom without gai-

ning economic independence. At the beginning of 90s Azerbaijan was included into the list of first three countries that were, among 15 republics, capable to independently survive. Experts had no doubt that our republic would survive out of Russia's patronage. However, contradictions observed in political sphere were seriously hindering this perception to prove in real life.

Signing of "The Contract of the Century" brought to establishment of a new historical environment in Azerbaijan. This agreement, indeed, strengthened our republic's position in the region. Azerbaijan obtained new political and economic partners in the name of great powers in the international community. Socio-economic grounds of national statehood were strengthened. Signing of this agreement resulted in flow of investments in amount of about 7 billion USD only to the oil sector of Azerbaijan so far. In general, while studying factors of influence to development of the republic two important features require special attention.

First important factor is that "The Contract of the Century" determined basis of development of Azerbaijan's economy complying with terms and conditions of transition to a new social formation. The republic that already chose a path of development meeting requirements of market economy needed establishment of new economic relations and this, of course, requires a strong base. And the only way of achieving economic progress was passing through involvement of foreign investments. "The Contract of the Century" created a good precedent for this purpose. This agreement convinced foreign investors in the possibility of investing in Azerbaijan's economy, and only after this there was noticed an intention of investing in other fields of economy, too. The most important part was that interests of the biggest companies of the world were crossing in Azerbaijan, and this was increasing real opportunities for future progress.

Second crucial factor is that Azerbaijan became a place where economic interests of great powers crossed in various manners. And since economic relations play a decisive role in political relations, "The Contract of the Century" is assessed as a factor facilitating Azerbaijan's integration into the world community. Our republic started to feel real results of this contract in a very short period of time.

Decree of 19 July 2004 on "Holding 10th anniversary of "The Contract of the Century" issued by the President of our republic Ilham Aliyev characterizes this historical event in the following expression: "This contract developed under leadership of our national leader Heydar Aliyev, later highly appreciated by the international community and fairly called as "The Contract of the Century", gaining the force of a law, was engraved to the chronicle of our republic with golden letters and opened an honor page in the oil strategy of Heydar Aliyev. This historical event will live in the memories of our nation forever. Restoring its independence the Azerbaijan Republic once again declared to the world its full ownership over the native resources".

Oil strategy of Heydar Aliyev was, first of all, developed on historical interests of the Azeri people. Increasing the regional importance of the republic, enhancing its economic opportunities and thus strengthening social and political grounds of the independent state formed the basis of this strategy. Using carbon and hydrogen resources of the Caspian Sea our national leader tried to facilitate overall development of Azerbaijan and achieve its integration into the world community. It's not occasional that leaders of all states joining "The Contract of the Century" relate this historical contract with the name of our great leader. One of the samples reflecting extremely important role of Heydar Aliyev in implementation of this project is naming of Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline after the name of our national leader.

Investments put into the economy of Azerbaijan within "The Contract of the Century" facilitated development of also non-oil sector. Fundamental progress observed in all fields of Azerbaijan's economy during recent years is worth to be appreciated as its result. We should note that during last 5 years the volume of GDP has been increasing in 10% every year. This is a real proof of fundamental economic development in our country. Besides, while 10 years ago the rate of inflation in our republic was 100 percent, now this figure reaches only 2-4 percent.

One of the interesting facts is that 70% of GDP production falls to the share of the private sector. Total volume of investments put into various fields makes 15 billion USD. Azerbaijan leaves many countries behind in terms of per capita foreign investment. We can already observe salary increases in the organizations funded by state budget and this process is still going on. By the decrees of Heydar Aliyev salaries of health, education, culture workers and others were increased 50%, and of pensioners-40%. 60% of the state budget for 2004 is considered for addressing social issues.

In order to ensure effective use of oil and gas revenues without loss, in 1999 our national leader signed a decree on establishment of Azerbaijan State Oil Fund. The State Oil Fund established under that decree at present owns funds in amount of 800 million USD which will enable investing in the non-oil sector of economy. Funds collected in the Oil Fund will be mostly used for implementation of activities to improve living standards of IDPs and refugees, and to achieve fundamental progress in all fields of economy. And this will facilitate complex development of economy.

These results once again prove that "The Contract of the Century" will, for many years, be in the centre of attention of researchers, for the socio-political context and historical importance of the new oil strategy of Azerbaijan has had an excep-

tional role in establishment of foundation of our state independence. The policy that President Heydar Aliyev started to implement on account of his great devotion basis on historical national interests of the Azeri people and no one ever doubts this fact. President of the Azerbaijan Republic Mr. Ilham Aliyev also has an exceptional role in successful implementation of the new oil policy. His first successful steps in the filed of great politics are exactly related to his participation in the process of implementation of the new oil strategy.

In this regard, while studying the new oil strategy of the Azerbaijan Republic conceptual foundation of which was established by Heydar Aliyev initiatives of Mr. Ilham Aliyev also require a special attention. There's a need for comprehensive researches to identify the real historical value, and social and economic significance of the oil strategy that ensures economic development of the Azeri nation and further safeguarding of our national statehood. Therefore, it's very difficult to systematically reflect all the features of this process in one book. However, we have tried our best to fulfill this task, though in its minimum level, in the book that we are presenting to your attention.

The book deeply studies collapse of USSR and formation of independent states, and gives analysis of the essence of socio-political events taking place in the post-soviet territory, because it's impossible to imagine all the processes happening in the territory of independent Azerbaijan in separation of events taking place in the post-soviet territories. Azerbaijan's later achievements and failures should be analyzed in the background of these events and we believe that such an approach is very important to disclose historical sense of those events as well.

Other sections reflect facts on separate stages of Azerbaijan's new oil policy and analysis formed on the basis of these facts. Decisive and successful steps taken by Honorable Heydar Aliyev for realization of the new oil policy that focuses on economic

development of Azerbaijan, important role of the gained achievements in prosperity of the country's economy, as well as individual features of Mr. Ilham Aliyev-influence of his political ability and diplomatic skills to the new oil policy are main aspects kept in the centre of attention of this book. Difficulties confronted in developing of oil contracts, strong and systematic struggle of the Azeri delegation holding negotiations, as well as sabotages hindering this process and principles of Heydar Aliyev to prevent them are comprehensively described in the book.

It's also important to note that the book "Azerbaijan's new oil policy and the economic rising" might be a valuable asset for those who study Azerbaijan's history of independence, because it describes not only the facts related to the oil policy, but also the thoughts on philosophic-political content of the process of our national state building. We have tried to draw the attention of our readers to the features of the political course of Heydar Aliyev, and unusual contributions that this course has made to the history of independent statehood of Azerbaijan.

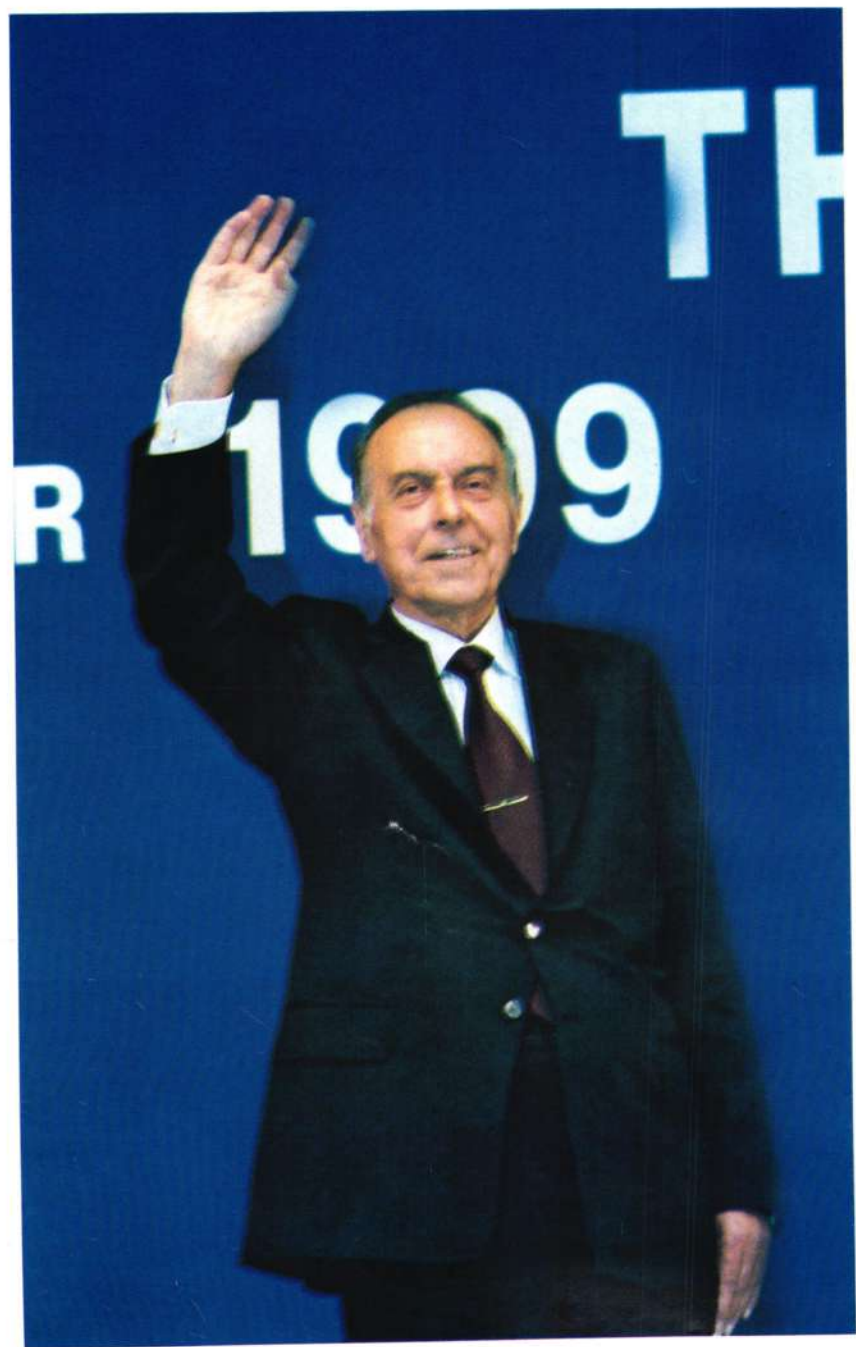
Now the whole world confesses that the policy implemented by Heydar Aliyev ensured security and stability not only in Azerbaijan, but also in the entire region. Strategic path of development determined by Heydar Aliyev was based on such an ideal concept that this concept prevented Azerbaijan from falling under the influence of any other state. If we consider that now South Caucasus covers a territory where interests of many big states cross, then it would not be difficult to understand significance of current achievements of the political course of Heydar Aliyev.

Dear reader!

This book may also be assessed as a review of Azerbaijan's independence history. As stated above, there's no doubt that a lot of books and historical works will be written on this subject. This is our history and it's never enough to study and analyze it, for

this is our obligation to learn our history, and the history will always remain as it is. And we should try to learn our history as it is. This is exactly the main goal and the principle of this book: to learn our history as it is. And one very important part of this history was written by our national leader Heydar Aliyev, and all the achievements are directly connected with his name.

ÖN SÖZ ƏVƏZİ

«Əsrin müqaviləsi» Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir

Bu gün Azərbaycan xalqı tarixi bir hadisənin – «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasının onuncu ildönümünü yola salmaqdadır. Hamımıza məlum olduğu kimi, «Əsrin müqaviləsi» müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirən unikal bir konsepsiyaya çevrilmişdir və onun şeriksiz müəllifi ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdir. Bu mənada Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin «Əsrin müqaviləsi»nin onuncu ildönümünün keçirilməsi haqqında» 19 iyul 2004-cü il tarixli sərəncamı böyük tarixi məna kəsb edir. Ümummilli liderinin möhkəm iradəsinə güvənən Azərbaycan xalqı bu unikal layihənin reallaşması üçün böyük maneələri və çətinlikləri dəf etməli olmuşdur. Prezidentin imzaladığı sərəncamda da «Əsrin müqaviləsi» məhz bu kontekstdən – xalqın sarsılmaz inamına güvənən böyük liderin tarixi nailiyyəti kimi səciyyələndirilir: «Postsovet məkanında yaranmış dövlət ilk dəfə Qərbin iri neft şirkətləri ilə belə böyük miqyasda saziş imzalamaqla Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını yaratdı. Bununla da prezident Heydər Əliyev o dövrün böhranlı sosial-iqtisadi şəraitində növbəti dəfə böyük siyasi cəsarət, dönməz iradə, dəqiq iqtisadi hesablama və dərin müdriklik nümayiş etdirərək müstəqil Azərbaycanın yeni neft doktrinasını irəli sürdü».

Bütün dövlətlərin müstəqillik tarixi kifayət qədər mürəkkəb mərhələlərdən keçib. Ən çətin məqamlarda, ən ağır situasiyalarda cəmiyyət tarixi şəxsiyyətlərin roluna, onların fəvqəlxarakter daşıyan fərdi keyfiyyətlərinə, siyasi məharətinə və uzaqgörənliyinə güvənir. İnsanları vahid bir toplum kimi bir

məqsəd ətrafında birləşdirən, onlara mövcud problemləri həll etmək qətiyyətini aşılaraq da məhz həmin inam olur. Bu mənada Azərbaycanın müstəqillik tarixinin son on ilini təhlil edərkən şəxsiyyət anlayışına diqqət yetirməmək, sadəcə, mümkün deyildir.

Xalqımızın ümummillə lideri Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin çox mühüm bir dönəmi müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi uğrunda aramsız və ardıcıl mübarizələrdə keçmişdir.

Bu qeyri-bərabər mübarizənin son məqsədi Azərbaycanın milli dövlətçiliyini qorumaq, onun yaşamasını və inkişafını təmin etmək, xalqın milli dirçəlişini stimullaşdırmaq, cəmiyyətdə dövlətçilik düşüncəsinin formalaşmasına nail olmaqdan ibarət idi. İndi, müstəqilliyin artıq on üçüncü ildönümünün arxada qaldığı bir vaxtda sadəcə görmək mümkün deyil ki, bu amallar gerçək həyatımızda öz təsdiqini tapmışdır. Azərbaycan müstəqilliyini nəinki qoruyub saxlaya bildi, həm də onu möhkəmləndirdi, iqtisadi sferada tarixi uğurlara imza atdı, beynəlxalq aləmdə öz sözünü deməyə qadir bir dövlətə çevrildi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin formalaşması prosesindən danışarkən əsasən iki istiqamətə diqqət yetirmək zərurəti ortaya çıxır. Birincisi, bu dövlətin modeli ilk növbədə düşüncələrdə yaranmalı idi. Yəni cəmiyyət müstəqil Azərbaycan dövləti adlanan siyasi təsisatın meydana çıxmasına psixoloji və siyasi baxımdan hazır olmalı idi. İdeoloji prinsiplər müəyyənləşmədən suveren dövlət qurmaq, əlbəttə ki, mümkün deyildir və Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu prosesində xüsusi önəm verdiyi ən vacib məsələ ictimai şüuru belə bir dövlətin mövcudluğuna hazırlamaqdan ibarət oldu. O, hər bir görüşündə, qəbul etdiyi hər bir qərarda, atdığı hər bir addımda xalqı bu amal ətrafında səfərbər etməyə çalışdı.

Hələ Naxçıvanda fəaliyyət göstərdiyi dövrdə 20 Yanvar faciəsinə ilk hüquqi-siyasi qiymət verən qərarın Ali Məclis tərəfindən qəbul edilməsinə nail olması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağına dövlət bayrağı statusunun verilməsi, 31 dekabrın dünya azərbaycanlılarının milli həmrəylik günü kimi təsbit olunması, nizami ordu quruculuğuna başlanması onun böyük dövlət xadimi kimi uzaqgörən bir siyasət həyata keçirdiyini göstərirdi. Heydər Əliyev totalitarizmin mənəgnəsindən yenicə qurtulmuş Azərbaycan xalqını müstəqil dövlət quruculuğuna hazırlayırdı və çox qısa bir vaxtda o buna nail oldu.

İkinci mühüm istiqamət isə dövlətin maddi-sosial təməlinin formalaşdırılmasını tələb edirdi. Prezident Heydər Əliyev respublikanın bərpad vəziyyətə düşmüş iqtisadiyyatını yenidən dirçəltməyə, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin mənafeələrini ifadə edən sosial dövlətin yaranmasına nail olmağa çalışırdı və onun prinsipiallığı, qətiyyəti bu sahədə də böyük uğurlar qazanmasına imkan yaratdı. Azərbaycan çox qısa vaxt ərzində iqtisadiyyatın sabit inkişafına və mədəni tərəqqiyə nail oldu, vətəndaşların sosial vəziyyəti nəzərəcarpacaq dərəcədə yaxşılaşdırıldı. Bütün bunlar nəticə etibarilə cəmiyyət daxilində monolitliyin yaranmasına, ciddi sosial şərtlərə və möhkəm iqtisadi təmələ əsaslanan milli birliyin təmin olunmasına stimül verirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həm ideoloji-siyasi amillər, həm də sosial-iqtisadi parametrlər Azərbaycan dövlətçiliyinin qurulması prosesində paralel şəkildə həyata keçirilirdi və Heydər Əliyevin siyasəti bu iki mühüm faktorun çulğalaşdığı vahid bir konsepsiya kimi özünü göstərirdi. Cəmiyyətin milli dövlətçilik ideologiyası ətrafında səfərbər edilməsi Azərbaycanda milli dirçəliş prosesinin sürətlənməsinə və siyasi münasibətlər sisteminin milli maraqlar amili üzərində inkişaf tapma-

sına səbəb oldu. «Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş» kitabı bu məsələləri ətraflı şəkildə təhlil edir.

Kitabın əsas məqsədi Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Azərbaycanın yeni neft siyasətinin mahiyyətini və bu siyasətin həyata keçirilməsində cənab İlham Əliyevin tarixi əhəmiyyət daşıyan xidmətlərini oxucuların diqqətinə çatdırmaqdan ibarətdir.

Müəllif bu mövzunu mühüm bir prosesin – Azərbaycanda milli dövlətçilik ənənələrinin formalaşması və müstəqil dövlət quruculuğunun tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirir. Şübhəsiz ki, müstəqilliyin son on illik tarixində baş vermiş böyük hadisələrə məhz bu cür yanaşmaq tarixi proseslərin məntiqi qanunauyğunluqlarını, nailiyyətlərimizi, qarşılaşdığımız ən müxtəlif çətinliklərin mahiyyətini və nəhayət, təhlil edilən mövzunun real məzmununu aşkarlamaq baxımından çox vacibdir. Çünki yeni neft siyasətinin əhəmiyyəti məhz yeni dövlət quruculuğu işində onun oynadığı həlledici rolla ölçülür.

Heç kim inkar edə bilməz ki, Azərbaycan neft amilindən uğurlu şəkildə istifadə edə bilməsəydi, müstəqilliyin taleyi kifayət qədər fərqli xarakter daşıya bilərdi. Sovet İttifaqının süqutundan sonra Azərbaycan müstəqil bir dövlət kimi özünü həm daxildə, həm də beynəlxalq münasibətlər sistemində təsdiq etmək üçün bu əhəmiyyətli faktorun təsirindən səmərəli şəkildə istifadə etməliydi. Məhz bu baxımdan neft strategiyası ölkəmiz üçün həyati əhəmiyyət daşıyan böyük bir proses kimi nəzərdən keçirilməlidir. Etiraf etməliyik ki, Müşfiq Atakişiyev «Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş» kitabında bu vəzifənin öhdəsindən uğurla gəlməyə müvəffəq olmuşdur.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, prezident Heydər Əliyevin 1994-cü ildə xarici neft şirkətləri ilə aparılan danışıqların yekunları haqqında imzaladığı fərmanla başlayan bu kitabın ilk fəslinin birinci bölməsi SSRİ-nin süqutunun bütün post-sovet məkanında yaratdığı iqtisadi-siyasi şəraitə həsr olunmuş-

dur. Çünki məhz bu şərait müstəqil Azərbaycanın, eləcə də digər keçmiş müttəfiq respublikaların sonrakı inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində həlledici təsirə malik olmuşdur.

Müəllif bu barədə haqlı olaraq yazır: «SSRİ-nin süqutu bütün postsovet məkanında yeni ictimai-siyasi münasibətlər sisteminin bərqərar olmasına şərait yaratdı. Təxminən 70 illik bir dövr ərzində nəhəng Sovet imperiyasının tərkibində olmuş respublikalar indi tamamilə fərqli tarixi situasiyanın şərtləri altında yaşamağa məcbur olmuşdular.

Hər şey yenidən başlamalı idi: siyasi həyatda da, iqtisadiyyatda da, ictimai münasibətlər sistemində də, hətta mədəni sferada da. Qarşıda həllini gözləyən çox mühüm problemlər dururdu. Çünki bütövlükdə cəmiyyətin özü dəyişmişdi, köhnə sosializm stereotipləri tarixin arxivinə göndərilirdi və postsovet məkanında yaşayan bütün xalqlar bu tarixi prosesin dikte etdiyi qanunauyğunluqlara tabe olmağa məcbur idilər. Amma onların hansı yolu seçəcəyi, hələ ki, heç kimə məlum deyildi: nə baş verənlərin tarixi-siyasi məzmununu hələ də tam aydınlığı ilə dərk edə bilməyən sadə vətəndaşlara, nə də siyasi baxımdan yetkinləşmiş və bu prosesə təsir göstərmək missiyasını öz üzərinə götürmüş təbəqələrə».

Birinci fəslin ikinci bölməsində isə yeni neft siyasətinin ən böyük uğurlarından sayılan «Əsrin müqaviləsi»nin Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində və iqtisadi dirçəliş prosesinin start götürməsində oynadığı əvəzsiz rola diqqət yetirilmişdir.

Kitabda bu tarixi əhəmiyyətli hadisə bütün regionda cərəyan edən hadisələrin mərkəzində dayanan və Azərbaycanı qısa vaxt ərzində həm siyasi, həm də iqtisadi mənada regionun liderinə çevirən mühüm faktor kimi təhlil olunur. «Müstəqil dövlətimizin iqtisadi və siyasi əsaslarının möhkəmləndirilməsində ölkənin təbii sərvətlərinin səmərəli şəkildə istifadə edil-

məsinin nə dərəcədə mühüm rol oynadığını indi Azərbaycan da hamı çox yaxşı başa düşür. Bu mənada konseptual əsasları Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş yeni neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi respublikanın iqtisadi inkişafını və dövlət quruculuğu prosesinin dönməzliyini təmin edən mühüm faktor kimi qiymətləndirilə bilər.

Əsası 1994-cü ilin payızında qoyulmuş «Əsrin müqaviləsi» yalnız vəd etdiyi iqtisadi mənfəətə görə deyil, həm də geosiyasi və tarixi məzmununa görə Azərbaycan üçün fəvqəladə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyev bu ideyanın reallığa çevrilməsi naminə nümayiş etdirdiyi prinsiplilik və qətiyyət sayəsində ölkəmizi dünyanın ən qüdrətli dövlətlərinin strateji tərəfdaşına çevirməyə müvəffəq olmuşdur», – deyər qeyd edən müəllif müqavilələrin hazırlanması ilə bağlı danışıqlar prosesində qarşıya çıxan çətinlikləri, Azərbaycan Prezidentinin şəxsi fədakarlığı sayəsində bütün problemlərin qətiyyətlə aradan qaldırılmasını faktların dili ilə oxucuların diqqətinə çatdırmağa çalışmışdır. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında əldə olunmuş uğurlar, cəmiyyətin həyatında baş vermiş müsbət dəyişikliklər «Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş» kitabında rəqəmlərin dili ilə və konkret faktlar əsasında göstərilmişdir.

Neft amilinin iqtisadi və siyasi münasibətlər sisteminə təsiri, bu qiymətli təbii sərvətə nəzarət uğrunda beynəlxalq güclərin apardığı mübarizə və möhtərəm Heydər Əliyevin belə bir mürəkkəb vəziyyətdə ölkəmizin milli maraqlarını tam şəkildə özündə ehtiva edə bilən bir razılaşmanın imzalanmasına nail olması da müəllif tərəfindən ətraflı şəkildə şərh olunmuşdur.

Birinci fəslin üçüncü bölməsində isə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisinin yaratdığı yeni situasiya və bu layihənin həyata keçirilməsinin vəd etdiyi uğurlar təhlil olunur. Müəllif haqlı olaraq Bakı-Tbilisi-Ceyhanı möhtərəm Heydər Əliyevin şah əsəri kimi səciyyələndirir: «Neftin nəqlinin çox-

variantlılığı məsələsi hələ «Əsrin müqaviləsi» imzalandıqdan dərhal sonra meydana çıxmışdı. Lakin bəzi maneələr – biz onlar haqqında əvvəlki fəsillərdə ətraflı danışmışıq – bu layihələrin reallaşmasına imkan vermirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, problemin həlli ilk növbədə Azərbaycan hökumətinin qətiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı idi və belə bir çətin mərhələdə Heydər Əliyev bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürərək neftin nəqlinin çoxvariantlılığı üzərində ısrar etdi və bununla da situasiyanın inkişaf istiqaməti tamamilə dəyişdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan ideyasının ortaya çıxması da məhz neftin bir neçə kəmərlə vasitəsilə nəql olunması arzusunda olmuşdu. Layihədə iştirak edən dövlətlərin də bir çoxu bu məsələnin həllində Azərbaycana yaxından dəstək verdi. Çünki Xəzərin neft və qaz yataqlarının istismarı ilə bağlı layihələrin gerçəkləşməsində Azərbaycan nə qədər maraqlıdırsa, iştirakçı dövlətlər də bir o qədər maraqlıdır. Başqa cür desək, bu ölkələrin hər birinin sözügedən prosesdə həyati əhəmiyyətli özəl iqtisadi mənafeləri birləşir və həm də yalnız iqtisadi yox, eyni zamanda siyasi gözləntilər də var».

Hamımıza məlumdur ki, bu universal layihənin şəriksiz müəllifi xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev olmuşdur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin inşası Azərbaycanın neft ehtiyatlarının alternativ variantlarla nəqlini həyata keçirməyə hesablanmışdı və burada diqqəti çəkən bir məqam da bundan ibarətdir ki, bəzi xarici dövlətlərin maraqları layihənin gerçəkləşməsinə nəzərəcarpacaq dərəcədə mane olurdu. Çünki BTC tək-cə iqtisadi mənafeələr amilinə əsaslanmırdı, həm də bəzi siyasi maraqları nəzərə alırdı. Azərbaycan belə bir kəmərin inşasına nail olmaqla həm neft siyasətinin perspektiv təhlükəsizliyini təmin etdi, həm də regionun əsas iqtisadi və siyasi güc mərkəzinə çevrilə bildi. BTC ölkəmizə yeni etibarlı tərəfdaşlar qazandırdı, milli dövlətçiliyin təməlini daha da möhkəm-

ləndirdi. Kitabda bütün bu uğurlar mükəmməl bir konsepsiyanın tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilir.

İkinci fəsil isə əsasən cənab İlham Əliyevin neft siyasətində oynadığı müsbət rolun mahiyyətinin açıqlanmasına həsr edilmişdir. Müəllif bu mühüm amili Azərbaycanda son on il ərzində baş vermiş dəyişikliklərdə həlledici rol oynamış bir proses kimi səciyyələndirir və tarixi faktlarla göstərir ki, İlham Əliyev faktoru həm neft sazişlərinin hazırlanmasında və imzalanmasında, həm də onların həyata keçirilməsində çox vacib təsirə malik olmuşdur.

«Yeni neft strategiyası və İlham Əliyev faktoru» adlanan bu fəslin «Böyük neft sazişlərinin imzalanmasında İlham Əliyevin tarixi xidmətləri» bölməsində bu mövzunun təhlilinə cəhd göstərilmişdir. «İlham Əliyev bununla da əsas fəaliyyət prinsipinin məhz Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət etməkdən ibarət olduğunu nümayiş etdirdi və qeyd etmək lazımdır ki, sonrakı illəri əhatə edən fəaliyyətində də bu onun uğurlarına stimül verən mühüm faktor kimi çıxış etmişdir. İlham Əliyev Azərbaycanın geopolitik mövqeyinin əhəmiyyətini, onun təbii sərvətlərinin ümumi inkişafında hansı rol oynaya biləcəyini, eyni zamanda ölkənin iqtisadi potensialını çox gözəl bilən siyasi xadim və iqtisadçı olduğunu sübut edərək neft siyasətinin reallaşmasında kifayət qədər aktiv şəkildə iştirak etmişdir. Onun qazandığı uğurların gerçək mahiyyəti əslində elə Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət formuluna istinad edirdi və bu da təsadüfi deyildir. Çünki İlham Əliyev Heydər Əliyev məktəbindən dərs almışdır və bu ona müvəffəqiyyət gətirən faktordur», – deyərək müəllif yazır.

M. Atakişiyev cənab İlham Əliyevin yeni neft siyasətinin reallaşmasında yaxından iştirakı faktını ən uğurlu məqamlardan biri kimi səciyyələndirir və qeyd edir ki, bu faktların hər biri İlham Əliyevin yüksək məziyyətlərə malik siyasətçi imicini özündə ehtiva edir və etiraf etmək lazımdır ki, müasir

Azərbaycanın tarixində onunla müqayisə oluna biləcək ikinci belə bir lider yoxdur. O, siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində Heydər Əliyev kursunun layiqli davamçısı olduğunu dəfələrlə sübut etmişdir və bu, İlham Əliyevin Azərbaycan ictimai rəyində formalaşmış müsbət obrazının ən başlıca ştrixini təşkil edir.

Ümumiyyətlə, ikinci fəslin ilk bölməsində Azərbaycanın yeni neft siyasətinin keçdiyi mürəkkəb yolda İlham Əliyev faktorunun əhəmiyyəti əsaslandırılmış şəkildə şərh olunur və müəllif neft strategiyasının reallaşması prosesinin ən mühüm məqamlarından biri kimi təqdim etdiyi danışıqlar mərhələsində cənab İlham Əliyevin hansı mühüm addımlar atdığını göstərir.

Məlum olduğu kimi, yeni neft siyasətinin doğurduğu yeni situasiya yalnız iqtisadi gəlirlərlə, əhalinin sosial durumunun yaxşılaşması ilə məhdudlaşmır. Bu tarixi hadisə Azərbaycanın geosiyasi mövqelərinin əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənməsində, beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni müttəfiqlər qazanmasında da vacib rol oynamışdır. Bu baxımdan neft strategiyasının xarici siyasətə təsir imkanlarının araşdırılmasına, həqiqətən, ehtiyac var və «Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş» kitabında bu məsələlərə də diqqət yetirilmişdir. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra regionda yaranmış yeni siyasi situasiya və bu dövrdə Azərbaycanın mövqelərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə güclənməsi, müəllifin fikrincə, iqtisadi amillərin xarici siyasətdə mühüm faktor olduğuna əyani misal kimi qiymətləndirilə bilər.

Kitabda o da qeyd olunur ki, Azərbaycan dövləti «Əsrin müqaviləsi»ndən xarici siyasətin həyata keçirilməsində uğurla istifadə edə bilmişdir və bu da yeni neft siyasətinin kifayət qədər təkmil xarakter daşmasından irəli gəlirdi. «Doğrudur, bəzi dövlətlər rəsmi Bakının müxtəlif məsələlərlə bağlı mövqeyini

müdafiə etməyə çalışırdılar, amma heç bir konkret təminat mexanizmi yox idi ki, ekstremal situasiyalarda Azərbaycan onların dəstəyinə arxalana bilər, yoxsa yox. «Əsrin müqaviləsi» isə buna birmənalı təminat yaradırdı. Hər halda bir neçə böyük dövlətin kifayət qədər nüfuzlu şirkətlərinin ölkə iqtisadiyyatına sərmayə qoyması və bununla bağlı tərəflərin üzərinə qoyulan öhdəliklər çox şeyi dəyişirdi», – deyə qeyd edən müəllif daha sonra yazır ki, bu şirkətlərin hər biri öz ölkələrinin siyasətinə yüksək səviyyədə təsir göstərmək imkanlarına malikdirlər və elə təkcə bu faktın özü Azərbaycanın beynəlxalq sferada ciddi bir lobbiyə arxalana biləcəyini təsdiqləyirdi.

Öhdəliklər məsələsi isə bundan heç də az əhəmiyyət kəsb etmirdi. Neft müqavilələrinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Azərbaycanın prinsipial maraqlarına, ən azı, toxunmaq zərurəti ortaya çıxır və buna görə də dünya dövlətləri Cənubi Qafqazla bağlı məsələlərdə ölkəmizin mənafeleləri də hesablaşmalı olurlar. M. Atakişiyevin bu əsərində «Əsrin müqaviləsi»ndən sonra Azərbaycanın yaxın və uzaq ölkələrlə münasibətlərində nəzərə çarpan dəyişikliklər kifayət qədər aydın bir formada əks etdirilib və fikrimcə, bunlar müstəqil dövlətimizin xarici siyasətini öyrənmək istəyənlər üçün gərəkli faktlardır.

Kitabın sonuncu bölməsi isə Azərbaycanın yeni neft siyasətinə dair cənab İlham Əliyevin fikirlərini özündə əks etdirir. Burada biz cənab İlham Əliyevin neft siyasətinin incəliklərini mükəmməl səviyyədə bilən və bu siyasəti təkmil formada həyata keçirməyə qadir bir dövlət xadimi olduğunu görürük. «Neft bizim üçün məqsəd deyil, vasitədir» deyən cənab İlham Əliyev bu vasitənin iqtisadiyyatın ümumi inkişafına və vətəndaşların sosial həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilməsini günün vacib vəzifəsi kimi səciyyələndirir. Bütün çıxışlarında, müsahibələrində o, Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarından səmərəli şəkildə faydalanmağın yollarını dəqiq bildi-

yini və bunun üçün vahid bir konsepsiyadan çıxış etməyin zəruriliyini nümayiş etdirir.

Cənab İlham Əliyev Heydər Əliyevin siyasi kursunun varisi kimi neft siyasətində də bu kursun prinsiplərinə əməl etməyin qaçılmaz olduğunu göstərir. «Cənab İlham Əliyev «Əsrin müqaviləsi»ni Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyasında mühüm rola malik faktorlardan biri kimi qiymətləndirir və öz mövqeyini kifayət qədər mükəmməl bir səviyyədə əsaslandırmağı bacarır.

İlham Əliyevin fikrincə, yeni neft siyasəti elə müəllifi Heydər Əliyev olan Yeni Azərbaycan ideyasının təməl prinsipini təşkil edir və bu strategiyanın uğurla həyata keçirilməsi nəticə etibarilə Yeni Azərbaycan quruculuğunun uğurla həyata keçirilməsi deməkdir. Azərbaycanın müasir dünyanın olduqca mürəkkəb geosiyasi reallıqları fonunda müstəqil bir dövlət olaraq özünü təsdiq etdiyi neft siyasətinin nəticələrindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır və bunu görməmək olmaz».

Ümumiyyətlə, «Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş» kitabı Azərbaycanın yeni neft siyasətinə aid elmi axtarışların təcəssümü kimi qiymətləndirilməyə layiqdir. Bu kitabda öz əksini tapmış fikirlər müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasında və möhkəmlənməsində olduqca ciddi rol oynamış neft amilinin yaratdığı iqtisadi və siyasi reallıqların mahiyyətini aydın şəkildə təsvir etməyə imkan verir. M. Atakişiyev Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik tarixinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edən yeni neft strategiyasının gerçəkləşməsində şəxsiyyət faktorunun təsiredici, bəlkə də həlledici rola malik olduğunu məhz tarixi faktlar əsasında sübuta yetirməyə çalışmışdır və kitabı oxuduqdan sonra müəllifin buna nail olduğuna şübhə yeri qalmır.

*Ziyad Səmədzadə,
akademik*

FOREWORD

“The Contract of the Century” is a historic attainment of the Azerbaijani people

Today the Azerbaijani people are seeing off a historic event – the tenth anniversary of signing “Century’s contract”. As it’s known to all of us, “The Contract of the Century” has turned into a unique conception determining the national development of independent Azerbaijan State and its sole author is our national leader Heydar Aliyev. In this regard, the decree of 19 July 2004 issued by the President of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev “On conducting the tenth anniversary of “The Contract of the Century” acquires a great history making significance. The people of Azerbaijan relying on a strong will of its national leader had to stave off great barriers and difficulties for the purpose of realizing this unique project. “The Contract of the Century” is characterized namely in this context in the decree signed by the President as a great historic attainment of Great leader relying on people’s unshakeable conviction: “The State established in post-soviet space has formed the foundation of international cooperation in the Caspian sea by signing a contract in such a large scale with large oil companies of the West for the first time”. Thus the President Heydar Aliyev put forward the new oil doctrine of independent Azerbaijan by demonstrating a great political courage, steadfast will, accurate economic account and deep wisdom in the critical situation of that period”.

The history of independence of all States has passed sufficiently complicated stages. In the most complicated moments, the history of society relies on the role of historic personalities, their individual qualities bearing unusual character, political skill

and prescience in the hardest situations. The factor uniting the people as a common whole around one goal and instilling their existing problem-solving decisiveness is namely that belief. In this context, it is simply impossible not to pay attention to the notion of personality when analyzing last ten years of the history of independence of Azerbaijan.

Very important epoch of our people's national leader Heydar Aliyev's political activity has passed through continuous and consistent struggles for strengthening the independent Azerbaijan State.

Last goal of this uneven struggle consisted of protecting the national statehood of Azerbaijan, securing its survival and development, stimulating the national rebirth of the people, attainment of the formation of statehood thinking in society. Now, it is not simply possible not to see in the time when the thirteenth anniversary of independence got behind that these aims have proved to be true in our real life. Azerbaijan could protect not only its independence, as well as strengthened it, put its signature to historic attainments in economic sphere and turn into a State that is capable to say its word in the international world.

When speaking about the formation process of independent Azerbaijan State, the necessity of paying attention arises mainly for two directions. First, the model of this State had to be formed in thoughts in the first instance. That is to say, the society had to be ready for emergence of political institution by name of Azerbaijan State from the psychological and political point of view. Surely it is not possible to establish a sovereign State without determination of ideological principles and the most important issue to which Heydar Aliyev attaches a great significance in the process of State building consisted of adaptation of public consciousness to the existence of such a State. He tried to mobilize the people around this goal in each decision and step which he made in his every meeting.

His achievement in adoption of the decision by Higher Assembly giving first legal-political assessment to the 20th January tragedy, awarding the status of State flag to three-color flag of Azerbaijan People's Republic (Jumhuriyyet), fixing the December 31 as the Day of National Solidarity of world's Azerbaijanis, commencing the formation of regular army as far as back in his activity in Nakhchivan showed that he held a prescient policy as a great State figure. Heydar Aliyev prepared the Azerbaijan people that has become free recently from a grip of totalitarianism for independent State building and he achieved it in a short time.

The second important direction required the formation of State's material-social principles. President Heydar Aliyev endeavored to revive the destroyed economy of the Republic, attain the establishment of a public State expressing the interests of all strata of society and his adherence to principles, decisiveness made possible to gain great achievements as well as in this field.

Azerbaijan has attained the stable development of economy with very short period and cultural progress and social condition of citizens has been improved significantly. All of them stimulated consequently the formation of solidity within the society and securing national unity based on firm economic principles.

It is necessary to note that both ideological-political factors and social-economic parameters have been implemented simultaneously in the process of formation of Azerbaijan statehood and President Heydar Aliyev's policy proved to be a unified conception in which these two important factors are covered. Mobilization of society around national statehood ideology contributed to acceleration of national revival process and propagation of national relations system on the factor of national factors. The book "Azerbaijan's new oil policy and the economic rising" analyses these issues profoundly.

Basic object of the book consists of drawing the essence of Azerbaijan's new oil policy the author of which is Heydar Aliyev and Mr. Ilham Aliyev's activity in implementation of this policy to attention of the readers.

The author regards this topic as a component of a necessary process – formation of national statehood traditions and independent State building in Azerbaijan. Undoubtedly, approaching great events occurred within the last ten-year history of independence just in such a way is very important from the point of view of revealing the logical appropriateness, our achievements, the essence of the most various difficulties which we are confronted with and eventually the real context of the topic being analyzed, because the significance of new oil policy is measured namely by the decisive role that it has played just in the cause of new State building.

No one can negate that if Azerbaijan wouldn't have used the oil factor successfully, the destiny of independence could sufficiently bear a different character. After the collapse of the Soviet Union, Azerbaijan had to use the effect of this significant factor favorably in order to gain a foothold as an independent State both inside and outside. From this very point of view, the oil strategy should be regarded as a great process of great vital importance. We should confess that Mushfig Atakishiyev has achieved success to cope with this task in his book "Azerbaijan's new oil policy and the economic rising".

The first section of the first chapter of this book beginning with the decree on the results of negotiations conducted with foreign oil companies signed in 1994 by the national leader of the Azerbaijan people President Heydar Aliyev has been devoted to economic-political condition formed by the collapse of the USSR in all post-soviet space.

The author writes fairly about it: "The collapse of the USSR promoted the establishment of new social-political relations system in all post-soviet space.

The republics being in the composition of giant Soviet empire during about 70-year period are now obliged to exist under the conditions of completely different historical situation.

Everything had to be run anew: both in political life, economy and social relations system, as well as in cultural sphere. Many problems lied ahead, which were waiting their solution. Because the society itself had changed wholly, the stereotypes of former socialism were sent to the archive of history and all peoples living in post-soviet space were obliged to subject to the patterns dictated by this historical process. But it was not known to anybody which course they will select: neither to ordinary citizens who can't comprehend clearly the historical-political context of the essence of existent nor the strata who had matured from the political point of view and undertaken the mission of making influence over this process".

In the second section of the first chapter of this book, an attention is drawn to gratuitous role of "The Contract of the Century" being considered to be the largest successes of new oil policy in strengthening the statehood of Azerbaijan and taking off economic revival process.

The event of historic importance is analyzed in the book as a necessary factor standing in the center of the events occurring in all regions and turning Azerbaijan into the leader of the region within a short period both in economic and political meaning. "Now every one in Azerbaijan understands very well how the favorable use of natural resources of the country plays role in strengthening the economic and political principles of our independent State. In this meaning the implementation of new oil strategy successfully the conceptual principles of which have been determined by Mr. Heydar Aliyev can be assessed as an important factor securing the steadfastness of State building process and economic development of the country.

"The Contract of the Century" entered in autumn of 1994 has a great importance not only in terms of economic benefits that it

promises, but also in terms of geopolitical and historical sense. On account of his principles and determination for realization of this idea Mr. Heydar Aliyev managed to make our country one of the strategic partners of the world's greatest states" – stating the above mentioned the author of the book has tried to bring to the attention of readers, with the language of facts, all difficulties faced during the negotiations process on developing of contracts, and prevention of all problems on account of Azerbaijan's President's personal determination. Achievements made in Azerbaijan's economy, and positive changes taking place in the life of society after signing of "The Contract of the Century" are described with the help of numbers and concrete facts in "Azerbaijan's new oil policy and the economic rising" book.

○ Influence of oil factor to economic and political relations system, struggle of international powers to manage control over this valuable resource, and in such a difficult situation honorable Heydar Aliyev's efforts to manage signing an agreement to fully reflect national interests of our country is also thoroughly reviewed by the author.

The third section of chapter first analyzes the new situation created by construction of Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and progress promised by implementation of this project. The author fairly characterizes Baku-Tbilisi-Ceyhan as honorable Heydar Aliyev's masterpiece. "The issue of multiple version of oil delivery arose just after the signing of "The Contract of the Century". However, some obstacles, which we already spoke about in previous chapters, were hindering implementation of these projects.

It should be noted that solution of this problem was mostly dependant on determination of the Azerbaijani government, and undertaking the whole responsibility in such a complicated situation Mr. Heydar Aliyev insisted in multiple version of oil delivery and thus changed the situation's development direction. The idea of Baku-Tbilisi-Ceyhan was definitely born out of the desire of

delivering oil through various pipelines. Some of the states participating in the project strongly supported Azerbaijan in solution of this issue, for they were as interested in realization of projects on exploitation of oil and gas fields as Azerbaijan was. In other words, specific economic interests of life importance of these countries cross within this process, besides they have got some political expectations apart from economic interests”.

We all are aware that the only author of this universal project was our honorable president, national leader of our people Heydar Aliyev. Construction of Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline was considered for alternative delivery of Azerbaijan's oil resources and one of the interesting points here is that interests of some foreign countries were obviously hindering implementation of this project, because BTC was not basing only on the factor of economic interests, it was also considering some political aspects. By managing construction of such a pipeline Azerbaijan both ensured future security of oil policy, and could become the major economic and political centre of power in the region. BTC enabled our country to gain new reliable partners, and strengthen foundation of the national statehood. The book reviews all these achievements as integral parts of an ideal concept.

The second chapter is mainly devoted to disclosure of the essence of the positive role of Mr. Ilham Aliyev in the oil policy. The author describes this important factor as a process having played a decisive role in the changes taking place during the last 10 years, and shows that the factor of Ilham Aliyev had a very crucial impact both on development and signing of oil contracts, and on their implementation.

Efforts were made to analyze this topic in the section of “historical services of Ilham Aliyev in signing of big oil contracts” of the chapter called “New oil policy and the factor of Ilham Aliyev”. “By this Ilham Aliyev displayed that his main activity

principle is exactly to serve state building of Azerbaijan, and it should be noted that this served as a crucial factor stimulating his achievements in his activities covering following years. Proving that he is an economist well aware of the importance of geopolitical position of Azerbaijan, the role that its natural resources could play in the country's overall development, as well as country's economic potential Ilham Aliyev very actively participated in realization of the oil policy. Real essence of his achievements was, in fact, related to the formula of serving the statehood of Azerbaijan and this was not just occasional, for Ilham Aliyev passed the school of Heydar Aliyev and this is his success factor" – states the author.

M. Atakishiyev characterizes Mr. Ilham Aliyev's active participation in implementation of the oil policy as one of the most successful steps and notes that each of these facts reflects Ilham Aliyev's image of high-level politician. We should confess that there's no such leader in the modern history of Azerbaijan to be compared to him. In all stages of his political activity he proved to be a worthy successor of Heydar Aliyev's political course, and this comprises the main feature of Ilham Aliyev's image formed in the opinions of Azerbaijani society.

In general, the first section of chapter two explains the importance of the factor of Ilham Aliyev in the complicated path of oil policy by justifications, and the author shows what steps Ilham Aliyev has taken in the process of negotiations that he (the author) assesses as one of the crucial stages of implementation of the oil policy.

As known, new situation created by the new oil policy is not limited to economic incomes and improvement of people's social welfare. This historical event has played an important role in strengthening of geopolitical positions of Azerbaijan, and enabling it to gain new partners in the system of international relations. In this regard, there's a real need for studying the chances of influence of the oil strategy to foreign policy, and the book

“Azerbaijan’s new oil policy and the economic rising” pays attention to these type of issues as well. New political situation formed in the region after signing of “The Contract of the Century”, and noticeable strengthening of Azerbaijan’s position during this period could, according to the author, be appreciated as real proof of economic factors to be a crucial aspect in foreign policy.

The book also states that the Azerbaijani government was able to successfully use “The Contract of the Century” in implementation of foreign policy, which was enabled by the ideal character of the new oil policy. “It’s true that some states were trying to support the position of official Baku in various issues, but there was no exact mechanism of assurance that in extreme situations Azerbaijan could rely on their help. And “The Contract of the Century” was a real safeguard for this issue. In any case, investments put by quite authoritative companies of several big countries to our country’s economy and commitments that they were undertaking in this regard changed a lot of things” – states the author and notes that each of these companies is able to highly influence the policy of their own countries, and this single fact confirmed that Azerbaijan could rely on a serious lobby in the international arena.

And the issue of commitments was no less important than that. In order to ensure security of oil contracts there’s, at least, a need not to hurt Azerbaijan’s principle interests and therefore, world states have to consider interests of our country while discussing the issues related to South Caucasus. M. Atakishiyev has very clearly described noticeable changes taking place after the signing of “The Contract of the Century” in the relations of Azerbaijan with near and far countries and I think this is a valuable fact for those who plan to learn foreign policy of our independent state.

And the last section of the book reflects thoughts of Mr. Ilham Aliyev on the new oil policy. Here we see that Mr. Ilham Aliyev is a leader who possesses with a high-level knowledge of the oil policy and is able to implement this policy in an ideal manner. “Oil is

not a goal, but a tool for us” – states Ilham Aliyev and considers focusing this tool on overall development of economy and improvement of people’s social welfare as the priority of our days. In all his speeches and interviews he displays his concrete knowledge how to effectively use carbon and hydrogen resources of Azerbaijan, and the importance of coming up with a single concept to fulfill this task.

As the successor of Heydar Aliyev’s political course Mr. Ilham Aliyev states that following the principles of this political course is inevitable in the oil policy, too. “Mr. Ilham Aliyev appreciates “The Contract of the Century” as a factor of great role in integration of Azerbaijan into the international community, and justifies his position in a quite reasonable manner.

According to Ilham Aliyev the new oil policy is, indeed, the fundamental principle of the idea of New Azerbaijan author of which is Mr. Heydar Aliyev, and successful implementation of this strategy means successful implementation of New Azerbaijan’s state building. Azerbaijan’s self-confirmation as an independent state in the background of complicated geopolitical realities of the modern world is very much dependent on the results of the oil policy and we can not deny it”.

In general, the book “Azerbaijan’s new oil policy and the economic rising” is worth to be appreciated as the reflection of scientific researches on the new oil policy. Thoughts covered in this book enable us to clearly imagine the essence of economic and political realities created by the factor of oil policy that has played a serious role in state building and strengthening of Azerbaijan. M. Atakishiyev has tried, with the help of historical facts, to prove influencing or may be decisive role of the factor of personality in realization of oil strategy comprising an integral part of Azerbaijan’s history of national state building, and having read the book there remains no doubt that he (the author) has managed to do it.

*Ziyad Samadzadeh,
Akademician*

Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının birgə işlənməsi haqqında xarici neft şirkətləri konsorsiumu ilə danışıqların yekunları barəsində

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı

«Azərbaycanda dəniz neft və qaz yataqlarının işlənməsinin sürətləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1994-cü il 4 fevral tarixli sərəncamında ifadə edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti «Amoko Kaspian Si Petroleum LTD», «Bi-Pi Eksploreyşn (Kaspian Si) LTD», «Den Norske Stats Olyeselskap a.s.», «LUKOyl» Səhmdar Cəmiyyəti, «MakDermott Azərbaycan, İNK», «Pennzoil Kaspian Korporeyşn», «Ramko Xəzər Enerji LTD», «Türkiyə Petrolleri a.o.», «Yunokal Xəzər LTD» şirkətlərinin daxil olduqları xarici neft şirkətləri konsorsiumu ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda «Çıraq», «Azəri» yataqlarının, habelə «Günəşli» yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi haqqında sazişin bağlanması barəsində üç ildən artıq davam edən danışıqları başa çatdırmışdır. Həmin yataqların neft ehtiyatı 500 milyon tondan artıq qiymətləndirilir.

Dövlət Neft Şirkətinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etdiyi məruzədə hazırlanmış sazişin layihəsi Azərbaycan Respublikası üçün iqtisadi cəhətdən səmərəli və münaşib variant kimi səciyyələndirilir. Qeyd edilir ki, yataqların işlənməsi üçün lazım olan investisiyaların 80 faizi konsorsium tərəfindən qoyulacaq, saziş qüvvəyə mindikdən sonra ilk neft 18 ay ərzində çıxarılacaq, neft hasilatına əsas yataqlarda 48 aydan gec olmayaraq başlanacaq və Azərbaycan neftinin beynəlxalq bazara səmərəli yolla çıxmasını təmin edən neft kəmərinin tikintisi isə 54 ay ərzində başa çatdırılacaqdır. Sazişə görə, Azərbaycan neft yataqlarının istismarına nəzarət və istismarın idarəedilməsi hüquqlarını özündə saxlayır.

Bu prosesdə Azərbaycanın gəliri üç mənbədən alınacaqdır: təbii ehtiyatların mülkiyyətçisi hüququndan irəli gələn gəlirlər; yataqların işlənməsinə investisiya qoyuluşlarında iştirak ilə bağlı gəlirlər; respublika büdcəsinə konsorsiumun gəlirinin dördüdə bir hissəsi məbləğində vergi ayırmaları. Bunlar hamısı gəlirli neftin 80 faizinin Azərbaycana çatmasını təmin edəcəkdir. Əlavə olaraq neft ilə birgə çıxan və ehtiyatları 55 milyard kubmetr həcmində qiymətləndirilən səmt qazı da Azərbaycanın mülkiyyətini təşkil edəcəkdir. Konsorsiumla bağlanan sazişin əhatə etdiyi sahədə 90 milyard kubmetr həcmində qiymətləndirilən azad qaz yataqlarının istismarı Azərbaycanın müstəsna səlahiyyətində saxlanılır və bu da sazişin iqtisadi səmərəsini daha da artırır.

Neft yataqlarının birgə işlənməsi 30 il müddətinə nəzərdə tutulmuşdur. Bu, XXI əsrin astanasında Azərbaycan Respublikasında xalqın iqtisadi və sosial rifahının təməlini qoyacaq, real nəticələr isə yaxın illər ərzində əldə ediləcəkdir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində on milyardlarla valyuta mədaxili bütün iqtisadiyyatın və hər şeydən əvvəl, neft sənayesinin elmi və istehsal-texniki bazasının keyfiyyətə yeniləşməsini təmin edəcəkdir. Uzun müddət durğunluq vəziyyətində olmuş neft məşinçayırma, neft emalı və neft kimyası sənayesinə yeni təkan veriləcəkdir, bu da ümumi iqtisadi göstəricilərin artımı ilə yanaşı, kadr potensialının möhkəmlənməsinə kömək edəcək, yeni iş yerlərinin yaradılmasına imkan verəcəkdir. Azərbaycan sənayesi suyun dərinliklərində olan karbohidrogen yataqlarının istismarı sahəsində qabaqcıl xarici təcrübəyə yiyələnəcəkdir, bu da gələcəkdə belə yataqlardan müstəqil istifadə etməyə imkan verəcəkdir.

Əldə edilən mənfəət Azərbaycan iqtisadiyyatının bir çox sahələrində yüksək texnologiyalara keçilməsini təmin edəcək, o cümlədən infrastrukturun yeniləşdirilməsinə imkan verəcəkdir. İri neft şirkətlərinin Azərbaycan Respublikasında uğurlu işi xa-

ricdə dövlətimizə etimadı möhkəmləndirəcək və şübhəsiz ki, yeni xarici investisiyaların cəlb edilməsinə zəmin yaradacaqdır.

Yuxarıda göstərilənləri rəhbər tutaraq Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının birgə işlənilməsi haqqında xarici neft şirkətləri konsorsiumu ilə saziş layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin məruzəsində müsbət qiymətləndirilməsini nəzərə alaraq **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin məruzəsi və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda «Azəri», «Çıraq» yataqlarının və «Günəşli» yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənilməsi və hasil olunan neftin pay şəklində bölüşdürülməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə «Amoko Kaspian Si Petroleum LTD», «Bi-Pi Eksploreyşn (Kaspian Si) LTD», «Den Norske Stats Olyeselskap a.s.», «LUKOyl» Səhmdar Cəmiyyəti, «MakDermott Azərbaycan, İNK», «Pennzoil Kaspian Korporeyşn», «Ramko Xəzər Enerji LTD», «Türkiyə Petrolleri a.o.», «Yunokal Xəzər LTD» şirkətləri arasında sazişin layihəsi bəyənilsin.

2. Dövlət Neft Şirkətinin prezidenti Natiq Əliyevə tapşırılsın ki, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda «Azəri», «Çıraq» yataqlarının və «Günəşli» yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənilməsi və neft hasilatının pay şəklində bölüşdürülməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə «Amoko Kaspian Si Petroleum LTD», «Bi-Pi Eksploreyşn (Kaspian Si) LTD», «Den Norske Stats Olyeselskap a.s.», «LUKOyl» Səhmdar Cəmiyyəti, «MakDermott Azərbaycan, İNK», «Pennzoil Kaspian Korporeyşn», «Ramko Xəzər Enerji LTD», «Türkiyə Petrolleri a.o.», «Yunokal Xəzər LTD» şirkətləri arasında sazişi imzalasın.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 14 sentyabr 1994-cü il

BİRİNCİ FƏSİL

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT QURUCULUĞU PROSESİ VƏ YENİ NEFT STRATEGİYASI

1. SSRİ-nin süqutu və postsovet məkanında beynəlxalq münasibətlərin xarakteri

SSRİ-nin süqutu bütün postsovet məkanında yeni ictimai-siyasi münasibətlər sisteminin bərqərar olmasına şərait yaratdı. Təxminən 70 illik bir dövr ərzində nəhəng Sovet imperiyasının tərkibində olmuş respublikalar indi tamamilə fərqli tarixi situasiyanın şərtləri altında yaşamağa məcbur olmuşdular. Hər şey yenidən başlamalı idi: siyasi həyatda da, iqtisadiyyatda da, ictimai münasibətlər sistemində də, hətta mədəni sferada da. Qarşıda həllini gözləyən çox mühüm problemlər dururdu. Çünki bütövlükdə cəmiyyətin özü dəyişmişdi, köhnə sosializm stereotipləri tarixin arxivinə göndərilirdi və postsovet məkanında yaşayan bütün xalqlar bu tarixi prosesin diktə etdiyi qanunauyğunluqlara tabe olmağa məcbur idilər. Amma onların hansı yolu seçəcəyi, hələ ki, heç kimə məlum deyildi: nə baş verənlərin tarixi-siyasi məzmununu hələ də tam aydınlığı ilə dərk edə bilməyən sadə vətəndaşlara, nə də siyasi baxımdan yetkinləşmiş və bu prosesi bilavasitə hansısa istiqamətə yönəltmək missiyasını öz üzərinə götürmüş sosial təbəqələrə. Hər şeydən əvvəl unutmaq olmazdı ki, yeni ictimai formasiyaya keçid həm də yeni iqtisadi inkişaf modelinə keçidin vacib şərti kimi çıxış edirdi və onun özünəməxsus qanunauyğunluqlarını nəzərə almadan yaşamaq mümkün deyildi.

Tarixi təcrübə göstərir ki, adətən belə situasiyalarda cəmiyyətin özünün davranışları daha mühüm rol oynayır və onun hansı meyarlara üstünlük verməsindən çox şey asılıdır. Postsovet məkanında da məhz belə oldu və proseslərin sonrakı inkişaf trayektoriyası kimin daha doğru yol seçdiyini ortaya qoydu. Əlbəttə ki, bu kitabda biz keçmiş SSRİ-də baş vermiş qlobal dəyişikliklərin mahiyyətini araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoymamışıq. Lakin bəzi məqamların arşdırılmasına həqiqətən böyük ehtiyac var, çünki bu günə qədər keçmiş Sovetlər İttifaqının iflası və yeni müstəqil dövlətlərin formalaşması prosesinin aydın elmi izahını verən əsərlər, demək olar ki, çox azdır.

Bu dövr o qədər mürəkkəb və ziddiyyətli hadisələrlə zəngindir ki, onun ayrı-ayrı mərhələlərini sistemləşdirilmiş şəkildə təhlil etmək, nəzəri müddəalarının izahını vermək çox geniş və əhatəli elmi araşdırmaların mövzunu təşkil edə bilər. Təsadüfi deyil ki, hələ indinin özündə də (çox güman ki, bu tendensiya uzun illər öz aktuallığını saxlayacaqdır) SSRİ-nin süqutunun səbəblərini izah etməyə çalışan elmi baxışlarda ziddiyyətli məqamlar kifayət qədər çoxdur. Bəziləri bunu, sadəcə olaraq, rejimin özünün anormal mahiyyəti, bəziləri dünyada gedən qlobal ictimai-siyasi dəyişikliklərlə, bəziləri isə Qərbin davamlı və ardıcıl mübarizəsi ilə izah edirlər. Amma heç şübhəsiz ki, keçmiş Sovetlər İttifaqının dağılması ilk növbədə məhz kommunizm ideyalarının məğlubiyyəti anlamını verirdi və bunu yalnız ayrı-ayrı qüvvələrin fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirmək ciddi elmi səhv olardı.

Kommunizm ideologiyası hökmranlıq etdiyi cəmiyyətin daxili tələbatlar sistemi ilə uyuşmurdu, çünki o, insanların əzəli hüququ olan mülkiyyətçiliyi inkar edirdi, söz azadlığı və demokratiya kimi fundamental dəyərlərin əleyhinə idi, millətlərin tarixi haqlarını nəzərə almırdı və bütün bunlar, əlbəttə ki, kommunizmin iflasını sürətləndirməyə bilməzdi. Marksizmin ideya-fəlsəfi məzmununu təhrif olunmuş şəkildə tətbiq edən (əslində bunu dəqiq şəkildə tətbiq etməyin də səmərə verəcəyi ciddi şübhə altında idi)

Sovetlər imperiyası cəmiyyətin tarixi nailiyyətlərini inkar edirdi, fərdi hüquqları tapdamağın müqabilində kollektiv mənafeələr anlayışının təbliğinə üstünlük verirdi ki, bu, ilk növbədə insanların mənlilik şüurunun istismarını özündə ehtiva edən anormal bir məntiqin ictimai münasibətlər sisteminə gətirilməsi demək idi və təbii olaraq cəmiyyət onu qəbul etməyə hazır deyildi.

Başqa cür desək, imperiyanın iflası ideologiyaların mübarizəsi fonunda cərəyan edən mürəkkəb və ziddiyyətli tendensiyaların uğursuz sonluğu idi. Sosializmin məğlubiyyəti əslində Qərbin siyasi nailiyyəti kimi deyil, bu sistemdə yaşayan insanların qələbəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Sosializmin və onun məntiqi davamı kimi nəzərdə tutulan kommunizmin meydana gəlməsi prosesi cəmiyyətin ümumi iradəsinin təzahürü qisminə ortaya çıxmamışdı, onu zorla cəmiyyətə necə qəbul etdirməyə çalışmışdılarsa, eyni metodlarla da onu «əbədi yaşatmağa» cəhd göstərirdilər. Cəmiyyət isə heç vaxt zorakılığı qəbul etmir və onun belə üsullara reaksiyası hər zaman əks müqavimət potensialının fəaliyyətə başlaması ilə müşahidə olunur. Bu baxımdan SSRİ məkanında baş verən hadisələrin real siyasi məzmununa diqqət yetirdikdə onların yalnız ictimai məzmun daşdığını, cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin tapdanmasına etiraz əlaməti kimi özünü büruzə verdiyini görməmək mümkün deyildir.

İnsan elə bir sosial varlıqdır ki, onun üçün həmişə mənəvi dəyərlər amili fəvqəladə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun iqtisadi çətinliklərə, sosial ədalətsizliyə müqavimət potensialı mənəviyyətlə və milli mentalitetlə bilavasitə bağlılığı olan amillərin – əxlaqın, ideologiyanın, mədəni irsin, fərdi hüquqların tapdalanmasına dözümindən daha aşağı səviyyədədir və kommunizm ideoloqları bu vacib faktor, görünür, nəzərdən qaçırmışdılar. Onlar hər şeyi maddiyyət amili ilə əsaslandırır, amma nəticədə heç maddi imkanları da kapitalist cəmiyyətindəki qədər yüksək səviyyədə təmin edə bilmirdilər və bu, hələ məsələnin ikinci tərəfi idi.

Sosializm ideoloqları təkcə özlərini deyil, həm də bütün dünyanı inandırmağa çalışırdılar ki, kapitalizm insanların iqtisadi rifahını təmin etmək gücündə deyil, çünki onun mayası sosial ədalətsizlik qanunları ilə yoğrulub. Amma bu, tamamilə yanlış strateji xətt idi. Çünki kapitalizm iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi baxımından bu günə qədər bəşəriyyətin kəşf edə bildiyi ən yaxşı idarəetmə forması olaraq qalır.

Məşhur alman sosioloqu Maks Veber kapitalizmi ağıllığın ən mükəmməl forması kimi xarakterizə edirdi və eyni zamanda vurğulayırdı ki, başqa idarəetmə formalarına nisbətən burada rəşional, əqli yanaşma daha aparıcı mövqe tutur. Ona görə ki, cəmiyyət üzvləri qanuni hüququn dövlət hakimiyyəti tərəfindən həyata keçirildiyini etiraf edir, onun bütün tələblərini yerinə yetirməyi özlərinin borcu sayırlar. O qeyd edirdi ki, hər hansı ictimai quruluşu iqtisadi şərait doğurmur, əksinə, hakimiyyətlər özləri iqtisadiyyatın səviyyəsinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Şübhəsiz ki, sosializm bütün bunları qəti şəkildə inkar edirdi və hər bir ictimai formasıyanı iqtisadi inkişaf səviyyəsinin nəticəsi kimi qələmə verməyə çalışırdı.

Bütün bunlar nəticə etibarilə böyük bir sosial partlayışın simptomlarını özündə daşıyan inqilabi dəyişikliklərin meydana çıxmasını stimullaşdırırdı. Hələ sosializmin özünü qura bilməyən sovet ideoloqları böyük həvəslə «kommunizmin iqtisadi əsaslarını» yaratmağa başladıklarını elan edir, insanların adi hüquqlarını belə təmin etməyərək siniflərin hüquqlarından xüsusi bəlağətlə danışırdılar. Yəni sosializmin özünün mahiyyəti başdan-başa ziddiyyətlərlə zəngin idi və təsadüfi deyil ki, elə bəşəriyyətin tarixini də ziddiyyətlər tarixi kimi, siniflərin mübarizəsi prosesi kimi şərh edirdilər. Bu quruluş dağılmalı idi və elə dağıldı da. Nəticədə Sovetlər İttifaqı deyilən nəhəng bir imperiya inqilabi dəyişikliklərin astanasında yeni tarixi situasiyanın kifayət qədər sərt ittihamları ilə müşahidə olunan sınaqlara duruş gətirə bilmədi.

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarına yaxın bu proses tamamilə başa çatmışdı, amma qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ-nin süqu-

tu heç də gözlənilmədiyi qədər nəhəng sosial bəlalara səbəb olmasa da, ümumilikdə cəmiyyətin həyatında olduqca ciddi deformatsiyalara gətirib çıxardı. SSRİ-nin dağılması, təbii ki, bütün müttəfiq respublikaların yeni siyasi şəraitə uyğun ictimai formasıya keçidinin əsasını qoydu.

1990-cı illərin əvvəllərində postsovet məkanında 15 müstəqil dövlət yarandı. Onların hər birinin öz sosial-iqtisadi inkişaf kursu, strateji seçimi və xarici siyasət xətti olmalı idi, çünki artıq hər şeyin Moskvadan idarə edildiyi köhnə sistem tarixin arxivinə göndərilmişdi. Qarşımızda dayanan məqsədə uyğun olaraq biz bu kitabda sırf beynəlxalq münasibətlərə, Azərbaycan neftinin dünya siyasətində oynadığı rola dair məsələləri müzakirə etməyə çalışacağıq.

Beləliklə, «yeni ictimai formasıya keçid dövrünü yaşayan keçmiş müttəfiq respublikalar öz daxili və xarici siyasətini hansı prinsiplər əsasında quracaqdılar» sualı 1990-cı illərin əvvəlində postsovet məkanının perspektivinə dair düşüncələrdə əsas yerlərdən birini tuturdu. Çünki hadisələrin sonrakı inkişafı bundan çox asılı idi. Bütün dünya dövlətləri gələcək siyasətlərinin təxmini konturlarını müəyyənləşdirmək baxımından buna kifayət qədər böyük əhəmiyyət verirdilər.

Lakin burada diqqəti çəkən çox vacib bir məqam da var: xarici siyasət daxili siyasətin bilavasitə davamı kimi qiymətləndirilir. Hər halda müasir politologiya elmi bunu məhz belə izah edir. Postsovet dövlətləri isə İttifaqdan yenidən imtina etmişdilər, köhnə sovet stereotipləri isə nəinki idarəetmə sistemində, hətta cəmiyyətin özünün daxilində belə təsir gücünü qoruyub saxlayırdı. Bu stereotipləri bir zərbə ilə qırıb dağıtmaq, yeni, eyni zamanda fərqli ideoloji parametrlər üzərində inkişaf tapmış sosial dövlətin formalaşmasını həyata keçirmək olduqca mürəkkəb tarixi vəzifə kimi qarşıda dururdu. İqtisadi keçidin baş tutmadığı, yeni siyasi münasibətlər sisteminin bərqərar olmadığı bir dövrdə mükəmməl xarici siyasətdən danışmaq, əlbəttə ki, mümkün deyildi və bu mənada ötən əsrin 90-cı illərinin səciy-

yəvi cəhətlərindən biri həm də ondan ibarətdir ki, keçmiş müttəfiq respublikaların institusional əsaslarının formalaşması mərhələsi məhz bu dövrə təsadüf edir.

Hər bir dövlətin xarici siyasəti onun maraq və mənafeələrini digər ölkələrin konkret və ümumi mənafeələrinə ahəngdar bir şəkildə uyğunlaşdıran bərabərhüquqlu iqtisadi, siyasi, mədəni və digər münasibətlərin müəyyən edilməsinə və inkişafına yönəltmək, mümkün xarici təcavüzlərdən qorumaq, müdafiəni təşkil etmək funksiyalarını həyata keçirən konkret fəaliyyət sferası kimi dəyərləndirilir. Xarici siyasətin real mahiyyətini təşkil edən önəmli amillərdən biri də bundan ibarətdir ki, o, dövlətlərarası münasibətlər sistemində reallığa çevrilir və buna görə də onun formalaşması prosesi xarici mühitin yaratdığı faktorların təsirindən kənarında baş vermir.

Xarici siyasətin daxili əsasları, özünəməxsus sosial qanunauyğunluqları onun təbii xarakteri ilə müəyyənləşir və bu xarakter heç də spontan şəkildə, öz-özünə yaranmır, əksinə, cəmiyyəti əhatə edən tarixi proseslərin universal təzahürü kimi meydana çıxır. O, cəmiyyətin təbii maraqlar sisteminin tələblərini nəzərə almağa məhkumdur, çünki bunsuz nəinki xarici siyasətin səmərəliliyi, hətta onu həyata keçirən dövlətin özünün varlığı belə şübhə doğurur. Yeni müstəqil dövlət quruculuğu mərhələsini yaşayan ölkələr üçün bu, fəvqəladə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir, onunla hesablaşmamaq heç vaxt mümkün deyildir.

Beləliklə, postsovet ölkələrinin yeni formasiyaya keçidinin prinsipial istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinin nəticə etibarilə beynəlxalq aləmlə münasibətlərə də təsiri olduqca yüksək qiymətləndirilirdi. Digər tərəfdən onu da unutmamaq lazımdır ki, keçmiş müttəfiq respublikalardan hər biri müxtəlif coğrafi regionda, müxtəlif ictimai tələbatlar sisteminin şərtləri altında yaşayırdı. Hər bir xalqın özünəməxsus adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri, tarixi, siyasi təcrübəsi var idi və bütün bunlar xarici ölkələrlə münasibətlərin formalaşdırılması prosesinə əhə-

miyyətli təsir göstərən amillər kimi xarakterizə olunur. Bunu görmək üçün o qədər də çox vaxt lazım olmadı və SSRİ-nin süqutundan cəmi bir neçə il keçdikdən sonra postsovet dövlətlərinin siyasətində özünü göstərən müxtəliflik, bəzi hallarda hətta ziddiyyətlər onların fərqli inkişaf strategiyasına əsaslandıqlarını aydın şəkildə ortaya qoydu.

Ən maraqlı məqamlardan biri də ondan ibarət idi ki, bu ölkələrin bir çoxu hətta konkret inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirməyə də çətinlik çəkirdi. Bu da təbii idi. Uzun müddət Sovet İttifaqının tərkibində yaşamış, bütün fəaliyyət sferaları Moskvanın nəzarətində olan müttəfiq respublikalar müstəqilliyin doğurduğu yeni şərtlər altında özlərinin xarici siyasətinin konseptual istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə çətinlik çəkirdilər, çünki birdən-birə hər şeydən, o cümlədən Kremlin «qayğısından» imtina etmək, müstəqil, heç kimlə hesablaşmayan siyasət yürütmək kifayət qədər mürəkkəb vəzifə olaraq qarşıda dururdu. İndi, üstündən on üç il keçdikdən sonra tam əminliklə söyləmək olar ki, bu proses hələ indinin özündə də başa çatmayıb və postsovet ölkələrinin bəziləri hələ də «böyük qardaş»ın himayəsindən imtina etməyə özlərində güc tapa bilməyiblər. Buna ən bariz nümunə Ermənistan, Belarus və digər ölkələrin xarici siyasətində nəzərə çarpan asılılıq tendensiyasıdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, vəziyyət heç də bütün ölkələrdə eyni deyildi və onların bəzisi tamamilə müstəqil xarici siyasət strategiyasını ortaya qoymağa müvəffəq oldu. Azərbaycan dövləti məhz bu sırada dayanırdı.

Biz bu barədə sonrakı bölümlərdə ətraflı danışacağıq. Hələlikse yalnız bəzi ümumi məqamlara aydınlıq gətirmək zərurəti var. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, postsovet ölkələrinin xarici siyasətinin prioritet məqsədləri müstəqilliyin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində təsbitini və təbliğini reallaşdırmağa hesablanmış addımların həyata keçirilməsindən ibarət idi. Çünki beynəlxalq hüququn qəbul etmədiyi və beynəlxalq ictimaiyyətin tanımadığı müstəqillik yalnız formal xarakter da-

şıya bilərdi. Postsovet dövlətləri isə artıq formalizmdən imtina edirdilər, ona görə ki, bunun ağırlı nəticələrini bir dəfə öz talelərində yaşamışdılar. Bu proses uğurlu oldu və şübhəsiz ki, burada beynəlxalq ictimaiyyətin mövqeyinin də rolu həlledici əhəmiyyət kəsb etmişdir. Başqa sözlə desək, dünya birliyi müstəqillik qazanmış dövlətləri öz sıralarına qatmağa psixoloji və siyasi baxımdan hazır görünürdü və buna görə də onların beynəlxalq münasibətlər sisteminə inteqrasiyası kifayət qədər sürətlə baş tutdu.

Rusiya müstəqilliyin ilk illərində artıq tarixin arxivinə qovuşmuş Sovetlər imperiyasının siyasətini davam etdirməkdə idi. Moskvada hələ də bu qənaətdə idilər ki, müttəfiq respublikalardan heç biri müstəqil yaşamaq imkanında deyil və onlar məhz Kremlin göstərişləri əsasında hərəkət etməyə məcburdurlar. Lakin azadlığını yenidən əldə etmiş keçmiş sovet respublikaları onu qoruyub saxlamağa, beynəlxalq münasibətlər sistemində öz yerlərini möhkəmləndirməyə çalışırdılar və ona görə də artıq rəsmi Moskvanın arzularıyla onların yeni siyasi şəraitin diktəsi ilə ortaya çıxmış maraqları arasında dərin bir ziddiyyət yaranmışdı.

Bütün bunlar Rusiyanın qeyri-real mülahizələrə əsaslanan xarici siyasətinin həyata keçməsinə ciddi şəkildə əngəlləyirdi. Əslində bu, keçmiş «böyük qardaş»ın siyasi elitasında uzun illərdən bəri formalaşmış düşüncə tərzinin nəticəsi idi. Rusiya Sovet İttifaqından imtina etmişdi, amma onun beynəlxalq münasibətlərə dair siyasətindən imtina etməyə hələ də özündə güc tapı bilmirdi. Xarici siyasətdə baş vermiş dəyişikliklər isə yalnız formal xarakter daşıyırdı, prioritetlər və prinsiplər dəyişilməz formada qalırdı. Qeyd edək ki, bəzi respublikalar Moskvanın bu şiltaqlıqları ilə barışmaq zorunda qalsalar da, onların əksəriyyəti buna ciddi müqavimət göstərə bildi və nəticədə regionda tamamilə yeni siyasi münasibətlər sisteminin bərqərar olmasına əsaslı şərait yarandı.

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq münasibətlər sistemində özünün milli maraqlarını həyata keçirməyə çalışan dövlət istə-

nilən konkret şəraitdə mövcud qüvvələr nisbətindən çıxış etmək məcburiyyəti ilə qarşılaşır, öz fəaliyyətini yaranmış şəraitə uyğunlaşdırmaq, kompromislərə getmək, güzəştlər etmək, müxtəlif davranış formaları seçmək məcburiyyətində olurdu. Xarici siyasət fəaliyyəti müxtəlif formalar kəsb edir. Bu formalar isə bəzi situasiyalarda xarici siyasətin mahiyyətinə yeni ştrixlər gətirmək imkanına belə malik olur.

Xarici siyasətin funksiyalarının seçilməsi bir sıra amillərdən asılıdır. Bunlardan biri də dövlətin siyasi rejimi, hakimiyyətin təbiətidir. Məhz bu baxımdan SSRİ-nin süqutundan sonra Rusiyanın beynəlxalq ələmlə münasibətlərində əslində məzmun dəyişikliyi yox, forma dəyişikliyi ortaya çıxmışdı. Bu nümunə hakimiyyətin, siyasi rejimin təbiəti ilə xarici siyasət arasında asılılıq münasibətlərinin xarakterini aydın şəkildə təcəssüm etdirir.

Qeyd olunması vacib sayılan məqamlardan biri də bundan ibarətdir ki, Rusiya əgər əvvəllər öz siyasətini «beynəlmilçilik», «xalqlar dostluğu» kimi mücərrəd anlayışlar əsasında həyata keçirirdisə, indi bu dekorativ təqdimatı yeni formulla gerçəkləşdirməyə çalışırdı. Lakin proseslərin sonrakı inkişafının siyasi-iqtisadi motivləri bu siyasətin reallaşmaq potensialının tükəndiyini ortaya qoydu və Moskvanın mövqeləri əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədi. Keçmiş müttəfiq respublikaların müqaviməti Rusiyanı xarici siyasət doktrinasına yenidən baxmaq məcburiyyəti ilə üz-üzə qoydu və beləliklə də postsovet məkanında yerləşən ölkələr tamamilə fərqli prioritetlər əsasında fəaliyyət göstərən tərəfdaşlara, bəzi hallarda isə hətta rəqiblərə çevrilirdilər. Bu, hər şeydən əvvəl, onların müstəqil dövlət kimi formalaşmasının bariz təzahürü idi.

Zaman keçdikcə Kreml də bu gerçəkliklə barışmaq məcburiyyətində qaldı və XX əsrin sonlarında baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyi bu sahədə mövcud olan anlaşılmazlıqlara son qoydu. Amma hələ buna qədər çox uzun bir yol qət edilməli idi.

1991-ci ildə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin təsis edilməsi haqqında məşhur «Belovejsk sazişi»nin imzalanması mahiyyət eti-

barilə postsovet məkanında Moskvanın təsir imkanlarını maksimum səviyyədə qoruyub saxlamağa hesablınsa da, bu, baş tutmadı və razılaşma yalnız bəzi iqtisadi və siyasi əlişgilərin yeni şərtlər əsasında davam etdirilməsinə imkan verdi. Münasibətlərdə baş vermiş keyfiyyət dəyişikliyi zorakı metodların gündəmdən çıxmasına və mehriban qonşuluq əlaqələrinə əsaslanan xarici siyasət strategiyasının gerçəkləşməsinə əlverişli şərait yaratdı.

Yeni dövrün diktə etdiyi şərtlərə uyğun olaraq MDB dövlətləri öz aralarındakı münasibətləri sivil metodlar əsasında qurmağa əsasən nail ola bildilər. Lakin ortaya çox ciddi problemlər də çıxmamış deyildi və bu, əsasən, postsovet məkanında baş qaldırmış etnik münaqişələrlə bağlı idi. Hələ SSRİ-nin dağılması ərafəsində müttəfiq respublikalarda mərkəzdənqaçma meyillərinin gücləndiyini görən rəsmi Moskva «parçala, hökmranlıq et» siyasətinə üstünlük verərək İttifaqın əhatə etdiyi ərazilərdə müxtəlif formalı konfliktlərin həyata keçirilməsinə zəmin yaran taktiki gedişlər etməyə çalışırdı və çox təəssüf ki, bu siyasət əksər hallarda öz nəticəsini verirdi. Azərbaycan ərazisindəki Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Gürcüstandakı Abxaziya, Acarıstan və Cənubi Osetiya problemləri, çeçen konfliktli və digərləri məhz Kremlin ssenarisi ilə gündəmə çıxmışdı. Şübhəsiz ki, böyük bir ölkəni münaqişələr yolu ilə idarə etmək siyasəti artıq XX əsrin sonlarında özünü doğrulda bilməzdi və heç doğrultmadı da. Bu hadisələr Sovet İttifaqının süqutunu bir qədər də sürətləndirdi və ciddi sosial-siyasi deformasiyaların baş verməsinə şərait yaratdı.

Ümumiyyətlə, postsovet məkanında cərəyan edən siyasi və iqtisadi proseslərin məzmununa diqqət yetirdikdə görməmək mümkün deyil ki, onların inkişafında münaqişələr amili ciddi faktor kimi böyük təsirə malik olmuşdur. Hələ yenicə müstəqillik qazanmış dövlətlər bundan xilas olmaq üçün cəhd göstərsələr də, buna nail ola bilmədilər, çünki real potensial imkanları həmin mənfi tendensiyaları neytrallaşdırmaq gücünə malik de-

yildi. İqtisadiyyatın dağılması, sosial gərginliyin yüksək həddə çatması, siyasi münasibətlər sisteminin kövrək xarakteri onların müqavimət imkanlarını heçə endirirdi və elə buna görə də sonrakı mərhələdə keçmiş müttəfiq respublikalar ərazilərindəki konfliktləri birdəfəlik həll edə bilmədilər.

Beləliklə də postsovet məkanında baş qaldırmış problemlərin sosial-siyasi məzmununa yeni və daha mənfi ştrixlər əlavə edilməkdə idi. Eyni zamanda iqtisadi əlaqələr zəncirinin qırılması da ümumi situasiyanın dramatikləşməsinə əlavə stimül oldu. Bu, əlbəttə ki, yalnız İttifaqın süqutu ilə bağlı məsələ deyildi, həm də, bir növ, yeni iqtisadi inkişaf yoluna keçid cəhdinin doğurduğu problem olaraq qiymətləndirilirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ çökdükdən sonra keçmiş sovet respublikaları iqtisadiyyatın inkişafının sosializm yolundan da imtina etdilər və bazar iqtisadiyyatı adlı tamamilə yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin qurulmasına qərar verdilər. Məhz buna görə də artıq əvvəlki iqtisadi əlaqələr öz faydalılığını itirməkdə idi, onun yeni formaları isə hələ işlənilib hazırlanmamışdı.

Digər tərəfdən, postsovet dövlətləri özləri də hələ buna hazır deyildilər. Bu proses, əslində, tədricən həyata keçirilməli və ciddi sosial-iqtisadi kataklizmlərin baş verməsinə səbəb olmalı idi, lakin çox təəssüf ki, belə bir həlledici mərhələdə pragmatik əsaslardan məhrum emosional amillərin təsiri daha güclü oldu. Kütlə şüurunun ictimai-siyasi proseslərə yüksək təsir göstərdiyi bir ərəfədə sırf elmi qanunauyğunluqlara söykənən iqtisadi siyasət yürütmək, əlbəttə ki, çox çətin məsələ idi.

Moskvanın özündə də yeni tarixi situasiyanın doğurduğu problemlər vəziyyətə nəzarət etməyə imkan vermirdi və eyni zamanda Kremlin bütün məsələləri öz mənafeləri çərçivəsində həll etmək cəhdləri də artıq qıvcıq doğurmağa başladığından hadisələrin inkişaf istiqamətini dəyişmək mümkün olmadı. MDB-nin yaradılması da əslində heç nəyi dəyişmədi, halbuki bəziləri bunun çox şeyi dəyişəcəyinə ümid edirdilər. Respublikalar arasında münasibətlərin normal məcrada inkişafı yalnız müəyyən

keçid mərhələsindən sonra mümkün ola bilərdi və buna görə də ilk cəhdlərin, demək olar ki, hamısı uğursuzluğa düşər oldu. Keçid dövrü isə o qədər də ağırsız və itkisiz başa çatmadı. Hər bir ölkədə bu, özünəməxsus problemlərlə və çətinliklərlə müşahidə olunurdu.

Azərbaycanda da məhz bu cür oldu və bizim ölkənin ən xarakterik keyfiyyəti, heç şübhəsiz ki, çox sürətlə bir-birini əvəzləyən hakimiyyət dəyişikliyi ilə bağlı idi. Sovet İttifaqının dağıldığı ərəfədə və ondan sonra Azərbaycanda üst-üstə dörd hakimiyyət dəyişikliyi baş vermişdi və əlbəttə ki, bütün bunlar ölkənin ictimai-siyasi inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən faktlar kimi çıxış edirdi. Bu dəyişikliklərin hər birinin öz səbəbi var idi, amma onların ümumiləşdirilməsinə imkan verən mühüm bir amili də diqqətdən kənar saxlamaq mümkün deyil: Azərbaycanda cəmiyyətin bütün sosial sferalarının mənafehlərini eyni səviyyədə ifadə etmək imkanına malik hakimiyyət hələ formalaşmamışdı. Bu, çox vacib məsələ idi və təəssüf ki, müstəqilliyin ilk illərində bu tarixi zərurətin həyata keçirilməsi prosesi xeyli uzandı.

Səbəblər kifayət qədər müxtəlifdir, lakin onları sistemləşdirilmiş şəkildə göstərmək mümkündür.

Birincisi, yeni siyasi dövr başlamışdı və proseslər o qədər sürətlə cərəyan edirdi ki, ictimai şüur onların əsl mahiyyətini obyektiv şəkildə təhlil etməyə imkan tapa bilmirdi. Bir situasiyadan çıxış yolu axtararkən tamamilə fərqli, yeni bir vəziyyət yaranırdı və cəmiyyətin təfəkküründə hələ sovet dövründən formalaşmış astagəllik hadisələrə çevik reaksiya verməyi çətinləşdirirdi.

İkincisi, cəmiyyətin daxili intellektual və siyasi potensialı baş verən hadisələrin gerçək səbəblərini anlamağa kifayət etmirdi. Artıq Sovet Azərbaycanı tarixin arxivinə göndərilmişdi, yeni, müstəqil Azərbaycan dövləti isə hələ qurulmamışdı. Buna görə də ictimai-siyasi sferada cəmiyyətin ümumi iradəsinin həlledici rol oynaması mümkün deyildi.

Üçüncüsü, iqtisadi sahədə özünü göstərmiş problemlər intellektual və mənəvi-ideoloji potensialın səfərbər edilməsinə də ciddi əngəl idi və bunu da nəzərdən qaçırmaq doğru olmazdı. İqtisadiyyat istənilən cəmiyyətdə baş verən sosial-siyasi hadisələrin prinsipial inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən çox vacib faktor kimi çıxış edir və buna görə də müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda baş vermiş hadisələri təhlil edərkən iqtisadi sahədə özünü göstərən problemlərin təsirini, həm də həlledici təsirini inkar etmək mümkün deyildir.

İctimai şüurun yeni siyasi şəraitə uyğunlaşması əslində bir o qədər də çox vaxt aparmamışdı. Lakin bu proses tarixi bir mərhələyə təsadüf etdiyindən çox böyük itkilərlə müşahidə edilirdi. Azərbaycan xalqı artıq milli dövlətçilik şüurunun formalaşması mərhələsinə qədəm qoysa da, bu universal hadisəni pozitiv istiqamətə yönəltməyi bacaran hakimiyyətin yoxluğu bütövlükdə dövlətin özünün varlığını sual altına qoyurdu. Etiraf etmək lazımdır ki, burada həmin dövrdə postsovet məkanında baş verən hadisələrin təsiri də az olmamışdı. Digər tərəfdən o da qeyd edilməlidir ki, başqa respublikalardan fərqli olaraq, bizdə azadlıq meyilləri daha güclü şəkildə özünü büruzə verməkdə idi və daha da qarşısını almaz məzmun kəsb etməyə başlamışdı.

Qarabağ münaqişəsinin gərginləşməsi ölkəmizdə gedən proseslərin qarşısını almağa hesablanmış variant kimi ortaya atılsa da, əslində əks effekt verdi və milli azadlıq ideyalarının bir qədər də geniş şəkildə yayılmasına və cəmiyyətin ümumi düşüncə tərzinə çevrilməsinə kifayət qədər əlverişli şərait yaratdı. Təsadüfi deyil ki, ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarına yaxın respublikada başlamış kütləvi etiraz aksiyalarının əsas hədəfi də məhz Dağlıq Qarabağ ərazisində cərəyan edən separatizmlə bağlı idi. Azərbaycan xalqını bir toplum olaraq vahid qüvvə kimi küçə və meydanlara çıxmağa vadar edən səbəb Sovet İttifaqının dağılmasını sürətləndirmək yox, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində erməni separatçılarının özbaşınalıqlarına son qoymaq arzusu idi. SSRİ rəhbərliyinin qeyri-obyektiv möv-

qeyi bu hərəkatın məhz sovet idarəetmə sisteminə qarşı yönəlməsinə ciddi təsir göstərdi.

Bu münaqişə sonrakı dövrdə də ölkəmizin bir nömrəli problemi olaraq qalırdı və heç şübhəsiz ki, bunun əsas səbəblərindən biri 1993-cü ilə kimi ölkəyə rəhbərlik etmiş müxtəlif hakimiyyət komandalarının səriştəsiz siyasəti idi. Münaqişənin real səbəblərini təhlil etmək, onun baş verməsinin gerçək parametrlərini aşkara çıxararaq müvafiq tədbirlər görmək ilkin dövrlərdə o qədər də çətin deyildi, lakin çox təəssüf ki, bu istiqamətdə heç bir konkret addım atılmadı və nəticədə məsələnin mahiyyətində dayanan ziddiyyətlər bir qədər də mürəkkəb xarakter almağa başladı.

Moskvanın ciddi söyləri və Azərbaycandakı hakimiyyətlərin qeyri-peşəkar siyasəti nəticəsində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi bütün MDB məkanında ən ciddi münaqişə kimi getdikcə daha gərgin xarakter almaqda idi. Bu, əlbəttə ki, yenicə müstəqillik qazanmış bir ölkədə ictimai həyatın bütün sferalarına neqativ təsir göstərmək imkanına malik fakt olaraq qiymətləndirilməli idi və buna görə də onun qarşısını almadan milli dövlətçilik atributlarının formalaşdırılmasını və yeni cəmiyyət quruculuğunun ideoloji əsaslarının yaradılmasını həyata keçirmək olduqca ciddi problemlərlə müşayiət edilirdi.

Əlbəttə ki, bu konflikti həll etmək o qədər də asan məsələ deyildi, lakin hər halda onun böyüməsinin və daha mürəkkəb xarakter daşmasının qarşısını almaq mümkün idi və o dövrdə hakimiyyətlərin əsas strateji səhvi məhz bununla bağlı idi ki, onlar, heç olmasa, bu problemin kəskinləşməsinə mane ola bilmədilər. Əksinə, onun bir qədər də dərinləşməsinə şərait yaratdılar.

İndi, üstündən təxminən on beş il keçdikdən sonra geriyə baxarkən bu real səbəbləri görmək, əlbəttə ki, çətin deyildir. Lakin bunu o zaman görmək və ciddi addımlar atmaq lazım idi. Azərbaycanda hakimiyyətdə olmuş qüvvələr bunu bacarmadılar.

Tarixi proseslər həmişə müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında yaranır və inkişaf edir. Yalnız o xalqlar uğur qazana bilirlər

ki, bu proseslərin mahiyyətini vaxtında və dəqiq qiymətləndirməyi bacarırlar. Azərbaycan xalqı bu mənada öz keçmişini ilə öyünə bilər, çünki o, ən ekstremal situasiyalarda müdrikliyini sübut edən qərarlara imza atmışdır. 1993-cü ildə də məhz belə oldu və Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi yeni ictimai situasiyanın yaranmasına səbəb olmaqla yanaşı, həm də Azərbaycanın MDB-dəki rolunu əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirdi. Bir qədər sonra biz bu mühüm tarixi faktın ictimai-siyasi məzmununu əsaslandırılmış şəkildə təhlil etməyə çalışacağıq, hələlik sə bəzi digər nüanslara aydınlıq gətirmək lazımdır.

MDB məkanındakı siyasi proseslərin məntiqi ardıcılıqla analizi göstərir ki, burada uzun müddət bir dövlətin tərkibində yaşamış ölkələrin problemləri heç də eyni olmamışdır, çünki yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, onların hər biri müxtəlif tarixi ənənələrə və siyasi keçmişə malik xalqları öz tərkibində birləşdirirdi. Bu amil qarşılıqlı münasibətlərin xarakterinə də çox ciddi təsir göstərirdi və istisna deyil ki, postsovet məkanında dövlətlərarası əlaqələrin formalaşmasında onlar az rol oynamamışdı. Digər tərəfdən, unutmamaq lazımdır ki, dövlətlərarası münasibətlər ilk növbədə məhz həmin dövlətlərin tarixi siyasi mənafelelərinin tələbinə uyğun qurulur və bu tələb olmayan yerdə heç bir xarici siyasətdən söhbət belə gedə bilməz. İngiltərənin məşhur dövlət xadimi Uinston Çörçill əbəs yerə deməmişdir ki, İngiltərənin əbədi dostları yoxdur, əbədi mənafeleləri var.

Əvvəllər eyni ictimai quruluşda və hətta eyni dövlətdə yaşamalarına baxmayaraq, keçmiş sovet xalqları üçün indi şərtlər və şərait dəyişmişdi. Postsovet ölkələri yeni dövrün tələblərinə uyğun münasibətlər yaratmağa məcbur idilər. Təxminən 1991-ci ilin sonu, 1992-ci ilin əvvəlindən başlayaraq bu prosesin start götürdüyü hiss olunmağa başladı. Hər bir dövlət mümkün qədər müstəqil siyasət yürütməyə və öz maraqlarının gerçəkləşdirilməsinə şərait yaratmağa çalışırdı. Lakin təəssüf ki, bu zaman beynəlxalq hüququn çox vacib bir prinsipi yaddan çıxarıldı: hər bir dövlətin mənafeleləri digər dövlətin mənafeleləri başlayan

yerdə qurtarır. MDB ölkələrinin xarici siyasətində bu mühüm qanunauyğunluğun intişar tapması xeyli vaxt apardı və elə buna görə də münasibətlərdə uzun müddət qeyri-sabitlik hökm sürməli oldu.

Tarixi situasiyanın mürəkkəbliyi beynəlxalq münasibətlər sistemində öz yerini təmin etməyə çalışan postsovet ölkələrinin qarşısına yeni problemlər çıxarmışdı. Onların hamısını bir göz qırpmında həll etmək, əlbəttə ki, çox çətin məsələ idi. Hər şeydən əvvəl bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, bu ölkələr həm də fərqli geosiyasi məkanda yerləşirdilər. Viktor Kuzen əbəs yerə qeyd etmirdi ki, «siz mənə ölkənin xəritəsini, onun quruluşunu, fiziki coğrafiyasını, təbii sərvətlərini, florasını, faunasını göstərin, onda mən sizə deyə bilərəm ki, bu ölkənin insanları necədir, o, tarixdə təsadüfi deyil, zəruri olaraq həm hansısa bir dövrdə, həm də bütün dövrlərdə hansı rolu oynayacaqdır».

Göründüyü kimi, regional faktorun beynəlxalq münasibətlərə təsiri qaçılmazdır. Bu mənada onların hər birinin hansı strateji coğrafi ərazidə qərarlaşması faktına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Artıq bütün dünya dövlətlərinin diqqəti MDB ölkələrinə yönəlmişdi və regionda siyasi nüfuz dairələrinə bölünmə prosesi start götürməkdə idi.

Bu vəziyyətdən effektiv şəkildə istifadə etməklə öz müstəqilliyini daha etibarlı səviyyəyə gətirmək günün vacib vəzifəsi kimi qarşıda dayanırdı. Bir çoxları bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilmədi, amma bunu bütün ölkələrə şamil etmək olmazdı. Bu mənada Azərbaycan hazırkı imkanlarına görə kifayət qədər uğurlu vəziyyətdədir və etiraf edilməlidir ki, tarixi şəxsiyyət kimi Heydər Əliyevin bu məsələdə rolu əvəzsiz idi.

Həm Avropa, həm də ABŞ Rusiyanı bölgədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən mümkün qədər kənar qoymağa və Qərbin siyasi təsir imkanlarını maksimum dərəcədə yüksəltməyə çalışırdılar. Bu, əslində təbii bir proses idi, çünki hər zaman dünyanın siyasi xəritəsində baş verən dəyişikliklər yeni rəqabət meyillərinin ortaya çıxmasını stimullaşdırır.

Postsovet məkanında baş verənlər də məhz həmin meyillərin təsiri ilə ortaya çıxan çox adi bir proses kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bu, bütün tarix boyu belə olmuşdur və indi də həmin tarixi qanunauyğunluq, sadəcə olaraq, yeni coğrafi ərazidə özünü göstərməkdə idi. Bu, tamamilə təbii idi, çünki xarici siyasətin istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə beynəlxalq münasibətlər sisteminin, şübhəsiz, təsiri vardır və hətta siyasi nəzəriyyələrdə dövlətin xarici siyasəti beynəlxalq münasibətlər sisteminin təsirinə reaksiya kimi səciyyələndirilir.

Bir çox halda beynəlxalq aləmdə münasibətlərin qərarlaşması, onların xarakterinin müəyyənləşməsi, sözün həqiqi mənasında, hər hansı dövlətin konkret mənafeələrinin təsirindən kənar da baş verir. Bu isə hər bir dövləti xarici mühitin təsirinə adekvat davranış forması seçməyə məcbur edir ki, bu da xarici siyasətin prioritetlərində öz əksini tapır. Amerikanın məşhur politoloqu Morgentau bu barədə yazırdı: «Xarici siyasətin həm daxili, həm də xarici amillərin təsiri altında formalaşdığını etiraf etmək hələ onların bir-biri ilə çulğalaşdığını, necə qarşılıqlı təsir prosesinə girdiklərini aydınlaşdırmaq anlamı vermir». Deməli, bu, daha mürəkkəb bir prosesdir və onun real mahiyyətini izah etmək üçün olduqca geniş təhlillər aparmağa ciddi ehtiyac vardır.

MDB ölkələri bunu olduğu kimi dəyərləndirməli və öz mənafeələrinin tələb etdiyi formada ondan yararlanmalıydılar. Lakin burada xeyli dərəcədə fərqli bir mühüm nüans da vardır. Qərb nə qədər regiona can atırdısa, Rusiya bir o qədər ciddi müqavimət göstərirdi. Həlledici amil isə, əlbəttə ki, postsovet ölkələrinin özlərinin hadisələrə reaksiyası oldu, çünki xarici əlaqələrin gələcək inkişaf konsepsiyasını məhz onlar özləri müəyyənləşdirdilər.

Hər bir dövlətin xarici siyasəti müəyyən prioritetlərə əsaslanır və kiminlə əlaqələri hansı formada qurmağı o özü seçir. Bu seçimin nə qədər doğru olub-olmaması isə artıq onların öz problemdir və bunun qarşısını heç nə ilə almaq mümkün deyildir.

Zaman keçdikcə bu, daha aydın şəkildə öz təcəssümünü tapmağa başlayırdı və bir daha aydın olurdu ki, siyasi müstəqillik postsovet ölkələri üçün fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edən tarixi nailiyyətdir, onların hamısı bu nailiyyətin qorunub saxlanılmasında sona qədər israr göstərməyə qadirdir.

Qərb dəyərlərinin MDB məkanına gətirilməsi müstəqillik meyillərinin güclənməsinə və daha dönməz xarakter almasına kömək etmiş oldu. Demokratiya, bazar iqtisadiyyatı, insan hüquqları kimi cazibədar anlayışlar totalitarizmin məngənəsindən yenicə qurtulmuş cəmiyyətlər üçün maraqlı görünməyə bilməzdi və onlar bu unikal dəyərlərin mənimsənilməsinə böyük həvəs göstərirdilər. Əslində sonrakı mərhələdə əsasən Qərbin maraqlarını təmin edən hadisələrin baş verməsi də məhz bunun nəticəsi idi ki, yeni ideyalar postsovet ölkələrində çox ciddi təsir imkanları qazana bilmişdi. Doğrudur, onların bir çoxunda bu dəyərlərin intişar tapması mümkün olmadı, amma bu, həmin ideyaların cazibədarlığına heç bir xələl gətirmədi. Çünki MDB məkanında yaşayan xalqların hamısı Qərbin tələq etdiyi dəyərlərin real mahiyyəti haqqında ətraflı bilgiyə malik deyildi, onlar bunu yalnız təsəvvür edirdilər.

Demokratiya insanlara istədiyi kimi danışmaq azadlığı verir, sovet adamları 70 il ərzində buna həsrət qalmışdılar. Demokratiya hər kəsə seçim hüququ vəd edir – sovet adamları bunun nə olduğunu uzun müddət idi ki, bilmirdilər. Bazar iqtisadiyyatı torpağı kəndliyə, zavod və fabrikləri bacarıqlı insanlara verməyi təklif edir. Bu isə, əlbəttə ki, beşilliklərin mənasız əmək yarışmalarından cana doymuş sovet adamları üçün cazibədar görünməyə bilməzdi.

Yeni ictimai quruluşun ən vacib üstünlüyü bütövlükdə cəmiyyətin sosial-siyasi azadlıqlarını təmin etmək gücündə olması idi və bu, postsovet məkanında kifayət qədər yüksək təsir imkanlarına malik faktor idi. Bütün bunlar, əlbəttə ki, proseslərin inkişafına müvafiq təsirini göstərirdi və əslində, Rusiya ilə Qərb arasında gedən uzunmüddətli rəqabətdə ikincinin üstünlüyünün

təmin edilməsi də, bir növ, ideologiyaların mübarizəsinin nəticəsi idi.

Heç kim üçün sirr deyil: hər bir dövlət konkret ideyalar sisteminin doğurduğu sosial-siyasi təsisatdır və onun fəaliyyət mexanizminin bütün parametrləri bu ideyalar bazası üzərində əksini tapır. MDB dövlətləri demokratik ideyalara üstünlük verdiklərindən, onların formalaşması prosesinə Qərbin təsiri daha güclü olmuşdur. Təsəvvür etmək çətin deyil ki, hətta Rusiyada belə Qərbə məxsus dünyagörüşünün yaranması qarşısını almaz hadisə kimi özünü göstərmişdir. Demokratiyanın ictimai düşüncə tərzinə sirayət etməsi cəmiyyətin yeni siyasi şəraitə adaptasiyasını şərtləndirirdi və bu da nəticə etibarilə dövlət təsisatlarının yaranması prosesinə öz təsirini göstərirdi.

Hakimiyyətdə kimin olmasından asılı olmayaraq, o, artıq cəmiyyətin qəbul etdiyi yeni dəyərləri bu və ya digər formada nəzərə almağa məhkum idi. Lakin hər şeyi Qərbin təcrübəsinə uyğun şəkildə həyata keçirmək də mümkün deyildi, çünki hər bir ölkənin xüsusiyyətləri ilə hesablaşmaq zərurəti də ortaya çıxırdı. Bəzi postsovet dövlətlərində demokratikləşmə prosesinin çox ciddi problemlərlə müşayiət olunması, fikrimizcə, məhz məxsusi özəlliklərin nəzərə alınmamasının yaratdığı fəsadlar kimi qiymətləndirilməlidir. Bu ideyaları kor-koranə tətbiq etmək, onları yerli xüsusiyyətlərə uyğun olmayan bir tərzdə həyata keçirmək mümkün deyildi.

Biz bunun ağırlı nəticələrini öz taleyimizdə artıq yaşamışıq. Azərbaycanda 1992-1993-cü illərdə hakimiyyətdə olmuş AXC-Müsavət iqtidarı da elə bu səriştəsizliyin qurbanı oldu. Onlar bir tərəfdən demokratik dəyərlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyindən danışıq, digər tərəfdən isə Azərbaycanda «dəmir əl»ə ehtiyac olduğunu iddia edirdilər. Bu ziddiyyətli münasibət dövlət quruculuğu prosesini uğurla həyata keçirməyə imkan verə bilməzdi.

Eyni zamanda, nə qədər paradoksal görünsə də, sözügedən hakimiyyət komandasının üzvləri Qərbin əxz etdiyi bütün ideo-

loji və siyasi dəyərləri Azərbaycanda olduğu kimi tətbiq etməyin mümkünlüyünə inanırdılar. Əlbəttə ki, bu cür qeyri-elmi və qeyri-peşəkar yanaşma proseslərin arzuolunan məcrada inkişafına rəvac verə bilməzdi. AXC-Müsavat hakimiyyətinin çox qısa vaxt ərzində süqut etməsi və ölkədə dövlət quruculuğu sahəsində heç bir konkret iş görməyə müvəffəq olmaması da elə bunun məntiqi yekunu olaraq dəyərləndirilə bilər.

Buraxılan səhvlər respublikada iqtisadi və siyasi problemlərin kəskinləşməsi ilə nəticələnməklə yanaşı, həm də xarici dövlətlərlə münasibətlərin keyfiyyətinə kifayət qədər mənfi təsir göstərmiş oldu. Bu, sonrakı mərhələdə özünü daha aydın şəkildə büruzə verə bilərdi, lakin ölkədəki hakimiyyət dəyişikliyi bunun qarşısını aldı. 1993-cü ilə kimi Azərbaycanın xarici siyasətində buraxılmış səhvlər yalnız Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin düyünə düşməsi ilə nəticələnmədi, həm də ölkənin beynəlxalq aləmdəki mövqelərinə ciddi zərbələr vurdu. Təsədüfi deyil ki, məhz bu dövrdə Rusiya, İran kimi böyük dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlər kifayət qədər gərgin xarakter almağa başlamışdı və bir çoxları bunun nə vaxtsa düzələcəyini ağıllarına belə gətirmirdilər.

2. «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın yeni iqtisadi inkişaf modelinin əsaslarını müəyyənləşdirən tarixi hadisədir

Müstəqilliyin əldə edilməsindən sonra Azərbaycanın qarşısında çox mühüm vəzifələr dururdu. Bunlardan biri yeni dövrün tələblərinə uyğun iqtisadi siyasətin yürüdülməsindən ibarət idi. Müstəqil dövlətimizin iqtisadi və siyasi əsaslarının möhkəmləndirilməsində ölkənin təbii sərvətlərinin səmərəli şəkildə istifadə edilməsinin nə dərəcədə mühüm rol oynadığını indi Azərbaycanda hamı çox yaxşı başa düşür.

Bu mənada konseptual əsasları ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş yeni neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi respublikanın iqtisadi inkişafını və dövlət qu-

ruculuğu prosesinin dönməzliyini təmin edən mühüm faktor kimi qiymətləndirilə bilər. Əsası 1994-cü ilin payızında qoyulmuş «Əsrin müqaviləsi» yalnız vəd etdiyi iqtisadi mənfəətə görə deyil, həm də geosiyasi və tarixi məzmununa görə Azərbaycan üçün fəvqəladə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyev bu ideyanın reallığa çevrilməsi naminə nümayiş etdirdiyi prinsipi-allıq və qətiyyət sayəsində ölkəmizi dünyanın ən qüdrətli dövlətlərinin strateji tərəfdaşına çevirməyə müvəffəq olmuşdur.

Azərbaycan bu tarixi razılaşmaya həmişə optimist prizmadan baxır və buna onun əsası da var. Birincisi və heç şübhəsiz, ən vacib məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın yeni neft strategiyası xeyli dərəcədə pragmatik və real siyasi şəraitə nəzərə alan mükəmməl bir konsepsiya əsasında həyata keçirilir. Bu konsepsiyanın şəriksiz müəllifi dünyanın ən aparıcı siyasi simalarından biri hesab edilən Heydər Əliyev olmuşdur.

İkincisi, Xəzərin neft və qaz yataqlarının istismarı ilə bağlı layihələrin gerçəkləşməsində Azərbaycan nə qədər maraqlıdırsa, iştirakçı dövlətlər də bir o qədər maraqlıdır. Başqa cür desək, bu ölkələrin hər birinin sözügedən prosesdə həyati əhəmiyyətli özəl iqtisadi mənafeləri birləşir və yalnız iqtisadi yox, eyni zamanda siyasi gözləntilər də var.

Üçüncü, mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqam isə budur ki, Azərbaycanın indiki prezidenti birmənalı olaraq layihələrin həyata keçirilməsində qətiyyətli mövqe nümayiş etdirir və ortaya çıxan problemlərin həllində indiyə qədər göstərdiyi əzmkarlığı bundan sonra da davam etdirmək niyyətindədir. Çünki bu, ilk növbədə ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin siyasi baxımdan müəyyənləşdirdiyi strategiyanın tərkib hissəsidir. Həm beynəlxalq şirkətlərin, həm də ayrı-ayrı dövlətlərin nümayəndələri dəfələrlə vurğulayıblar ki, Heydər Əliyev hər hansı bir məsələyə xeyir-dua verirsə, deməli, perspektiv barədə tərəddüd etməyə əsas yoxdur.

Heydər Əliyevlə görüşlərinin birində *bp* şirkətinin prezidenti Con Braunun söylədiyi fikirlər də bunu təsdiqləyir: «*Həqiqətən*

Sizin qətiyyətiniz, əzminiz nəticəsində bir vaxtlar bizə yuxu kimi, yalnız arzu kimi görünən məsələlər indi həqiqətə çevrilmək üzrədir. Sizin neft və qaz strategiyanız, siyasətiniz uğurla həyata keçir və dünyada əfsanə kimi görünən neft kəməri artıq reallığa çevrilir. Hazırda işlər gedir və bütün bu işlərin hamısı bir vaxtlar Sizin əkdiniz toxumlardır ki, indi cücərməyə başlayır, bar verir. Bütün bu işlərin hamısına Sizin qətiyyətiniz sayəsində müvəffəq olmuşuq».

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan Respublikasının layiqli mövqelərə çıxmasına hesablanmış yeni neft siyasətinin həyata keçirilməsi uğrunda nümayiş etdirdiyi mövqe bir çox ölkələrin maraq dairəsinin keçdiyi «Əsrin müqaviləsi»nə çox möhtəşəm bir tarixi reallıq kimi baxmağa imkan vermişdir.

Zaman özü sübut etdi ki, Heydər Əliyevin reallaşmasında xüsusi prinsiplilik göstərdiyi bu layihənin dəyəri həddən artıq böyük rəqəmlərlə ifadə olunur. Yalnız bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Azərbaycan bp kimi nəhəng şirkət üçün yeddi ən məhsuldar regiondan biri olaraq səciyyələndirilir. bp digər partnyorları ilə birlikdə 2001-2006-cı illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına 15 milyard dollar sərmayə yatırmağı planlaşdırıb. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu, Azərbaycanın dövlət büdcəsinin indiki həcmindən təxminən 14 dəfə çoxdur. Yeri gəlmişkən, Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu ilə neft nəqlinin tarifləri regiondakı digər neft kəmərlərindən xeyli aşağı olacaqdır. Bütün bunlar Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin artırılmasına istiqamətlənmiş uzaqgörən dövlət siyasətinin məntiqi yekunlarını özündə əks etdirən faktlardır. Ümummillə lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi mükəmməl inkişaf strategiyası Azərbaycanı dünyanın ən qüdrətli dövlətlərindən birinə çevirməkdədir. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından 10 il keçir və bu gün tam əminliklə söyləməyə əsas var ki, məhz Heydər Əliyevin dəmir iradəsi bu tarixi razılaşmanın həyata keçirilməsi prosesində qarşıya çıxan maneələri sındıra bilmişdir. Azərbaycan neftini dünya bazarına çıxarmalı olan və beləliklə də beynəlxalq aləmlə inteqrasiya

prosesini sürətləndirməyi, ölkənin iqtisadi və siyasi gücünü artırmağı qarşıya məqsəd qoyan «Əsrin müqaviləsi» bir çox siyasi və ideoloji güc mərkəzlərinin, eyni zamanda konkret dövlətlərin narahatlığına səbəb olmuşdu. Müqavimət kifayət qədər genişmiqyaslı idi və hələ indinin özündə də bu prosesin davam etdiyini sübuta yetirən xeyli fakt göstərmək mümkündür. Amma ən mürəkkəb mərhələlər artıq arxada qalıb, Bakı-Tbilisi-Ceyhan kimi unikal bir layihənin əsası qoyulub, iştirakçı tərəflər başladıkları işi sona çatdırmaq əzmlərini dəfələrlə nümayiş etdiriblər. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikintisinin başlanması bunun əyani göstəricisidir.

Ümumiyyətlə, neft hələ çox qədim zamanlardan etibarən Azərbaycanın iqtisadi inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən mühüm amil kimi səciyyələndirilir. Müstəqilliyin əldə olunması ilə biz öz təbii sərvətlərimizin həqiqi sahibinə çevrildikdən sonra ehtiyatlarımızdan ümummillə mənafeələrimiz naminə, xalqımızın sosial rifahının təmin olunması üçün faydalana bildik. İlk vaxtlarda bəzi problemlər ortaya çıxsada, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra Azərbaycan «açıq qapı» siyasəti yeridərək xarici sərmayələri Xəzərin çox zəngin neft və qaz yataqlarının geniş miqyasda işlənilməsinə fəal surətdə cəlb etməyə nail oldu.

Xəzər dənizinin Azərbaycana aid hissəsində «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yataqlarının işlənilməsi haqqında 1994-cü ilin sentyabrında dünyanın ən nüfuzlu neft şirkətləri ilə bağlanmış və tarixə «Əsrin müqaviləsi» kimi daxil olmuş müqavilə bu yolda ilk mühüm və həm də həlledici addım oldu. Razılaşmaya əsasən ölkəmizlə yanaşı, Böyük Britaniyanın, Rusiyanın, ABŞ-in və digər dövlətlərin neft şirkətləri də Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının istismarında yaxından iştirak etmək imkanı qazanmış oldular. Məhz bu müqavilə sayəsində Azərbaycan yeni neft strategiyasını həyata keçirərək XXI əsrin reallıqlarına uyğun bir formada öz iqtisadi maraqlarını gerçəkləşdirməyə nail ola bilmişdir. Ötən dövr ərzində neft-qaz yataqlarının kəşfi və işlənil-

məsi üçün dünyanın 15 dövlətini təmsil edən 34 neft şirkəti ilə 23 müqavilə imzalanmış, habelə karbohidrogen ehtiyatlarının beynəlxalq bazarlara nəqlinə dair razılaşmalar əldə olunmuşdur.

Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının səmərəli şəkildə istifadəsi və ixracı nəticəsində ölkəmiz regionda yeni beynəlxalq mərkəzə çevrilmiş, Qara dəniz-Xəzər hövzəsində ümdə mövqə tutmağa başlamış, eyni zamanda, möhkəm təmələ əsaslanan Şərq-Qərb enerji dəhlizinin yaradılmasına doğru yol açmasına gətirib çıxarmışdır. Halbuki həmin dəhlizi hələ bu yaxınlara qədər bəziləri əfsanə adlandırırdılar. Azərbaycanın zəngin neft və qaz ehtiyatları həmişə dünya dövlətlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Tarixçilərin verdiyi məlumata görə, Abşeron ərazisində hələ X əsrdə neft quyuları olmuşdur. Dünyanın bir çox ölkələrini, o cümlədən Çini, Hindistanı və Mərkəzi Asiyanı Aralıq dənizi və Qara dəniz hövzəsi ilə, habelə İran körfəzini Volqaboyu xanlıqları və Moskva dövləti ilə birləşdirən yolların üstündə yerləşən Bakı X əsrdə Xəzərin ticarət, o cümlədən də neft ixracı sahəsində ən iri limanlarından biri kimi məşurlaşmışdı.

Maraqlı məqamlardan biri də bundan ibarətdir ki, neftin sənaye üsulu ilə hasilatına dünyada ilk dəfə 1847-ci ildə Azərbaycan ərazisində başlanmışdır. Həmin dövrdə Abşeronda yerləşən quyuların təkindən təxminən milyard yarım ton Azərbaycan nefti əldə edilmişdir. Abşerondakı yataqlar intensiv sürətdə istifadəyə verilmişdir. XIX əsrin sonlarında, 1872-ci ildə məşhur Nobel qardaşları Bakıda ilk neft şirkəti yaratmış, üç ildən sonra isə özlərinin ilk neftayırma zavodunu inşa etməyə müvəffəq olmuşlar. Bu hadisədən sonra bir çox xarici neft şirkətləri Abşerona gəlmişlər. O dövrün ən tanınmış alimləri – D.Mendeleev, V.G.Abix, D.Qolubyatnikov və başqaları neft ehtiyatlarının öyrənilməsi sayəsində böyük uğurlar qazanmışlar və bu da Azərbaycan neftinin dünya miqyasında tanınmasında müstəsna rol oynamışdır. 20-ci əsrin lap əvvəlində, 1901-ci ildə Bakı-Batumi neft kəmərinin tikintisinə başlandı və onun çəkilişi 1905-

ci ildə başa çatdırıldı. Bu dövrdə Azərbaycanda 10 milyon tondan çox neft çıxarılmışdı ki, bu da dünya hasilatının yarısına bərabər idi. Birinci dünya müharibəsi dövründə Rusiya neftinin 75 faizi Abşeron yarımadasındakı yataqlardan çıxarıldı. Bakı böyük neft sənayesi şəhərinə çevrilərək o dövrdə Rusiyanın ən iri sənaye mərkəzlərindən biri olmuşdur. Azərbaycan təxminən yarım əsr əvvəl dayaq üzərində əfsanəvi şəhərin – «Neft daşları»nın yaradıldığı açıq dənizdə dünya praktikasında ilk neft yatağının kəşfi və işlənilməsinin pioni olmuşdur. Ölkəmizdə neft ehtiyatlarının istismarı sahəsində əldə edilmiş təcrübə XX-XXI əsrlərin ayrıcında Xəzərin neft və qaz yataqlarının geniş miqyasda işlənilməsinə dair əzəmətli layihələrin həyata keçirilməsi üçün yeni infrastruktur formalaşdırmağa stimül yaratmışdır. Məhz bu bazisin nəticəsində Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 1970-1980-ci illərdə əldə olunmuş böyük uğurlar Azərbaycanın neft salnaməsinə qızıl hərflərlə yazılmış bir dövrün əsasını qoymuşdur. Bu mərhələdə Azərbaycanın neft sənayesi çox böyük sürətlə inkişaf etdirilmişdir. Bakı Dərin Özüllər Zavodu kimi müasir müəssisələr tikilmiş, müasir güclü kran gəmiləri, borudüzən kranlar alınmış, «Şelf» tipli yarım dalma qazma qurğuları yenidən qurulmuşdu. Ayrıca vurğulayaq ki, o illərdə yaradılmış baza dövlət müstəqilliyi qazanıldıqdan sonra, xüsusən də Heydər Əliyevin ölkəyə yenidən rəhbərlik etməyə başladığı 1993-cü ildən etibarən Azərbaycanın neft sənayesinin dirçəldilməsində mühüm amil kimi yadda qalmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin yanacaq-energetika kompleksinin inkişafı ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlərin, proqram və islahatların əsas mərhələsi 1993-cü ilin iyul ayından başlayır. Azərbaycan xalqının təkidli tələblərindən sonra yenidən respublikamıza rəhbərlik edən Heydər Əliyev yaranmış ağır iqtisadi və siyasi böhranın, sosial gərginliyin həll edilməsinin əsas istiqaməti kimi neft-qaz sənayesinin yeni inkişaf konsepsiyası və strategiyasını irəli sürdü. Bu strateji siyasətin əsasını Azərbaycanın neft sənayesində uzun illər əldə olunmuş elmi-texniki və

kadr potensialından səmərəli istifadə etməklə yanaşı, xarici neft şirkətlərinin beynəlxalq təcrübəsinin və maliyyə vəsaitlərinin respublikamıza cəlb olunması, bunun hesabına yeni yataqların kəşfi, işlənməsi, hasil olunan neft və qazın dünya bazarlarına çıxarılması təşkil edirdi. Təbii ki, bu strateji planın həyata keçirilməsi yeni konseptual məsələlərin həllini, mövcud infrastrukturunu müasirləşdirməyi, təzə qurğuların və obyektlərin inşasını tələb edirdi ki, bu da, eyni zamanda, yeni iş yerlərinin açılmasına, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafına zəmin yaradılması demək idi. Digər tərəfdən, bu, Azərbaycanı məşhur neft diyarı kimi yenidən dünyada tanıtmıqdan, onu Xəzər hövzəsində neft mərkəzinə çevirməkdən, siyasi baxımdansa Cənubi Qafqaz regionunda müstəqil Azərbaycan Respublikasının həlledici rolunu nümayiş etdirməkdən və bununla dövlətimizi dünyanın aparıcı dövlətlərinin maraq dairəsinə cəlb etməkdən ibarət idi. Lakin bunu həyata keçirməkdən ötrü qarşıda duran maneələri aradan qaldırmaq tələb olunurdu.

Maneələr isə kifayət qədər çox idi. İlk vaxtlar bir çox xarici dövlətlər və şirkətlər Azərbaycanın bu neft müqavilələrini imzalamaya siyasi və psixoloji baxımdan hazır olduğuna ciddi şübhə ilə yanaşırdılar. Çünki bəzi xarici dövlətlərin intensiv müdaxiləsi proseslərin rəşional yönümlü inkişafına ciddi əngəl törədirdi. Azərbaycanın yerləşdiyi regionun beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən mürəkkəb geostrateji durumu, eyni zamanda neftin siyasi və iqtisadi əhəmiyyəti buraya kapital qoyuluşunu təmin etməyə imkan vermirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra ictimai-siyasi xaos dövrü tarixin arxivinə göndərilə də, xarici təzyiqlər hələ öz aktuallığını saxlayırdı və buna görə də bir çox iri şirkətlər gözləmə mövqeyi tutmağa üstünlük verərək risk altına girməkdən çəkinirdilər. Lakin ümummilli lider Heydər Əliyevin dəmir iradəsi və real həyat təcrübəsinə istinad edən fəvqəladə siyasi istedadı bu qeyri-müəyyənliyi aradan götürdü.

Ümumiyyətlə, neft ehtiyatlarının istismarına dair danışıqlar prosesi hələ 1989-cu ildən etibarən başlamışdı. Lakin o dövrdə

Azərbaycan rəhbərliyinin səriştəsiz siyasəti danışıqların uğurlu istiqamətdə inkişafına ciddi şəkildə mane olurdu. Buna görə də neft müqavilələrinin həyata keçməsi ləngiyirdi. Sonradan hakimiyyətə gəlmiş AXC-Müsavat cütlüyünün söyləri də bir nəticə vermədi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə də danışıqların müəyyən bir müsbət sonluqla tamamlanması xeyli şübhə doğururdu və əgər hər hansı bir müqavilə imzalanırsaydı da, bu, Azərbaycanın mənafeələrini təmin edə bilməyəcəkdi.

Hakimiyyətin zəif olması faktı istənilən şərtlərlə razılaşmaq məcburiyyəti yaradırdı və AXC-Müsavat cütlüyü öz siyasi maraqlarını reallaşdırmaq naminə bu şərtləri qəbul etməyə hazır görünürdü. Çünki zəif hakimiyyətin uğurlu müqaviləyə imza atması absurd bir şeydir və o dövrdə imzalanmış hər hansı saziş Azərbaycanın milli maraqlarını təmin edə bilməzdi. Elə buna görə də o vaxtkı iqtidar elə bir saziş layihəsi ətrafında danışıqlar aparırdı ki, bu layihədə Azərbaycanın neft müqavilələrindən ümumilikdə əldə edəcəyi gəlir 20 faizdən çox olmayacaqdı. Bu isə Azərbaycanın qiymətli təbii sərvətinin siyasi maraqlar naminə kimlərə hədiyyə edilməsi demək idi.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra danışıqlar prosesi yenidən bərpa olundu və bu dəfə Azərbaycanın tarixi-milli maraqlarına xidmət edən bir saziş layihəsi ortaya çıxdı. Lakin bu da o qədər asan başa gəlmədi. Hələ əvvəlki iqtidarın dövründə razılaşdırılmış müqavilə layihəsi hazır olsa da, yuxarıda qeyd etdiyimiz problemlər onun imzalanmasını mümkün edirdi və bu səbəbdən də Azərbaycan rəhbərliyi imzalanması 1993-cü il iyunun 21-nə təyin olunmuş bu layihədən imtina etməyə məcbur oldu. Beləliklə də Heydər Əliyevin qətiyyəti ölkəmizin milli maraqlarını özündə tam şəkildə ehtiva edə bilməyən bir razılaşmanın həyata keçməsinin qarşısını aldı və danışıqlar prosesi yenidən start götürdü.

Amma bu dəfə də problemlər azalmadı, əksinə, ölkə rəhbərliyində təmsil olunan bəzi qüvvələrin apardığı siyasi oyunlar yeni çətinliklərin meydana çıxmasını stimullaşdırırdı. Baş nazirin

müavini vəzifəsində çalışan Rəsul Quliyev heç bir məntiqi və hüquqi əsas olmadan Azərbaycan hökuməti adından danışıqlar aparmaq səlahiyyətinin Marat Manafov adlı bir şəxsə həvalə olunması barədə mandat imzaladı.

Xarici şirkətlərlə danışıqlar aparmalı olan bu şəxsin Azərbaycan vətəndaşlığı yox idi və üstəlik, o, yaratdığı komissiyanın tərkibini də qeyri-azərbaycanlılardan formalaşdırmışdı. Bu komissiya qısa vaxt ərzində danışıqlar prosesini yekunlaşdırdı və Azərbaycanın mənafeləri ilə heç cür uyğun gəlməyən yeni bir layihə hazırladı. Həmin layihənin bəzi detallarına diqqət yetirsek, onun Azərbaycana hansı «faydalar» gətirəcəyini təsəvvür etmək o qədər də çətin olmaz.

Məsələ burasındadır ki, layihədə həm kəşfiyyat işləri üçün müəyyən olunmuş müddət, həm ilkin neftin istehsalı üçün proqnozlaşdırılmış vaxt, həm ümumi gəlirlərin həcmi, həm də digər bir çox məqamlar Azərbaycanı təmin etmirdi. Məsələn, kəşfiyyat işləri üçün vaxt 6 il göstərilmişdi və bu dövrdə sərmayələrin həcmi 21 milyon dollar nəzərdə tutulurdu. İndiki variantda isə bu vaxt 5 ildir, üstəlik, sərmayələrin həcmi də 2 milyard dollar təşkil edir. M.Manafovun hazırladığı üzdəniraq layihədə digər bir məqam Azərbaycana səmt qazı dünya bazarındakı qiymətlərlə satılmalı idi, hazırda isə ölkəmiz bu qazı pulsuz alır.

Bütün bunlar ümummilli liderimiz Heydər Əliyevi danışıqlar prosesini, demək olar ki, dayandıрмаğa məcbur etdi və bu vəzifə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinə həvalə olundu. Amma bu dəfə də problemlər özünü göstərdi. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, xarici dövlətlərin bir çoxu saziş layihəsinin həyata keçməsinə mane olmaq cəhdlərini davam etdirirdi.

Ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin hələ tam bərqərar edilməməsi faktı isə bu problemlərin təsir gücünü bir qədər də artırdı. Digər tərəfdən, xarici təzyiqlər şirkətlərin mövqeyinə də ciddi şəkildə təsir göstərirdi və belə amillərdən biri Xəzərin statusunun müəyyənləşdirilməməsi məsələsi idi. Bəzi dövlətlər belə bir mövqedən çıxış edirdilər ki, Xəzərin bölünməsinə ümu-

miyyətlə ehtiyac yoxdur, çünki sahilyanı dövlətlərin ümumi mülkiyyəti olmalıdır. Bu cür bəyanatlar xarici şirkətləri tərəddüd etməyə vadar edirdi və hətta danışıqlar dövründə onlar belə bir şərtlə çıxış etdilər ki, müqavilə imzalanınsın, lakin Xəzərin statusu müəyyənləşdirildikdən sonra qüvvəyə minsin.

Bu, əlbəttə ki, danışıqlarda böhran yaranmasına səbəb oldu və Azərbaycan Prezidenti prosesin ləngiməsinin qarşısını almaq məqsədilə operativ qərar qəbul etdi. Prezidentin şəxsi göstərişi ilə o vaxt ARDNŞ-in vitse-prezidenti vəzifəsində çalışan cənab İlham Əliyev ABŞ-ın energetika nazirinin müavini Bill Layfla görüşərək yaranmış vəziyyəti müzakirə etdi və aparılmış danışıqlardan sonra şirkətlər bu şərtdən imtina etməyə razılaşmalı oldular. Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi bundadır ki, o, Xəzər dənizinin statusunun müəyyənləşdirilməsi ətrafında uzun sürən mübahisələrin nəticələrini gözləməyərək Xəzərin Azərbaycan sektorundakı yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənilməsi haqqında sənədin imzalanmasına nail ola bildi. Sonrakı mərhələdə də Xəzərin statusu məsələsi uzun müddət müzakirə mövzusu olaraq qaldı. Rusiya və Azərbaycan rəhbərlərinin qarşılıqlı sözləri olmasaydı, Xəzər dənizinin hüquqi statusu üzrə mövqelərin beş sahilyanı dövlət arasında razılaşdırılması məsələsi uzun müddət çəkə bilərdi. Məhz Heydər Əliyevin və Vladimir Putinin qarşılıqlı etimada istinad edən pragmatik siyasət yürütmələri nəticəsində bu problemin həllinə əsasən nail olundu. Rusiya ilə Qazaxıstan, Azərbaycanla Qazaxıstan və Azərbaycanla Rusiya arasında dəniz sektorları sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı imzalanmış tarixi sazişlər bu taleyüklü məsələnin həllində digər dövlətlərin – Türkmənistan və İranın da mövqelərinin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi üçün zəmin yaratmışdır.

Xəzərin statusu ilə bağlı Azərbaycanla Rusiya arasında razılıq paketinin imzalanması dənizin bioloji və enerji ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə etməyə, sahilyanı dövlətlərin milli sektorlarını ayıran orta xətlərin müəyyənləşdirilməsinə, habelə neft və qazın nəqli sistemlərinin layihələndirilməsi və tikintisi

məsələlərində mənfi nüansları, uzun müddətdən bəri davam edən mübahisələri həll etməyə əlverişli imkan yaratmışdır.

Vladimir Putin Rusiya Prezidenti seçildikdən sonra Rusiyanın Xəzər siyasətində pragmatizm meyilləri daha çox üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Rusiya Prezidentinin 2001-ci il yanvarın 9-10-da Bakıya səfərindən sonra qarşılıqlı münasibətlər yeni keyfiyyət mərhələsinə və uğurlu bir dövrə qədəm qoydu. «Xəzər dənizində əməkdaşlığın prinsipləri haqqında» Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası prezidentlərinin birgə bəyanatının imzalanması Rusiya ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli münasibətlərin inkişafında mühüm rol oynayan əsas amillərdən biri kimi bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Həmin sənədə prezidentlər Azərbaycan Respublikasının və Rusiya Federasiyasının Xəzər dənizində əməkdaşlığına dair məsələləri müzakirə edərək, bu cür əməkdaşlığı mehriban qonşuluq, qarşılıqlı anlaşma və qarşılıqlı hörmət ruhunda genişləndirməyə çalışaraq, sahilyanı dövlətlərin iqtisadi inkişafı üçün Xəzər dənizinin böyük əhəmiyyətini vurğulayaraq Xəzər dənizindən ancaq dinc məqsədlərlə istifadə edilməsini Xəzərdə əməkdaşlığın əsas prinsipi kimi təsbit etdilər. Bəyanatın əsas nəticələrindən biri bundan ibarət idi ki, Xəzərin hüquqi statusunun hazırlanması sahilyanı dövlətlərin öz işidir və bu məsələ yalnız onların qarşılıqlı razılığı əsasında öz həllini tapa bilər.

Bundan başqa, həmin sənədə görə, Rusiya və Azərbaycan Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında konvensiyaya dair beş-tərəfli danışıqlar prosesinin fəallaşdırılmasına birgə kömək göstərməyə hazır olduqlarını elan etdilər. Səfər zamanı prezidentlər qarşılıqlı razılığa doğru mərhələ-mərhələ irəliləməyə tərəfdar olduqlarını bildirərək, hamılıqla qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq prinsiplərini və yaranmış praktikanı nəzərə almaqla birinci mərhələdə Xəzər dənizinin dibini müvafiq həmsərhəd dövlətlər arasında sektorlara bölmək ideyasını irəli sürdülər. Belə bölgü nəticəsində yaranan sektorda sahil boyu dövlətlərin hər birinin mineral ehtiyatlar və digər təsərrüfat-iqtisadi fəaliyyət bərsində

müstəsna hüquqları yarana bilərdi. Sənədin bəzi müddəalarında isə dənizdə ekoloji vəziyyətin pisləşdiyi nəzərə alınaraq sahilyanı mühitin mühafizəsi məsələlərinin müzakirəsini sürətləndirmək əsas məqsədlərdən biri kimi qarşıya qoyulurdu.

Sovet İttifaqının süqutundan sonra Xəzər təkcə beş sahilyanı ölkənin deyil, həm də Qərbi Avropanın bir çox aparıcı dövlətinin və ABŞ-ın, habelə Cənubi Qafqaz və Yaxın Şərqi dövlətlərinin mənafeələrinin kəsişdiyi məkana çevrilmişdir. Xəzər hövzəsində coğrafi-siyasi mənafeələr həm zəngin ehtiyatlara, həm də Azərbaycana və Mərkəzi Asiya ölkələrindəki siyasi-iqtisadi maraqlara görə kəşifdir. Çox vacib haldır ki, belə bir şəraitdə Azərbaycan ümummilli lider Heydər Əliyevin qətiyyəti sayəsində özünün xarici siyasətini elə qura bilmişdir ki, indi o, dünya münasibətlərinin müstəqil subyektinə və aparıcı ölkələrin bərabər hüquqlu tərəfdaşı kimi çıxış edir.

Xəzəryanı dövlətlərin şirkətləri tərəfindən neft-qaz əməliyyatları aparılmasına birgə əməkdaşlıq hesabına nail olmaq arzusu da əslində zamanın və tarixi şəraitin tələbindən irəli gəlirdi. Regionda müasir coğrafi-siyasi vəziyyət bir tərəfdən enerji ehtiyatlarının işlənilməsinə dair müqavilələr əldə edilməsi uğrunda iri şirkətlər arasında, digər tərəfdən isə neft və qazın bu regiondan dünya bazarlarına nəqli üçün ixrac marşrutlarının qəti olaraq müəyyənləşdirilməsi uğrunda dövlətlər arasında gedən mübarizələrlə səciyyələnirdi.

Xəzər regionunun coğrafi-siyasi mövqeyinin xüsusiyyəti onun Avropadan Asiyaya gedən ənənəvi ticarət yollarının qovşağında yerləşməsindədir, orta əsrlərdə məşhur İpək yolu məhz buradan keçirdi. Rusiya dənizdəki iqtisadi sərhədlərini müəyyənləşdirərək, bu istiqamətdə Azərbaycanla əməkdaşlığını genişləndirərək Xəzərin özünə aid şelfində mineral ehtiyatların axtarışına və işlənilməsinə fəal surətdə qoşulmağı qərara almışdı.

Aparılmış araşdırmalar nəticəsində mütəxəssislər tərəfindən Xəzər şelfindəki karbohidrogen məhsullarının ümumi ehtiyatlarının həcminin trilyonlarla ABŞ dolları məbləğində olduğu

müəyyənləşdirilmişdir. XXI əsrdə bu ehtiyatlar sürətlə inkişaf edən regionların iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinə imkan və rə, onların indiki inhisarçılardan asılılığını zəiflədə, habelə dünya neft bazarında tarazlığı tənzimləyə bilər. Elə buna görə də Xəzəryanı dövlətlərin hər biri neft kəmərlərinin çəkilməsi yollarını müəyyənləşdirərkən, ilk növbədə, öz mənafeələrini – həm iqtisadi, həm də siyasi, coğrafi-strateji mənafeələrini nəzərə almağa çalışırlar.

Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxması karbohidrogenlərin dünya bazarlarına nəqlinin inkişafında yeni istiqamət meydana gətirmişdir. Bildiyimiz kimi, dünyada kifayət qədər məhsuldar yataqlar çoxdur və bunlar əsasən xammalın ixracı ilə əlaqədar böyük çətinliklər yarandığına görə istifadə edilmir. Belə hallarda layihələr, hətta hasilat baxımından səmərəli layihələr, necə deyirlər, ehtiyat kimi saxlanılır, çünki onların istifadəsi üçün imkanlar o qədər də geniş deyildir. Buna görə də Avrasiyanın lap mərkəzində yerləşən regiondan neftin ixracı problemi Xəzəryanı ölkələrin və Xəzərdəki yataqların işlənilməsi ilə məşğul olan beynəlxalq konsorsiumlar tərəfindən qarşıda dayanan əsas vəzifələrdən biri kimi qiymətləndirilir.

Respublikamızda neft ehtiyatlarının nəqli xeyli əvvəl aktuallıq kəsb etməyə başlasa da, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması ilə bu müzakirələr daha intensiv xarakter aldı. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra da bu məsələ öz aktuallığını saxlamaqda idi. Prezident Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu yeni neft strategiyası həyata keçdikdən sonra isə artıq karbohidrogen ehtiyatlarının nəqlinin variantları üzərində düşünmək lazım gəldi. İlk vaxtlar o dövrdə fəaliyyət göstərməyən Tixoretsk-Bakı boru kəmərinin bərpaası ilə bağlı təkliflər səslənməyə başlamışdı. Əsas arqumentlərdən biri bu idi ki, sözügedən kəməre xeyli az xərc (təxminən 60 milyon dollar) çəkib, Qara dənizə çıxmaq şərtilə onu Bakı-Qrozni-Tixoretsk-Novorossiysk istiqamətinə yönəltmək olardı. Aparılan danışıqlardan sonra 1996-cı ilin yanvarında Azərbaycan neftinin Bakı-Novorossiysk marşrutu ilə

nəql edilməsi haqqında Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında hökumətlərarası saziş imzalandı.

Bakı-Novorossiysk kəməri 1997-ci ilin oktyabrında fəaliyyətə başlayaraq Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasını təmin edirdi. Lakin neftin nəqlinin çoxvariantlılığı məsələsi Azərbaycan hökumətinin gündəliyində prioritet vəzifə kimi qalmaqda davam edirdi. İxrac boru kəmərlərinin çoxvariantlılığının böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi nəzərə alınaraq, 1997-ci ilin martında yenə də Qara dənizə çıxmaq şərtilə, neftin Bakı-Tbilisi-Supsa marşrutu ilə nəqli haqqında Azərbaycanla Gürcüstan arasında saziş imzalanmışdır. İki ildən sonra bu boru kəmərinin təntənəli açılış mərasimi keçirildi.

Qeyd edək ki, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra da ölkəmizə qarşı təzyiqlər davam edirdi. Azərbaycanın regionda yerini möhkəmləndirməsinə, dünyanın ən aparıcı dövlətləri ilə strateji tərəfdaşlıq əlaqələri yarada bilməsinə imkan verən bu unikal layihə öz siyasi və iqtisadi səmərəliliyinə görə analoqu olmayan böyük bir prosesin əsasını qoymuşdu. Təsadüfi deyil ki, müqavilənin imzalanmasından bir gün sonra Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin təcridxanasında saxlanılan iki qatı cinayətkar qaçırıldı. Bir qədər sonra isə parlamentin sədr müavini Afiyəddin Cəlilov və Xüsusi İdarənin rəisi Şəmsi Rəhimov qətlə yetirildi.

Lakin bütün bunlar Azərbaycan hakimiyyətini tutduğu siyasi kursdan dönməyə məcbur edə bilmədi, çünki bu saziş ilk növbədə Azərbaycan xalqının tarixi-milli maraqlarını özündə ehtiva edirdi və onun reallaşmasına mane olmaq məhz Azərbaycan xalqının iradəsinə qarşı çıxmaq demək olardı. Prezident Heydər Əliyevin həyatına qəsd məqsədi də baş tutmadı və ona qarşı sui-qəsd planlarının üstünün açılması bədxahların «Əsrin müqaviləsi»nə mane olmaq istəyinin həyata keçməsinə imkan vermədi. Bütün bunlar göstərirdi ki, Heydər Əliyev olduqca ciddi bir müqavilənin həyata keçməsinə nail olmuşdu və bu müqavilə

Azərbaycanın inkişafını və çiçəklənməsini istəməyənlərin ürəyincə deyildi.

Cox böyük maneələrə və çətinliklərə baxmayaraq, nəhayət 1994-cü il sentyabrın 20-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən «Azəri», «Çıraq» yataqlarının və «Günəşli» yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın bölgüsü üzrə dünyanın tanınmış neft şirkətlərinin birləşdiyi konsorsiumla (ABŞ-ın «Amoko», «Yunokal», «Pennzoyl», Böyük Britaniyanın *bp*, «Ramko», Norveçin «Statoyl», Rusiyanın «LUKOyl», Türkiyənin «Türk Petrolleri», Səudiyyə Ərəbistanının «Delta») «Əsrin müqaviləsi» adlandırılan tarixi saziş imzalandı. İmzalanmış müqavilə 1994-cü il dekabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən ratifikasiya edildikdən sonra qüvvəyə minmiş oldu.

«Əsrin müqaviləsi»ndə konkret mərhələlərdə yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuş bütün işlərin dəqiq müddətləri də müəyyənləşdirildi.

İlkin mərhələdə qiymətləndirmə dövrünün gedişində minimum proqrama uyğun olaraq məcburi işlər görülməli idi ki, həmin işlər də müqavilənin qüvvəyə mindiyi tarixdən sonra 18 aydan gec olmayaraq «Çıraq-1» platformasından ilkin neftin hasil edilməsini təmin etməli idi.

İkinci mərhələ yataqların tammaiqyaslı işlənməsinə keçid adlanırdı və bu da qüvvəyə minmə tarixindən sonra 48 ay ərzində birinci platformanın tikilib qurtarmasını, ilk quyunun qazılıb istifadəyə verilməsini və beləliklə, müvafiq neft layının işlənməyə başlanmasını planlaşdırırdı.

Üçüncü mərhələdə qüvvəyə minmə tarixindən məhz 54 ay keçəndən sonra xam neftin əsas ixracat boru kəmərinə verilməsinə başlanması nəzərdə tutulurdu.

Əhəmiyyətli məqamlardan biri də bundan ibarətdir ki, bu müqavilədə xüsusi olaraq nəzərdə tutulub ki, Azərbaycanda neftə daxili tələbatın ödənilməsi zərurəti yarandıqda xarici şirkətlər özlərinə məxsus neftin 10 faizini respublikaya sata bilərlər.

Bundan başqa, ARDNŞ əsas ixracat boru kəmərinin son məntəqəsindəki nöqtədə xam neftin podratçıya məxsus payından daha 10 faizə qədərini satın ala bilər.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyevin birbaşa nəzarəti və başçılığı altında hazırlanmış «Əsrin müqaviləsi»ndə Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını təmin edəcək bütün prinsiplər öz əksini tapıb. Halbuki bu müqaviləyə qədər bir neçə variant təklif olunmuş, lakin ümummilli lider Heydər Əliyev əvvəlki variantların Azərbaycanın maraqlarına cavab vermədiyini nəzərə alaraq onların həyata keçməsinə imkan verməmişdi.

İmzalanmış müqavilələrin əvvəlki variantlarındakı çatışmazlıqların ən əsası o idi ki, layihənin səmərəliliyinə onun dəyərinə və pul göstəricilərinə görə qiymət verilirdi. Bu isə belə kapital tutumlu və uzunmüddətli layihələrdə real mənzərəni xeyli təhrif etməklə nəticələnirdi. Çünki əsas göstəricilərə inflyasiya, neft, avadanlıq, xammal, material və s. böyük təsir göstərir. Gəlirin pulla müqayisəsi, bu payın Azərbaycan üçün 80, əcnəbi neft şirkətləri üçünsə 20 faiz olması müqavilənin respublika üçün hələ səmərəliliyi demək deyildi. Burada zaman amili də əsas rol oynayırdı, yəni bu pulları hansı tərəfin nə vaxt alacağını da əhəmiyyəti var idi.

Məsələn, əgər xarici neft şirkətləri 20 faiz gəliri ilk illərdə, Azərbaycan isə sonrakı illərdə əldə edirdisə, onda həmin 20 faizin real dəyəri istismar müddəti zamanı götürüləcək bütün 80 faizin dəyərindən aşağı ola bilərdi. Bu baxımdan müqaviləyə iki aspektdən – dövlətə nə qədər pul və ya nə qədər neft çatacağına görə qiymət versək, ikinci variantı daha düzgün yol kimi qiymətləndirmək mümkündür. Bu prinsipə əsaslanaraq əvvəlki variantlar (1993-cü ilin iyun və noyabr variantları) təhlil edilərkən məlum olmuşdur ki, Azərbaycanın payı neftlə qazanda iyun variantında 62,7, noyabr variantında isə 53,42 faizə bərabər idi.

Ən əsas məqam isə bundan ibarətdir ki, iqtisadi model qazanan nefti elə bölürdü ki, onun çox hissəsi əcnəbi şirkətlərə ça-

tırdı. Belə ki, sonuncu variantda ilk 10 il ərzində çıxarılacaq 98 milyon ton neftin yalnız 16 milyonu və ya gəlirli neftin 39 faizi Azərbaycana qalırdı. Bütün bunlar layihənin əvəlki variantının Heydər Əliyev tərəfindən geri qaytarılmasına səbəb oldu. 8 dövləti (Azərbaycan, Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Norveç, Yaponiya, Rusiya, Türkiyə və Səudiyyə Ərəbistanı) təmsil edən 12 şirkətin iştirak etdiyi «Əsrin müqaviləsi» bir sıra mühüm əhəmiyyətli iqtisadi amilləri özündə birləşdirən və Azərbaycanın iqtisadi və siyasi inkişafının istiqamətlərini müəyyənləşdirən mühüm bir razılaşma kimi qiymətləndirilə bilər. Razılaşdırılmış layihələrin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində ixrac boru kəmərinin tikintisi və Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması mümkün olacaq, beynəlxalq maliyyə idarələrində və institutlarında Azərbaycanın kredit qabiliyyəti xeyli dərəcədə artacaqdır.

Bu razılaşmanın digər vacib sahələrə, infrastrukturulara geniş investisiya axınını sürətləndirəcəyi və Azərbaycanın valyuta ehtiyatlarını artırmağa imkan yaradacağı da gözlənilir. Bu da ölkəmizdə xüsusi investisiya siyasətinin və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın dünya iqtisadi birliyinə daxil olması və inteqrasiya prosesini sürətləndirəcək və ölkədə bazar münasibətlərinə, rəqabətə, malların və məhsulların keyfiyyətinə olan tələbatı artıracaqdır.

Eyni zamanda tətbiq olunan texnika və texnologiyanın da səviyyəsi yüksələcək, respublika iqtisadiyyatının ixrac olunan rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına istiqamətləndirilmiş əsas sahələrin yenidənqurulması və modernləşdirilməsi prosesi də uğurla həyata keçiriləcəkdir. *«Biz bu müqaviləni imzalamaqla Azərbaycanın tam müstəqil dövlət olduğunu, xalqımızın öz sərəvətlərinə özünün sahib olduğunu dünyaya bir daha nümayiş etdirdik. Biz müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri, onların ən böyük neft şirkətləri arasında əlaqələr yaradır, Azərbaycan iqtisadiyyatının*

dünya iqtisadiyyatına, azad bazar iqtisadiyyatına qoşulması üçün əsas yaradırıq. Biz bu müqaviləni imzalamaqla dünyaya bir daha nümayiş etdiririk ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası demokratik və hüquqi dövlətdir. Biz bu müqaviləni imzalamaqla xarici investisiya qoyulması üçün böyük yol açırıq, digər sahələrdə çalışan şirkətlərin də Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi üçün zəmin yaradırıq, müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və ictimai-siyasi həyatında hökm sürən sabitliyi bir daha nümayiş etdiririk. Biz bu müqaviləni imzalamaqla müqavilədə iştirak edən şirkətlərin mənsub olduqları böyük ölkələrlə – Amerika Birləşmiş Ştatları, Rusiya, İngiltərə, Türkiyə, Norveç kimi dövlətlərlə dostluq əlaqələrinin, iqtisadi əməkdaşlığın və ümumiyyətlə, bütün sahələrdə əlaqələrin möhkəmlənəcəyinə ümid bəsləyirik».

Bu sözlər Azərbaycanın müstəqil bir dövlət olaraq möhkəmlənməsində və «Əsrin müqaviləsi»nin reallığa çevrilməsində müstəsna rol oynamış cənab Heydər Əliyevə məxsusdur. Onun bu fikirləri «Əsrin müqaviləsi»nə verilən ən dəqiq qiymət kimi qəbul oluna bilər.

İndiyə qədər bağlanmış müqavilələrə görə, Azərbaycan iqtisadiyyatına, neft və neft-kimya sənayesinə, müvafiq infrastruktur sahələrinə 60 milyard ABŞ dolları məbləğindən çox investisiya qoyuluşu nəzərdə tutulur və 2,5-3,5 milyard ton neft çıxarılması gözlənilir. Ölkəmizin bu müqavilələrdən əldə edəcəyi ümumi gəlirin isə əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş 147-215 milyard dollar məbləğindən daha çox olacağı proqnozlaşdırılmışdır. Respublikamızda neft və qaz hasilatının əhəmiyyətli dərəcədə artacağı gözlənilir.

Qeyd edək ki, 1997-ci ildə 9,022 milyon neft və 5,964 milyard kubmetr qaz hasil edildiyi halda, 1998-ci ildən başlayaraq neft və qaz hasilatının səviyyəsi yüksəlməkdədir. Artıq 2010-cu ildə ölkəmizdə təxminən 50 milyon ton neft və 17 milyard kubmetrdən çox qaz hasil ediləcəkdir. Bu proqnozlar mütəxəssis rəylərinə əsaslanır. 2002-ci ilin birinci rübü ilə müqayisədə öl-

kənin mədəncixarma sənayesi müəssisələrində məhsul buraxılışının real həcmi 3 faiz çoxalmışdır. Qeyd olunan vaxt ərzində Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində 1 milyon 614,3 min ton və ya əvvəlki ilin müvafiq dövründəkindən 95,1 min ton çox xam neft hasil edilib. Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi bölməsində 118,9 faiz artım müşahidə olunmuşdur. Məhz bu uğurlu neft siyasətinin nəticəsidir ki, Azərbaycanla dünyanın inkişaf etmiş superdövlətləri – ABŞ, Fransa, Almaniya, İngiltərə, Yaponiya, Çin, Rusiya və digər ölkələr arasında iqtisadi və siyasi cəhətdən möhkəm təməl üzərində qurulmuş əlaqələr mövcuddur. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı MDB ölkələri arasında investisiya qoyuluşuna görə birinci yerdə dayanır. 2004-cü ilin birinci yarısına qədər bütün sazişlər üzrə ümumi sərmayə qoyuluşu 7 milyard dollara yaxın olmuşdur.

Ölkəmiz bu müqavilələrin həyata keçirilməsi nəticəsində 2,53 milyon ton neft, 2,98 milyard kubmetr qaz əldə etməyə müvəffəq olmuşdur. Həmin sahədəki pul gəlirləri 1,5 milyard dollardan artıqdır. Təkcə 2003-cü ilin ilk rübündə bütün maliyyə mənbələri hesabına ölkə iqtisadiyyatının inkişafına 3142,8 milyard manat, yəni 2002-ci ilin üç ayı ilə müqayisədə 41 faiz çox investisiya sərf olunub. Bu məbləğin 396,5 milyard manatı (12,6 faizi) dövlət müəssisə və təşkilatları, 2746,3 milyard manatı isə (87,4 faizi) qeyri-dövlət müəssisə və təşkilatlarına məxsus olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, istehsal təyinatlı obyektlərin tikintisinə 2966,7 milyard manat investisiya sərf olunmuşdur. İqtisadiyyatın inkişafına yönəldilmiş sərmayənin 2674,7 milyard manatı (85,1 faizi) xarici, 468,1 milyard manatı (14,9 faizi) isə daxili sərmayələrin payına düşür. Azərbaycanın həm iqtisadi, həm də sosial siyasəti bu gün də, yaxın gələcəkdə də bilavasitə neft-qaz sənayesinin inkişafından asılı olacaq. Məhz xarici neft şirkətləri ilə bugünə qədər imzalanmış, onlarla milyard dollar sərmayə qoyuluşu tələb edən 23 saziş və bu sazişlərlə bağlı layihələrin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi bizim yeni neft

strategiyasının vacib tərkib hissəsidir. İmzalanmış müqavilələr çərçivəsində isə son illər çox iş görülüb. Belə ki, «Çıraq» yatağından ilkin neft hasilatına başlanılıb və bu günə qədər 30 milyon tondan çox neft hasil edilib. Həmin layihə çərçivəsində Azərbaycan neft sənayesinin infrastrukturunun yenidənqurulmasına, xam nefti dünya bazarlarına çıxarmaq üçün kəmərlərin bərpasına və inşasına külli miqdarda sərmayə qoyulub. *bp* şirkətinin operatorluğu ilə həyata keçirilən «Azəri-Çıraq-Günəşli» layihəsi üzrə tammiqyaslı işlərin yeni mərhələsi – Faza-1, Faza-2 və Faza-3 layihələrinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar çox mühüm qərarlar qəbul edilib və onların icrasına başlanılıb. Bu layihələr üzrə hasil olunacaq böyük həcmdə neftin dünya bazarlarına çıxarılması üçün ildə ən azı 50 milyon ton neft nəql etmək gücü olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin tikintisi işləri də uğurla davam etdirilməkdədir. Bir faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan bu müqavilələr əsasında qaz istehsalını da artırmağa nail ola bilər. Belə ki, «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağının istismarı ilə Azərbaycan tezliklə böyük həcmdə qaz ixrac etmək imkanına malik olacaqdır. Artıq konkret addımlar atılıb və təbii qazın satılması barədə Türkiyə Respublikası ilə müvafiq saziş imzalanıb. Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutu ilə qaz kəmərinin tikintisi barədə Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında imzalanmış hüquqi sənədlər əsasında layihə üzərində işlərə start verilmişdir. Göründüyü kimi, ümummilli lider Heydər Əliyevin hazırladığı və hal-hazırda prezident İlham Əliyev tərəfindən böyük müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən yeni neft strategiyası bütövlükdə iqtisadiyyatımızın inkişafına ciddi stimül yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün «Əsrin müqaviləsi»nin məhz Azərbaycanın tarixi-millə mənafeələrinə uyğun şəkildə gerçəkləşdirilməsi üçün Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi əsas prinsiplərdən biri də neftin nəqlinin çoxvariantlılığı üzərində dayanmaqdan ibarət idi. Alternativ variantlar ideyası Azərbaycana istənilən ekstremal situasiyada öz neftini Avropa bazarlarına çıxarmaq imkanı verir və elə ona gö-

rə də siyasi və iqtisadi baxımdan bu, olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Hələ neft müqavilələrinin imzalandığı ilkin dövrdə Heydər Əliyev bütün maneələrə və təzyiqlərə baxmayaraq, Bakı-Supsa kəmərinin tikilməsinə razılıq verməklə Azərbaycana və onun neft siyasətinin həyata keçirilməsinə qarşı təzyiqlər variantlarını aradan qaldırmış oldu. Çünki bu dövrdə bəzi dövlətlər neftin ixracı məsələsində bir kəmərin – Bakı-Novorossiysk boru xəttinin ümidinə qalan Azərbaycana qarşı istənilən vaxt təzyiqlər göstərməyin mümkünlüyünə ümid edirdilər. Lakin prezident Heydər Əliyevin bir dövlət xadimi kimi məharəti həm də bundan ibarət idi ki, o, hər zaman gözlənilməz siyasi gedişlər etməyi bacarırdı və Bakı-Supsa kəməri də elə onun bu məharətinin bariz göstəricisi sayıla bilər. Lakin əlbəttə ki, bununla kifayətlənmək də olmazdı və Azərbaycanın regionda geostrateji əhəmiyyətini artırmaq, hər cür təzyiqlərə davam gətirmək gücünə malik bir dövlət qurmaq üçün neft ixracının yeni variantları üzərində düşünmək lazım gəlirdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan da məhz bu axtarışların məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

Burada, əlbəttə ki, iqtisadi maraqlar amili həlledici əhəmiyyət daşıyırdı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan daha böyük həcmdə neftin ixracına imkan verirdi və gələcəkdə bu kəmərlə vasitəsilə Qazaxıstanda istehsal edilən nefti də Avropa bazarlarına çıxarmaq mümkün olacaqdı. Lakin siyasi amillər heç də az əhəmiyyət kəsb etmirdi, çünki belə bir layihənin gerçəkləşməsi Azərbaycanın regionda coğrafi-strateji əhəmiyyətini artırır, eyni zamanda iqtisadi gəlirlərin səviyyəsinin yüksəlməsi ehtimalı da ortadan qalxmırdı, əksinə, başqa ölkələrdə ixrac olunan neftə görə əlavə gəlir əldə etmək mümkün olurdu.

Əsas ixrac kəməri kimi Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu ideyası 90-cı illərin ikinci yarısından başlayaraq geniş müzakirə edilmişdir və onu həm Azərbaycan rəhbərliyi, həm də bütün maraqlı tərəflər – konsorsiumun iştirakçıları, habelə ABŞ, Türkiyə, Qazaxıstan və Gürcüstan liderləri dəstəkləmişlər. Bu, 1998-ci il 29 oktyabr tarixli Ankara Bəyannaməsində öz əksini tapmışdır.

Ötən ilin – 2002-ci ilin 18 sentyabrında isə Bakıda keçirilmiş təntənəli mərasimdə 2,94 milyard dollar dəyərində olan bu miqdarlı neft kəmərinin tikintisinin bünövrəsi qoyulmuşdur.

Bütün iqtisadi hesablamalar Xəzər neftinin Aralıq dənizi limanlarına çıxışının kommersiya və sabitlik baxımından daha sərfəli olduğunu göstərir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin sərmayəçiləri və sahibləri bu layihəni ən yüksək beynəlxalq standartlar əsasında həyata keçirmək, bütün tikinti işlərində tranzit ölkələrin hökumətləri ilə açıq və şəffaf şəkildə əməkdaşlıq etmək niyyətindədirlər. Azərbaycan hər hansı maraqlı ölkə, beynəlxalq struktur və təşkilatla qarşılıqlı razılığa nail olmaq üçün istənilən konstruktiv təklifləri açıq müzakirə etməyə hazırdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas ixrac neft kəmərinin tikintisi hər üç ölkədə əhəmiyyətli şəkildə irəliləyir. Azərbaycanda tikinti işləri 2003-cü ilin iyun ayının 9-da ilk borunun qaynaqlanmasına başlandıqdan bəri yeni mərhələyə qədəm qoyub. BTC regiona əhəmiyyətli faydalar gətirən, insanların yaşayışına müsbət təsir edən mühüm bir layihədir. Bosfor boğazından yan keçməklə kəmərlə neftlə bağlı nəqliyyatın labüd artımının qarşısını alacaq və bununla əlaqədar ətraf mühitə mənfi təsirləri azaldacaq. O, həmçinin Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə ilə Qərbi arasında iqtisadi və siyasi əlaqələrin möhkəmlənməsinə kömək göstərəcəkdir. Layihənin maliyyələşməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, bu layihə ilkin büdcəyə və qrafikə uyğun şəkildə həyata keçirilməkdədir. 23 may 2003-cü ildə Gürcüstanın Tetri Skaro şəhərində Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin bu ölkənin ərazisindən keçəcək hissəsinin təməli qoyuldu. Müəllifi Heydər Əliyev olan bu möhtəşəm layihə artıq bütün dünyada məşhurlaşmışdı və Gürcüstanda tikinti işlərinin başlanması Bakı-Tbilisi-Ceyhanın istifadəyə veriləcəyi günün uzaqda olmadığını təsdiqləyirdi. Artıq bu layihənin həyata keçməsi üçün bütün problemlər öz həllini tapmışdır və maliyyə məsələsinin də həll olunması gələcək haqqında optimist düşünməyə əsas verir.

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra Azərbaycanda iqtisadi tərəqqinin etibarlı bünövrəsi qoyulmuş oldu. Biz yuxarıda da qeyd etdik ki, «Əsrin müqaviləsi» ölkəmizə külli miqdarda investisiya axınıni təmin etmişdir və bu tarixi razılaşmanın mahiyyəti yalnız neft istehsalının vəd etdiyi gəlirlərin böyük həcmi ilə bağlı deyildi.

Azərbaycan hökuməti neft layihələrindən əldə etdiyi gəlirləri məhz iqtisadiyyatın digər mühüm sahələrinin inkişafına yönəltmək barədə hələ müqavilələr imzalanmamışdan əvvəl düşünürdü ki, bu da ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının fundamental prinsiplərindən biri kimi öz əksini tapmışdır. Neft sazişləri Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin vacib şərtlərindən biri kimi çıxış etdiyindən ölkədə ümumi inkişafın təmin olunmasına da öz töhfəsini vermiş oldu. Belə ki, 1994-cü ildən etibarən artıq Azərbaycanda tənəzzül dövrünü yaşayan bütün sahələrdə sabitlik müşahidə edilməyə başladı. Hökumətin ciddi islahatlara başlaması üçün əlverişli şərait yarandı.

Neft sənayesinə qoyulan investisiyalar digər sahələrə maraqlı göstərən sərmayəçilər üçün də tutarlı argument oldu. Onlar artıq Azərbaycanın o qədər də riskli ölkə olmadığını əyani şəkildə görməyə başladılar və elə bu səbəbdən də ölkəmizin iqtisadi rifahına xidmət edən yeni investisiya proqramlarının gerçəkləşdirilməsi çətinlik yaratmadı. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla başlanmış genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar nəticəsində artıq 1995-ci ildən iqtisadi tənəzzülün qarşısı alınmış, ölkədə iqtisadi və siyasi sabitlik təmin edilmiş, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzu əhəmiyyətli dərəcədə artmış, iqtisadiyyatın dinamik inkişafı prosesi təmin edilmiş, yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin formalaşması prosesi start götürmüşdü.

Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1996-2002-ci illər ərzində ÜDM-in real artımı 70 faizə çatmış, bu dövrdə onun orta illik real artım sürəti 8 faiz olmuşdur. 2003-cü ilin göstəricilərinə görə isə bu rəqəm 10 faizə bərabərdir. ÜDM-in real həcmi, 2002-

ci ilin yekunlarına görə, 1990-cı ilin müvafiq göstəricisinin 71 faizi səviyyəsinə bərabər olmuşdur. Bunun nə qədər böyük rəqəm olduğunu təsəvvür etmək, bircə, o qədər də çətin deyildir. Bu dövrdə sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət, sosial və xidmət sahələrinin real artım templəri orta hesabla, müvafiq olaraq, 5,5, 9,2, 28,6, 8,1, 15, 10,7 və 4,7 faizlik göstəricilərlə ifadə olunurdu. Nəzərdə tutulmuş real artım templərinə əsasən, ÜDM-in həcmi (1990-cı ilin qiymətləri ilə) 1990-cı illə müqayisədə 2005-ci ildə 96,6 faiz, 2006-cı ildə isə 1990-cı il həddini üstələyərək 115,9 faiz olacaqdır. Bu isə Azərbaycanın iqtisadi inkişafının kifayət qədər böyük rəqəmlərlə ifadə edilmək qabiliyyətinə malik olduğunu bir daha ortaya qoyur. Özəlləşdirmə proqramının sürətlə və müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi, sahibkarlığın inkişafı və digər sahələrdə islahatların reallaşdırılması özəl sektorun inkişafında və onun ölkə iqtisadiyyatında mühüm yer tutmasında həlledici əhəmiyyətə malikdir. 2003-cü ilin yekunlarına görə, ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi 75 faizə çatmışdır. I Özəlləşdirmə Proqramı artıq başa çatıb, II Özəlləşdirmə Proqramının həyata keçirilməsi isə uğurla davam etdirilir. 2003-cü ilin sonuna olan məlumata görə, dövlət müəssisələrinin bazasında 1500-ə yaxın səhmdar cəmiyyəti yaradılmış, onların böyük əksəriyyətinin səhmləri satılmışdır. Özəlləşdirmə prosesi başladıqdan indiyə qədər 28 mindən artıq kiçik dövlət müəssisəsi və obyekt sahibkarların mülkiyyətinə verilmişdir. İqtisadi yüksəlişin həlledici şərti hesab olunan investisiya qoyuluşu sahəsində də mühüm nailiyyətlər əldə edilib. 2002-ci ilin yekunlarına görə, iqtisadiyyatımıza bütün maliyyə mənbələri hesabına 13 milyard 600 milyon dollardan çox investisiya yatırılmışdır. Müxtəlif sahələrə yönəldilmiş investisiyaların 9 milyard 860 milyon dollarını və ya 72,5 faizini xarici investisiyalar təşkil edir ki, onun da 6 milyard 730 milyon dolları və ya 68,2 faizi neft sektorunun, 3 milyard 130 milyon dolları və ya 31,8 faizi qeyri-neft sahələrinin payına düşür. Maraqlı məqamlardan biri də budur ki, aparılan müşahidələrə görə, qeyri-neft sektoruna xarici investorların marağı xeyli dərəcədə artmışdır.

Görünür elə buna görə də hazırda Azərbaycan adambaşına düşən xarici investisiyanın həcmi baxımından Müstəqil Dövlətlər Birliyi və Şərqi Avropa məkanında lider dövlət kimi tanınmaqdadır. 1996-cı ildən 2002-ci ilə qədər Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi də kifayət qədər artmışdır – 2,4 dəfə. Xarici ticarət dövriyyəsidəki artımın pərakəndə əmtəə dövriyyəsinə üstələməsi ölkənin ixrac potensialının güclənməsi və xarici investisiyalar hesabına respublikaya idxal olunan avadanlıqların artımı nəticəsində mümkün olmuşdur. Əldə olunmuş nailiyyətlər, həm də daxili istehsalın artımı Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının dərinləşməsinə təmin edən faktorlar kimi çıxış edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin gərgin səyləri nəticəsində ölkəmizdə aparılan mükəmməl iqtisadi islahatlar dövlət büdcəsinə, onun strukturuna, gəlir və xərclərinin dinamikasına da öz müsbət təsirini göstərmişdir. İqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin tədricən azaldılması nəticəsində dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin ÜDM-ə nisbəti müsbət istiqamətdə dəyişməkdə davam edir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin büdcə-vergi siyasəti əsasən makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına və onun möhkəmləndirilməsinə, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə, əhalinin sosial vəziyyətinin yüksəldilməsinə, büdcə kəsininin minimuma endirilməsinə və kəsinin inflyasiya doğurmayan mənbələr hesabına örtülməsinə xidmət etmişdir.

Ötən dövrü sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində dönüş ili kimi qiymətləndirmək olar. Ümummilli lider Heydər Əliyevin və prezident İlham Əliyevin yerli və xarici iş adamları ilə keçirdiyi görüşlərin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Həmin görüşlərdə sahibkarlığın inkişafına mane olan bir sıra problemlər qaldırılmış, onların həlli ilə bağlı müxtəlif təkliflər irəli sürülmüşdür.

2003-2005-ci illər üzrə dövlət büdcəsi layihələrində sahibkarlığın inkişafına 250 milyard manat vəsaitin nəzərdə tutulması ölkə sahibkarlarının fəallığına stimül yaratmışdır. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin və Milli Bankın

nümayəndələrinin təmsil olunduğu Müsəbiqə Komissiyası tərəfindən seçilmiş banklar vasitəsilə 2002-ci ildə respublikanın 18 şəhər və rayonu üzrə 49 sahibkarlıq subyektinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 12 milyard manatdan artıq vəsait ayrılmışdır. Kredit almış təsərrüfat subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələri üzrə 1400-ə qədər yeni iş yerlərinin yaradılması planlaşdırılır. 2002-ci il ərzində dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmiş, dövlət müəssisələrinin bazasında 86 səhmdar cəmiyyətinin yaradılması barədə sərəncamlar imzalanmışdır. Göstərilən dövr ərzində respublikanın şəhər və rayonları üzrə ümumi dəyəri 21,9 milyard manat olan 967 kiçik dövlət müəssisə və obyektinin hərraca çıxarılması barədə sərəncamlar imzalanmışdır ki, bu da 2001-ci illə müqayisədə obyektlərin ümumi dəyəri üzrə 22,4, onların sayı üzrə isə 14,1 faiz artıma səbəb olmuşdur. 2002-ci ilin göstəricilərinə görə, qeyd olunan dövrə qədər daşınmaz dövlət əmlakının icarəyə verilməsinə dair 23 minə yaxın, o cümlədən 2002-ci ildə 1500-dən çox icarə müqaviləsi bağlanmışdır. Bütün bu işlər nəticəsində 2002-ci ildə dövlət büdcəsinə 11,2 milyard manat vəsait daxil olmuş və dövlət tərəfindən müəyyən olunmuş proqnoza 112 faiz əməl edilmişdir.

İnfrastruktur sahələrinin dövlətin tabeliyindən çıxarılması sahəsində də bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. «Əli-Bayramlıelektrikşəbəkə», «Sumqayıtelektrikşəbəkə» və «Gəncəelektrikşəbəkə» səhmdar cəmiyyətləri uzunmüddətli idarəetməyə verilmişdir. Bundan əlavə, 2002-ci il ərzində 13 müəssisə (Neftçala Balıq Kombinatı, Bakı Yastıq Zavodu, «Azyolmaş», «Bakı Elektroştamp», «Bakı Universal Maşınqayırma», «Azərboru» səhmdar cəmiyyətləri və s.) investisiya müsəbiqəsi əsasında satılmışdır. İntestisiya müsəbiqələrindən dövlət büdcəsinə 10 milyon dollara yaxın vəsait daxil olmuş və 1,3 milyon ədəd dövlət özəlləşdirmə çekləri təqdim edilmişdir.

Vergi münasibətlərini tənzimləyən bir sıra qanunların qəbul edilməsi Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi sisteminin təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdır. «Mədən vergisi haqqında», «Əmlak vergisi haqqında», «Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında» qanunların qəbul edilməsi və qüvvədə olan qanunlara yeni iqtisadi mərhələnin tələblərinə uyğun olaraq bir sıra əlavə və dəyişikliklər olunması buna əyani misal kimi göstərilə bilər. Aparılmış vergi islahatlarının nəticəsi olaraq 2001-ci il yanvarın 1-dən «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi» qüvvəyə minmişdir. İslahatlar nəticəsində hər il qəbul olunmuş dövlət büdcələrində Azərbaycanda vergi yükünün səviyyəsi aşağı düşür. Məsələn, 2001-ci ildə vergi yükü 11,8, 2002-ci ildə 11,4, 2003-cü ildə 11,9 faiz olmuşdur, 2004-cü ildə isə nisbətən artırılaraq 12,4 faiz proqnozlaşdırılmışdır. Avropa ölkələrində bu göstərici 35-45 faiz təşkil edir. Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda vergi yükünün istehsalçılardan istehlakçıların üzərinə keçirilməsi prosesi gedir ki, burada da dolayı vergilərin vergi daxilolmalarında xüsusi çəkisinin artmasına gətirib çıxarır. Avropa ölkələrində isə əks tendensiya gedir, birbaşa vergilərin xüsusi çəkisi artmaqdadır. Hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi istiqamətində islahatlar aparılır. Mənfəət vergisinin vahid dərəcəsinin tətbiq edilməsi, mütərəqqi şkala ilə gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsi istiqamətində islahatlar aparılır, fiziki şəxslərin vergi tutulmayan minimum həddinin artırılması nəzərdə tutulur.

İqtisadi inkişafın stimullaşdırılması, o cümlədən iqtisadi fəallığın artırılması və sahibkarlığın dinamik inkişaf etdirilməsi ilə bağlı vergi sistemində baş vermiş dəyişikliklər – vergi ödəyicilərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi, vergi ödəməkdən yayınma imkanlarının məhdudlaşdırılması, vergi intizamının möhkəmləndirilməsi baxımından 1997-ci ildən başlayaraq tədricən vergi ödəyicilərinin eyniləşdirmə nömrələrinin (VÖEN) verilməsi əhəmiyyətli nailiyyətlərdən biridir. Azərbaycan 1997-ci ilin or-

larından etibarən dövlət büdcəsinin idarə edilməsində xəzinədarlıq sisteminə keçdi və bununla dövlət vəsaitlərinin təyinatı və məqsədyönlü istifadəsinə nəzarət sistemi daha da təkmilləşdirildi. Dövlət maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək məqsədilə dövlət satınalmaları sisteminin tətbiqi də bu sahədə atılan mühüm addımlardandır. Bu sahədə hüquqi bazanın yaradılması məqsədilə əvvəlcə «Tender haqqında», sonra isə «Dövlət satınalmaları haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunlarının qəbul edilməsi də əldə olunmuş uğurlar sırasında göstərilə bilər.

«Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi maliyyə sistemində son illərdə baş vermiş əhəmiyyətli hadisələrdən biri olmuşdur. 2003-cü il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş bu qanunda büdcə sisteminin təşkili, büdcələrin tərtibi, təsdiqi, icrası və onların icrasına nəzarət mexanizmləri aydın şəkildə göstərilir.

1995-ci ildən başlayaraq bank sektorunda da radikal islahatlar həyata keçirilmiş və bunun nəticəsi olaraq inflyasiyanın qarşısı alınmış, milli valyutanın sabitliyi bərqərar olmuş, sağlam özəl kommersiya banklarının fəaliyyətinə şərait yaradılmışdır. Bank islahatlarının əsas istiqamətlərini bank sisteminin restrukturizasiyası və sağlamlaşdırılması təşkil edir. 2000-ci ildən bank sisteminin sağlamlaşdırılmasının və restrukturizasiyasının ən mühüm və radikal mərhələsi başlanmışdır.

2000-ci ilin əvvəlinə qədər Azərbaycanın bank sistemində 4 dövlət mülkiyyətli bank – Azərbaycan Beynəlxalq Bankı, Səhmdar Kommersiya Aqrar-Sənaye Bankı, Sənaye-İnvestisiya Səhmdar Kommersiya Bankı və respublika Əmanət Bankı fəaliyyət göstərirdi. Dövlət banklarının restrukturizasiyası çərçivəsində ölkənin bank sistemində əhəmiyyət kəsb edən islahatlar aparılaraq Sənaye-İnvestisiya Bankının, Əmanət Bankının və Aqrar-Sənaye Bankının sağlam aktivləri və öhdəlikləri əsasında yeni, səhmləri 100 faiz dövlətə məxsus Birləşmiş Universal Səhmdar Bankı (BUSB) təsis olundu. Dövlət banklarının özəl-

ləşdirməyə hazırlanması üçün beynəlxalq maliyyə institutları ilə sıx əməkdaşlıq aparılmaqla geniş restrukturizasiya işləri görülmüş, nəticədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanına əsasən, Beynəlxalq Bankın özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsi start götürmüşdür. 2002-ci ilin göstəricilərinə görə, aparılan islahatlar nəticəsində Azərbaycanda bank əməliyyatları keçirmək üçün lisenziya almış kredit təşkilatlarının sayı 93 olmuşdur ki, bunlardan 46-sı banklar, qalan 47-si isə qeyri-bank kredit təşkilatlarıdır. Onlardan 2-si dövlət bankı, 15-i isə xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılıb. 2003-cü ilin əvvəlinə olan vəziyyətə görə, respublikadakı bankların faktiki nizamnamə fondunun ümumi həcmi 629,0 milyard manat olmuşdur ki, bunun da 56,1 milyard manatı dövlət banklarının, 572,9 milyard manatı isə özəl bankların payına düşür. Bu müddət ərzində banklar tərəfindən iqtisadiyyata ümumi kredit qoyuluşunun həcmi 2 trilyon 592,9 milyard manat, əhalidən və hüquqi şəxslərdən cəlb edilmiş əmanətlər və depozitlərin ümumi məbləği isə 2 trilyon 263,2 milyard manat olub. İqtisadi islahatlarla bağlı kredit qoyuluşları sahəsində özəl sektorun rolu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Müasir Azərbaycanın bank sistemində kəmiyyət parametrlərinin keyfiyyət parametrlərinə transformasiyası uğurla həyata keçirilməkdədir, bankların əmanətçilər üçün cəlbədıciliyi artmış və kredit verilməsi imkanları yüksəlmişdir. Azərbaycan Milli Bankı İdarə Heyətinin qərarına əsasən ölkənin bank sistemində xarici kapitalın iştirak limitinin 50 faizə qaldırılması (əvvəllər bu göstərici 30 faiz olmuşdur) xarici bankların təcrübəsini və müasir bank texnologiyasını cəlb etmək və həmçinin xarici sərmayədarlar üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədinə xidmət etmişdir.

İqtisadi islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi, o cümlədən pul-kredit siyasətinin uğurlu nəticələri sayəsində ölkəmizin valyuta ehtiyatlarının həcmi 85,8 dəfə artaraq 1995-ci ildəki 16 milyon dollardan 2002-ci ildə 1 milyard 374 milyon dollara qədər yüksəlmişdir. Eyni zamanda bank sistemində he-

sablar planı, mühasibat uçotu və maliyyə hesabatları beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə qurulmuş, elektron ödəniş sisteminin yaradılması və banklararası hesablaşmalarda iri ödənişlərin aparılmasının avtomatlaşdırılması sisteminin istismara verilməsinə də nail olunmuşdur.

Aparılmış uğurlu islahatlar Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə institutları qarşısında reytinginin yüksəlməsinə əlverişli imkan yaratmışdır. Belə ki, Beynəlxalq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən Azərbaycana 6-cı risk dərəcəsi verilmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, eyni risk dərəcəsinə Türkiyə, Rusiya və Qazaxıstan da layiq görülüb. «Fitch» beynəlxalq reyting agentliyinin hesabatında isə Azərbaycanın suveren reytingi «Sabit perspektiv»dən «Müsbət perspektiv»ə yüksəlmiş, xarici və yerli valyutalarla uzunmüddətli kreditlər üzrə reyting «BB», qısamüddətli kreditlər üzrə isə «B» səviyyəsində təsdiq edilmişdir. Bu qiymətləndirmə hökumətin enerji sektorunda maliyyə intizamının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə, maliyyə idarəciliyinin təkmilləşməsi, neft və qaz sektorunun sabit inkişafı və xüsusilə 2005-ci ildən başlayaraq neft və qaz hasilatında kəskin artımın nəzərdə tutulması, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin inşasına start verilməsi, iri özəlləşdirmə layihələrinin həyata keçirilməsi və ümumiyyətlə, ölkənin tədiyə qabiliyyətinə əsaslanır.

2003-cü ilin əvvəlinə olan məlumata görə, ödəniləcək xarici borcun məbləği 1 milyard 389 milyon dollar təşkil edir ki, bu da ÜDM-in 22,8 faizidir. Bu gün Azərbaycanda adambaşına düşən xarici borcun məbləği 169 dollara bərabər olmuşdur. Bu, MDB-nin bir çox ölkəsi ilə, o cümlədən Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna, Gürcüstan və Ermənistanla müqayisədə olduqca aşağıdır.

İqtisadiyyatda aparılan islahatlar 2002-ci ildə də dinamik inkişaf prosesinin təmin olunmasına imkan yaratmışdır. İlin yekunlarına görə, ÜDM-in həcmi 29,6 trilyon manat, onun real artımı 10,6 faiz, deflyator indeksi 0,7 faiz təşkil etmişdir. Ölkə iq-

tisadiyyatının aparıcı sahəsi olan sənayedə 2002-ci ildə 10,3 trilyon manat həcmində əlavə dəyər yaranmış, onun real artımı 4,2 faiz olmuşdur. Məlum olduğu kimi, neft ölkəmizin başlıca milli sərvəti və iqtisadiyyatının aparıcı sahəsidir. 2001-ci ildə hasil edilmiş neftin 39,5 faizi Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ) payına düşmüşdürsə, 2002-ci ildə bu göstərici 1,6 faiz artmışdır. Bütövlükdə Azərbaycanda 2001-ci ilə nisbətən neft hasilatı 400 min ton artaraq 15,3 milyon tona çatmışdır.

2002-ci ilin yekunlarına əsasən, mallar üzrə xarici ticarət dövriyyəsi 3 milyard 832,8 milyon, o cümlədən ixrac 2 milyard 167,5 milyon, idxal 1 milyard 665,3 milyon dollar təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində 502,2 milyon dollar məbləğində müsbət ticarət saldosu meydana gəlmişdir. Şübhəsiz ki, iqtisadiyyatın istehsal və xidmət sahələrində müşahidə edilən inkişaf əhalinin maddi rifahının yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Əhalinin pul gəlirlərində, işçilərin orta aylıq əmək haqlarında son illər müşahidə olunan yüksək artım 2002-ci ildə də davam etmişdir. Belə ki, həmin il əhalinin nominal pul gəlirləri 11,4 faiz artaraq 21,2 trilyon manata çatmışdır. Orta aylıq əmək haqqı isə 2001-ci ilə müqayisədə 21,2 faiz artaraq 315,2 min manata (o cümlədən dövlət sektorunda 216,3 min, qeyri-dövlət sektorunda isə 581,9 min manat) çatmışdır. İnvestisiya mühitini yaxşılaşdırmaq, təbii inhisarçı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsini həyata keçirmək və bu subyektlərin tariflərinə dair təklifləri hazırlamaq istiqamətində atılan ən böyük addımlardan biri, Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2002-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Tarif (qiymət) Şurasının yaradılması olmuşdur. Bununla bağlı şuranın Əsasnaməsinə uyğun olaraq İqtisadi İnkişaf Nazirliyində müvafiq katiblik və onun tərkibində müxtəlif sahələri əhatə edən 12 işçi qrupu yaradılıb.

2003-cü ildə sahibkarlığın inkişafına dövlət yardımı iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətlərindən biri olaraq qalır və növbəti illərdə bu istiqamətə yönəldilən vəsaitlərin həcmi artırılmaqdadır.

Kiçik və orta sahibkarlığa maliyyə dəstəyinin gücləndirilməsi, onların inkişaf etdirilməsi üçün hazırlanmış proqramların maliyyələşdirilməsində büdcənin rolunun artırılmasına mühüm əhəmiyyət verilmiş, 2003-2005-ci illər üçün dövlət büdcəsi layihələrində bu məqsəddə 250 milyard manat vəsait ayrılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu vəsaitin 50,1 mlrd. manatı 2003-cü ildə ayrılıb, 100 mlrd. manatının 2004-cü ildə, qalan hissəsinin isə 2005-ci ildə ayrılması nəzərdə tutulub. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanına əsasən, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əvvəllər qəbul edilmiş qərarların icrasını sürətləndirmək, bu işdə qarşıya çıxan maneələrin aradan qaldırılması üçün qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq tədbirlər görmək və görülən işlər barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə ardıcıl məlumat verilməsi tapşırılmışdır. Ümumiyyətlə, iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərin həcmnin 2003-cü ilə nisbətən 2004-cü ildə 2,2 dəfə artacağı gözlənilir. İqtisadiyyatın inkişafına yönəldilmiş investisiyaların həcmi 2001-ci ildə 7,2 trln. manat (1,6 mlrd. dollar), 2002-ci ildə 12,6 trln. manat (2,6 mlrd. dollar) olmuş, 2004-cü ildə isə bu məbləğin 18,4 trln. manat (3,7 mlrd. dollar) olacağı proqnozlaşdırılmışdır. Daxili investisiyaların isə ÜDM-də xüsusi çəkisi 2001-ci ildə 8,2, 2002-ci ildə 9,1, 2003-cü ildə 10,3 faiz olmuş, 2004-cü ildə 9,5 faiz proqnozlaşdırılmışdır. 2004-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına daxili mənbələr hesabına 3,5 trln. manat (714 mln. dollar) həcmində investisiya yönəldilməsi proqnozlaşdırılıb. Daxili investisiyaların 445 mlrd. manatı (13,2 faizi) büdcə vəsaiti hesabına, 560 mlrd. manatı (15,8 faizi) əhalinin şəxsi vəsaiti hesabına, 2,6 trln. manatı isə (71 faizi) müəssisə və təşkilatların xüsusi vəsaiti hesabına maliyyələşdiriləcəkdir. Son illər büdcə xərclərinin çox hissəsi sosialyönümlü xərclərə istiqamətləndirilmişdir. Əhalinin sosial-mədəni və mənzil-kommunal təsərrüfatı xidmətləri ilə minimum həcmdə maliyyə təminatı onların Konstitusiyaya hüquqları

dır. Təhsil sahəsində aparılan islahatlar Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biridir. Bildiyimiz kimi, təhsilin maliyyələşdirilməsinə hər il böyük məbləğdə vəsait ayrılır. Belə ki, 2002-ci ildə təhsilə 956,2 mlrd. manat və ya büdcə xərclərinin 20,5 faizi qədər vəsait sərf edilmiş, 2003-cü ildə bu məqsədə 1 trln. 216 mlrd. manat və ya büdcə xərclərinin 19 faizi həcmində vəsait ayrılmışdır. Sevindirici haldır ki, təhsilin maliyyələşdirilməsinə 2004-cü ildə daha çox, yəni 1 trln. 498 mlrd. manat və ya büdcə xərclərinin 20,6 faizi qədər vəsait ayrılması nəzərdə tutulmuşdur. Başqa sözlə, 2004-cü ildə təhsil xərcləri cari ildəkinə nisbətən 23,2 faiz artacaqdır. «Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanından irəli gələn islahat xarakterli tədbirlər nəticəsində müəllimlərin maaşları 50 faiz artırılmış, 2004-cü ildən etibarən elmlər namizədi və elmlər doktoru elmi dərəcələrinə görə vəzifə maaşlarına əlavələrin orta hesabla 5 dəfə artırılması məqsədilə 6,1 mlrd. manat vəsait ayrılmışdır. Son zamanlar elm sahəsinə də diqqət artırılmışdır. Elmin sosial bazasının möhkəmləndirilməsi, əsas fundamental və tətbiqi elmi istiqamətlər üzrə görüləcək tədbirlər, elmin maliyyələşdirilməsinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün büdcədən 2003-cü ildə 89,5 mlrd. manat vəsait ayrılmış, 2004-cü ildə isə 101,5 mlrd. manat və ya 13,4 faiz artıq vəsait ayrılmışdır. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış Dövlət İnvestisiya Proqramı layihəsi ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb edilməsinin təşviqi, onların bütün sahələrə tarazlı şəkildə yönəldilməsi, iqtisadiyyatın dinamik inkişafının təmin edilməsi, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması və bunun nəticəsi olaraq, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədini daşıyır.

2003-2005-ci illərdə bu proqrama daxil edilmiş investisiya layihələrinin sahələr və mənbələr üzrə bölgüsünü və bu

müddətdə dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş investisiya xərcləri hesabına maliyyələşdiriləcək layihələri müəyyən etmək üçün 100-dən artıq sifarişçi təşkilatdan təkliflər toplanmış və araşdırılmışdır. Proqrama daxil edilmiş 76 layihənin maliyyələşdirilməsi daxili və xarici potensial mənbələrə əsaslanmışdır. Layihələr əsasən sosial sahəyə, energetika, infrastruktur, kənd təsərrüfatı, neft-qaz, ətraf mühitin mühafizəsi, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, struktur islahatları, ərazilərin bərpası və yenidənqurulması üzrə həyata keçiriləcək tədbirlərə aiddir. «Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması sahəsində dövlət komissiyasının yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 mart 2001-ci il tarixli sərəncamına əsasən, Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramının (YAİİDP) hazırlığına başlanılmış və bununla bağlı bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Proqram ölkə prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi və beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində də bir sıra əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Bu məqsədlə ölkə ərazisində xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi, həmçinin investisiya fəaliyyəti haqqında qanun layihələri hazırlanmışdır. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla, o cümlədən Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və digər maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq sahəsində işlər görülmüşdür.

«Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun hər il qəbul olunan dövlət büdcəsinin layihəsi ortamüddətli makroiqtisadi proqnozlar nəzərə alınmaqla tərtib edilir. 2003-2005-ci illər üçün ortamüddətli məqsədlər və bu dövrdə həlli tələb edilən məsələlər artıq müəyyən olunmuşdur. Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün bir sıra məsələlərin – qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatdakı xüsusi çəkisinin, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsini təmin etməklə ölkə iqtisadiyya-

tının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əhalinin müxtəlif qrupları arasında gəlirlər fərqi azaldılması, məşğulluğun səviyyəsinin qaldırılması, əmək haqqı ilə əməyin məhsuldarlığı arasında mütənəsibliyi saxlamaqla gəlirlərin yüksəldilməsi hesabına daxili tələbatın artırılması, xarici investisiyaların artımı ilə yanaşı, iqtisadiyyatda gəlirlərin və real yığım hesabına daxili maliyyə mənbələrinin genişləndirilməsi, daxili investisiyaların ilbəliləndirilməsi, dövlət büdcəsinin xərclərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, büdcənin sosialyönümlüyü saxlanılmaqla onun tərkibində investisiyaların xüsusi çəkisinin artırılması və sairənin həll olunması vacibdir.

İslahatların nəticələri və son illərdə əldə olunmuş yüksək iqtisadi nailiyyətlər ortamüddətli pozitiv və yüksək artımla inkişaf proqnozunun qəbul edilməsinə imkan yaradır. Proqnozlara görə, respublikada 2004-cü ildə 36 trilyon 300 milyard, 2005-ci ildə 41 trilyon 500 milyard, 2006-cı ildə isə 50 trilyon manatlıq ümumi daxili məhsul istehsal olunacaq. Bu illər ərzində ÜDM-in real artım tempinin, müvafiq olaraq, 9,5, 8,5, 13,8 və 19,9 faiz təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır. Qeyd edək ki, ortamüddətli proqnozlarda ÜDM-in strukturunda da bir sıra dəyişikliklər baş verəcək. Belə ki, sənayenin ÜDM-də xüsusi çəkisi 2002-ci ildəki 34,9 faizdən 2006-cı ildə 41,7 faizə çatacaq. Bu artım, əsasən, «Azəri-Çıraq-Günəşli» yatağının 1-ci fazasının istismarı və 2-ci fazasının istismara başlanması, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac kəmərinin inşası və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz ixrac boru kəmərinin həmin müddət ərzində istismara verilməsi hesabına baş verəcək. Və nəhayət, yaxın 4 il müddətində bütün maliyyə mənbələri hesabına ölkə iqtisadiyyatına 11,4 milyard dollardan çox investisiya qoyulacağı proqnozlaşdırılır ki, bu da iqtisadiyyatın yüksək tempili inkişafına stimula yarada bilər. Son on ilin iqtisadi göstəriciləri Azərbaycanın bütün sahələrdə ciddi inkişafa nail olduğunu əyani şəkildə təsdiqləyən faktlardan ibarətdir. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra əldə edilmiş ictimai-siyasi sabitlik ölkəmizdə müasir dünyanın mürəkkəb reallıqlarını nəzərə alan

mükəmməl bir iqtisadi inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsinə imkan yarada bildi. Heç şübhəsiz ki, bu konsepsiyanın müəllifi Heydər Əliyev özü olmuşdur və onun fundamental elmi prinsiplərə əsaslanan strategiyası Azərbaycanı dünyanın ən qüdrətli dövlətlərinin iqtisadi partnyoruna çevirmişdir.

1993-cü ildən bu günə kimi bir çox uğurlara stimül vermiş yeni iqtisadi siyasət Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində və faktiki olaraq regionun lideri statusunu qazanmasında həlledici əhəmiyyət daşıyır. Heydər Əliyevin tarixin ağır sınaqlarından müvəffəqiyyətlə çıxmış ideyaları indi Azərbaycan dövlətinin tərəqqisinin əsas fəlsəfi motivlərini özündə ehtiva edir və görünür elə bu səbəbdən də 2003-cü il seçkiləri Heydər Əliyev siyasi kursunun qələbəsi ilə başa çatdı. Lakin heç şübhəsiz ki, qarşıda hələ həllini gözləyən problemlər də az deyil və onların hər birinin aradan qaldırılması tarixi zərurət kimi qiymətləndirilir. Bu mənada əsas diqqətin iqtisadi sferaya yönəldilməsi tamamilə təbiidir və prezident İlham Əliyevin 2003-cü ildə Nazirlər Kabinetinin ilk iclasındakı çıxışı da dövlətin sözügedən sahəyə xüsusi həssaslıqla yanaşmasının təzahürü hesab oluna bilər.

İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, sadə Azərbaycan vətəndaşı yeni prezidentdən əslində çox şey gözləyir və buna onun əsası var. Cənab İlham Əliyev Heydər Əliyevin siyasətini davam etdirəcəyini vəd edib. Bu siyasi kursun gerçək mahiyyəti isə ictimai şüurda qüdrətli Azərbaycan dövlətinin vətəndaşı olmaq şansı kimi assosiasiya edilir. Yəni sırası vətəndaş Heydər Əliyev siyasi kursunu öz şəxsi təhlükəsizliyinin, sosial rifahının və ümumi iqtisadi tərəqqinin təminatı kimi qavrayır, çünki ötən illərin, sözün həqiqi mənasında, "ölçüyəgəlməz uğurları onun bu cür düşünməsinə əsas yaradır. Ölkə vətəndaşları Heydər Əliyevdən nəyi gözləyirdisə, onun siyasi kursunun davamçısından da həmin uğurları gözləyir.

Bu mənada Nazirlər Kabinetinin iclası ilk növbədə siyasi-psixoloji, eyni zamanda ideoloji əhəmiyyət daşıyırdı. Prezident İl-

ham Əliyev bir daha Heydər Əliyevin siyasi kursunu davam etdirmək əzmini ifadə etdi və bununla da rəhbərlik etdiyi siyasi komandanın bütün üzvlərinin qarşısında kifayət qədər sərt bir tələb qoymuş oldu: heç nə dəyişməyib və Heydər Əliyevin hər bir məmurdan ölkənin ümumi problemlərinin həlli naminə gərgin fəaliyyət tələb edən idarəetmə prinsipləri yenə də qüvvədədir. *«Mən avqustun 4-də Azərbaycanın baş naziri vəzifəsinə təyin olunandan sonra elə bu salonda Nazirlər Kabinetinin üzvləri ilə ilk görüşümdə öz fikirlərimi bildirmişdim. Demişdim ki, bu, mənim üçün böyük məsuliyyətdir. Mən çalışacağam ki, bu etimadı doğruldam. Eyni zamanda bildirmişdim ki, mən hesab edirəm, Nazirlər Kabinetinin bu tərkibi qarşıda duran vəzifələri çox uğurla həyata keçirir. Eyni zamanda bildirmişdim ki, mən Nazirlər Kabinetinin bu tərkibi ilə işləmək istəyirəm. Görürsünüz ki, mən, həmişə olduğu kimi, öz sözümə sadıqəm. Ancaq eyni zamanda, bütün bunlarla yanaşı, mən bildirmək istəyirəm ki, hər birinizin gələcək fəaliyyəti nəticələrdən asılı olacaqdır. Bütün sahələrdə nəticələr olmalıdır. Mən çıxışımın əvvəlində demişdim ki, yüksək nəticələr əldə etmək üçün gözəl şərait vardır. Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanda yaradılmış bu iqtisadi iqlim o qədər gözəldir ki, yeni nəticələr əldə etmək üçün çox yaxşı şərait vardır. Əlbəttə, hamıdan tələb edirəm ki, öz işinə məsuliyyətlə yanaşsın və öz vəzifə borcunu vicdanla yerinə yetirsin. Əlbəttə, ilk növbədə hamı insanlara böyük diqqətlə yanaşmalıdır. Biz Azərbaycan xalqı üçün işləyirik».* Prezidentin bu fikirləri təkcə cəmiyyətdə indiki hakimiyyətə ictimai inamın bir qədər də artırılmasına xidmət etmir, həm də sadəcə olaraq hər bir məmurun qarşısında mövcud problemlərin həllinə nail olmağı qəti tələb kimi qoyur. Möhtərəm Heydər Əliyevin siyasi kursunun davam etdirilməsində iştirakçı olmaq istəyənlər yalnız xalq üçün işləməlidir!

Azərbaycan Prezidenti iqtisadi problemlərin həll edilməsinin konkret prinsiplərini də göstərmiş və bu da təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilə bilər. Cənab İlham Əliyev bütün iqtisadi sahə-

lərin inkişafına nail olmaq üçün ilk növbədə mövcud problemlərin aradan qaldırılmasını əsas vəzifə kimi qarşıya qoyub. «Ümumiyyətlə, mən hesab edirəm ki, hər bir nazir, hər bir komitə rəhbəri öz sahəsinə aid olan problemləri, zəif yerləri də yaxşı bilir və əldə olunan bütün uğurlarla yanaşı, ilk növbədə, bizim diqqətimiz məhz problem məsələlərə yönəlməlidir» deyən dövlət başçısı prinsipial əhəmiyyət kəsb edən çətinliklərin həllinə özünün birbaşa nəzarət edəcəyini söyləyib.

O, yoxsulluğun azaldılmasını, işsizlərin sayının minimuma endirilməsini, dövlət idarələrində, müəssisə və təşkilatlarda maliyyə intizamının gücləndirilməsini, qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial durumunun yaxşılaşdırılmasını, vətəndaşların maddi ehtiyaclarının ödənilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin daha da artırılmasını, qaz və elektrik enerjisinin satışında yaranmış problemləri, regional layihələrin həyata keçirilməsini, fermer təsərrüfatlarının texnika ilə təmin olunmasını, ölkənin enerji ilə təchizatını yaxşılaşdırmaq üçün yeni elektrik stansiyalarının tikilməsini və digər mühüm vəzifələri həyata keçirməyin vacib olduğunu söyləyib.

Qeyd edək ki, prezidentin «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanında Azərbaycan vətəndaşlarının sosial durumunun yaxşılaşdırılması məsələsi də öz əksini tapmışdır ki, bu da insanlarımızda böyük ümid yaratmışdır. Dövlət başçısının imzaladığı fərmanda əhalinin pensiya təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə əmək haqqı və təqaüd sisteminin təkmilləşdirilməsi və 2004-cü ilin birinci yarısının nəticələrinə uyğun olaraq onların artırılması, müvafiq dövlət orqanları tərəfindən kommunal islahatların aparılması da nəzərdə tutulub. Qeyd edək ki, Azərbaycanda əhalinin sosial durumunun yaxşılaşdırılması hər zaman diqqət mərkəzində olub və fərman bir daha bunu təsdiqləyir. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, 1995-2002-ci illərdə əhalinin real pul gəlirləri 3,2 dəfə artmışdır, halbuki 1991-1994-cü illərdə əhalinin re-

al pul gəlirləri 3,6 dəfə aşağı düşmüşdü. Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması sahəsində Dövlət Proqramının əsas məqsədi də ölkədə iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və bunun nəticəsində əldə edilən iqtisadi yüksəliş nəticəsində əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasından ibarətdir. Görülən tədbirlər nəticəsində əhalinin pul gəlirləri 2002-ci ildə 11,6 faiz artaraq 21,2 trln. manat olmuşdur, 2004-cü ildə isə 10,4 faiz artırılması nəzərdə tutulub, yəni 27,5 trln. manat proqnozlaşdırılıb. Müvafiq illər üzrə əhalinin xərclərinin artım tempi müvafiq olaraq 12,9, 13,7, 10,2 faiz təşkil edir.

Bütün bunlar, əlbəttə ki, olduqca əhəmiyyətli məsələlərdir və onların həllinə nail olmaq Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisini təmin etməyə imkan verəcəkdir. Cənab İlham Əliyevin bu çıxışı da göstərir ki, o, qarşıdakı 5 il ərzində görülməli işlərin proqramını özü və komandası üçün artıq müəyyənləşdirib. Ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin təmin olunması üçün prezidentin vurğuladığı məsələlərin həllinin nə dərəcədə böyük əhəmiyyətə malik olduğunu izah etməyə ehtiyac yoxdur.

Ən əsası bəlkə də o deyil ki, qarşıda hansı maneələr, hansı çətinliklər var, ən əhəmiyyətli məqam bundan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycan Prezidenti və onun siyasi komandası göstərilən problemlərin həqiqi mahiyyətini dəqiq qiymətləndirməyi bacır və onları həll etmək əzmini nümayiş etdirə bilər. Bu ona görə vacibdir ki, müstəqil Azərbaycanın tarixində biz səriştəsiz hakimiyyət komandalarının fəaliyyətinin nələrin bahasına başa gəldiyini öz gözlərimizlə görmüşük. Amma cənab Heydər Əliyevin siyasi kursu indi Azərbaycan xalqına tək cə sarsılmaz təməllər üzərində yüksələn, inkişaf edən bir dövlət yox, həm də onun problemlərini həll etməyə qadir güclü siyasi hakimiyyət komandası verib. Prezident İlham Əliyev bir daha göstərdi ki, ötən illərdə qazanılmış uğurlarla kifayətlənmək niyyətində deyil və onun bu ali dövlət vəzifəsindəki fəaliyyəti Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisinin növbəti mərhələsi kimi tarixə yazılacaqdır.

Bunun üçün isə olduqca böyük potensial mövcuddur: Azərbaycanın iqtisadi resursları, geostrateji mövqeyi, kadr potensialı, intellektual imkanları. Lakin heç şübhəsiz ki, yeni dövlət başçısının bu vəzifədə gələcək uğurlarını təmin edə biləcək ən mühüm amil onun möhtərəm Heydər Əliyev siyasi kursunu davam etdirmək əzmidir.

3. Bakı-Tbilisi-Ceyhan – əfsanələr reallığa çevrilir

Neft ehtiyatlarının istismarına dair sazişlərin imzalanmasından sonra hasil edilən məhsulun hansı yolla Avropa bazarlarına çıxarılması məsələsi uzun müddət müzakirə mövzusu olaraq qalırdı. Yeni neft siyasətinin başlıca istiqamətlərindən birini müəyyənləşdirməli olan bu amil çox böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Çünki əvvəlki fəsillərdə də qeyd etdiyimiz kimi, yeni neft siyasətinin həyata keçirilməsinə mane olmaq istəyənlər həddən artıq idi və onlar hər vəchlə bu prosesin qarşısını almağa çalışırdılar. Lakin hamımızın bildiyimiz kimi, Azərbaycanın yeni neft strategiyası xeyli dərəcədə pragmatik və real siyasi şəraiti nəzərə alan mükəmməl bir konsepsiya əsasında həyata keçirilir. Bu konsepsiyanın şəriksiz müəllifi dünyanın ən aparıcı siyasi simalarından biri hesab edilən cənab Heydər Əliyevdir.

Neftin nəqlinin çoxvariantlılığı məsələsi hələ «Əsrin müqaviləsi» imzalandıqdan dərhal sonra meydana çıxmışdı. Lakin bəzi maneələr – biz onlar haqqında əvvəlki fəsillərdə ətraflı danışmışıq – bu layihələrin reallaşmasına imkan vermirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, problemin həlli ilk növbədə Azərbaycan hökumətinin qətiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı idi və belə bir çətin mərhələdə ümummillə lider Heydər Əliyev bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürərək neftin nəqlinin çoxvariantlılığı üzərində israr etdi və bununla da situasiyanın inkişaf istiqaməti tamamilə dəyişdi.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan ideyasının ortaya çıxması da məhz neftin bir neçə kəmərlə vasitəsilə nəql olunması arzusunun doğmuşu-

du. Layihədə iştirak edən dövlətlərin bir çoxu da bu məsələnin həllində Azərbaycana yaxından dəstək verdi. Çünki Xəzərin neft və qaz yataqlarının istismarı ilə bağlı layihələrin gerçəkləşməsində Azərbaycan nə qədər maraqlıdırsa, iştirakçı dövlətlər də bir o qədər maraqlıdır. Başqa cür desək, bu ölkələrin hər birinin sözügedən prosesdə həyati əhəmiyyətli özəl iqtisadi mənafeləri birləşir və həm də bu işdə yalnız iqtisadi yox, eyni zamanda siyasi gözləntilər də var.

BTC-nin reallığa çevrilməsi həqiqətən də çox çətin mərhələlərdən keçməli oldu. Nəhayət 2002-ci ilin 18 sentyabrında layihənin təməl daşı qoyuldu. O dövrdə bir çoxları bu kəmərin rentabelliyinə ciddi şübhə ilə yanaşır, onun ümidləri doğrulda bilməyəcəyini iddia edirdilər. Amma zaman özü sübut etdi ki, bütün bu iddialar heç bir real əsas olmayan və qərəzli məqsəd daşıyan mülahizələrdən ibarətdir. BTC-nin rentabelliyi də, iqtisadi və siyasi dividendləri də olduqca yüksəkdir. Bu cür əsassız mülahizələrdən biri də bundan ibarət idi ki, Xəzərin Azərbaycan bölməsində BTC ixrac kəmərinə dolduracaq qədər karbohidrogen ehtiyatı yoxdur. Mütəxəssislərin araşdırmaları və elmi arqumentləri nəticəsində aydın oldu ki, Xəzərin Azərbaycanın payına düşən hissəsində yerləşən yataqlarda neft və qaz ehtiyatlarının miqdarı kəmərin normal şəkildə fəaliyyətinə imkan yaradır. «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində təkcə «Çıraq» platformasından 1997-ci ilin noyabrından 2002-ci ilin sonuna qədər 200 milyon barreldən artıq neft çıxarılmışdır. Bundan başqa, «Azəri», «Günəşli» və digər yataqlarda da zəngin neft və qaz ehtiyatlarının olduğu aşkarlanmışdır.

Hazırda uğurla işlənməkdə olan «Azəri» yatağının mərkəzi hissəsindən 2005-ci ilin əvvəlində ilk neft hasil ediləcək. Bu dövrə kimi artıq BTC-nin çəkilişinin də başa çatacağı gözlənilir və 2005-ci ilin əvvəllərində bu kəmərin vasitəsilə Xəzər nefti dünya bazarlarına daşınacaqdır. Nəzərə alsaq ki, Qazaxıstanda hasil olunan neftin də bir hissəsinin bu kəmərin vasitəsilə daşınacağı proqnozlaşdırılır, onda BTC-nin rentabelliyinə şübhə et-

mək üçün, demək olar, heç bir əsas qalmır. Qeyd etmək lazımdır ki, BTC-nin tikintisi işinin maliyyələşdirilməsi 11 şirkət tərəfindən həyata keçirilir və bu faktın özü də layihənin kifayət qədər ciddi xarakter daşdığına və onun iqtisadi səmərəliliyinə heç kimin şübhə ilə yanaşmadığına dəlalət edən faktlardan biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Ümumiyyətlə, BTC-yə 2,95 milyard dollar sərmayə qoyulacağı gözlənilir ki, bu da kəmərin tikintisinin nəzərdə tutulmuş vaxtda başa çatdırılacağına böyük inam yaratmışdır. Kəmərin üç ölkənin ərazisindən keçərək 1760 kilometr məsafə qət edəcək. Layihəyə görə, marşrut öz başlanğıcını Bakı yaxınlığındakı Səngəçal terminalından götürərək dağlıq ərazilərdə 2800 metr yüksəkliyə qalxacaq və sonra Aralıq dənizi sahilində yerləşən Ceyhan limanına qədər uzanacaqdır. Bütün boruların torpağa basdırılması nəzərdə tutulub və burada da əsas məqsəd neft nəqlinin etibarlılığını və təhlükəsizliyini təmin etməkdən, insanlar və ətraf mühit üçün zərərli olmasının qarşısını almaqdan ibarətdir. BTC-nin Bosfor boğazından yan keçmək şərti ilə tikilməsi neft daşıyan nəqliyyatın labüd artımının qarşısını alacaq. Bu isə ətraf mühitə mənfi təsirlərin azalmasına, ekoloji problemlərin yaranmasının qarşısının alınmasına, kəmərin keçdiyi əraziləri əhatə edən dövlətlərin iqtisadi gəlir əldə etməsinə imkan yaradılmasına və Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə ilə Qərbi arasında iqtisadi-siyasi əlaqələrin bir qədər də güclənməsinə səbəb ola bilər. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan MEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu arxeoloji qazıntı aparmış və kəmərin tarixi baxımdan maraqlı doğuran ərazilərə ziyan vurmaması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirmişdir.

BTC-nin tikintisində indiyə qədər xeyli iş görülüb. Tikintinin sürətlə getməsi kəmərin nəzərdə tutulan vaxtda fəaliyyətə başlaya biləcəyini söyləməyə əsas verir. Həm Türkiyə, həm Azərbaycan, həm də Gürcüstanda kəmərin Azərbaycan hissəsinin çəkilişi üçün ilk borular Gürcüstanın Qara dəniz sahilindəki Poti limanından Bakıya 2003-cü il yanvarın 22-də saat 16.00-da gə-

tirilmişdir. 240 borudan ibarət ilk yük Almaniyanın «KUHNE ənd NAQLE» şirkətinin nümayəndələri tərəfindən Potidən dəmir yolu ilə daşınıb. Potiyə isə borular Böyük Britaniyanın yükdaşıma ilə məşğul olan «Börtlinq» şirkətinə məxsus «Kaledoniya» gəmisi ilə çatdırılmışdır. Borular Malayziyada örtüklənmişdir. Səngəçal yaxınlığındakı Umbakı bazasında saxlanan borular fiziki tikinti işləri başlananda inşaat meydançalarına gətirilmişdir. Onu da qeyd edək ki, BTC-nin Azərbaycan ərazisindən keçən hissəsinin tikintisi üçün təxminən 39 min boru istifadə ediləcəkdir. Birinci boru artıq 2002-ci il iyul ayının 25-də torpağa basdırılmışdır. Boruların saxlandığı bazalar kəmərin bütün marşrutu boyu tikinti işlərinin getdiyi ərazilərə yaxın yerlərdə – Umbakı, Muğan, Kürdəmir, Yevlax, Gəncə və Poyluda yaradılıb. Azərbaycanın Gürcüstanla sərhədinə doğru getdikcə bu ərazilərdə inşaatçıların məskunlaşdıqları tikinti düşərgələri inşa edilmişdir. Respublikamızın ərazisində kəmərin üçün torpaq ayrılması və torpaq sahələrinin sahiblərinə kompensasiyalar ödənilməsi prosesi də uğurla həyata keçirilmişdir.

Sözün əsl mənasında beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan BTC-nin əleyhdarları hələ də layihə əleyhinə addımlarını davam etdirirlər və təbii ki, əsas məqsəd bu prosesi tamamilə dayandırmaqdan ibarətdir. Kəmərin tikintisinin yenidən start götürdüyü mərhələdə həmin qüvvələr kəmərin Gürcüstanın ərazisindən keçən hissəsinin guya Borjomi mineral su mənbəyinə ekoloji ziyan vura biləcəyini bəhanə edərək tikinti işlərinin gedişini dayandıрмаğa cəhd göstərişdilər. Müvafiq elmi araşdırmalardan sonra belə bir təhlükənin mövcud olmadığı üzə çıxdı və Azərbaycanın yeni neft siyasətinin nailiyyət qazanmasına əngəl yaratmağa hesablanmış daha bir təşəbbüs müəlliflərinin arzuladığı nəticəni vermədi.

Maraqlı məqamlardan biri də bundan ibarətdir ki, bəzi qüvvələr kəmərin maliyyələşdirilməsi prosesini əngəlləməyə cəhd göstərişdilər və bu məqsədlə beynəlxalq maliyyə qurumları ofislərinin qarşısında etiraz aksiyaları təşkil etmişdilər. La-

kin bu cəhdlər də uğursuzluğa düşər olmuşdur. Kəmərin tikintisinin maliyyələşdirilməsi sahəsində olan problemlər də aradan qaldırılmışdır. Əlbəttə ki, burada qeyd olunması vacib məqamlardan biri də budur ki, əgər BTC-nin rentabelliği şübhə doğursaydı, onda beynəlxalq maliyyə qurumları da onun maliyyələşdirilməsini öz üzərlərinə götürməyə tərəddüd edə bilərdilər. Görünür, tərəddüd üçün heç bir əsas yoxdur və BTC artıq tarixi reallığa çevrilməkdədir.

Qeyd edək ki, 2003-cü ildə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı birgə mandat çərçivəsində hərəsi «Mərkəzi Azəri» layihəsi üçün təxminən 100 milyon dollar və əlavə olaraq BTC-nin tikintisi üçün hər biri 150 milyon dollar maliyyə ayrılmasına razılıq vermişdilər. Maliyyələşdirməni nəzərdən keçirən bir sıra beynəlxalq kredit institutları öz müvafiq siyasətlərinə və direktivlərinə uyğunluğun təmin edilməsi məqsədilə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi sənədlərinin hazırlanmasını və ictimaiyyətə açıqlanmasını tələb edirdilər. Xatırladaq ki, Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirin Qiymətləndirilməsi (ƏMSSTQ) sənədləri hər üç ölkədə hələ 2002-ci ildə təsdiq olunub. Xeyli əlavə məlumat daxil edilmiş yeni sənədlər paketi isə 2003-cü il iyunun 12-dən başlayaraq 120 gün müddətinə ictimaiyyətin müzakirəsinə verilmişdi. Bundan sonra BMK-nın və AYİB-in direktorlar şuraları layihənin maliyyələşdirilməsi məsələsini həll etməli idilər. Aparılan araşdırmalardan, müzakirələrdən və tədqiqatlardan sonra bir daha məlum oldu ki, BTC-nin tikintisinin ləngiməsinə əsas verən heç bir problem yoxdur və bütün qüvvələr səfərbər edilib ki, kəmərin çəkilişi vaxtında – 2004-cü ilin sonunda başa çatdırılsın. Artıq proqnozlar var ki, kəmərin 2005-ci ilin əvvəllərində «Azəri» yatağının ilk neftini dünya bazarlarına çıxara biləcəkdir. İlk borusu 2002-ci il iyulun 25-də Səngəçal yaxınlığında torpağa basdırılmaq üçün bilavasitə xəndəyə endirildikdən sonra kəmərin tikintisi Ceyhana doğru irəliləyir.

120 günlük müzakirələr sona çatdı və BTC ətrafında qərəzli fikir yayanların niyyətləri bu dəfə də boşa çıxdı, əsassız iddiaları puç oldu. Hətta Dünya Bankının neft, qaz, mədən və kimyəvi məmulatlar departamentinin rəhbərliyi layihənin qeyri-adi bir şəffaflıq şəraitində həyata keçirildiyini bəyan etdi. Bu qurum kəmərin keçdiyi üç ölkənin hökumətlərinin bir-biri ilə, eləcə də hər ölkənin özünün hökumətdaxili razılaşmalarının ictimaiyyətə tam açıqlandığını vurğulayıb. Xəzəri Aralıq dənizi ilə, Azərbaycanı isə Qərbi Avropa ölkələri ilə yaxınlaşdıran körpü rolunu oynayacaq neft kəmərinin tikintisi BMK-nın Vaşinqtondakı İdarə Heyəti tərəfindən də dəstəklənib. BMK kəmərin inşası zamanı 10 min nəfərin işə cəlb edilməsi, istismar dövründə isə 850 daimi iş yerinin açılması faktını müsbət hal kimi qiymətləndirib. Memarı möhtərəm Heydər Əliyev olan BTC kəməri dahiyənəliklə yaranmış bir ideyanın məhsuludur. Məqsədi də, marşrutu da zərgər dəqiqliyi ilə, doğru-dürüst seçildiyi üçün bu polad borunu öz istiqamətindən və xəttindən yana əymək istəyənlərin cəhdləri beləcə boşa çıxır! BTC-nin nəhəngliyi qarşısında onun bədxahlarının gücü çox-çox zəif görünür. Layihə irəliləyir. Onun bütün regionun insanlarına xeyir verəcəyi artıq şəksizdir. BTC tranzit ölkələr üçün gəlir və xoş güzəran gətirməklə, onları qüdrətləndirməklə yanaşı, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ilə Qərb arasında siyasi-iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə də təkan verəcək bir layihə kimi qiymətləndirilirdi və bu, doğrudan da belədir. BTC-də tikinti işlərinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi «Şahdəniz» yatağından Ərzurumadək qaz daşıyacaq Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (CQBK) çəkilişinə də stimül yaradan faktlardan biridir. Çünki bu kəmərlərin hər ikisinin eyni dəhliz boyu tikiləcəyi planlaşdırılır. BTC-nin tikintisi başa çatdırıldıqdan dərhal sonra CQBK-nın çəkilişi start götürəcək ki, bu da Azərbaycanın qaz ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılmasına xidmət edən əsas layihə olacaqdır.

BTC-nin çəkilişinin podratçısı olan SCİC (Yunanıstan) şirkəti öz üzərinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirir. SCİC

mühəndis, texniki, inşaat işləri üzrə ixtisaslaşmış və Yaxın Şərqdə bu sahənin ən böyük şirkətlərindən biri hesab olunur. Bu şirkətin fəaliyyəti 20-dən çox ölkəni əhatə edir ki, onlardan da biri Azərbaycandır. SCİC həmçinin mülki binalar, körpülər, yollar, quruda və dənizdə neft-qaz qurğularının tikintisi işləri ilə də professional səviyyədə məşğul olur. Şirkətin Səngəçal, Muğan, Kürdəmir, Yevlax, Gəncə və Ağstafada məlumat mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Onlar marşrutun keçdiyi ərazilərdə məskunlaşmış əhəlinin tikinti işlərinə cəlb olunmasını təmin etməyə çalışırlar.

SCİC-dən başqa yerüstü qurğuların inşası üzrə podratçı olan «Spi Kapaq-Petrofak» (Fransa-ABŞ) şirkəti də xeyli yerli vətəndaşı işə götürüb. Ümumiyyətlə, indiyə qədər BTC layihəsi üzrə işlərə 30-dan çox yerli şirkət və müəssisə cəlb olunmuşdur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, BTC layihəsinin tikintisi zamanı 10 min iş yeri açılıb ki, bunların 2300-ü Azərbaycanın payına düşür. Kəmərin istismarı zamanı 250 Azərbaycan vətəndaşının daimi işlə təmin olunacağı gözlənilir. Bundan başqa, BTC-nin Sosial Sərmayələr Proqramı kəmərin keçəcəyi bütün ərazini əhatə edəcək, insanların sağlamlığının, məişət şəraitinin, sahibkarlığın, təhsilin və s. inkişafına yönəldiləcək.

2003-cü il avqustun 11-də cənab İlham Əliyev kəmərin tikinti sahəsində olmuş və Umbakı ərazisində iş apararı fəhlə və mütəxəssislərlə görüşmüşdü. On ilə yaxın bir dövrdə ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti vəzifəsində çalışarı və BTC-nin reallaşmasında böyük zəhməti olan cənab İlham Əliyev kəmərin əhəmiyyətini belə dəyərləndirir: «*Burada Azərbaycanın gələcəyi tikilir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan hamımız üçün, bütün millət üçün böyük fayda verəcəkdir*». Maneələr və problemlər BTC-nin reallaşmasının qarşısını ala bilməmişdir və 2002-ci ilin sentyabr ayının 18-də mütəxəssislərin nəinki əsrin, hətta III minilliyin ən nəhəng mühəndis qurğularından biri kimi səciyyələndirdiyi Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas ixrac neft kəməri tikintisinin təməli qoyuldu. Təməlpöymə mərasimində Türkiyə Prezidenti

Əhməd Necdət Sezər, Gürcüstanın dövlət başçısı Eduard Şevardnadze, ABŞ-ın energetika naziri Spenser Abraham, BTC-nin səhmdarları olan xarici şirkətlərin nümayəndələri, dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş qonaqlar iştirak edirdilər.

Layihənin reallaşması, heç şübhəsiz ki, ilk növbədə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin fədakar dövlət xadimi kimi xidmətlərinin məntiqi nəticəsidir. Təməlqoyma mərasimində Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze bu gün bütün dünyanın etiraf etdiyi bu fikri bir daha təsdiqlədi: *«Dəfələrlə demişəm, yaddaşlardan silinməsin deyə bir daha təkrar edirəm – prezident Heydər Əliyevin qəhrəmanlığı, müdrikliyi, mətanəti və qarşısına qoyduğu məqsədinə sarsılmaz sədaqəti olmasaydı, Şərq-Qərb enerji dəhlizi gerçəkləşə bilməzdi».*

Cənab Heydər Əliyev isə bu hadisəni belə qiymətləndirmişdi: *«Beləliklə, boru kəmərlərinin sayı artır. Təbiidir ki, bunlar çox böyük iqtisadi xarakter daşıyır. Ancaq təkcə iqtisadi deyil, hesab edirik ki, bizim gördüyümüz işlər, Bakı-Tbilisi-Ceyhan siyasi xarakter daşıyır. Bu layihə və onun həyata keçirilməsi Qafqaz bölgəsində sülhün, əmin-amanlığın, təhlükəsizliyin təminatçısı ola bilər. Bu boru xətti, bu polad boru Azərbaycanı, Gürcüstanı, Türkiyəni bir-biri ilə daha sıx birləşdirəcəkdir».*

2005-ci ilin əvvəlindən etibarən fəaliyyətə başlayacağı proqnozlaşdırılan bu kəmərin işə düşməsi Azərbaycanın neft ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması prosesini sürətləndirəcək. Bu isə ölkə iqtisadiyyatına milyardlarla dollar həcmində investisiyanın cəlb olunmasına stimül vermiş layihənin həyata keçirilməsinə, kifayət qədər uğurlu iqtisadi inkişaf modelinin tətbiqinə və ölkəmizin ümumi tərəqqisinə xidmət edəcəkdir.

BTC artıq real həyat hadisəsinə çevrilmişdir və bu unikal layihənin Azərbaycanın perspektivində fəvqəladə dərəcədə mühüm rol oynayacağı heç kimdə şübhə doğurmur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, söhbət təkcə bu layihənin iqtisadi mənfəətindən yox, həm də onun vəd etdiyi siyasi dividendlərdən gedir.

BTC Azərbaycanın regionda siyasi mövqelərinin daha da güclənməsinə rəvac verə bilər ki, bu da ölkəmizin qüdrətinin artmasına səbəb olacaqdır. Bütün bunlar isə hələ layihə üzrə tikinti işləri başlamamışdan xeyli əvvəl proqnozlaşdırılmışdı və bu, bir daha göstərir ki, ümummillə lider Heydər Əliyevin siyasəti, sözün həqiqi mənasında, azərbaycançılıq meyarının möhkəmləndirilməsinə və müstəqil dövlətçilik ənənələrimizin güclənməsinə xidmət edən bir siyasətdir. Nə qədər ki, bu siyasi kurs davam edir, Azərbaycanı heç bir təhlükə gözləməyəcəkdir.

2002-ci ilin may ayının 23-dən isə artıq Gürcüstan ərazisində də BTC-nin tikintisi start götürmüşdür. Tetri Skaro şəhərində Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin bu ölkənin ərazisindən keçəcək hissəsinin təməli qoyulub.

Təməlqoyma mərasimində Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze ilə yanaşı Azərbaycandan, Türkiyədən, Amerika Birləşmiş Ştatlarından və başqa ölkələrdən gəlmiş qonaqlar iştirak edirdilər.

Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze mərasimdəki nitqində deyirdi: *«İndi burada baş verənləri bizim gələcək nəsillərimiz görür və minnətdarlıq hissi ilə xatırlayacaqlar. XXI əsr Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin tikintisi ilə başlandı. Bu, Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan dövlətlərinin çoxəsrlik tarixində son dərəcə əhəmiyyətli hadisələrdəndir. Müstəqillik əldə etdikdən ötən 10 ildə Gürcüstan üçün bu, ən böyük nailiyyətlərdəndir. Mən bu təntənənin səbəbkarına, ümumiyyətlə, bu mühüm layihənin əsas yaradıcısına, Azərbaycan xalqının tanınmış liderinə, xalqımın əsl dostuna, qardaşım Heydər Əliyevə bu sevincli gündə gürcü xalqı adından dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Mən dəfələrlə demişəm, indi də təkrar edirəm ki, Bakı-Supsa olmasaydı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi də baş tutmıyacaqdı, buna görə də dostum, qardaşım Heydər Əliyevə, qardaş Azərbaycan xalqına təşəkkür edirəm. Yəqin ki, indi Heydər Əliyev bizi dinləyir. Əminəm ki, o bu gün də bizimlədir və gələcəkdə də bizimlə olacaqdır, gürcü xalqı ona uzun ömür arzulayır.*

Prezident Heydər Əliyevin qəhrəmanlığı, müdrikliyi, mətanəti və qarşısına qoyduğu məqsədinə sarsılmaz sədaqəti olmasaydı, Şərq-Qərb enerji dəhlizi gerçəkləşə bilməzdi. Ötən müddət ərzində prezident Heydər Əliyev enerji dəhlizinə verdiyi dəstəkdən geri çəkilməmişdir. Onun boru kəmərlərinin reallığa çevrilməsində göstərdiyi qətiyyət bu böyük və mühüm işlərin düzgün istiqamətləndirilməsini mümkün etmişdir.

Dünya miqyaslı dahi siyasətçi cənab Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi, dövlətin və ölkə iqtisadiyyatının inkişafının əsas qanunları və yolları haqqında ensiklopedik biliyə malik olması, böyük və misilsiz rəhbərlik təcrübəsi, xalqına sədaqəti və vətəninə sonsuz məhəbbəti ona miqyasına görə dünyada analoqu olmayan çox nəhəng layihəni yaratmaq, eyni zamanda, bunun həqiqi rəhbəri və bilavasitə əsas icraçısı olmaq imkanı verdi. Bizim bədxahlarımız bu layihənin reallaşmasını istəmirdilər. Ona görə də təxribat aktlarından belə çəkinmirdilər. Məhz Azərbaycan Prezidenti bütün bunlara sinə gərərək qərarlılığını bir daha dünyaya nümayiş etdirdi. Beləliklə, həmin bədxahlar öz məqsədlərinə onda nail ola bilmədilər və gələcəkdə də nail ola bilməyəcəklər».

Gürcüstan Beynəlxalq Neft Korporasiyasının sədri Georgi Çanturiya isə BTC-nin reallaşmasında cənab Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərini belə səciyyələndirmişdi: «Əsl müəllifi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev olan bu möhtəşəm layihə artıq bütün dünyada məşhurdur. Gürcü xalqı ölkəmizin böyük dostu, prezident Heydər Əliyevə minnətdardır və onun xidmətlərini yüksək qiymətləndirir».

Bütün bunlar bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycanın yeni neft strategiyasının memarı olan böyük siyasi xadim Heydər Əliyevin siyasi kursu regionun taleyində, sözün əsl mənasında, köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Azərbaycanın gələcəyini müəyyənləşdirən Heydər Əliyevin siyasi kursu bizi uğurdan uğura, müvəffəqiyyətdən müvəffəqiyyətə aparır, bunu görməmək isə, sadəcə, mümkün deyil.

Şübhəsiz ki, BTC-nin reallaşması prosesinin həyata keçirilməsi layihə ilə bağlı maliyyələşmə sənədlərinin imzalanmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılı idi. Çünki bir çox digər məsələlər tamamilə öz həllini tapsa da, tikinti işlərinin hansı vəsaitlər hesabına reallaşdırılacağı naməlum olaraq qalırdı. Doğrudur, layihənin perspektivliyi ona istənilən qurumun maliyyə ayırmasına stimül yaradırdı, amma bununla bələ, bəzi siyasi xarakterli problemlər burada da müəyyən çətinliklər ortaya çıxara bilərdi ki, onların da qarşısını vaxtında almaq, qətiyyətli siyasət həyata keçirmək tələb olunurdu.

Artıq BTC-nin bünövrəsi qoyulduqdan sonra sərmayədarların bu layihəyə marağı daha da artmağa başladı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi mükəmməl strategiya layihədə iştirak edən dövlətlərin onun gerçəkləşdirilməsinə verdikləri dəstəyin bir qədər də artırılmasına imkan verdi. 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkilərində Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyevin qalib gəlməsi isə bu prosesin uğurla həyata keçirilməsinə stimül yaratmış oldu. Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyev siyasi kursuna sadıq qaldığını bəyan etməklə həm də BTC-nin perspektivinə təminat verdi.

Təsadüfi deyil ki, cənab İlham Əliyev andiçmə mərasimindəki nitqində neft siyasətinin davam etdirilməsini yeni neft strategiyasının indiyə qədər ölkəmizə gətirdiyi böyük nailiyyətlərlə izah edir və kifayət qədər ciddi arqumentlərlə bu sahəyə xüsusi diqqət yetirməyin zəruriliyini əsaslandırır: *«Azərbaycan gələcəkdə çox zəngin və qüdrətli ölkəyə çevriləcəkdir. Neft strategiyasını davam etdirərək qısa müddət ərzində ölkəmizi hərtərəfli inkişaf etdirəcəyik. Xüsusilə qeyri-neft sektoruna böyük diqqət göstəriləcəkdir. Yeni zavodlar, fabriklər istifadəyə veriləcəkdir. Sahibkarlığın inkişafı üçün tədbirlər planı, Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proqramı hazırlanır. Bu çoxşaxəli inkişaf proqramı Azərbaycanı qısa müddət ərzində zəngin dövlətə çevirməyə imkan verəcəkdir. Bizdə bütün imkanlar – təbii sərvətlər, insan po-*

tensialı və ən önəmlisi, xalqın iradəsi vardır. Biz hamımız birləşərək və bir nöqtəyə vuraraq Azərbaycanı zəngin, qüdrətli dövlətə çevirəcəyik».

Cənab İlham Əliyev bütün sahələrdə davamlı inkişafa nail olmaq üçün ictimai-siyasi sabitliyin qorunmasının zəruriliyini də önə çəkir və bununla da Heydər Əliyev siyasətinin ən mühüm məqamlarından birinin – sabitlik amilinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dəqiq qiymətləndirdiyini ortaya qoyur: *«Əlbəttə, bizim hamımızın borcudur ki, Azərbaycanda yaranmış bu sabitliyi qoruyaq, saxlayaq, möhkəmləndirək. Əgər Azərbaycanda sabitliyin pozulmasına kimsə can atarsa, biz buna imkan verməyəcəyik, Azərbaycan xalqının rahat, təhlükəsiz, sabitlik şəraitində yaşamasını təmin edəcəyik. Bu sabitlik bizə imkan verəcək ki, gələcəkdə Azərbaycanı daha da sürətlə, hərtərəfli inkişaf etdirək. Bu barədə bizim çoxlu planlarımız vardır. Azərbaycanın hər bir sahəsi inkişaf etməlidir».*

Göründüyü kimi, Azərbaycanın dövlət başçısının fəaliyyət platforması tarixi-millî maraqlarımıza xidmət edən Heydər Əliyev siyasi kursunun universal dəyərlərinə və fundamental elmi prinsiplərinə istinad edir və bu da ölkədə sabitliyin və iqtisadi inkişafın davamlı olacağına həm respublika daxilində, həm də xarici investitorlarda böyük inam yaradıb.

2004-cü il fevral ayının 3-də Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin iştirakı ilə Bakıda Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar sənədlər imzalandı. Bu, artıq layihənin reallaşması prosesində sonuncu mərhələnin də uğurla dəf edilməsi anlamına gəlirdi. Çünki bir çoxları layihənin maliyyələşdirilməsinin mümkün olmayacağı və bu məsələdə maraqların toqquşacağına dair əsassız ehtimallar irəli sürürdülər.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan Heydər Əliyevin siyasi kursuna sadıq qalaraq kəmərin çəkilməsinə sona qədər öz dəstəyini göstərdi. Şübhəsiz ki, burada tərəfdaş dövlətlərin də oynadığı rolu qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev imzalama mərasimindəki çıxışında Bakı-Tbi-

lisi-Ceyhan kəmərinin Cənubi Qafqazın həyatında mühüm rol oynayacaq bir layihə olduğunu bir daha diqqətə çatdırdı:

«Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin inşası uğurla aparılır. Demək olar ki, biz hazırda işlərin səmərəliliyini görürük. İşlərin, təxminən, 50 faizi artıq görülmüşdür. Əminik ki, yaxın zamanlarda Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri istismara veriləcəkdir.

Bu gün isə bu layihənin maliyyələşməsi istiqamətində mühüm bir addım atılır. Beynəlxalq maliyyə qurumları bu layihəyə öz dəstəyini vermiş olurlar. Dünyanın aparıcı maliyyə qurumları tərəfindən verilən bu dəstək həm Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi üçün, həm də gələcəkdə digər layihələr üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu gün bizim birgə fəaliyyətimizin, elə bil ki, son mərhələsidir, son nöqtəsidir. Bu uğurlar yalnız bizim hamımızın vahid komanda kimi fəaliyyət göstərəcəyimiz təqdirdə mümkün idi. Bu da baş verdi. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə bp şirkətinin rəhbərliyi və liderliyi nəticəsində bu vahid komanda qarşıda duran bütün məsələlərə nail oldu. Azərbaycan bütün dünyaya nümayiş etdirdi ki, burada əməkdaşlıq öz bariz nəticələrini verir».

Qeyd edək ki, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə hökumətlərinin, BTC kreditorlar qrupunun nümayəndələri tərəfindən imzalanan maliyyələşmə paketi 78 müxtəlif tərəfin 17 mindən artıq imzası olan 208 maliyyə sənədindən ibarətdir. Maliyyə sənədlərinin imzalanması tikintisi 2,95 milyard ABŞ dollarına başa gələcək boru kəməri üçün maliyyələşmə sazişlərinin həyata keçirilməsində həlledici mərhələ kimi qiymətləndirilir.

Boru kəmərinin doldurulması və tikinti müddətində borcların faizi də daxil olmaqla, layihənin ümumi dəyəri 3,6 milyard ABŞ dollarına bərabərdir. Çəkiləcək xərclərin təxminən 30 faizini səhmdarlar öz vəsaitləri ilə ödəyirlər, qalan 70 faizi isə üçüncü tərəfdən maliyyələşmə formasında təmin olunur. Layihəyə vəd edilmiş ümumi borc 2,6 milyard dollar təşkil edir ki, bu da onun maliyyələşməsini başa çatdırmağa imkan verəcəkdir. Boru kə-

mərinin uzunluğu 1760 kilometrə çatır. BTC gündə bir milyon barrel nefti Xəzər regionundan təhlükəsiz nəql etmək imkanına malikdir.

Qeyd edək ki BTC-nin reallaşması regionda yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin bərqərar edilməsinə, sabitliyin və təhlükəsizliyin daha etibarlı şəkildə qorunmasına da şərait yaratmaq imkanına malikdir. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev də öz çıxışında bu məsələyə toxunaraq kəmərin əhəmiyyətinin çoxşaxəli olduğunu vurğulamışdır: *«Bu müqavilənin həyata keçirilməsi regional əməkdaşlıq nöqtəyi-nəzərindən çox əhəmiyyətlidir.*

Bu, üç ölkənin xarici neft şirkətlərinin, 30-dan yuxarı beynəlxalq maliyyə qurumlarının vahid məqsədə necə nail ola bilməsinə çox gözəl nümunədir. Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan rəhbərlərinin səyi nəticəsində bu layihə həyata keçirilir. Əfsanə gerçəyə çevrilir. Mən əminəm ki, qardaş Türkiyə ilə, qardaş Gürcüstanla bizim əlaqələrimiz bundan sonra daha da inkişaf edəcək və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri bu istiqamətdə öz mühüm rolunu oynayacaqdır. Bizim ölkələrimiz, xalqlarımız bir-birinə daha yaxın olacaqdır».

BTC-nin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı sənədlərin imzalanmasında Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə hökumətləri, eyni zamanda Gürcüstan Beynəlxalq Neft Korporasiyası, Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru Kəməri Şirkəti, «Sitikorp Trasti Kompani Limited», BTC Beynəlxalq Sərmayə Şirkəti, «Sosiyete Jeneral» bankı (Fransa), ARDNŞ, «bp-Azərbaycan», «Azərbaycan BTC Limited», «bp Payrlaynz BTC Limited», «Konoko-Filips BTC Limited» (ABŞ), «ENİ BTC Limited» (İtaliya), «İnpex BTC Payrlaynz Limited» (Yaponiya), «İtoçu Oyl Eksploreyşn BTC İnkorporeytid» (Yaponiya), «Statoyl BTC Kaspian Limited» (Norveç), «TOTAL BTC Limited» (Fransa), «Türkiş Petroleum BTC Limited» (Türkiyə), «Yunokal BTC Payrlaynz Limited» (ABŞ), «Amerada Hess BTC Limited» (ABŞ) iştirak edirdilər.

«Birinci dərəcəli kreditorlararası saziş» Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, İxrac Əməliyyatları üzrə Kreditləşdirmə Zəmanəti Departamenti (Birləşmiş Krallıq), «Sitikorp Trasti Kompani Limited», «Sosiyete Jeneral» bankı, «ABN Amrobank» (Hollandiya), «BNP Pariba» bankı (Fransa), «Mizuho Korporeyt» bankı (Yaponiya), «Sitibank» (ABŞ), «Banka İntesa» (İtaliya), «Kredi Aqrikol İndosuez» (Fransa), «Deksia Kredit Lokal» (Belçika), «Bayeriş Hipovereyns» (Almaniya), «Ay-En-Ci» (Hollandiya), «Key-Bi-Si» (Belçika), «Nateksiz Bank Populer» (Fransa), Şotlandiyanın «Royal» (Birləşmiş Krallıq), «San Paolo» (İtaliya) və «Vest El-Bi» (Almaniya) bankları tərəfindən imzalanmışdır.

BTC-nin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı bir neçə saziş imzalanmışdır. Bunlardan biri «Tranzit ərazisinə malik ölkə hökuməti ilə sazişlərin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyəti hökumətlərinin təsdiqnamələri» adlanır. Təsdiqnamələr Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyəti hökumətləri tərəfindən 2000-ci ilin oktyabr ayında imzalanmış «Tranzit ərazisinə malik ölkə hökuməti ilə sazişlər» çərçivəsində Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru Kəməri Şirkətinə verilmiş hüquqların və üzərinə götürdüyü öhdəliklərin BTC layihəsinin kreditorlarına şamil edilməsini, həmçinin girov şəklində qoyulmasını tanıyır və təsdiqləyir.

İmzalanmış digər bir sənədə – «Azərbaycan təminat sazişi»nə əsasən, Azərbaycan hökuməti birinci dərəcəli kreditorlara BTC layihəsinin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı «Azərbaycan BTC Limited» şirkətinin, habelə «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqları üzrə nəqliətə sazişinin müddəalarına uyğun qaydada ARDNŞ-in Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru Kəməri Şirkətinə ödənilməli ola bilən ödəniş öhdəlikləri üzrə zəmanət verir.

«İştirakçılar sazişi üzrə birbaşa saziş»də 2002-ci ilin avqustunda BTC Boru Kəməri Şirkətinin iştirakçıları tərəfindən imzalanmış sazişə uyğun olaraq iştirakçılar və kreditorlar arasında

kredit vəsaitlərinin qaytarılmasını təmin edən girov təminatı, qarşılıqlı hüquq və öhdəliklər, iştirak payları üzrə hüquqların ötürülməsi şərtləri öz əksini tapmışdır.

«Birinci dərəcəli kreditorlararası saziş» isə kreditorlar arasında kredit vəsaitlərinin təqdim olunması ilə bağlı qarşılıqlı əlaqələri tənzimləyəcəkdir.

Bütün bunlar bu gün tam əminliklə söyləməyə əsas verir ki, məhz Heydər Əliyevin dəmir iradəsi sayəsində reallaşmış, regionda təhlükəsizliyin və inkişafın simvolu olan bu layihə beynəlxalq aləmlə inteqrasiya prosesinin sürətləndirilməsini, ölkələrimizin iqtisadi və siyasi gücünün artırılmasını təmin edəcəkdir. Kəmərin işə düşməsi Cənubi Qafqaza milyardlarla dollar həcmində investisiyanın cəlb olunmasına, kifayət qədər uğurlu iqtisadi inkişaf modelinin tətbiqinə və ölkələrimizin ümumi tərəqqisinə xidmət edəcəkdir. BTC artıq real həyat hadisəsinə çevrilmişdir və bu unikal layihənin Azərbaycanın və regionun digər xalqlarının həyatında fəvqəladə dərəcədə mühüm rol oynayacağı heç kimdə şübhə doğurmur. BTC Azərbaycanın regionda siyasi mövqelərinin daha da güclənməsinə və dünyada gedən siyasi proseslərə daha böyük təsir imkanları əldə etməsinə səbəb olacaqdır.

İKİNCİ FƏSİL

YENİ NEFT STRATEGİYASINDA İLHAM ƏLİYEVİN ROLU

1. Böyük neft sazişlərinin imzalanmasında İlham Əliyevin tarixi xidmətləri

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması olduqca mürəkkəb və ziddiyyətli mərhələlərdən keçən uzun bir proses kimi yadda qalmışdır və bu da təsadüfi deyil. Biz əvvəlki fəsillərdə də qeyd etdik ki, Azərbaycanın bu tarixi sazişə imza atmasının qarşısını almaq niyyətində olan qüvvələr həddən artıq çox idi və onların başlıca məqsədi «Əsrin müqaviləsi»nin reallaşmasına mane olmaqla regionun iqtisadi və siyasi inkişafına əngəl yaratmaq və beləliklə də öz maraqlarını gerçəkləşdirmək üçün daha əlverişli şərait formalaşdırmaqdan ibarət idi. Cənubi Qafqazda bir çox ölkələrin maraqları vardır və bu maraqlar heç də həmişə üst-üstə düşmür, əksinə, bir çox halda antoqonist bir formada kəşifir. Və bu baxımdan hələ «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından da əvvəlki dövrdə çoxları Azərbaycan neftinin hansısa ciddi şirkətlərlə imzalanmış sazişlərə uyğun olaraq hasil ediləcəyini gözləmədilər. Bəzilərinə isə bu, sadəcə yuxu kimi gəlirdi.

Şübhəsiz, bu, bəlkə də onun nəticəsi idi ki, «Əsrin müqaviləsi», sözün həqiqi mənasında, fantastik görünən gəlirlər vəd edirdi və onun reallaşması nəinki Azərbaycanın, hətta bütün Cənubi Qafqazın iqtisadi-siyasi həyatına öz təsirini göstərəcəkdə. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra ölkəmizdə bərqərar olmuş ictimai-siyasi sabitlik «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması üçün çox əlverişli bir şərait yaratdı. Bildiyimiz kimi, buna qədər Qərb şirkətləri Azərbaycana sərmayə qoymaqdan cid-

di şəkildə ehtiyatlandırdılar. Ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin olmaması sərmayələrin perspektivinə təminat vermirdi və buna görə də istənilən xarici şirkət Azərbaycana gəlməkdə tərəddüd etməli olurdu. Ümummilli lider Heydər Əliyev bu tərəddüdlərə və narahatlıqlara son qoyaraq beynəlxalq ictimaiyyəti, o cümlədən xarici sərmayəçiləri ölkəyə investisiya qoymağın riskli olmadığını inandırmağa müvəffəq oldu. Beləliklə də 1994-cü ilin 20 sentyabrı Azərbaycan tarixinə möhtəşəm bir prosesin başlanğıcı kimi daxil oldu.

Müqavilənin imzalanması üçün aparılan danışıqlar prosesi isə olduqca ağır keçmişdi. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, müəyyən mərhələlərdə ortaya çıxan problemlər saziş layihəsinin razılaşdırılmasını və tərəfləri qane edə bilən sənəd halına gəlməsini mümkünsüz edirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra prosesə birbaşa nəzarət etməsi danışıqların yəni start götürməsi üçün mühüm başlanğıc oldu. Qeyd edək ki, əvvəlki hakimiyyətin dövründə də neftin istismarı ilə bağlı saziş layihəsi hazırlanmışdı, lakin onun şərtləri Azərbaycan dövlətinin maraqlarına deyil, hakimiyyətdəki bəzi qüvvələrin anlaşılmaz iddialarına əsaslanırdı.

Bir çox əhəmiyyətli məqamların dəqiqləşdirilməsi, Azərbaycanın milli mənafeələrinə xidmət edən yekun variantın meydana çıxması üçün əsaslı addımlar atmaq lazım idi. Danışıqları elə istiqamətə yönəltmək tələb olunurdu ki, həm prosesin mürəkkəb və ziddiyyətli xarakterindən irəli gələn çətinliklərin həllinə nail olmaq mümkün olsun, həm də bütövlükdə Azərbaycanın milli maraqlarının təmin edilməsi düyünə düşməsin. Bu, əlbəttə ki, çox çətin idi. Çünki burada danışıqlarda iştirak edən tərəflərin də sayı çox idi və onların hər birinin mənafeyini nəzərə almaq zərurəti ortaya çıxırdı. Danışıqların problemlərsiz keçməsi üçün bütün maraqları təmin edən ortaq razılaşmanın əldə olunması zərurəti yaranırdı və buna görə də Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzərinə kifayət qədər böyük məsuliyyət düşürdü.

1993-cü ilin sonlarında prezident Heydər Əliyev danışıqların dayandırılması barədə qərar qəbul etdikdən sonra hər şey, demək olar ki, sıfırdan başladı və konsorsiumun təmsilçiləri ilə Azərbaycan nümayəndə heyəti müqavilənin müddəalarını yenidən müzakirə etməli oldular. Londonda gedən danışıqlar zamanı ortaya çıxmış bir çox problemlər müqavilənin detallarının razılaşdırılmasına imkan vermədi və ümumiyyətlə, bu layihə Azərbaycanı təmin edə bilməzdi. Elə buna görə də London danışıqları əslində nəticəsiz bitdi. Layihə prezidentə təqdim edildikdən sonra dövlət başçısı bunun qəbul olunmasının mümkünsüzlüyünü qəti şəkildə bildirdi.

Məsələ burasındadır ki, bəzi məqamlar Azərbaycanın maraqları ilə qəti uyğun gəlmədiyinə görə Heydər Əliyev 1994-cü ilin 4 fevralında yeni qərar qəbul etməli oldu. Bu qərara əsasən danışıqları aparmaq səlahiyyəti Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinə həvalə olundu. Cənab İlham Əliyevin də neft müqavilələrinin işlənməsi ilə bağlı fəaliyyəti əsasən məhz bu dövrə təsadüf edir. Qeyd edək ki, prezident Heydər Əliyev ölkəmizin ən tanınmış mütəxəssisləri ilə neft müqavilələrinin hazırlanması haqqında ciddi məsləhətləşmələr aparmışdı və geniş müzakirələrdən sonra o, müqavilənin Azərbaycanın maraqlarını təmin edən əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmişdi. Azərbaycan nümayəndə heyəti danışıqları məhz həmin prinsiplər əsasında aparmalı idi.

Nümayəndə heyətinin bütün üzvləri danışıqların gedişi haqqında prezidentə ardıcıl məlumat verirdilər. Qərbi ölkələrinin neft şirkətləri təmsilçilərinin iştirakı ilə danışıqlar İstanbul şəhərində aparıldı və iyul ayında bu proses yekunlaşdı. ARDNŞ-in vitse-prezidenti kimi İlham Əliyev danışıqlarda kifayət qədər fəal iştirak edir və Azərbaycanın maraqlarını maksimum səviyyədə nəzərə alan bir layihənin ortaya çıxmasını təmin etməyə çalışırdı.

İyul ayında danışıqların nəticəsi barədə prezidentə məruzə edildikdən sonra o, danışıqların davam etdirilməsinə razılıq ver-

di. Artıq İstanbulda prinsipial razılıq əldə olunmuşdu və müqavilə layihəsi də məhz həmin razılıq əsasında hazırlanmalı idi. Prezident nümayəndə heyətinin üzvlərini bütün tərkibdə qəbul etdi və danışıqların nəticələri barədə ətraflı müzakirələr aparıldı. Bundan sonra isə dövlət başçısı Azərbaycanla danışıqlarda iştirak edən konsorsiumun üzvlərini ölkəmizin nümayəndə heyəti ilə birgə qəbul etmişdi.

Prezidentin müvafiq göstərişlərindən sonra müqavilənin detalları ətrafında danışıqlar prosesi başladı və o zaman ARDNŞ-in vitse-prezidenti kimi cənab İlham Əliyev də bu prosesin Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun şəkildə yekunlaşmasında birbaşa iştirakçı idi. Qeyd etmək lazımdır ki, elə həmin dövrdən etibarən cənab İlham Əliyev özünü professional bir strateq kimi göstərə bilmişdir. Təsadüfi deyildi ki, danışıqlar zamanı yaranmış ekstremal situasiyalarda ən vacib qərarlar məhz onun şəxsi iştirakı ilə qəbul olunurdu.

Belə situasiyalardan biri 1994-cü ildə şirkətlərin müqavilənin həyata keçirilməsinin yalnız Xəzərin statusu həll olunduqdan sonrakı mərhələdə başlanılması barədə təkliflərinin ortaya çıxdığı dövrdə yarandı. Bu, «Əsrin müqaviləsi»nin qarşısında kifayət qədər ciddi bir maneənin dayandığını göstərirdi və Azərbaycan, nəyin bahasına olursa-olsun, öz maraqlarını qorumaq şərtilə bu maneəni aşmalı idi. O zaman prezident Heydər Əliyev bunu nümayəndə heyətinin qarşısında qəti bir tələb kimi qoymuşdu. Qeyd edək ki, bu hadisə Amerikanın Hyuston şəhərində aparılan danışıqlar zamanı baş vermişdi və problemin həll edilməsi məqsədilə Heydər Əliyev ARDNŞ-in vitse-prezidenti, danışıqlarda Azərbaycanı təmsil edən nümayəndə heyətinin üzvü cənab İlham Əliyevin ABŞ-ın energetika nazirinin müavini Bill Layfla görüşmək üçün Vaşinqtona ezam edilməsi barədə birbaşa göstəriş verdi. Bu, neft müqavilələrinin tarixində bəlkə də ən kritik situasiya idi. Cənab İlham Əliyevin üzərinə kifayət qədər böyük məsuliyyət qoyulmuşdu, o bu vəzifənin öhdəsindən gəlməli idi. Çünki «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın iqtisad-

di inkişafını və siyasi perspektivləri müəyyənləşdirəcək bir saziş kimi qiymətləndirilirdi və onun baş tutmaması ölkəmizin ümumi mənafeələrinin təmin olunmasında ciddi problemlər yarada bilərdi.

«Əsrin müqaviləsi» eyni zamanda regionun da taleyi üçün fəvqəladə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi və onun reallaşmayacağı təqdirdə olduqca ciddi problemlərin yaranması qaçılmaz idi. Azərbaycan yenidən müstəqillik qazanmış bir dövlət olaraq öz suverenliyini möhkəmləndirmək, iqtisadi inkişafa təkan vermək və beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yerini tutmaq naminə bu müqavilənin həyata vəsiqə qazanmasına nail olmalı idi. İkinci bir yol yox idi, çünki yalnız neft amili Azərbaycanın iqtisadi və siyasi qüdrətini artırma, onun dünyaya inteqrasiyasının sürətləndirilməsinə imkan verə, regionda təhlükəsizliyin və sabitliyin etibarlı mühafizəsinin həyata keçirilməsinə əsas yarada bilərdi.

Cənab İlham Əliyev həmin dövrdə bu vəzifəyə yenidən təyin olunmuşdu. Uğur qazanmaq üçün ondan qeyri-adi istedad, siyasi məharət və diplomatik ustalığa tələb olunurdu. İlham Əliyev bu danışıqlarda Azərbaycanı təmsil edirdi, lakin bununla yanaşı, həm də müqavilənin reallaşmasında bu və ya digər şəkildə maraqlı olan dövlətlərin mənafeələrini nəzərə almalı idi. Aparılmış danışıqların nəticələrindən bütün regionun və bütün Azərbaycan xalqının taleyi asılı idi. Buna görə də həddən artıq diqqətli və həssas olmaq, yaranmış problemin həlli üçün kifayət qədər tutarlı arqumentlərə əsaslanmaq tələb olunurdu.

Digər tərəfdən, danışıqların gedişində də bəzi problemlər ortaya çıxmağa bilərdi və prezidentin ezam etdiyi şəxs bu cür ekstremal situasiyalara da hazır olmalı idi. İlham Əliyevin danışıqlarda əldə edəcəyi istənilən nəticə Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşamasının ən fundamental şərtlərini müəyyənləşdirəcəkdi. Ya «Əsrin müqaviləsi» sadəcə kağız üzərində qalan razılaşma kimi əhəmiyyətsiz bir sənəd olaraq tarixin arxivinə göndərilə bilərdi, ya da proses öz məntiqi həllinə çatmalı idi.

Qərb ölkələrini təmsil edən neft şirkətlərinin müqavilələrin perspektivinə inamını möhkəmləndirmək üçün də bu görüşün olduqca böyük əhəmiyyəti var idi. Çünki danışıqların artıq son mərhələyə yetişməsinə baxmayaraq, hələ də bəzi şirkətlər müqavilənin imzalanacağına şübhə edirdilər və bu da təbii təsir bağışlayırdı.

Danışıqlar prosesinin start götürdüyü andan başlayaraq Azərbaycanın qarşı təzyiqlər bir an da olsun ara verməmişdi, əksinə, hər dəfə yeni problemlər ortaya çıxırdı. Bu isə Qərb şirkətlərini ciddi şəkildə narahat etməyə başlamışdı. Elə Azərbaycanın özündə də müəyyən narahatlıqlar müşahidə olunurdu. Lakin prezident Heydər Əliyevin prinsipiallığı və qətiyyəti maneələrin nəticələrinə ciddi şəkildə təsir göstərməsinin qarşısını alırdı. Görünür elə bu səbəbdən hələ indinin özündə də bir çox məşhur siyasi xadimlər, «Əsrin müqaviləsi»nə qoşulmuş nüfuzlu şirkətlərin nümayəndələri bu tarixi sazişin məhz Heydər Əliyevin qətiyyətli mövqeyi sayəsində baş tutduğunu etiraf edirlər.

Cənab İlham Əliyevin Bill Layfla apardığı danışıqlar uğurlu alındı. Heç şübhəsiz ki, bu onun yüksək səviyyəli diplomat və peşəkar siyasi xadim olduğunu nümayiş etdirən çoxsaylı faktlardan biri kimi xatırlanmağa layiqdir. İlham Əliyev təkcə bu xidmətinə görə müstəqil Azərbaycanın tarixində milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsində müstəsna xidmətlər göstərmiş bir şəxs kimi qalacaqdır. Çünki onun bu görüşünün nəticələrindən «Əsrin müqaviləsi»nin perspektivi asılı idi və İlham Əliyev prezidentin onun üzərinə qoyduğu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəldi. Bill Layfla görüşdən sonra Amerika Birləşmiş Ştatlarının rəhbərliyi neft müqavilələrinin imzalanmasında heç bir problem olmadığını bəyan etdi və yalnız bundan sonra konsorsiumda iştirak edən şirkətlər müqaviləyə imza atmağa qərar verdilər.

Burada bir neçə mühüm amil diqqəti çəkir: birincisi, İlham Əliyevin apardığı danışıqların müsbət nəticə verməsi ilk növbədə Azərbaycanın yeni neft siyasətinin həyata keçirilməsi prose-

sinə mane olmaq cəhdlərinin səmərəsiz olduğunu ortaya qoydu, beləliklə də respublikamızın öz neft siyasətindən heç bir vəchlə imtina etməyəcəyini nümayiş etdirdi. Bu, olduqca vacib amil idi, çünki yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bəzi xarici şirkətlər Azərbaycanın sazişlərin imzalanmasına siyasi və psixoloji baxımdan hələ tam hazır olmadığını güman edirdilər və buna görə də müəyyən tərəddüdlər yaranmışdı.

İkinci mühüm amil isə bundan ibarət idi ki, danışıqların uğurla başa çatması Azərbaycanın perspektivinə inam yaratdı və ölkəmizin həqiqətən imzaladığı hər bir müqaviləni həyata keçirmək və istənilən layihənin təhlükəsizliyini təmin etmək potensialına malik olduğunu göstərdi. Digər nüfuzlu şirkətləri respublikamıza cəlb etmək baxımından bu faktın təsiri inkarolunmazdır. Başqa cür desək, bununla Azərbaycan dövləti bir çox xarici şirkəti ölkəyə sərmayə qoyulmasının riskli olmadığına inandıra bildi. Sonrakı mərhələdə respublikaya sərmayə axınının artması və hətta qeyri-neft sektorunun da əcnəbi şirkətlərini maraqlandırması buna əyani sübut kimi qiymətləndirilə bilər.

Üçüncüsü, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması prosesində ortaya çıxan maneələri aradan qaldırmağa nail olmaqla Azərbaycan beynəlxalq nüfuzunu əhəmiyyətli dərəcədə artırmış oldu. Dünya birliyi bir daha əmin oldu ki, Azərbaycanın müstəqilliyi sarsılmazdır və o öz siyasi kursunu sərbəst şəkildə müəyyənləşdirmək imkanına malikdir. Kənar təsirlər bu prinsipi dəyişə bilməz.

Azərbaycanın yeni neft siyasətinin gerçəkləşməsində cənab İlham Əliyevin həqiqətən də böyük rol oynadığını göstərən bu fakt neft tariximizin əhəmiyyətli və həm də həlledici hadisələrindən biridir. İlham Əliyev bununla da əsas fəaliyyət prinsipinin məhz Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmətdən ibarət olduğunu nümayiş etdirdi və qeyd etmək lazımdır ki, sonrakı illəri əhatə edən fəaliyyətində də bu onun uğurlarına stimül verən mühüm faktor kimi çıxış etmişdir.

İlham Əliyev Azərbaycanın geopolitik mövqeyinin əhəmiyyətini, onun təbii sərvətlərinin ümumi inkişafında hansı rol oy-

naya biləcəyini, eyni zamanda ölkənin iqtisadi potensialını çox gözəl bilən siyasi xadim və iqtisadçı olduğunu sübut edərək neft siyasətinin reallaşmasında kifayət qədər aktiv şəkildə iştirak etmişdir. Onun qazandığı uğurların gerçək mahiyyəti əslində elə Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət formuluna istinad edirdi və bu da təsadüfi deyildir. Çünki İlham Əliyev böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev məktəbindən dərs almışdır və bu ona müvəffəqiyyət gətirən faktordur.

Bu faktların hər biri cənab İlham Əliyevin yüksək məziyyətlərə malik siyasətçi imicini özündə ehtiva edir və etiraf etmək lazımdır ki, müasir Azərbaycanın tarixində onunla müqayisə oluna biləcək ikinci belə bir lider yoxdur. İlham Əliyev siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində Heydər Əliyev kursunun layiqli davamçısı olduğunu dəfələrlə sübut etmişdir və bu onun Azərbaycan ictimai rəyində formalaşmış müsbət obrazının ən başlıca ştrixini təşkil edir. Heydər Əliyev onun siyasi keyfiyyətlərinə və diplomatik bacarığına bələd olduğundan bu cür ağır danışıqları da məhz ona həvalə etmişdir. Çünki cənab İlham Əliyev Heydər Əliyevin bu etimadını doğrultmağa qadir siyasi xadim olduğunu göstərə bilmişdir. Bu mənada İlham Əliyevin hazırkı imicinin formalaşmasında onun özünün fərdi keyfiyyətləri ilə yanaşı, konkret situasiyalarda nümayiş etdirdiyi prinsipi allıq da mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycanın yeni neft siyasətinin reallığa çevrilməsi, heç şübhəsiz ki, o qədər də asan məsələ deyildi və bu prosesin həyata keçirilməsi üçün yüksək professionallığa malik komandaya sahib olmaq tələb edilirdi. Cənab İlham Əliyev mövcud siyasi şəraitin doğurduğu zərurətin təcəssümü olan bu tarixi tələbatı reallaşdırmağa qadir bir siyasətçi kimi özünü təsdiq etmişdir. Onun neft siyasətinin reallaşmasında yaxından iştirakı Azərbaycanda mükəmməl neft strategiyasının gerçəkləşdirilməsi baxımından da çox vacibdir və görməmək sadəcə mümkün deyil ki, İlham Əliyev bunu reallaşdırmağa gücü çatan liderdir. Yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsi Azərbaycan tarixində yeni bir

mərhələnin başlanmasıdır və bu mərhələ Heydər Əliyevin fundamental siyasi platformasının tarixin sınaqlarından çıxmış tezisləri əsasında intişar tapmalı idi ki, buna da heç kim şübhə etməzdi.

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması elə bir mürəkkəb mərhələni əhatə edir ki, bu dövr Azərbaycanın yaxın siyasi tarixinin bəlkə də ən həlledici anı kimi yadda qalacaqdır. Çünki indiyə qədər başı çox müsibətlər çəkmiş Azərbaycan xalqı müstəqillik qazandıqdan sonra ölkənin gələcəyinin necə olacağından narahat idi. Amma Heydər Əliyevin fərdi siyasi keyfiyyətlərinin ən yüksək məziyyətlərindən biri də bundan ibarət idi ki, o, mənsub olduğu ölkədə yalnız bu gün necə idarə etməyin yollarını yox, həm də gələcəyə doğru hansı yolla getməyin mümkünlüyünü göstərməyə qadir idi. «Əsrin müqaviləsi» də Azərbaycan dövlətçiliyinin əbədi olaraq yaşamasını təmin edən əsas faktorlardan biri kimi çıxış edirdi və onun həyata keçməsi ölkəmizin müstəqil bir dövlət olaraq öz mövcudluğunu qoruyub saxlamasında fəvqəladə dərəcədə mühüm rol oynamışdır. İlham Əliyev «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasında həlledici rol oynamış dövlət xadimi olduğundan onun xidmətləri həqiqətən də böyük tarixi məna kəsb edir.

Yuxarıda qeyd edilən məqamlar İlham Əliyevin yalnız iqtisadi baxımdan mükəmməl təcrübəyə malik olduğunu sübut etmir, həm də onun kifayət qədər pragmatik bir siyasi lider kimi özünü təsdiq edə bildiyinə dəlalət edir. O, əslində neft siyasətinin reallaşması prosesində birbaşa iştirak etməklə öz üzərinə çox böyük bir məsuliyyət götürmüşdü və bu sahədə qazandığı uğurlar İlham Əliyevin bu yükü çiyinlərində daşımağa qadir bir siyasi xadim olduğunu ortaya qoydu.

Hər halda təkcə onu xatırlamaq kifayətdir ki, İlham Əliyevin reallaşmasında böyük rol oynadığı «Əsrin müqaviləsi»ndən danışıarkən ilk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, bu razılışma Azərbaycan iqtisadiyyatına milyardlarla dollarla ölçülən investisiyaların qoyulmasına imkan vermişdir. Müqaviləyə dünyanın

müxtəlif ölkələrini təmsil edən 20-dən çox nüfuzlu şirkət qoşulmuşdur ki, onların da əksəriyyəti dünyanın neft sənayesinin ən nəhəng sərmayədarları kimi tanınır.

Bu günə qədər Azərbaycanın neft sənayesinə qoyulan sərmayələrin ümumi həcmi 7 milyard dollara çatmışdır. Bu vəsaitin təxminən 4 milyard dolları «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yataqlarının işlənməsinə sərf edilmişdir. 1996-cı ildən etibarən neft verməyə başlayan «Çıraq» platformasından əldə edilən hasilatın miqdarı planlaşdırıldığından da artıq olmuşdur ki, bu da həmin yatağın istismarının daha böyük gəlir verəcəyini proqnozlaşdırmağa imkan verir. Təkcə 2001-ci il ərzində yataqdan çıxarılan neftin ümumi həcmi 125 min barrele çatmışdır. Mütəxəssislərin verdiyi məlumata görə, «Çıraq-1» özülündə qazılmış 16 quyudan 12-si planlaşdırıldığından xeyli artıq neft verir.

«Azəri» yatağının mərkəzi hissəsinin işlənməsini nəzərdə tutan Faza-1 layihəsinin tikintisinin sürətlə həyata keçirilməsi perspektivə olan ümidləri bir qədər də artırmışdır. Belə ki, cəmi üç il keçməsinə baxmayaraq, burada kifayət qədər böyük işlər görülmüşdür ki, bu da yataqda çıxarılacaq neftin gündəlik orta hasilatının 375 min barrel olacağını söyləməyə imkan verir. Qeyd edək ki adı çəkilən yataqda neft hasilatının 2005-ci ildən başlayacağı gözlənilir.

Ümumilikdə isə 2003-cü ilə qədər «Əsrin müqaviləsi»nə uyğun olaraq 20 milyon tondan çox neft hasil edilərək dünya bazarlarına çatdırılmışdır. Xəzər dənizinin Azərbaycana aid hissəsində mövcud olan neft yataqlarının işlənməsini həyata keçirmək üçün yaradılmış Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti Bakı-Tbilisi-Ceyhan və «Şahdəniz»dəki tərəfdaşları ilə birlikdə regiondakı neft və qaz yataqlarının istismarını təmin etmək məqsədilə bundan sonrakı dövrdə daha 18 milyard dollar sərmayə qoymağı planlaşdırır. Bunun da əksər hissəsi Azərbaycanın payına düşəcəkdir. «Əsrin müqaviləsi»nin qüvvədə olduğu 30 il ərzində respublikamızın neft və qaz sənayesinə 60 milyard dollardan çox sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur.

2010-cu ildən etibarən isə Azərbaycan hər il dünya bazarına 50 milyon ton neft çıxaracaqdır. İllik ötürmə qabiliyyəti 5-6,5 milyon ton olan Bakı-Novorossiysk və 5 milyon ton olan Bakı-Supsa kəmərləri ilə Azərbaycan nefti dünya bazarlarına daşınır və bundan ölkəmiz külli miqdarda gəlir əldə etməkdədir. 2010-2015-ci illərdə Xəzərin Azərbaycan sektorunda və quru ərazilərimizdə neftin ümumi ixracının təqribən 60-80 milyon, «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarında 40-50 milyon tona, qazın ixrac potensialının isə 14-15 milyard kubmetrə çatacağı gözlənilir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin əsasının qoyulması isə Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına daşınmasını təmin edən mühüm tarixi hadisə kimi qiymətləndirilir, çünki bu kəmərlər yalnız iqtisadi əhəmiyyətinə görə deyil, həm də siyasi məzmununa görə Azərbaycan üçün olduqca vacib layihədir və bunu inkar etmək olmaz.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, neft müqavilələrindən əldə edilmiş iqtisadi gəlirlərin Neft Fondunda toplanması digər sahələrin inkişafına, əhalinin sosial xarakterli problemlərinin həllinə, qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına imkan yaradır. Artıq bu fonda 800 milyon dollardan artıq vəsait toplanmışdır və onun səmərəli istifadəsinə nail olmaq üçün hökumət tərəfindən konkret addımlar atılmaqdadır. Məhz bu vəsaitlərin sayəsində məcburi köçkün və qaçqınların məskunlaşdırılması üçün milyonlarla dollar məbləğində maliyyə ayrılmış, təqaüdcülərin pensiyaları, müxtəlif sahələrdə çalışan insanların əmək haqları artırılmışdır. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda, səhiyyədə, təhsildə, elm və mədəniyyət sahəsində əmək haqlarının artırılması Azərbaycanın neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsinin vətəndaşların sosial rifahının təmin olunmasında xüsusi rol oynadığını söyləməyə imkan verən faktlardır.

Yuxarıda qeyd olunan bütün bu məqamlar «Əsrin müqaviləsi»nin iqtisadi səmərəliliyini nümayiş etdirən çox sadə faktlardır. Lakin onu da unutmamaq lazımdır ki, bu saziş həm də siyasi əhə-

miyyətinə görə yüksək qiymətləndirilir. Onun həyata keçirilməsi regionda Azərbaycanın tarixi-millî mənafeələrinə xidmət edən əlverişli ictimai-siyasi mühitin yaradılmasına və ciddi strateji tələflər qazanmasına gətirib çıxarmışdır. Bu, həm də ona görə vacibdir ki, ölkəmiz hal-hazırda çox mühüm problemlərlə üz-üzə qalıb. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməməsi, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsinə mane olmağa çalışan qüvvələrin dövlətçiliyimizə qəsd xarakteri daşıyan planları «Əsrin müqaviləsi»nin iqtisadi və siyasi əhəmiyyətini artıran amil kimi çıxış etməkdədir.

Bütün bunlar tarixi bir mərhələni yaşamaqda olan Azərbaycan üçün çox böyük məna kəsb edir və şübhəsiz, onu bir çox siyasi təhlükələrdən sığortalayan bu sazişin imzalanmasına görə Azərbaycan xalqı öz milli liderinin dəmir iradəsinə və qeyri-adi siyasi keyfiyyətlərinə minnətdar olmalıdır. Məhz Heydər Əliyevin siyasi kursu bir vaxtlar bəzilərinə əfsanə kimi görünən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə reallığa çevirmiş, uçurumun bir addımlığında dayanmış Azərbaycan iqtisadiyyatına milyardlarla dollar sərmayə qoyulmasına şərait yaratmışdır. Heç kim üçün sirr deyil ki, bu tarixi şəxsiyyətin misilsiz fədakarlığı Azərbaycanın regionun iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərindən biri kimi özünü təsdiq etməsində fəvqəladə rol oynamışdır. Bu, bütün dünyanın gözü qarşısında reallaşmış mürəkkəb bir proses idi və onun uğurla başa çatması yalnız dövlət başçısının titanik fəaliyyətinin məntiqi sonluğu kimi qiymətləndirilməlidir.

Cənab İlham Əliyev isə bu prosesin ən fəal icraçılarından biri olmuşdur və onun qazandığı uğurlar ilk növbədə Azərbaycan xalqının ümummillî maraqlarının gerçəkləşdirilməsinə təkan verən mühüm amillərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, İlham Əliyev təkcə danışıqlar prosesində yox, həm də müqavilələrin həyata keçməsində də kifayət qədər böyük rol oynamışdır. Müqavilələrin imzalanması çox şeyi həll etsə də, hələ hər şeyi də həll etməirdi və bu mənada proseslərin sonrakı gedişi olduqca böyük əhəmiyyətə ma-

lik olmuşdur. Müqavilələrin uğurla həyata keçirilməsi prosesində cənab İlham Əliyev kifayət qədər yüksək fəallıqla iştirak edirdi.

«Əsrin müqaviləsi»nin reallaşması olduqca mürəkkəb mərhələlərdən keçməli olmuşdu. İlham Əliyev bu mərhələlərin hər birində həlledici rol oynamışdır və görünür elə buna görə də 1997-ci ildə ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti vəzifəsinə yüksələ bilmişdir. Bu təyinat yeni neft siyasətinin daha effektiv şəkildə həyata keçirilməsində, sözün əsl mənasında, müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir və xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, cənab İlham Əliyev çox qısa vaxt ərzində ona göstərilən etimadı doğrultmağa müvəffəq oldu.

Azərbaycandakı neft yataqlarının istismarı və neft ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması ölkənin ümumi iqtisadi inkişafının təmayüllərini müəyyənləşdirən strateji xətlərdən biri kimi müsbət nəticələr verdi və etiraf etmək lazımdır ki, burada ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş konseptual istiqamətlərin müvəffəqiyyətlə icra olunmasında İlham Əliyev faktorunun da təsiri inkarolunmazdır. Söhbət təkcə ondan getmir ki, cənab İlham Əliyev neft siyasətinin necə həyata keçirilməsinin yollarını dəqiq bilirdi və bu sahədə böyük təcrübə toplamışdı. Məsələnin gerçək mahiyyəti həm də bundan ibarətdir ki, cənab İlham Əliyev bu prosesin yalnız Azərbaycanın milli maraqları çərçivəsində reallaşmasının konkret istiqamətlərini görürdü və bütün fəaliyyətini də məhz bu amilə istinadən qurmağı bacarırdı. Təsadüfi deyil ki, müxtəlif neft şirkətlərinin rəhbərləri və hətta dövlət başçıları da Azərbaycanın yeni neft siyasətinin reallaşmasında İlham Əliyevin kifayət qədər mühüm rol oynadığını dəfələrlə öz çıxışlarında etiraf etmişdilər. O, neftin Azərbaycanın ümumi iqtisadi inkişafında və siyasi yüksəlişində, eyni zamanda dünya birliyinə inteqrasiyasında həlledici faktorlardan biri olduğunu aydın dərk edirdi və buna görə də bu siyasətin maksimum səviyyədə milli mənafelemizə uyğunlaşdırılmasını təmin etməyə çalışırdı.

«Əsrin müqaviləsi» imzalandıqdan sonra ona qarşı təhlükələr hələ də öz aktuallığını saxlayırdı və buna görə də müqavilələrin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün təkcə dövlətin bu mövzunu daim diqqət mərkəzində saxlaması ilə kifayətlənmək olmazdı. Prosesə ciddi şəkildə nəzarət etmək, onun inkişafının məcradan çıxmasına çalışmaq tələb olunurdu. İlham Əliyev ARDNŞ-in rəhbərlərindən biri kimi müqavilələrin reallaşdırılmasında artıq yetkinləşmiş bir neft strateqi olaraq iştirak edirdi və bu da, təbii ki, ölkəmizin mənafeələrinin etibarlı şəkildə qorunmasına təminat yaratmış oldu.

Biz buna aid onlarla nümunə gətirə bilərik. Məsələn, neft müqavilələri imzalandıqdan sonra neftin istismarı zamanı əldə olunacaq təbii qazın tələyinin necə olacağı uzun müddət qeyri-müəyyən şəkildə qalmaqda davam etdi. Lakin sonrakı mərhələdə Azərbaycan Prezidentinin şəxsi təşəbbüsü ilə bu məsələnin ölkəmizin maraqlarına uyğun formada həll edilməsi üçün ARDNŞ xarici şirkətlərlə ciddi danışıqlar aparmalı oldu və bu dəfə də cənab İlham Əliyevin söyləri nəticəsində problem müsbət həllini tapdı. Neft ehtiyatlarının çıxarılması zamanı əldə olunmuş təbii qazın pulsuz olaraq Azərbaycana verilməsi haqqında razılığa gəldi. Bu isə o demək idi ki, ölkəmiz həm öz neftini dünya bazarlarında satmaq imkanı əldə edir, həm də çıxarılan təbii qazdan istifadə hüququ qazanır.

Bütün bunlar onu göstərirdi ki, cənab İlham Əliyev artıq həm siyasi, həm də iqtisadi biliklərinin səviyyəsinə görə kifayət qədər böyük üstünlüklərə malikdir və sonrakı mərhələdə onun əldə etdiyi nailiyyətlərdə, heç şübhəsiz ki, Azərbaycanın yeni neft siyasətinin həyata keçirilməsində fəal iştirakının, qazandığı təcrübənin rolu az olmamışdır. O, kifayət qədər mürəkkəb və ziddiyyətli bir mərhələdə, müstəqilliyin ilkin illərində yeni neft strategiyasının reallaşmasında yaxından iştirak edirdi və bu da onun pragmatik dövlət xadimi kimi formalaşmasına təsir etməyə bilməzdi. ARDNŞ-in vitse-prezidenti, sonra isə birinci vitse-prezidenti postu əslində cənab İlham Əliyev üçün vəzifə deyildi, çox böyük

məsuliyyət tələb edən bir sınaq idi və tarixi proseslərin sonrakı mərhələsi sübut etdi ki, o bu sınaqdan uğurla çıxmışdır.

Bu vəzifədə fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində qarşılaşdığı çətinliklər, həllində fəal iştirak etdiyi problemlər, bəzən dalana dirənən və pessimizm yaradan danışıqlar, yüksək təşkilatçılıq bacarığı tələb edən situasiyalar cənab İlham Əliyevin siyasi xarakterinin əsas cizgilərini müəyyənləşdirən faktlar idi. Sonralar o, Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı, Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyasının sədr müavini və sədrin birinci müavini vəzifələrində çalışanda da məhz neft siyasətində iştirakı zamanı qazandığı təcrübə əsasında fəaliyyət göstərmişdir. Lakin bununla belə, bu vəzifələrin özü də kifayət qədər böyük məsuliyyət, işgüzarlıq, enerji tələb edirdi və bu vəzifələrdəki fəaliyyəti də onun siyasi xadim kimi formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır.

Bu vəzifələrdə nümayiş etdirdiyi əzmkarlıq, qətiyyət, prinsiplilik və təcrübə sonralar onu Azərbaycan Respublikasının Baş naziri postuna gətirəcəkdi, bir qədər sonra isə xalqın əhəmiyyətli bir hissəsinin səsini qazanaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçiləcəkdi. Amma buna qədər cənab İlham Əliyev uzun bir yol keçməli oldu və heç vaxt vəzifə iddiası ilə yaşamadı. Çünki özünün də dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, vəzifə onun üçün məqsəd yox, vasitə olmuşdur – xalqa xidmət etmək vasitəsi. Bu, 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkilərində bir daha öz təsdiqini tapdı.

2003-cü il prezident seçkilərinin Azərbaycanın tarixində çox əhəmiyyətli bir mərhələnin başlanğıcı olacağı heç kimdə şübhə doğurmurdu. Bu, seçkilərin təsadüf etdiyi dövrün özünəməxsus reallıqları ilə yanaşı, həm də ölkənin siyasi həyatında baş vermiş bəzi yeniliklərlə bağlı idi. Azərbaycanda dövlətin və dövlətçiliyin fundamental konsepsiyasını yaratmış və ölkənin son 30 illik tarixində kifayət qədər fenomenal rol oynamış prezident Heydər Əliyevin səhhətində olan problemlərlə bağlı seçkilərdə iştirak edə bilməməsi yeni bir siyasi situasiya yaratdı.

Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması və burada, sözün əsl mənasında, milli maraqların gerçəkləşdirilməsinə xidmət edən effektiv idarəetmə mexanizminin formalaşdırılmasında müstəsna xidmətlər göstərmiş tarixi şəxsiyyət olaraq qiymətləndirilir və onun hər bir siyasi gedişi yeni bir tarixi situasiya yarada biləcək qədər böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan seçkilərə bir neçə gün qalmış prezident Heydər Əliyevin öz namizədliyini geri götürməsi faktı hadisələrin inkişafına böyük təsir göstərməyə bilməzdi.

Buna qədər isə Azərbaycanda cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərin mahiyyəti kifayət qədər aydın bir şəraitin yaranmasına zəmin hazırlamışdı. Bu, ilk növbədə müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar edilməsinə mane olan bəzi hadisələrin baş verməsi ilə əlaqədar idi. Hakimiyyətə gəlmiş müxtəlif siyasi qüvvələr cəmiyyətdə ümumi inkişafa təminat verən sabitliyin və təhlükəsiz siyasi şəraitin yaradılmasına qarşı çıxırdılar və bu da, heç şübhəsiz ki, onların məxsusi maraqlarının diktəsi ilə ortaya qoyulmuşdu. Hakimiyyət çəkişmələrinin ictimai münasibətlər sisteminə güclü təsiri vəziyyəti köklü şəkildə dəyişməyə və dövlət quruculuğu prosesinin uğurla həyata keçirilməsini təmin etməyə imkan vermədiyindən ölkənin siyasi həyatının ümumi mənzərəsi destabilizasiya faktoru ilə müşayiət olunurdu.

Ölkənin normal inkişaf yoluna qədəm qoyması ilk növbədə ictimai sabitliyin təmin olunmasından asılı idi və bu, bütün dövlətlərin tarixində öz əksini tapmış qanunauyğunluqdur. Azərbaycanda da eynilə bu cür oldu və ümumi inkişafa nail olmaq üçün daxili sabitsizlik faktını tarixin arxivinə göndərmək zərurəti ortaya çıxdı. 1993-cü ildə cənab Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra bu sahədə bir sıra mühüm addımlar atıldı və etiraf etmək lazımdır ki, həmin dövr, əslində, Azərbaycanın yeni tarixinə müstəqil dövlət quruculuğu prosesinin başlanğıc mərhələsi kimi daxil olmuşdur. Silahlı müxalifətin zərərsizləşdirilməsi və ayrı-ayrı silahlı dəstələrin ləğvi hakimiyyətə ölkə-

nin ictimai həyatının bütün sferalarına qanuni prinsiplər əsasında nəzarət imkanı verirdi və buna görə də sonrakı mərhələdə respublikanın ümumi mənafeələrinə xidmət edən mühitin yaradılması mümkün oldu.

Cəmiyyətin təhlükəsizliyinə təminat vermək imkanına malik idarəetmə sisteminin formalaşması isə hələ uzun bir dövrü əhatə edən islahatlar aparılmasını tələb edirdi. Bu islahatları müharibə faktorunun gündəmdə qaldığı bir ölkədə sürətlə həyata keçirmək, əlbəttə ki, çətin idi və bu mənada 1994-cü ildə imzalanmış atəşkəs sazişi olduqca mühüm tarixi-siyasi əhəmiyyət kəsb edirdi. Müharibənin dayanması bütün iqtisadi və siyasi resursları dövlətin dirçəldilməsinə yönəltməyə imkan verdiyindən Azərbaycan çox qısa vaxt ərzində böhrandan və tənəzzüldən qurtulmağa nail oldu. Hakimiyyətin konkret və qəti addımları ölkənin ictimai həyatında böyük uğurlara aparan yeni bir strategiyanın gerçəkləşdirilməsinə gətirib çıxardı ki, bu da beynəlxalq münasibətlər sistemində etibarlı tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması ilə nəticələnmişdir.

90-cı illərin əvvəllərində ölkədə cərəyan edən hadisələrin irrəasional xarakteri bir çox siyasi müşahidəçiləri bu qənaətə gətirmişdi ki, müstəqilliyin ömrü o qədər də uzun olmayacaq və Azərbaycan bu tarixi uğuru çox tezliklə daxili siyasi intriqaların və xarici təhdidlərin güdazına verəcəkdir. Əslində bu, tamamilə haqlı bir gözlənti idi, çünki respublikada gedən proseslərin məzmunu başqa cür düşünməyə heç cür əsas yaratmırdı. Bir-birini əvəz edən naşı və iradəsiz hakimiyyətlərin səriştəsiz idarəetmə metodları ölkədə dərin siyasi ziddiyyətlər, ciddi sosial kətlizmlər doğurmaqda idi.

Bunun qarşısını qısa vaxt ərzində almaq, sabit və inkişaf edən dövlət quruculuğu prosesini həyata keçirmək üçün ilk növbədə xalqın kütləvi etimadına güvənən monolit hakimiyyət komandasının formalaşdırılması zərurəti ortaya çıxmışdı və ən vacib məqam isə bundan ibarət idi ki, bu komanda dövlət quruculuğu prosesinin bütün məsuliyyətini öz üzərinə götürməyə

hazır olmalı idi. Nə Ayaz Mütəllibov iqtidarı, nə də AXC-Müsavat cütünü bu ağır missiyanı həyata keçirməyə qadir idi və onların qısamüddətli hakimiyyətləri bunu bir daha əyani şəkildə ortaya qoydu. Azərbaycanda sosial həyatın bütün sahələrini başına götürmüş böhran, qeyri-sabitliyin cəmiyyətin ümumi inkişafında yaratdığı problemlər kardinal dəyişikliklərin gündəmə gəlməsini tələb edirdi, lakin bu tələbi yerinə yetirməyə qadir komanda var idimi? Cəmiyyət uzun müddət bu suala cavab axtarsa da, siyasi hadisələrin kifayət qədər mürəkkəb xarakteri optimal qərarların qəbul edilməsinə ciddi əngəllər törədirdi.

Məhz belə bir dövrdə artıq dövlətin taleyi xalqın iradəsindən asılı idi. Onun hansı qərarlara imza atacağı ölkənin gələcək inkişafının real parametrlərini müəyyənləşdirə bilərdi və bu baxımdan Heydər Əliyevin hakimiyyətə dəvət olunması kifayət qədər müdrik qərar kimi tariximizə düşdü. Bu, heç də təsadüfi deyildi. Çünki bu hadisənin sonrakı nəticələri Azərbaycanın Qurtuluş tarixinin uğurları kimi yadda qaldı. Möhtərəm Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ölkədə dövlətçilik anlayışının milli təfəkkür tərzinə çevrilməsində, yeni dövrün tələblərinə uyğun, heç bir qüvvənin təsirindən asılı olmayan idarəetmə sisteminin formalaşdırılmasında fəvqəladə dərəcədə mühüm rol oynadı və bütün bunlar, əlbəttə ki, nəticə etibarilə Azərbaycanın ümumi strateji inkişafının parametrlərini özündə ehtiva edən mühüm tarixi nailiyyətlərin əsasını qoymuş oldu. İndi, üstündən təqribən on il keçdikdən sonra bu proseslərin əhəmiyyətini başa düşmək o qədər də çətin deyildir. Bu günə qədər cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində öz təcəssümünü tapmış uğurlar bizə qəti olaraq söyləməyə əsas verir ki, Heydər Əliyevin siyasi kursu, sadəcə, bir hakimiyyətin ümumi mənafehlərinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyət strategiyası deyil, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanılmasına, hətta ən ağır şərtlər altında belə yaşamasına imkan verən mükəmməl bir dövlətçilik konsepsiyasının ideoloji əsaslarını özündə ehtiva edir.

Bu siyasi kursun ən böyük uğuru, şübhəsiz ki, ictimai-siyasi sabitliyin yaradılmasına nail olması ilə bağlı idi. İctimai-siyasi sabitlik faktoru isə XX əsrin sonlarında Azərbaycanda yaşanan mürəkkəb tarixi problemlərin həlli formuluna çevrilmişdi. Çünki sabitlik olmadan inkişafdan, dövlətçilikdən, demokratiyadan və cəmiyyətin rifahından danışmaq mümkün deyil. Digər tərəfdən onu da nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, yerləşdiyi geopolitik məkanın strateji əhəmiyyəti Azərbaycana qarşı xarici təhdidlərin miqyasını və təsir gücünü birə-beş artırırdı. Bütün bu təzyiqlərin qarşısında duruş gətirməyə qadir dövlət aparatının formalaşdırılması üçün, heç şübhəsiz ki, güclü siyasi iradəyə, unikal dövlətçilik təcrübəsinə malik siyasi liderin proseslərə nəzarət etməsi günün ən aktual siyasi tələbi idi. Əslində elə Heydər Əliyevin bütün nailiyyətlərinin başlıca səbəbi də məhz zamanın tələb etdiyi məqamlarda özünü göstərə bilmək bacarığında idi.

Bu gün Heydər Əliyevin ideyaları Azərbaycanda yaranmış davamlı sabitliyin ən etibarlı təminatçısı kimi qəbul edilir. Elə indiyə qədər keçirilmiş bütün seçkilərin Heydər Əliyev siyasi kursunun şəksiz üstünlüyünü ifadə edən nəticələrlə yadda qalması da 2003-cü il seçkiləri haqqında müəyyən gözləntilərə əsas yaratmışdı. Azərbaycan xalqı birmənalı şəkildə Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasi xətti öz dövlətinin yeganə yaşam variantı kimi qavrayır. Onu bu qənaətə gətirən isə ötən illərin ağır sınaqlarla müşayiət edilən təcrübəsidir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin yaratdığı mükəmməl idarəetmə sistemi Azərbaycanın bir dövlət olaraq iqtisadi və siyasi anlamda möhkəmlənməsinə və dünyanın ən qüdrətli dövlətlərinin strateji tərəfdaşına çevrilməsinə rəvac vermişdir və bütün bunlar xalqın gözü qarşısında həyata vəsiqə qazanmış tarixi nailiyyətlərdir. Məhz buna görə də seçkilərdə yenə də hakimiyyət namizədinin qalib gələcəyinə şübhə yox idi, proseslərin sonrakı gedişi isə bu gözləntilərin kifayət qədər ciddi bir məntiqə əsaslandığını ortaya qoydu.

Cənab İlham Əliyevin qələbəsi Azərbaycan xalqının Heydər Əliyev siyasi kursuna alternativ görmədiyini təsdiqlədi və sübut

etdi ki, sadəcə vəd verməklə xalqın etimadını qazanmaq mümkün deyildir, hər bir siyasi qüvvənin həm də bu vədləri gerçəkləşdirməyə qadir olduğunu sübut etməsi lazımdır. İlham Əliyevə səs verənlər əslində sabitliyə, davamlı inkişafa və iqtisadi yüksəlişə səs verdilər və zaman özü onların bu seçimdə yanlış olduğunu ortaya qoydu. Seçkidən cəmi bir gün sonra hakimiyyətin opponentlərinin Bakıda törətdiyi kütləvi iğtişahlar bu qüvvələrin əsl siyasi mahiyyətini cəmiyyətə göstərdi. Müxalifət partiyaları paytaxtda qarşıdurma atmosferi yaratmağa çalışmaqla əslində hakimiyyətə gələcəkləri təqdirdə bu xalqa nə verə biləcəklərini nümayiş etdirmiş oldular və heç şübhəsiz ki, baş verənlər ictimai şüurda 1992-1993-cü illərin kədərli və qanlı assosiasiyasını yenidən canlandıraraq ictimai-siyasi sabitliyin nə qədər qiymətli bir sərvət olduğunu sübuta yetirdi. Cənab İlham Əliyevin seçkilərdə qalib gəlməsinin əsas səbəblərindən biri də məhz ictimai-siyasi sabitliyin qorunmasına təminat verməsi oldu.

Amma bu, yeganə səbəb deyildi. İlham Əliyev Azərbaycanın yeni neft strategiyasının gerçəkləşdirilməsi prosesində böyük səylər göstərmişdir və hazırda bunu heç nə ilə inkar etmək mümkün deyildir. Bu strategiya ölkəmizə milyardlarla dollar həcmində sərmayənin cəlb olunmasına, dünyanın ən aparıcı dövlətləri ilə strateji tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulmasına, respublikamızın regionun iqtisadi və siyasi güc mərkəzinə çevrilməsinə stimül vermişdir. Bu gün həmin neft müqavilələri sayəsində, yuxarıda deyildiyi kimi, Dövlət Neft Fondunda toplanmış vəsaitlərdən qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə istifadə edilir, dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda əmək haqları artırılır və bütün bunlar Azərbaycan xalqının sosial rifahının təmin edilməsinə yönəlmiş müstəsna hadisələrdir.

Azərbaycan idmanının inkişafında Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti kimi cənab İlham Əliyev olduqca böyük işlər görmüşdür. Sidney Olimpiadasında ölkəmizi təmsil edən idman-

çılarının qazandığı qələbələr məhz son illərdə idmana göstərilən xüsusi diqqətin təzahürüdür ki, bu da cənab İlham Əliyevin MOK-a rəhbər təyin edilməsindən sonrakı dövrdə mümkün olmuşdur. Dövlət başçımız digər sahələrdə olduğu kimi, burada da yüksək təşkilatçılıq bacarığına malik olduğunu, milli məna-fələrimizin diktə etdiyi bütün məqamlarda qətiyyətli və ardıcıl mübarizə aparmağı bacardığını nümayiş etdirmişdir.

Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında Azərbaycan nümayəndə heyətinin uğurlu fəaliyyəti İlham Əliyevin həm də bir diplomat kimi böyük siyasi istedad sahibi olduğunu ortaya qoydu. Təsadüfi deyil ki, Avropa Şurasına üzv olduğu qısa vaxt ərzində Azərbaycan burada böyük uğurlara imza atmağa müvəffəq olmuşdur. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, AŞ bu günə qədər Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü faktını tanıyan yeganə beynəlxalq təşkilat olaraq qalmaqdadır. Nümayəndə heyətimizin uğurlu və prinsipial fəaliyyəti nəticəsində AŞ PA-da Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin nəticələrini dünyaya bəyan edən 30-dan çox sənədin hazırlanmasına və yayılmasına nail olunmuşdur. Bu sənədlər təşkilatın rəsmi mərkəzlərində siyahısına daxil edilmişdir və onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistanı təmsil edən nümayəndə heyəti hər dəfə azərbaycanlı deputatların hazırladığı yeni suallara cavab vermək məcburiyyətində qalır.

İlham Əliyevin rəhbərliyi altında monolit bir komanda kimi fəaliyyət göstərən nümayəndə heyətimiz erməni işğalçılarının terrorçu fəaliyyətini, Dağlıq Qarabağ ərazisinin narkobiznes məkanına çevrilməsini, qaçqın və məcburi köçkünlərimizin ağır şərtlər altında yaşamasını olduqca ciddi və inandırıcı dəlillər əsasında bütün dünyanın diqqətinə çatdırmağa müvəffəq olmuşdur. İlham Əliyevin AŞ PA-nın sədr müavini və büro üzvü vəzifələrinə seçilməsi bir daha göstərdi ki, Azərbaycan nümayəndə heyətinin prinsipial və qətiyyətli mübarizəsi bu mötəbər beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin də diqqətini cəlb edə bilmişdir. Məhz bu prinsipiallıq cənab İlham Əliyevin beynəlxalq

aləmdə də nüfuzlu siyasi lider kimi özünü təsdiq edə bilməsinə şərait yaratmışdır.

Seçkiləri müşahidə edən beynəlxalq təşkilatların həlledici əksəriyyəti nəticələrin ədalətli olduğunu və səsvermənin tam obyektiv keçirildiyini birmənalı şəkildə etiraf etmişlər. Digər tərəfdən, Azərbaycan vətəndaşları da bu nəticələrin doğruluğuna və xalqın iradəsini nümayiş etdirdiyinə şübhə yaradan ovqat nümayiş etdirmir, əksinə, xarici müşahidəçilərin mövqeyini bölüşürdülər. Bu da təsadüfi deyildi. Azərbaycanda seçkilərin şəffaflığını təmin etmək üçün bütün zəruri addımlar atılmışdı. Bütün beynəlxalq təşkilatların eyni dərəcədə təqdir etdiyi Seçki Məcəlləsi qəbul olunmuşdu, hətta Avropa ölkələrinin bir çoxunun belə istifadə etmədiyi şəffaf qutular tətbiq olunurdu, dünyada ilk dəfə olaraq məhz Azərbaycanda səsvermənin konvert üsulu ilə həyata keçirilməsi sınaqdan çıxarıldı, komissiyalar paritet əsasda formalaşdırıldı, səslərin sayılması açıq şəraitdə müxalifətçi və beynəlxalq müşahidəçilərin gözü qarşısında həyata keçirildi.

Bunlar hamısı seçkilərin ədalətliliyinə ictimai inam yaradan faktorlar kimi xarakterizə oluna bilər. Lakin dağıdıcı müxalifət partiyaları demokratik seçki mühitinin verdiyi bu imkanlardan maksimum səviyyədə faydalana bilmədi və bunun bir səbəbi seçki kampaniyasının uğursuz təşkili ilə bağlı idisə, digər səbəbi də əhalinin bu qüvvələrə olan kütləvi inamsızlığı ilə əlaqələndirilməlidir. Çünki sözügedən partiyaların heç biri əhalinin etimadını qazana bilməmişdir və onların ötən dövrdəki fəaliyyətinin bir çox məqamları milli maraqlarla ziddiyyət təşkil edən faktlarla yadda qaldığından cəmiyyətin inamını qazanmaları, sadəcə, mümkün deyildir.

Lakin, görünür, seçkinin yaratdığı öləri eyforiya bu qüvvələri elə çaşdırmışdı ki, onlar baş verənlərin həqiqi mahiyyətini dəqiq qiymətləndirə bilmədilər və belə bir ciddi hadisəyə emosional tərzdə yanaşmağa başladılar. Bu, strateji səhv idi və 16 oktyabr uğursuzluğu da buraxılmış səhvlərin məntiqi nəticəsi ki-

mi qiymətləndirilməlidir. İndi hər bir Azərbaycan vətəndaşı 16 oktyabrda nə baş verdiyini çox gözəl başa düşür və dağıdıcı müxalifətin cəmiyyətdə destabilizasiya yaratmaq cəhdlərinin milli maraqlarla ziddiyyət təşkil etdiyini aydın dərk edir.

Bu seçkilər Azərbaycan tarixində çox əhəmiyyətli bir mərhələnin başlanğıcı kimi yadda qaldı və səsvermənin nəticələri ictimai şüurun Heydər Əliyevin siyasi xəttinin əvəzolunmazlığına sarsılmaz inamını ifadə etdi. Cənab İlham Əliyev sadə Azərbaycan vətəndaşı üçün adi bir prezident deyil, o bu xalqın tarixində, sözün bütün mənalarında, əlahiddə rol oynamış Heydər Əliyev siyasi kursunun davamçısıdır və təkcə bu faktın özü yeni prezidentin cəmiyyətdəki mövqelərinin nə qədər güclü olduğunu sübut etmək üçün kifayətdir. Etiraf etmək lazımdır ki, bugünün Azərbaycanına güclü bir siyasətçinin rəhbərlik etməsi çox lazımdır. İlham Əliyevin prezidentliyini sadə vətəndaş özünün və ailəsinin təhlükəsizliyinə təminat kimi qəbul edir və buna onun haqqı vardır. Cənab İlham Əliyevin prezident vəzifəsində fəaliyyəti sabitliyə və iqtisadi inkişafa əsaslanan böyük bir strateji konsepsiyanın davam etdiriləcəyinə inam yaradır. Müasir dövrün Azərbaycanı üçün indi bəlkə də bundan daha mühüm heç nə yoxdur. Bu hadisə həm də Qarabağ kimi ağır bir problemin milli maraqlar zəminində həll ediləcəyinə, ən azı, ümid yaradır və bu da kifayət qədər vacib məsələdir. Cənab İlham Əliyevin prezident olması həm də o deməkdir ki, Azərbaycan xalqı növbəti 5 il müddətində tarixi mənafehlərinin naşı siyasət adamlarının öhdəsinə buraxılmayacağına əmin ola bilər, çünki yeni prezident, bəziləri kimi, siyasətə elə böyük siyasətin içindən gəlib və onun təkcə Avropa Şurası Parlament Assambleyasının sessiyalarında keçdiyi mübarizə yolu bunun ən bariz nümunəsidir. İlham Əliyev bütün siyasi gedişləri ilə möhtərəm Heydər Əliyev siyasi məktəbinin ən böyük özəlliklərini öz şəxsinə cəmləşdirməyə müvəffəq olmuş siyasətçi obrazını təcəssüm etdirir. Amma eyni zamanda onun özünün də yüksək qiymətləndirilməyə layiq xüsusi keyfiyyətləri var.

Seçkilərdən sonra ölkədə ciddi qarşıdurmalar və vətəndaş müharibəsi yaratmağa çalışan müxalifət qüvvələrinin bütün cəhdlərinin uğursuzluğa düşməsi həm də məhz İlham Əliyevin şəxsi keyfiyyətləri ilə bağlı amillərin bariz təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın yeni prezidentinin qələbəsini təmin edən faktorlardan biri və bəlkə də birincisi onun Heydər Əliyev siyasi kursunun ən layiqli davamçısı kimi özünü təsdiq edə bilməsindədir. Heç kim üçün sırr deyil ki, bu gün Azərbaycanda Heydər Əliyev siyasi kursunun alternativiyoxdur, çünki bu siyasi kursun mahiyyətində milli dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsini təmin edən ideoloji prinsiplər dayanır. Bu prinsipləri Azərbaycan siyasətinə gətirən Heydər Əliyev onları həm də vahid bir konsepsiyaya çevirə bilmişdir. Böyük rəhbərin ölkəmizdə demokratik ənənələrin təşəkkülü, yeni iqtisadi inkişaf modelinin tətbiqi və müasir idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində söylədiyi xalqın böyük əksəriyyəti tərəfindən misilsiz tarixi xidmətlər kimi qiymətləndirilir və bu da təsadüfi deyildir. Azərbaycanın son bir neçə yüzillik tarixində dövlətçiliyi milli ideologiya səviyyəsinə qədər yüksəldə bilən siyasi xadim olmamışdır, möhtərəm Heydər Əliyev isə bunu müvəffəqiyyətlə bacarmışdır.

Cənab İlham Əliyevin ümummilliliderin siyasi kursunu davam etdirmək əzmi onu 2003-cü il prezident seçkilərinin favoritinə çevirdi və buna görə də seçkilərdə kimin qalib gələcəyi əvvəlcədən məlum idi. O, inauqurasiya mərasimindəki nitqində Heydər Əliyevin ideyalarına sadıq qaldığını bəyan etməklə Azərbaycan vətəndaşlarının öz seçimlərində yanlışlıqlarını bir daha nümayiş etdirdi: *«Mən Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyinə inanıram. Əminəm ki, ölkəmiz bundan sonra da inkişaf edəcək, daha da güclənəcəkdir. Azərbaycanda demokratiya daha da inkişaf edəcək, siyasi plüralizm, söz azadlığı təmin olunacaq, ölkəmiz müasir dövlətə çevriləcəkdir. Bütün bunları etmək üçün Azərbaycanda çox işlər görmək lazımdır.*

Ancaq bütün bunları həyata keçirmək və Azərbaycanı qüdrətli dövlətə çevirmək üçün, ən başlıcası, ölkədə Heydər Əliyevin siyasəti davam etdirilməlidir. Bu gün yüksək kürsüdən çıxış edərkən mən Azərbaycan xalqına söz verirəm ki, bu siyasətə sadıq qalacağam, heç vaxt bu yoldan dönməyəcəyəm, Heydər Əliyevin siyasətini davam etdirəcəyəm. Mən bu gün bu yüksək kürsüdən əziz prezidentimiz cənab Heydər Əliyevə müraciət edərək deyirəm: əziz prezident, əsərin olan müasir Azərbaycanı gücləndirəcəyik, zənginləşdirəcəyik, hərtərəfli inkişaf etdirəcəyik, Sizin yolunuzla yeni qələbələrə doğru gedəcəyik».

Şübhəsiz ki, sadə Azərbaycan vətəndaşı yeni prezidentdən çox şey gözləyir. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, cənab İlham Əliyev kifayət qədər oturaqlaşmış hüquqi sistemə malik, fundamental islahatların həyata keçirildiyi və mükəmməl idarəetmə sistemi olan, eyni zamanda müstəqilliyini möhkəmləndirməyə müvəffəq olmuş, dünya birliyində özünəlayiq yer qazanmış bir ölkəyə rəhbərlik edəcəkdir. Amma bütün bunlarla bərabər ölkəmizin həlli kifayət qədər çətin böyük problemləri də var. Şübhəsiz ki, həllini gözləyən ən vacib problemlərdən biri Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. Cənab İlham Əliyevin qarşısında bu problemi aradan qaldırmaq vəzifəsi dayanır və etiraf etmək lazımdır ki, onun həlli olduqca böyük səylər, tükənməz enerji, diplomatik məharət və siyasi uzaqgörənlik tələb edir. Azərbaycanın yeni prezidenti bütün bu qeyd olunan keyfiyyətləri öz şəxsinə birləşdirməyə qadir bir siyasi xadim olduğunu ötən illərdəki fəaliyyəti ilə təsdiq etmişdir.

Digər tərəfdən, bu problemin həlli prinsipləri ümummilliliyimiz olan Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilib və inauqurasiya mərasimindəki çıxışında da cənab İlham Əliyev həmin prinsiplərə sadıq qalacağını birmənalı şəkildə bəyan edib: *«Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ölkəmiz üçün ən ağır problemdir. Uzun illərdir ki, biz atəşkəs rejimində yaşayırıq. Təəssüflər olsun ki, bu məsələ ilə bilavasitə məşğul*

olan ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyəti hələlik heç bir nəticə vermir. Biz hələ də ümidlərimizi itirmirik. Hələ də ümid edirik ki, həmsədrələr bu məsələ ilə daha ciddi şəkildə, məsuliyyətlə məşğul olacaqlar. Bu məsələ öz həllini tapmalıdır. Bu problem yalnız bir neçə prinsiplər, beynəlxalq hüquq normaları əsasında həll oluna bilər: Azərbaycanın torpaqları işğaldan azad olunmalıdır, bir milyon qaçqın və köçkün öz doğma yurdlarına qayıtmalıdır, ölkəmizin ərazi bütövlüyü bərpa edilməlidir. Azərbaycan heç vaxt bu vəziyyətlə, torpaqlarının işğal altında qalması ilə barışmayacaqdır. Hamı bilməlidir ki, sülh tərəfdarı olmağımıza baxmayaraq, müharibənin yenidən başlanmamasını və bu məsələnin sülh yolu ilə həllini istəməyimizə baxmayaraq, bizim səbrimiz də tükənməz deyildir. Azərbaycan öz doğma torpaqlarını, nəyin bahasına olur-olsun, azad edəcəkdir».

Prezidentin elə ilk çıxışında problemin həlli missiyasını öz üzərinə götürmüş həmsədrləri ciddi şəkildə tənqid etməsi göstərir ki, o, kifayət qədər qətiyyətli və cəsarətli bir siyasi xadimdir və öz ölkəsinin milli maraqlarını bütün situasiyalarda müdafiə etməyi bacarır. Eyni zamanda bu çıxışı ilə cənab İlham Əliyev möhtərəm Heydər Əliyevin siyasi kursuna sadıq qaldığını və Qarabağ münaqişəsinin həllində məhz onun ideyalarına istinad edəcəyini ortaya qoymuşdur. Çünki möhtərəm Heydər Əliyevin münaqişənin həlli ilə bağlı müəyyənləşdirdiyi prinsiplər Azərbaycanın tarixi-millî maraqlarını özündə ehtiva edir və onlara hər hansı korrekte etmək mümkün deyildir.

Azərbaycanın yeni prezidenti iqtisadi sahədə bu günə qədər aparılmış fundamental islahatların da davam etdirilməsinə təminat verir. O, ilk növbədə özəl sektorun inkişafına və neft sənayesinin tərəqqisinin nəticəsi olaraq əldə edilmiş gəlirləri bu sahəyə yönəltməklə iqtisadi sferanın kompleks şəkildə dirçəldilməsinə nail olmaq əzmindədir: «Azərbaycan hərtərəfli inkişaf edir, iqtisadiyyatı güclənir. Azərbaycanda iqtisadi islahatlar aparılır. Bu islahatlar nəticəsində ölkəmiz qısa müddət ərzində öz iqtisadiyyatının yüksəlişini təmin etmişdir».

İqtisadiyyatın ən mühüm göstəricisi – ümumi daxili məhsul son beş il ərzində hər il 10 faiz artır, inflyasiyanın səviyyəsi 2 faiz təşkil edir. Halbuki on il bundan əvvəl inflyasiyanın səviyyəsi 1600 faiz idi. Azərbaycanda özəl sektor uğurla inkişaf edir. Çox sevindirici haldır ki, ümumi daxili məhsulun formalaşmasında özəl sektorun payı 70 faiz təşkil edir. Sahibkarlar sinfi yaranır. Genişmiqyaslı özəlləşdirmə proqramı həyata keçirilir. Torpaq islahatı aparılıbdır və torpaq artıq kəndlilərin özəl mülkiyyətinə veriləndir. Bunun nəticəsində kənd təsərrüfatı istehsalı artır. Bütün bunlar onu göstərir ki, Azərbaycanda Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan iqtisadi islahatlar öz gözəl nəticələrini verməkdədir». Şübhəsiz ki, bu, olduqca praqmatik bir yanaşmadır və Azərbaycana yalnız uğur gətirə bilər.

İlham Əliyev neft siyasətinin davam etdirilməsini yeni neft strategiyasının indiyə qədər ölkəmizə gətirdiyi böyük nailiyyətlərlə izah edir və kifayət qədər ciddi arqumentlərlə bu sahəyə xüsusi diqqət yetirməyin zəruriliyini əsaslandırır: «Azərbaycan gələcəkdə çox zəngin və qüdrətli ölkəyə çeviriləcəkdir. Neft strategiyasını davam etdirərək qısa müddət ərzində ölkəmizi hərtərəfli inkişaf etdirəcəyik. Xüsusilə qeyri-neft sektoruna böyük diqqət göstəriləcəkdir. Yeni zavodlar, fabriklər istifadəyə veriləcəkdir. Sahibkarlığın inkişafı üçün tədbirlər planı, Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proqramı hazırlanır. Bu çoxşaxəli inkişaf proqramı Azərbaycanı qısa müddət ərzində zəngin dövlətə çevirməyə imkan verəcəkdir. Bizdə bütün imkanlar – təbii sərvətlər, insan potensialı və ən önəmlisi, xalqın iradəsi vardır. Biz hamımız birləşərək və bir nöqtəyə vuraraq Azərbaycanı zəngin, qüdrətli dövlətə çevirəcəyik».

Dövlət başçımız bütün sahələrdə davamlı inkişafa nail olmaq üçün ictimai-siyasi sabitliyin qorunmasının zəruriliyini də önə çəkir və bununla da Heydər Əliyev siyasətinin ən mühüm məqamlarından birinin – sabitlik amilinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dəqiq qiymətləndirdiyini ortaya qoyur: «Əlbəttə, bizim hamımızın borcudur ki, Azərbaycanda yaranmış bu sabitliyi qo-

ruyaq, saxlayaq, möhkəmləndirək. Əgər Azərbaycanda sabitliyin pozulmasına kimsə can atarsa, biz buna imkan verməyəcəyik, Azərbaycan xalqının rahat, təhlükəsiz, sabitlik şəraitində yaşamasını təmin edəcəyik. Bu sabitlik bizə imkan verəcək ki, gələcəkdə Azərbaycanı daha da sürətlə, hərtərəfli inkişaf etdirək. Bu barədə bizim çoxlu planlarımız vardır. Azərbaycanın hər bir sahəsi inkişaf etməlidir».

2. Azərbaycan xarici siyasətinin konseptual əsaslarının müəyyənləşdirilməsində yeni neft strategiyasının rolu

Müstəqilliyin əldə olunması, heç şübhəsiz ki, Azərbaycanda tamamilə fərqli bir iqtisadi sistemin bərqərar edilməsini şərtləndirən əsas amil kimi çıxış edirdi. Etiraf etmək lazımdır ki, bu sistem o qədər də tez bərqərar olmadı. Qarşıya çox böyük problemlər çıxmışdı, hər şeyi yenidən başlamaq, bilavasitə şüurlarda iqtisadi inqilab yaratmaq zərurəti ortaya çıxmışdı. Bunun üçün isə möhkəm iradə, çətinliklərə davam gətirmək əzmi, sosial problemlərin həllinə imkan verən mükəmməl iqtisadi konsepsiyaların işlənilməsi tələb olunurdu. Köhnə sistemdən imtina edilsə də, heç kim yeni sistemin hansı şərtlər əsasında qurulacağını təsəvvür edə bilmirdi. Beləliklə də bütün digər sahələrdə olduğu kimi, iqtisadiyyatda da müəyyən bir boşluq yaranmışdı. Bu boşluğun necə doldurulacağını çoxları heç ağıllarına belə gətirmirdilər. Lakin zaman özü hər şeyi yoluna qoydu.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra ictimai həyatın bütün digər sferalarında olduğu kimi, iqtisadiyyatda da sabitlik və inkişaf prosesi start götürdü. Bu, yalnız iqtisadi cinayətkarlığın və özbaşınalığın, systemsizliyin aradan qaldırılması ilə bağlı deyildi, həm də ciddi, həqiqi elmi əsaslara malik islahatların həyata keçirilməsi faktı ilə əlaqədə təzahür edirdi. Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibindən ayrıldıqdan sonra yalnız iqtisadi əlaqələr sisteminin yenidən qurulması ehtiyacı ilə qarşılaşmamışdı, həm də iqtisadiyyatın sosi-

alist modelindən imtina etmişdi. İndi hər şeyin əsasında kollektiv mülkiyyətin durduğunu bəyan edən marksist ideyalar yox, bazar iqtisadiyyatı kimi mürəkkəb iqtisadi əlaqələr zənciri qurulmalı idi. Buna nail olmaq üçün, heç şübhəsiz ki, dərin intellektual potensial, təbii sərvətlər və ən nəhayət, cəmiyyətin özünün iradəsinin diktəsi ilə meydana çıxan dəyişiklik istəyi olmalı idi. Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda heç də hamı kollektiv mülkiyyətin ləğvi, kolxoz və sovxozların dağıdılmasının tərəfdarı deyildi. Bir çoxları özəl sektorun yaradılmasının, fermer təsərrüfatlarının, bazar münasibətlərinin Azərbaycanda arzuolunan nəticələr verə biləcəyinə əmin deyildilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin bərqərar olması təbii tarixi zərurət idi. Heydər Əliyev bu mütləq zərurəti itkisiz və uğurla həyata keçirə bilməyin fəlsəfəsini işləyib hazırladı və onun sözügedən istiqamətdəki söyləri hansısa mücərrəd nəzəriyyələrə yox, praktik həyat həqiqətlərinə əsaslanırdı. O bu sistemi elə böyük bir məharətlə qurub təşkil etdi ki, sanki uzun illər ərzində məhz bu sahə ilə məşğul olmuşdu, bazar iqtisadiyyatının və özəlləşmənin həyata keçirilməsinin yollarını dəqiq bilirdi. Hər halda təkcə bir məqamı xatırlatmaq kifayətdir ki, bazar iqtisadiyyatı, özəlləşmə kimi çətin iqtisadi münasibətlər postsovet ölkələrinin heç də hamısında bizdəki qədər müsbət nəticələr vermədi. Bu mənada Heydər Əliyevin tarixi rolunun mahiyyətini başa düşmək o qədər də çətin deyildir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, artıq sovetlər rejimindən qalmış iqtisadi münasibətlər tamamilə tarixin arxivinə göndərilmişdi. Azərbaycanın yeni siyasi şəraitin tələblərinə uyğun inkişafını təmin etmək üçün yeni iqtisadi əlaqələr qurulmalı idi. Təbii sərvətlərin zənginliyi buna əsas yaradırdı.

Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən etibarən ölkənin iqtisadi resurslarını ümumi inkişafın təmin edilməsinə yönəltmək üçün ciddi addımlar atmağa başladı. Bu dövrdə Azərbaycan dünyanın bir çox qüdrətli dövlətlərinin diqqət mərkəzin-

də idi. Heydər Əliyev öz ölkəsinin tamamilə müstəqil siyasət yürütdüyünü və mövcud təbii sərvətlərdən necə istifadə etmək hüququnun məhz Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu sübut etməli oldu və heç kim üçün sirr deyil ki, bu proses nə qədər böyük çətinliklər bahasına başa gəldi.

Bu mürəkkəb və ziddiyyətli dövrdə Azərbaycanda olmuş və prezident Heydər Əliyevlə görüşmüş ABŞ Prezidentinin milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə sabiq müşaviri, dünyanın ən məşhur siyasi xadimlərindən biri olan Zbiqnev Bjezinski həmin günləri belə xatırlayır: *«Sovet İttifaqı dövründə Heydər Əliyevlə görüşməmişdim, amma, əlbəttə ki, onun haqqında eşitmişdim. Mən xüsusilə Ağ evdə çalışarkən sovet sistemi ilə maraqlanırdım və sovet liderləri ilə əlaqələrim var idi. Bilirdim ki, Heydər Əliyev aparıcı rəhbərlərdən biridir və onun adı hansısa məqamda, hətta partiyanın Baş katibi vəzifəsi üçün hallanırdı. Mən bilirdim ki, onun geniş siyasi təcrübəsi var. Prezident Heydər Əliyevlə ilk dəfə bölgəyə səfər edərkən – 1990-cı illərin əvvəllərində görüşdüm. Mən prezident Klintonun prezident Heydər Əliyevin yanına göndərdiyi xüsusi emissar idim. O zaman prezident Heydər Əliyev Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsində iştirak etməmək və tamamilə Bakıdan Novorossiyskə gedən kəməyə ümid etmək barədə Rusiyanın böyük təzyiqi altında idi. Mən Bakıya həyat yoldaşım ilə getmişdim. Prezident Heydər Əliyevlə görüşümüz günün ikinci yarısında oldu. Mən səbirsiz idim, çünki Azərbaycan Prezidentinə Birləşmiş Ştatların Prezidentindən xüsusi mesaj və xüsusi məktub çatdırmalı idim. Görüş bitdikdən sonra biz ayrıldıq. Axşam isə prezident Heydər Əliyevlə uzun və mən deyərdim ki, tarixi əhəmiyyətə malik müzakirəmiz oldu. Biz yalnız boru kəməri haqqında deyil, prezidentin Birləşmiş Ştatların Qafqazda Xəzər dənizi hövzəsində strateji öhdəliklərinə bağlılığı haqqında danışdıq. Bu, çox səmərəli bir müzakirə idi, çünki hər iki ölkə üçün təkcə iqtisadi deyil, həmçinin strateji əhəmiyyətə malik kəmərlərlə bağlı uzunmüddətli öhdəlikləri aydınlaşdırmağa imkan verdi».*

Azərbaycanın çox qiymətli sərvəti – nefti var. Lakin bundan ölkənin milli maraqlarına uyğun şəkildə və səmərəli istifadə məsələsi tarixin bütün dövrlərində həllolunmaz məsələ kimi qarşıda durmuşdu. Hələ XIX əsrin sonlarında bu qiymətli təbii sərvətin Azərbaycanın inkişafında əvəzolunmaz stimül rolu oynaya biləcəyi çoxlarına məlum idi. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1899-cu ildə Azərbaycan neft istehsalının həcminə görə bütün dünyada birinci yerə çıxmışdı. Bu, neftin ölkənin iqtisadiyyatında mühüm yerə malik olduğunu təsdiqləyirdi. Lakin nə o vaxt, nə də Sovet hakimiyyəti illərində bu təbii sərvətdən Azərbaycan xalqının mənafeələrini təmin edəcək formada istifadə olundu.

Əgər əsrin əvvəllərində buna çar Rusiyası və bölgədə maraqları olan bəzi Avropa ölkələri mane olmuşdusa, sonrakı mərhələdə Sovet hakimiyyətinin beşillik planları sayəsində Azərbaycan xalqı neftin əslində kimlərə xidmət etdiyini bilmirdi. İkinci dünya müharibəsi zamanı isə Azərbaycan nefti SSRİ hərbi qüvvələrinə məxsus texnikanın işlətdiyi yanacaqın 75 faizini verirdi. Lakin bu da heç nəyi dəyişmədi və nə qədər qərribə görünsə də, bu qədər qiymətli sərvətləri olmasına baxmayaraq, 70-ci illərə kimi Azərbaycan müttəfiq respublikalar içərisində öz iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə axırıncı yerlərdən birini tuturdu.

Vəziyyəti kökündən dəyişmək və Azərbaycan neftini məhz Azərbaycan xalqının sosial imkanlarının genişlənməsinə sərf etmək üçün güclü islahatlara və universal dəyişikliklərə nail olmaq tələb edilirdi. Totalitarizmin adi həyat normasına çevrildiyi Sovetlər ölkəsində isə bu, sadəcə, mümkün deyildi. Doğrudur, 70-ci illərdə Heydər Əliyev bu sahədə müəyyən dəyişikliklərə nail ola bildi, amma bütünlükdə Azərbaycanın milli mənafeələrinə uyğun yeni neft strategiyasını həyata keçirmək, əlbəttə ki, çətin idi və bu mənada 1991-ci ildə əldə olunmuş müstəqillik kifayət qədər ciddi islahatlar aparmağa və yeni neft siyasətinin əsasını qoymağa imkan yaratmışdı. İlk dövrlərdə elə bir fərqli

vəziyyət hökm sürmürdü. Moskvanın nəzarəti altında olan Ayaz Mütəllibov hakimiyyəti müstəqil siyasət yürütmək imkanlarına malik olmadığından neftin Kremlin nəzarətindən çıxarılmasını təmin edə bilmədi.

AXC-Müsavat hakimiyyəti isə, sadəcə, mənasız populizmə və qeyri-səmimi «patriotizmə» əsaslanan iqtisadi siyasət strategiyasına üstünlük verdiyindən xarici investisiyaların cəlbinə və neft sənayesinin, sözün həqiqi mənasında, dirçəldilməsinə müvəffəq ola bilmədi, əksinə, ümumi situasiyanı bir qədər də gərginləşdirərək nəhəng şirkətlərin bölgəyə olan marağının üzərindən qalın bir xətt çəkdi. Etiraf etmək lazımdır ki, bu cür qeyri-peşəkar siyasi kursun məntiqi nəticəsi Azərbaycanda anarxiyanın və iqtisadi cinayətkarlığın gündəlik həyat normasına çevrilməsinə əlverişli şərait yaratmış oldu. 1993-cü ildə Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə bütün digər sahələrdə olduğu kimi, bu sahədə də durğunluq hökm sürürdü. Heç kim ölkənin gələcəyinin necə olacağını proqnozlaşdırma bilmirdi.

1993-cü ildə ölkədə baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyi Azərbaycanda tamamilə yeni ictimai münasibətlər sisteminin bərqərar edilməsinə, ümummilli mənafehlərin gerçəkləşdirilməsinə xidmət edən proseslərin start götürməsinə səbəb oldu. Heydər Əliyev yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsi üçün ölkədə sabit və dayanıqlı bir sistemin yaradılmasının labüd olduğunu dəqiq bildirdi və məhz elə bu səbəbdən də ilk növbədə sabitliyin təmin olunmasına xidmət edən qətiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsinə üstünlük verdi.

Xarici investorları qoyulacaq sərmayənin təhlükəsizliyinə təminat verməyə qadir bir dövlətlə əməkdaşlıq edəcəklərinə inandırmaq lazım idi, bunun üçün isə ilk növbədə qətiyyətli və ardıcıl siyasət yürütmək tələb olunurdu. Möhtərəm Heydər Əliyev nəinki bunu bacardı, hətta bütün dünya dövlətlərini Azərbaycanın regionda sabitliyə və təhlükəsizliyə qarant olduğuna inandıra bildi. Bütün bunlar, əlbəttə ki, bir günün, iki günün uğurları deyildi, amma azərbaycanlılar onunla hələ uzun illər fəxr edə

biləcəkdilər. Məhz ictimai-siyasi sabitliyin təmin olunması ölkəmizə milyardlarla dollar həcmində investisiya qoyuluşuna şərait yaratdı. Dünyanın ən qüdrətli neft şirkətləri Azərbaycana sərmayə qoymağa başladılar. Bu, şübhəsiz, ciddi irəliləyiş idi və bəzi dövlətləri qane edə bilməzdi. Elə buna görə də Azərbaycan əleyhinə təhdidlərin sayı artmağa başladı.

Lakin hələ bundan əvvəl qeyd olunası çox vacib bir məqam da var ki, bu da cəbhə xəttində atəşkəsin əldə olunması faktı ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, müharibə vəziyyətinin mövcudluğu Azərbaycana səmərəli iqtisadi əlaqələr qurmaq imkanı vermirdi. Məhz buna görə də prezident Heydər Əliyev atəşkəs sazişinin əldə olunması istiqamətində danışıqların sürətləndirilməsini və rəşional səciyyə daşmasını təmin etmək üçün regiona təsir imkanlarına malik nüfuzlu dövlətlərlə danışıqları intensivləşdirməyə xüsusi diqqət yertirməli oldu.

Atəşkəsin əldə olunması Azərbaycana çox geniş imkanlar açdı və onların miqyası yalnız neft sazişlərinin imzalanması faktı ilə məhdudlaşdırıla bilməzdi. Burada nəzərə alınması vacib nüanslar kifayət qədərdir. Məsələ burasındadır ki, müharibənin dayanması digər sahələrdə də iqtisadi islahatların sürətləndirilməsinə, ölkədə əmin-amanlığın bərqərar edilməsinə, siyasi münasibətlər sisteminin təkmilləşdirilməsinə və bütövlükdə dövlət quruculuğu prosesinin daha rəşional səviyyədə təşkilinə gətirib çıxarmışdı.

Hakimiyyətdə kimin olmasından asılı olmayaraq, bütöün bunların həyata keçirilməsi ölkənin qarşısında bir nömrəli problem kimi dayanırdı və onların birinin həlli digərinin də həllinə əlavə imkanlar açırdı. Yəni tutaq ki, atəşkəsin əldə olunması daxili sabitliyə təminat verirdisə, sonuncu da, öz növbəsində, iqtisadi resursların ümumi inkişafa yönəldilməsinə şərait yaradırdı. Proseslərin səbəb-nəticə qanunları ilə tənzimlənməsini xarakterizə edən bu mühüm nailiyyətlər ölkəyə investisiya axınına da artırdı və cəmiyyətdə ciddi yüksəliş start götürməyə başladı.

Müharibənin atəşkəs dövrünə qədəm qoymasında, heç şübhəsiz ki, beynəlxalq ictimaiyyətin təzyiqləri də az rol oyna-

mamışdı. Neft amili iri xarici dövlətləri Azərbaycanın maraqlarına daha həssas yanaşmağa vadar edirdi və buna görə də atəşkəs haqqında saziş əslində təkəcə Azərbaycanın yox, həm də neft hasilatına dair layihələrdə payı olan bütün dövlətlərin mənafələri çərçivəsinə daxil idi.

Bu mühüm faktı diqqətdən qaçıрмаq olmaz və qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin bir siyasi xadim kimi məharəti həm də bunda idi ki, o, bütün dövlətlərin maraqlarını öz istədiyi nöqtədə – atəşkəsin əldə olunmasının zəruriliyində birləşdirə bilmişdi. Etiraf etmək lazımdır ki, bu, istənilən dövlət başçısından fəvqəladə istedad və dahilik tələb edirdi. Azərbaycan kimi kiçik bir dövlətin maraqları ətrafında bir neçə nəhəng güc mərkəzini vahid bir qüvvə kimi birləşdirməyin mümkünlüyü indi bəlkə də çoxlarında şübhə doğura bilər, amma bütün bunlar bizim gözlərimizin qarşısında baş vermişdi. Bunu sübut etmək üçün təkəcə bir məqamı xatırlamaq kifayətdir ki, Ermənistan nə həmin dövrdə, nə müharibəni başlayarkən, nə də indinin özündə müstəqil qərarlar qəbul etmək imkanına malikdir. Deməli, hər şey, əslində, beynəlxalq güclərin iradəsi ilə həll olunurdu və Heydər Əliyev bu gücləri Ermənistanla qarşı, ən azı, diplomatik müstəvidə çevirə bilmişdi.

Atəşkəsin əldə olunmasında rəsmi Yerevana qarşı xarici təhdidlərin rolu az təsirə malik olmadı, lakin bununla yanaşı, Azərbaycan ordusunun uğurlu hərbi əməliyyatları da qarşı tərəfi danışıqlar masası arxasına gətirən əsas faktlardan biri kimi qiymətləndirilə bilərdi. Heydər Əliyev bir tərəfdən cəbhə xəttində uğurlu hərbi əməliyyatlar aparmağa nail olurdusa, digər tərəfdən beynəlxalq ictimaiyyəti atəşkəsin neft müqavilələri üçün vacib şərt olduğuna inandırmaqla bütün tərəfləri bir hədəf ətrafında birləşdirməyin mükəmməl mexanizmini yaradırdı.

Bu mexanizm çox böyük uğurla işlədi və Ermənistan 1994-cü ilin mayında atəşkəs haqqında sazişə imza atmağa məcbur oldu. Bu, bəlkə də Qarabağ münaqişəsinin tarixində Ermənistanın meydana tək qaldığını göstərən ilk fakt idi. Bir qədər sonra isə

Levon Ter-Petrosyan atəşkəsin uzadılması barədə saziş layihəsinin imzalanmasına razılıq verməli oldu. Bu hadisədən sonra artıq beynəlxalq ictimaiyyət Azərbaycanda sabitliyin qorunması üçün çox gözəl bir təməl qoyulduğunu dərk etməyə başladı. Amma...

1994-cü ilin sentyabr ayının 20-də Azərbaycan tarixinin ən möhtəşəm və bəlkə də ən böyük hadisələrindən biri baş verdi. Paytaxtdakı «Gülüstan» sarayında 30-dan çox neft şirkətinin iştirakı ilə «Əsrin müqaviləsi» imzalandı. Bu, bütün dünyada böyük rezonans doğurmuşdu, bütün dünya mətbuatı bu müqavilənin vəd etdiyi iqtisadi gəlirlərdən, siyasi dividendlərdən yazırdı. İndi nəinki Azərbaycanın, hətta Cənubi Qafqazın tarixində yeni mərhələ başlayırdı, bunu görməmək, sadəcə, mümkün deyildi.

Azərbaycan dövlətini tarixin səhnəsindən silmək istəyənlər isə hələ dayanmamışdılar, hələ mübarizə davam edirdi, personalar və situasiyalar dəyişsə də, məqsəd dəyişməmişdi. Bu mənada mübahisə etməyə dəyməz ki, 1993-cü ilin 4 oktyabr hadisələri bizim tariximizdə ən həlledici mərhələlərdən biri olmuşdur. Məsələ burasındadır ki, həmin hadisələr bilavasitə «Əsrin müqaviləsi»nin reallaşdırılmasına yönəlmiş böyük bir ssenarinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Əlbəttə, üstündən 10 il keçdikdən sonra həmin hadisələri xatırlayıb onlara həqiqi qiymət vermək kifayət qədər asan məsələdir, lakin o dövrün mürəkkəb problemlərinin yaratdığı çəşqinlik içində mümkün qərarların ən optimalının tapılıb seçilməsi, heç şübhəsiz ki, fəvqəladə siyasi məharət və zəngin dövlətçilik təcrübəsi tələb edirdi.

4 oktyabr hadisələrinin mürəkkəbliyini sübut edən əsas məqamlardan biri dövlət çevrilişi cəhdinə hakimiyyətin ən yüksək postlarından birində əyləşən şəxsin rəhbərlik etməsi faktı idi. Sürət Hüseynov faktiki olaraq artıq bir neçə ay idi ki, Baş nazir vəzifəsində əyləşmişdi və əlində kifayət qədər geniş səlahiyyətlər var idi, hərçənd, o özü elə bu vəzifəyə təyin olunduğu

andan etibarən səlahiyyətlərinin məhdud olmasından şikayət etməyə başlamışdı. Baş nazirin tam nəzarəti altında həyata keçirilməsi planlaşdırılan dövlət çevrilişi cəhdinin uğursuzluğa düşər olması ilk növbədə Azərbaycanda hakimiyyətdə olan qüvvələrin qətiyyətli müqavimətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Surət Hüseynov və onun ətrafının yeganə məqsədi dövlət idarəetmə sükanını tamamilə ələ keçirməkdən ibarət idi və bu, proseslərin start götürdüyü andan etibarən açıq şəkildə özünü büruzə verirdi. Lakin Azərbaycanda artıq bu cür mübarizə metodları cəmiyyətin əsəblərini kifayət qədər tarıma çəkmişdi və əhali birmənalı şəkildə mövcud hakimiyyətdən sərt addımlar atılmasını gözləyirdi. Buna onun əsası var idi. Ötən dövrün ağırlı və faciələrlə zəngin təcrübəsi həqiqi gücə malik dövlət aparatının formalaşdırılmasının zəruriliyinə ictimai inam yarada bilmişdi.

İndi hər bir Azərbaycan vətəndaşı sabit və təhlükəsiz bir cəmiyyətdə yaşamaq istəyirdi və bunun üçün xalqın iradəsinə güvənən qətiyyətli siyasi komandanın hakimiyyətdə olmasının vacibliyinə əmin idi. Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi siyasi hakimiyyət buna qadir olduğunu artıq ötən bir il ərzində sübut etməyə müvəffəq olmuşdu və təsadüfi deyil ki, prezidentin cəmi bir müraciəti milyonlarla insanı Prezident Aparatının qarşısına toplaması üçün kifayət etmişdi.

Azərbaycan dövlətçiliyinə xəyanət prinsipi üzərində qurulmuş 4 oktyabr ssenarisi əslində uzun müddətdən bəri davam edən siyasi və hərbi təhdidlərin növbəti mərhələsi idi. 1994-cü ilin 20 sentyabrında Azərbaycan «Əsrin müqaviləsi» kimi mühüm bir tarixi razılaşmaya imza atmışdı və bundan cəmi 9 gün sonra Ali Sovetin sədr müavini Afiyəddin Cəlilovun və Azərbaycan Prezidenti yanında Xüsusi İdarənin rəisi Şəmsi Rəhimovun qətlə yetirilməsi ölkəmizə qarşı böyük bir təxribat planının fəaliyyətdə olduğundan xəbər verirdi. Lakin bütün təzyiqlərə baxmayaraq, hakimiyyətin öz siyasətini davam etdirməsi

daha kəskin addımlar atılmasına rəvac verdi. Çünki xaricdəki bəzi qüvvələr artıq «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması ilə Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənəcəyini proqnozlaşdırmış və buna görə təzyiqləri bir qədər də artırmaq qərarına gəlmişdilər. Respublikadakı bir çox siyasi dairələr isə öz mənafeələrinə uyğun olaraq bu prosesin icraçılarına çevrilmişdilər. Surət Hüseynovun qiyam cəhdi də məhz bu xəyanətin əyani təzahürlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Oktyabrın əvvəlində Gəncədə və respublikanın digər bölgələrində hakimiyyət strukturlarını ələ keçirməyə cəhd göstərən bir qrup buna müəyyən dərəcədə nail ola bildi. Hadisədən dərhal sonra prezident Heydər Əliyev baş nazirlə əlaqə saxlayıb ondan bu barədə məlumat almaq istəsə də, Surət Hüseynov nədənsə məlumat verməkdən yayınmağa çalışdı və vəziyyətin o qədər də təhlükəli olmadığına dövlət başçısını inandırmağa cəhd göstərdi. Qeyd edək ki, Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsinin rəhbərləri də çevriliş planının reallaşmasında fəal iştirak edirdilər və onların yaxından köməkliyi sayəsində S.Hüseynovun tərəfdarları bəzi bölgələrdə çevriliş ssenarisinin müəyyən detallarını gerçəkləşdirməyə müvəffəq olmuşdular.

Bütün bunlara baxmayaraq, prezidentin qəti və prinsipial mövqeyi hadisələrin faciəli istiqamətdə inkişafının qarşısını aldı. Oktyabrın 4-də dövlət başçısı milli televiziya və radio ilə xalqa müraciət edərək istiqalyyətimizə və milli təhlükəsizliyimizə qarşı yaranmış təhlükə ilə əlaqədar hamını həmrəy olmağa çağırdı: *«Əziz həmvətənlər, Azərbaycanın vətəndaşları! Bu ağır dəqiqələrdə bir daha sizə müraciət edirəm. Sizi əmin edirəm ki, Azərbaycanın dövlətçiliyini qorumaq üçün son nəfəsimə qədər, son damla qanıma qədər öz yerimdəyəm, xalqla birlikdəyəm. Xalqın təhlükəsizliyini qorumağa çalışacağam. Bundan ötrü lazımi imkanlardan istifadə edəcəyəm. Eyni zamanda, əziz həmvətənlər, mən sizə güvənirəm, sizə arxalanıram. İstəmirəm ki, indi bu günlər qan tökülsün. Mən bunu istəmi-*

rəm. Ona görə də sizi sülh məramı ilə küçələrə çıxmağa, mənim ətrafımda toplaşmağa dəvət edirəm».

Prezidentin bu müraciəti kifayət qədər böyük rezonans doğurdu və cəmi yarım saatin içərisində milyonlarla insan Prezident Aparatının qarşısına toplaşdı. Bu möhtəşəm mitinq proseslərin dramatikləşməsinin qarşısını aldı. Ölkədə hakimiyyət çevrilişi etmək xəyalına düşənlər qarşılarında öz dövlətçiliyini qoruyub saxlamaq üçün hər cür fədakarlığa hazır olan bütöv bir xalq gördülər və buna görə də daha kəskin addımlar atmaqdan çəkinməyə məcbur oldular.

Bu, Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik idealına sədaqətini nümayiş etdirən tarixi faktlardan biri kimi yadda qaldı. Bütün dünya azərbaycanlıların vahid bir etnik toplum olaraq öz milli maraqlarını qətiyyətlə müdafiə etmək əzmində olduğunun əyani şahidinə çevrildi və bu mənada 4 oktyabr hadisələri tariximizə həm də milli dövlətçilik şüurunun formalaşmasının mühüm bir mərhələsi kimi düşdü.

Qeyd edək ki, cəmiyyətin hadisələrə, xüsusilə də prezidentin müraciətinə bu qədər yüksək aktivliklə cavab verməsi bir çox siyasi dairələr üçün gözənilməz olmuşdu. Onlar S.Hüseynovun AXC-Müsavat hakimiyyəti dövründə həyata keçirməyə cəhd etdiyi qiyamın verdiyi təcrübəyə əsaslanaraq bu dəfə də hakimiyyətin asanlıqla geri çəkiləcəyini düşünmüşdülər. Lakin unudulmuşdu ki, Heydər Əliyevin siyasi komandasını başqa qüvvələrlə müqayisə etmək ciddi strateji səhvdir. Bununla yanaşı onu da yaddan çıxarmaq olmazdı ki, AXC-Müsavat cütlüyünün hakimiyyətinə qarşı qiyamın yaratdığı vətəndaş müharibəsi təhlükəsi də elə Heydər Əliyevin söyləri ilə aradan qaldırılmışdı.

Dövlət başçısı 4 oktyabr mitinqində, sözün əsl mənasında, xalqdan böyük dəstək almaqla Azərbaycan dövlətçiliyini tarixin arxivinə göndərilmək təhlükəsindən qurtardı. Ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar edilməsi baxımından bu dəstəyin əhəmiyyəti kifayət qədər yüksək idi. Prezident özü də mitinqdəki

çixışı zamanı bunu tamamilə etiraf etmişdi: «*Bu gün bakılırların, bütün Azərbaycan xalqının öz qüdrətini nümayiş etdirməsi doğrudan da bizim mətinliyimizi göstərir. Ancaq əziz bacılar və qardaşlar, əziz həmvətənlər, bilin ki, qarşıda bizi hələ böyük sınaqlar, böyük imtahanlar gözləyir.*

Hələ Azərbaycanın müstəqilliyinə həm daxildən, həm də xaricdən təcavüz etmək istəyən qüvvələr var. Bugünkü müəşəkkilliyinizə, coşğunluğunuza, vətənpərvərliyinizə görə təşəkkür edirəm. Ancaq bu gün sizi bir daha sayıq olmağa, həyatımıza zidd olan qüvvələrin qarşısını vaxtında almağa, Azərbaycanın daxili ictimai-siyasi sabitliyini təmin etməkdə iştirak etməyə çağırıram. Bu, Azərbaycanın ən böyük problemi – onun müharibədən çıxması, müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün təmin olunması probleminin həlli üçün əsas yaradacaqdır. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, siz bu işdə bizimlə, mənimlə çiyin-çiyinə gedəcəksiniz».

Beləliklə, məhz xalqın dəstəyi və prezidentin qətiyyəti 4 oktyabr dövlət çevrilişi cəhdinin qarşısının alınmasında müstəsna rol oynamış oldu. Azərbaycan bu təhlükəli mərhələni uğurla dəf edərək öz dövlətçiliyini möhkəmləndirdi və bu gün ölkədə hökm sürən ictimai-siyasi sabitlik perspektiv haqqında optimist fikirləşməyə tam əsas verir. Bu sabitlik indi hər bir insan üçün fəvqəladə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onun davam etdirilməsi artıq cəmiyyətin ümumi maraqları fonunda ortaya çıxan kütləvi tələbatdır.

Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərinin həqiqi mahiyyətini təsvir etmək çox çətin məsələdir. Təkcə ona görə yox ki, bu böyük şəxsiyyət Azərbaycanda dövlətçiliyin banisi kimi qəbul edilir və bu sahədə, sözün həqiqi mənasında, unikal işlər görə bilmişdir. Həm də ona görə ki, onun siyasi fəaliyyətinin hər bir məqamı böyük uğurlarla zəngindir və onların hamısını bir yerdə sistemləşdirilmiş şəkildə təhlil etmək, hansı texnologiyalar əsasında həyata keçirildiyini aydınlaşdırmaq, elmi-ideoloji əsaslarının müəyyənləşdirilməsinə nail olmaq üçün Heydər Əliyevin siyasi

fenomenal şəxsi keyfiyyətlərini araşdırmaq zərurəti ortaya çıxır. Bu isə, etiraf edək ki, asan deyildir. Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyətlərin fəaliyyətinin araşdırılması illər, bəlkə də onilliklər tələb edir.

Müstəqilliyin əldə edilməsi nə qədər mürəkkəb ictimai-siyasi hadisə kimi Azərbaycanın yeni tarixində öz əksini tapsa da, etiraf etmək lazımdır ki, bu mühüm nailiyyətin qorunub saxlanması daha çətin və ağırlı bir proses olmuşdur. Əlbəttə, burada müəyyən rola malik obyektiv və subyektiv amillərin mövcudluğunu nəzərə almaq lazımdır və fikrimizcə, onları konseptual şəkildə araşdırıb ortaya çıxaran elmi təhlillərə hər zaman ehtiyac olacaqdır.

Azərbaycanın bir dövlət olaraq mövcudluğunun səbəblərini və bu faktın doğurduğu şərtlərin mahiyyətini aydın şəkildə təsvürə gətirmək üçün, heç şübhəsiz, elmi baxışların bu istiqamətə yönəldilməsi lazımdır və bu, hökmən baş verəcəkdir. Lakin burada istənilən elmi tədqiqatın və tarixi təhlilin diqqət mərkəzində dayanacağı şübhə doğurmayan, ilk baxışdan sadə görünən, amma olduqca mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələr zəncirinə əsaslanan bir vacib fakt da vardır – Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və onun davamlılığının təmin edilməsi ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Azərbaycan xalqının tarixin sınaqlarından çıxmış iradəsi onun Heydər Əliyevə adi bir siyasi lider kimi deyil, həm də milli dövlətçilik ideologiyasının şəxsiz və şəriksiz müəllifi kimi baxdığını təsdiqlədi. Hansı siyasi şəraitdə və hansı tarixi mərhələdə yaşamasından asılı olmayaraq, Azərbaycan xalqı bu siyasi kursun həyatı əhəmiyyət daşıyan prinsiplərinə sadıqdır, çünki bu onun bir millət olaraq inkişafını təmin etməyə qadir konseptual bir ideologiyanı əhatə edir. Heydər Əliyev siyasi kursundan kənar da Azərbaycan dövlətçiliyi yoxdur və ola da bilməz.

Çünki Heydər Əliyevin siyasi kursu elə dövlətçiliyin özü deməkdir və bunu çox da uzaq olmayan illərin təcrübəsi sübut et-

mişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanda hamının eyni dərəcədə inandığı fundamental bir siyasi ideologiyanın, bütün vətəndaşlarının hər növ hüquqlarını qoruya bilən dövlətin əsasını qoydu, yalnız hüququn aliliyinə əsaslanan idarəetmə sistemi yaratdı. Lakin bunların hər birinin həyata keçirilməsi üçün ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar edilməsinə nail olmaq lazım idi. Cənab Heydər Əliyevin gərgin söyləri bu sabitliyin bərqərar edilməsinə və Azərbaycanda normal siyasi münasibətlər sisteminin yaranmasına gətirib çıxardı ki, bu da ümumilikdə dövlətin siyasi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə səbəb oldu.

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra bütün regionda tamamilə yeni siyasi şərait və yeni siyasi şərtlər meydana çıxmağa başladı. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, bu tarixi saziş Azərbaycanın bölgədə gedən ictimai-siyasi proseslərə təsir imkanlarını xeyli dərəcədə artırdı. İndi regionun taleyi ilə bağlı hər hansı qərarın qəbulu zamanı Azərbaycanın da maraqlarını nəzərə almaq zərurəti meydana çıxırdı və bu baxımdan ölkəmizin siyasi çəkisinin artmasında «Əsrin müqaviləsi»nin rolunu danmaq mümkün deyildir.

Azərbaycan artıq regionun lideri statusunu mənimsəmişdi və proseslərin sonrakı inkişaf trayektoriyası bu liderliyin uzun-ömürlülyünə əsaslı nümunə oldu. İran, Rusiya, Türkiyə, hətta ABŞ kimi nəhəng dövlətlər «Əsrin müqaviləsi»nin doğurduğu yeni şərtləri nəzərə almağa və Azərbaycanın mövqeyi ilə hesablaşmağa məcbur olmuşdular. Çünki indi bu kiçik Qafqaz dövlətini dünyanın ən nəhəng şirkətləri ilə bağlayan sazişlər vəziyyətin tamamilə dəyişdiyindən və rəsmi Bakını təzyiqlər altında saxlamağın mümkünsüzlüyündən xəbər verirdi.

Bundan Azərbaycan da bir dövlət olaraq kifayət qədər səmərəli şəkildə istifadə edə bildi. Yeni neft siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq birliyə inteqrasiyasını sürətləndirdi və bu proses yalnız iqtisadi məzmun daşıyırdı, həm də siyasi əhəmiyyət kəsb edirdi. Təsadüfi deyildir ki, hələ indinin özündə də «Əsrin müqaviləsi»nin iqtisadi səmərəliliyi ilə yanaşı, həm də ciddi

siyasi dividendlər və etdiyi barədə müzakirələr öz aktuallığını itirməyib. Azərbaycan yeni neft siyasətinin əsaslarını müəyyənləşdirən bu tarixi razılaşmaları imzalamaqla beynəlxalq aləmdə yalnız iqtisadi tərəfdaşlar yox, həm də siyasi təəssübkeşlər qazandı.

Hər şeyi yenidən başlamaq və kifayət qədər uğurlu xarici siyasət strategiyası həyata keçirməyə müvəffəq olmaq üçün imzalanmış neft sazişlərinin əhəmiyyətini izah etmək o qədər də çətin deyil. Yeni iqtisadi tərəfdaşlar, yeni siyasi partnyorlar Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqelərinin möhkəmləndirilməsində müstəsna rol oynadı. Onlar hətta həlledici məqamlarda ölkəmizin maraqlarını müdafiə etmək istəməsəydilər də, artıq dünya belə bir dövlətin mövcudluğunu və onun Qafqaz kimi mühüm geostrateji ərazidə liderliyini qəbul etmişdi.

Bu baxımdan inkar etmək olmaz ki, «Əsrin müqaviləsi» iqtisadi səmərəliliyi ilə yanaşı, həm də siyasi aspektlərinə görə vacib razılaşmanın detallarını özündə ehtiva edirdi. Azərbaycan üçün yeni imkanlar açılmışdı və bunu görmək olmazdı. Öz milli maraqlarını gerçəkləşdirmək üçün indi respublikamız bu sazişlərin doğurduğu öhdəliklərdən kifayət qədər səmərəli şəkildə istifadə edə bilərdi və etdi də. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bunun ilk təzahürlərindən biri atəşkəs haqqında sazişin imzalanması oldu.

Digər tərəfdən, Azərbaycanın iqtisadi tərəfdaşları beynəlxalq müstəvidə gedən bir çox proseslərlə bağlı zəruri məqamlarda bizim milli mənafeələrimizin diktə etdiyi reallıqlarla, ən azı, hesablaşmalı olurdular. Əlbəttə ki, bu, qlobal xarakterli problemlərlə bağlı deyildi. Regionun taleyinə bu və ya digər dərəcədə dəxli olan məsələlərdə isə mövcud reallıqların təsiri öz işini görürdü və bunun qarşısını almaq çox çətin idi. Bundan başqa, qeyd olunan məqamlar hələ «Əsrin müqaviləsi»nin doğurduğu situasiya haqqında aydın təsəvvür yaratmır. Bu saziş, ilk növbədə, Azərbaycanın Qərbyönlü siyasət yürütdüyünü ortaya qoydu. Etiraf etmək lazımdır ki, çoxları bunu gözləməirdi.

Sazişin imzalanmasında Qərb şirkətlərinin nəzərə çarpan üstünlüyü və fəallığı bu gözləntilərin yanlış olduğunu təsdiqlədi və Azərbaycanın dövlət siyasətinin (həm xarici dövlətlərlə münasibətlərdə, həm də daxili iqtisadi islahatlarda və dövlət quruculuğu prosesində) konseptual istiqamətlərinin məhz yeni dünyanın reallıqlarına uyğun bir səciyyə daşdığını göstərdi. Həm birmənalı şəkildə başa düşdü ki, Heydər Əliyevin tutduğu yol tarixin sınaqlarından çıxmış bazar iqtisadiyyatı, demokratiya yoludur və o bu yolu qətiyyətlə davam etdirəcəkdir. Digər mühüm bir məqam isə bundan ibarətdir ki, bütün təzyiqlərə və təhdidlərə baxmayaraq, Azərbaycanın bu müqavilələrə yalnız öz milli maraqlarını nəzərə alaraq razılaşması ölkəmizdə milli dövlətçilik ənənələrinin artıq formalaşdığına beynəlxalq ictimai inam yaradı və heç bir siyasi qüvvənin bu sistemi dəyişməyə qadir olmadığını ortaya qoydu.

Qərb dövlətlərinin strateji tərəfdaşına çevrilməyin Azərbaycan üçün nə demək olduğunu izah etməyə bəlkə də bir o qədər ehtiyac yoxdur, amma bununla belə, qeyd etmək yerinə düşərdi ki, regionda cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərdə ABŞ-ın və Avropanın nə qədər ciddi təsirə malik olduğunu başa düşmək üçün filosof olmağa da ehtiyac yoxdur. Azərbaycan regionun iqtisadi liderinə çevrilməklə həm də gələcək siyasi uğurlarına və diplomatik qələbələrinə zəmin yaratmış oldu. Bu da, təbii ki, çox vacib məsələ idi.

Neft kontraktları ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin artırılmasına da kifayət qədər müsbət təsir göstərdi ki, bu da nəticə etibarilə məhz xarici siyasətin uğurlarına təminat yaradırdı. Beləliklə də «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın ümumi iqtisadi rifahına və beynəlxalq aləmdə əhəmiyyətli uğurlarına stimül yaratmaqla regiondakı siyasi-iqtisadi münasibətlər sisteminə yeni impuls verdi. Biz politologiyadan da yaxşı bilirik ki, xarici siyasət əslində daxili iqtisadi-siyasi durumun üstqurumu kimi çıxış edir və bu mənada Azərbaycanın yeni neft siyasətinin gətirdiyi müvəffəqiyyətlər həm də onun beynəlxalq münasibətlər sisteminə ye-

rinin müəyyənləşdirilməsində az rol oynamamışdır. Bunu təsadüf kimi qiymətləndirmək olmaz.

Ümumilikdə «Əsrin müqaviləsi»nin Azərbaycanın xarici siyasətinin müəyyənləşdirilməsinə təsir imkanlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

1. «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin yaradılmasına müsbət təsir göstərməklə beynəlxalq aləmlə münasibətlərin daha səmərəli şəkildə qurulmasına imkan yaratdı.

2. Bu müqaviləyə qoşulmuş iqtisadi partnyorlar avtomatik olaraq həm də siyasi tərəfdaşlar kimi çıxış etməyə başladılar.

3. Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu əhəmiyyətli dərəcədə artırdı və o, regionun şəksiz liderinə çevrildi.

4. Cəbhə bölgəsində atəşkəsin əldə olunmasında bu müqavilələrin xüsusi rolu oldu və elə sonrakı mərhələdə müharibənin başlamaması da məhz həmin sazişlərin təsirinin nəticəsi idi.

5. Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadi münasibətlər sistemi yarandı ki, bu da yeni iqtisadi tərəfdaşların ölkəyə cəlb olunmasına imkan verirdi.

6. Beynəlxalq birlik regionun taleyi ilə bağlı bütün məsələlərdə ilk növbədə Azərbaycanın maraqlarını nəzərə almaq zərurəti ilə qarşılaşdı.

7. Regiondakı iqtisadi və siyasi münasibətlərin xarakteri xeyli dərəcədə dəyişikliyə məruz qaldı.

8. Bu müqavilələr Azərbaycanın Qərbyönümlü siyasət yürütdüyünü ortaya qoydu və buna bütün dünyanı inandırdı.

9. Bir çox nəhəng dövlətləri Azərbaycana təzyiq göstərmək imkanlarından məhrum etdi. Bu, ölkənin iqtisadi və siyasi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edirdi.

10. Cəmiyyəti vahid bir ideologiya ətrafında birləşdirməyə və milli dövlətçilik ideologiyasının formalaşmasına stimül vermiş oldu.

11. Azərbaycanda demokratik ənənələrin, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin təşəkkül tapmasına ciddi təsir göstərdi.

12. Müstəqilliyin dönməzliyinə əsaslı təminat yaratdı. Bu isə Azərbaycan üçün hər şeydən vacib idi.

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra Azərbaycanda baş vermiş dəyişikliklər Heydər Əliyevin xarici siyasət strategiyasının kifayət qədər mükəmməl bir konsepsiyanı özündə ehtiva etdiyini ortaya qoymuş oldu. Cəmiyyətin ümumi mənafelərini təmin edən ideoloji sistemin mövcudluğu ümumilikdə şübhə doğurmasa da, hakimiyyətin xarici əlaqələri hansı səviyyədə qurmasının dövlətin yaşaması üçün vacib şərt olduğunu da unutmamaq lazım deyil. Başqa cür desək, Azərbaycanda əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş milli dövlətçilik ideologiyası dövlətin təhlükəsizliyinə təminat verirdi, amma bu təminatı daha da möhkəm etmək üçün, heç şübhəsiz ki, xarici siyasətin də təkmil müasir prinsiplərə istinad etməsi tələb olunurdu.

Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin təməl prinsiplərini bu iki mühüm amilin qıbtə ediləcək harmoniyasına tabe etdirə bilmişdi. Bütün sahələrdə, istisnasız olaraq, uğurlar qazanılırdı və bütün bunlar da yalnız milli dövlətçilik amalına xidmət edirdi. Etiraf etmək lazımdır ki, bəzən milli maraqların reallaşdırılması üçün bir çox problemləri, o cümlədən xarici təsirləri neytrallaşdırmaq zərurəti ortaya çıxarkən nəyisə güzəştə getmək tələb olunur. Bu, siyasətin dəyişməyən qanunauyğunluğudur.

Amma bizim hər birimiz çox gözəl bilirik ki, Heydər Əliyev heç vaxt heç kimə öz dövlətinin maraqlarını güzəştə getmirdi, hətta ən xırda məsələlərdə belə. O, bu cür situasiyalardan elə məharətlə istifadə edirdi ki, qarşı tərəf prezidentin güzəştə getdiyini güman edir, fəqət fərqi nə varmırdı ki, bu, sadəcə, görüntüdür, mahiyyətində böyük siyasi məharətin dayandığı adi bir görüntü. Məhz bu mənada «Əsrin müqaviləsi» əslində həm siyasi, həm də iqtisadi parametrlərinə görə Azərbaycanın tarixi maraqlarını əhatə edən və onu böyük bir saziş halına gətirən çox əhəmiyyətli bir sənəddir.

Proseslərin əhatəli şəkildə təhlili göstərir ki, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında

böyük dəyişikliklərə səbəb olmaqla yanaşı, həm də xarici siyasətin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində müstəsna rol oynamışdır. Azərbaycanın Avropa ölkələri və ABŞ kimi nəhəng dövlətlərlə strateji tərəfdaşlıq xarakteri daşıyan iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasında bu mühüm hadisənin əhəmiyyəti çox ciddi olmuşdur.

İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin xarici siyasətinin reallaşdırılması məsələsi onun beynəlxalq aləmdə formalaşmış imicindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır və bu mənada «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın dünya birliyinin bərabər hüquqlu üzvünə çevrilməsinə, bir növ, təkan vermiş oldu. İnkişaf etmiş ölkələr respublikamızın timsalında etibarlı və həm də faydalı tərəfdaş qazandıqlarını başa düşməyə başladılar ki, bu da münasibətlərin keyfiyyət əmsalının müəyyənləşməsində az təsirə malik olmadı. Əlbəttə, təbii sərvətlərin bolluğu hələ hər şeyi həll etmir, bundan səmərəli şəkildə istifadə etmək üçün ciddi əsaslara söykənən xarici siyasət yürütmək tələb olunur. Heydər Əliyevin siyasi müdrikliyinin mahiyyəti isə məhz bunda üzə çıxır ki, o, Azərbaycanın təbii resurslarından milli mənafehlərin müdafiəsi və reallaşdırılması üçün effektiv vasitə kimi istifadə etməyə müvəffəq olmuşdur.

«Əsrin müqaviləsi»nin vəd etdiyi iqtisadi gəlirlər Azərbaycanın perspektivinə də böyük ümidlər yaradırdı ki, bu da beynəlxalq ictimaiyyəti ölkəmizlə əlaqələrə daha ciddi şəkildə yanaşmağa vadar edirdi. Bu mənada müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin tarixində «Əsrin müqaviləsi» yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Əgər bu müqavilənin imzalanmasından əvvəlki dövr ölkəmizə qarşı beynəlxalq ictimaiyyətin münasibətində qeyri-müəyyənlik və anlaşılmazlıq dövrü kimi səciyyələndirilirsə, ikinci mərhələ əksinə, qarşılıqlı etimadın və sabit əlaqələrin formalaşması ilə xarakterizə oluna bilər.

Çox sadə bir misala diqqət yetirək: «Əsrin müqaviləsi» imzalanmazdan əvvəl Azərbaycan dövləti xarici ölkələrlə əlaqələrə olduqca ehtiyatlı yanaşırdı və mümkün qədər sərt addımlar

atmamağı düşünürdü. Biz bu nümunəni təkcə Rusiya ilə münasibətlərin ilkin mərhələsində müşahidə etmədik, həm də İranla əlaqələrin anlaşılmaz məqamlarını nəzərdən keçirərkən gördük. Faktiki olaraq Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə Türkiyədən başqa heç bir ciddi müttəfiqi yox idi. Doğrudur, bəzi dövlətlər rəsmi Bakının müxtəlif məsələlərlə bağlı mövqeyini müdafiə etməyə çalışırdılar, amma heç bir konkret təminat mexanizmi yox idi ki, ekstremal situasiyalarda Azərbaycan onların dəstəyinə arxalana bilər, yoxsa yox.

«Əsrin müqaviləsi» isə buna birmənalı təminat yaradırdı. Hər halda bir neçə böyük dövlətin kifayət qədər nüfuzlu şirkətlərinin ölkə iqtisadiyyatına sərmayə qoyması və bununla bağlı tərəflərin üzərinə qoyulan öhdəliklər çox şeyi dəyişirdi. Bu şirkətlərin hər biri öz ölkələrinin siyasətinə yüksək səviyyədə təsir göstərmək imkanlarına malikdirlər və elə təkcə bu faktın özü Azərbaycanın beynəlxalq sferada ciddi bir lobbiyə arxalana biləcəyini təsdiqləyirdi. Öhdəliklər məsələsi isə bundan heç də az əhəmiyyət kəsb etmirdi. Neft müqavilələrinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Azərbaycanın prinsipial maraqlarına, ən azı, toxunmamaq zərurəti ortaya çıxır və buna görə də dünya dövlətləri Cənubi Qafqazla bağlı məsələlərdə ölkəmizin mənafeələri ilə də hesablaşmalı olurlar.

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra həm yaxın qonşularla münasibətlərdə, həm də Qərblə əlaqələrdə bir çox yeniliklər baş vermiş oldu. Moskvada artıq Azərbaycanı təzyiqlə altında saxlamağın səmərəsiz metod olduğunu görürdülər və buna görə də yeni texnologiyalar meydana çıxmağa başladı. Əlbəttə, etiraf etmək lazımdır ki, bu proses o qədər də az vaxt aparmadı, lakin hər halda vəziyyət dəyişirdi və bu, açıq-aydın hiss olunurdu. Rusiyanın hakimiyyət dairələrində konservator baxışlar hələ öz təsir gücünü qoruyub saxlasa da, ümumilikdə cəmiyyətin özünün bu mövzuya dair baxışları xeyli dərəcədə fərqli idi. Azərbaycan bir neçə dövlətin iştirak etdiyi tarixi bir sənədi imza atmışdı, bunu nəzərə almamaq olmazdı. Rusiyada bu-

nu nəzərə aldılar və ilkin mərhələdə ölkəmizə qarşı yeni təzyiqliq metodları işə salınsa da, heç bir effekt vermədiyindən münasibətlərin normallaşdırılması istiqamətində cəhdlər nəzərə çarpmayğa başladı. Rusiya Azərbaycanı Cənubi Qafqazda maraqlarının reallaşdırılması baxımından vacib ölkə hesab edirdi, lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz ənənəvi mühafizəkarlıq meyli münasibətlərin pragmatik əsaslarda inkişafına ciddi əngəl törədirdi. Bu problemin səbəbi təkcə Azərbaycanda hakimiyyətdə olmuş qüvvələrin buraxdığı kobud səhvlər yox, həm də Rusiyanın özündə köhnə sovet təfəkkürünün hələ də dövlətin siyasətinə ciddi təsir imkanlarını qoruyub saxlaması faktı ilə bağlı idi. Moskvada bəzi siyasi dairələr hələ də düşünürdülər ki, postsovet ölkələrinin heç biri, o cümlədən Azərbaycan müstəqil yaşamaq və idarə olunmaq potensialına malik deyil və hökmən Kremlin iradəsinə tabe olmağa məcbur olacaq.

Lakin proseslərin «Əsrin müqaviləsi»ndən sonrakı inkişaf dinamikaşu bunun heç də belə olmadığını tam çılpalıqlı ilə ortaya qoydu. Azərbaycan nəinki müstəqil dövlət kimi yaşamağa qadir olduğunu sübuta yetirdi, hətta regionun real siyasi və iqtisadi güc mərkəzinə çevrilmək şansından məharətlə istifadə edərək dünyanın ən qüdrətli dövlətlərinin strateji tərəfdaşı statusunu qazandı. Rusiya ilə münasibətlərdə mövcud olan soyuqluq qismən aradan qalxsa da, hələ öz həllini gözləyən problemlər az deyildi. Onların hamısını qısa vaxt ərzində yoluna qoymaq üçün ilk növbədə konseptual əsaslara söykənən xarici siyasət doktrinasının həyata keçirilməsi zərurəti ortaya çıxmışdı.

Heydər Əliyevin hakimiyyətdə gəlişindən sonra bu sahədə, demək olar ki, heç bir ciddi problem qalmamışdı və Azərbaycan dövlətinin balanslaşdırılmış xarici siyasət kursu bütün ölkələrlə münasibətləri beynəlxalq hüquq normaları əsasında tənziqləmək imkanı qazandırmışdı. Onun səyləri nəticəsində Rusiya ilə münasibətlərin xarakterinə yeni, eyni zamanda müsbət impuls verildi və elə bunun məntiqi yekunu olaraq 1997-ci ildə iki ölkə arasında dostluq, tərəfdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik

haqqında mühüm tarixi saziş imzalandı. Bu müqaviləni 100-dən artıq saziş paketi tamamlayırdı ki, onların da hər biri müxtəlif sahələrdə etibarlı və dayanıqlı əlaqələrin qurulmasını təmin etmək məqsədi daşıyırdı. Məhz bu dövrdən etibarən rəsmi Moskvanın Azərbaycanla bağlı siyasətində müəyyən dönüş hissə olunmağa başlandı. Burada, əlbəttə ki, Azərbaycan Prezidentinin MDB məkanında yüksək siyasi nüfuz sahibi olması faktı da az rol oynamırdı.

Lakin iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafına imkan verən potensial hələ tamamilə istifadə edilməmişdi və onun əhatə dairəsini genişləndirmək, həqiqi tərəfdaşlıq xarakteri daşımalarını təmin etmək üçün daha ciddi addımlar atmaq zərurəti öz aktuallığını saxlayırdı. Bu prosesin uğurla reallaşdırılması isə yalnız Azərbaycanın istəyindən yox, həm də Rusiyanın mövqeyindən asılı idi və 2000-ci ildə Rusiyada baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyi bu sahədə mövcud problemlərin əsaslı şəkildə həllinə ciddi stimül yaratmış oldu. Vladimir Putinin prezident seçilməsindən sonra Moskvanın xarici siyasət strategiyasında pragmatik düşüncə tərzinin üstün mövqələrə çıxması başqa ölkələrlə münasibətləri müasir dünyanın reallıqlarına uyğun şəkildə həll etməyə imkan verən addımların intensivləşməsinə şərait yaratmış oldu. Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan-Rusiya münasibətlərini strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəldən siyasətin həyata keçirilməsinə imkan verən siyasi kursun start götürməsi də məhz bu dövrə təsadüf edir. Putin hakimiyyətinin realist konsepsiyası iki dövlətin qarşılıqlı əlaqələrinin möhkəm təməllərinin qurulması ilə nəticələndi və bu gün də münasibətlər məhz həmin təməllər əsasında inkişaf etməkdədir.

2001-ci ilin yanvarında Rusiya Prezidentinin Azərbaycana səfərinin reallaşması artıq yeni siyasi şərtlər və iqtisadi təmayüllərin meydana çıxmasına səbəb oldu. Rusiyada Azərbaycanla etibarlı tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulmasına inanmağa başlamışdılar və buna əsas var idi. Vladimir Putinin dövlətlərarası münasibətlərə tamamilə fərqli rəkursdan yanaşması yeni situasiyanın

daha uğurlu istiqamətdə inkişafına təkan vermiş oldu. Bundan bir qədər sonra, 2002-ci ilin yanvarında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Rusiyaya dövlət səfərinə getdi və bu hadisə münasibətlərin müsbət dinamikasına az təsir göstərmədi.

Bu səfərlər zamanı imzalanmış sazişlər Azərbaycan-Rusiya münasibətləri tarixində yeni bir mərhələnin əsasını qoymuş oldu. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra baş vermiş bu yeniliklər Azərbaycanın real siyasi güc kimi bütün dünya tərəfindən qəbul edildiyinə əyani nümunə kimi qiymətləndirilə bilər. Əgər vaxtında bu möhtəşəm saziş reallaşmasaydı, vəziyyət kifayət qədər mürəkkəb ola bilərdi. Burada bir faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, «Əsrin müqaviləsi» Moskvanın Bakıya təzyiq imkanlarını xeyli dərəcədə məhdudlaşdırdı və Rusiya hakimiyyəti artıq ölkəmizlə bütün problemləri yalnız qarşılıqlı hörmət prinsipi əsasında həll edə biləcəyinə inanmağa başladı. Çünki «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycana qarşı təzyiqlərin qarşısından möhkəm bir sədd çəkmişdi.

Müasir dünyada iqtisadi amillərin beynəlxalq münasibətlərin xarakterini müəyyənləşdirən faktor kimi çıxış etdiyini nəzərə alsaq, bunun nə demək olduğunu təsəvvür etmək bir o qədər də çətin deyildir. Azərbaycan özünə etibarlı iqtisadi partnyorlar tapmaqla həm də xarici siyasətdə qarşılaşdığı problemləri həll etmək imkanı qazandı və xüsusi qeyd edilməlidir ki, ötən illərin təcrübəsi bu imkandan maksimum səviyyədə yaxşı istifadə olunduğunu ortaya qoydu. Regionda ölkəmizin aparıcı mövqeyə çıxmasında müstəqil siyasət yürüdə bilməsinin müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur, müstəqil siyasət yürütmək üçün isə güclü iqtisadi təminat tələb edilir. Azərbaycan bu təminatı qazanmağa müvəffəq olmuşdu.

Azərbaycanın xarici siyasətində vacib istiqamətlərdən biri də qardaş Türkiyə dövləti ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Burada nəzərə alınan ən vacib məqam ondan ibarətdir ki, Türkiyə Azərbaycanın tarixi müttəfiqidir və onun regionda gedən ictimai-siyasi proseslərə təsir imkanları heç də Rusiyadan az de-

yildir. Türkiyə ən ekstremal situasiyalarda hər zaman Azərbaycanın yanında olub və bu da kifayət qədər normal haldır. Əslində bu iki ölkə arasında münasibətlər heç vaxt problematik xarakter daşımayıb, çünki hər iki tərəf bir-birinə qarşılıqlı saygı hissi ilə yanaşıb. Prezident Heydər Əliyevin «Bir millət – iki dövlət» şüarı bu münasibətlərin xarakterini kifayət qədər aydın şəkildə izah edir və buna görə də əlavə şərhə, əslində, elə bir ehtiyac yoxdur.

Lakin təbii ki, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra regionun siyasi və iqtisadi durumunda müşahidə edilən dəyişikliklər Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinə də təsir göstərməyə bilməzdi. Burada diqqəti çəkən əsas məqamlardan biri budur ki, layihə iştirakçılarının böyük əksəriyyəti Türkiyənin müttəfiqi kimi tanınır. Deməli, Azərbaycanla Türkiyənin maraqları o qədər də fərqli müstəvilərdən keçmir, əksinə, geostrateji mənasına görə bir-birinə çox yaxındır.

Digər tərəfdən, neft müqavilələri əsasında hasil ediləcək neftin Avropa bazarlarına çıxarılmasında Türkiyə birbaşa iştirak etdiyindən əlaqələr zənciri həm də dərin iqtisadi maraqlar amilini əhatə edirdi. Bakıdan Ceyhana çəkilən neft kəməri iki ölkə arasında münasibətlərə yeni xarakter vermiş olur ki, bu da həm Ankaranın, həm də Bakının ənənəvi mənafeələrini reallaşdırmağa xidmət edən faktlardan biridir. Türkiyənin Azərbaycan üçün, Azərbaycanın isə Türkiyə üçün nə dərəcədə qiymətli olduğunu izah etməyə bəlkə də ehtiyac yoxdur, amma neftin tranziti məsələsi bu iki dövlətin münasibətlərini daha etibarlı şəkildə inkişaf etdirməyə əsas yaradır və perspektiv uğurların qarantı rolunda çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, artıq Bakı-Tbilisi-Ceyhanın təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan arasında imzalanmış müqavilə Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından kifayət qədər mühüm bir sənəd kimi qiymətləndirilir və onun doğurduğu öhdəliklər hər üç dövlətin mənafeələrinin qorunmasına imkan yaradır. Cənubi Qafqazda sabitliyin mövcudluğu isə bu üç dövlətdən

əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır və onların eyni hədəfə vurması regionun gələcəyi üçün pis heç nə vəd etmir.

Ümumiyyətlə, neft sazişlərinin imzalanmasından sonra Türkiyənin Azərbaycan üçün, Azərbaycanın isə Türkiyə üçün əhəmiyyəti birə-beş artmışdır və bu da təsadüfi deyildir. Bölgənin iqtisadi rifahının təmin olunmasında müstəsna rol oynayacaq bu layihələr, hər şeydən əvvəl, geostrateji planda münasibətlərin yenidən aydınlaşdırılmasına stimül verir və bu, həm də Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə şamil edilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, layihəyə qoşulmuş ölkələrin bir çoxu onun etibarlılıq əmsalını həm də Ankara-Bakı strateji tərəfdaşlığının səviyyəsinə görə qiymətləndirir və heç şübhəsiz, buraya Gürcüstanı da əlavə etmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, Gürcüstanla münasibətlərdə Türkiyə ilə münasibətlərdəki oxşarlıqlar çoxdur. Başqa cür desək, bir çox mühüm məqamlarda Azərbaycanın Gürcüstanla əlaqələri Türkiyə ilə əlaqələrin bəlli prinsipləri üzərində intişar tapır. Bu identikliyin özünəməxsus və həm də təbii səbəbləri vardır. Ən əvvəl onu qeyd etmək olar ki, Gürcüstan da öz xarici siyasətində Qərbə daha çox meyilli olduğunu dəfələrlə nümayiş etdirib.

Lakin bunun daha uğurla gerçəkləşdirilməsi üçün Azərbaycan və Türkiyə ilə yaxından əməkdaşlıq etməyə ehtiyac var və Tbilisidə bunu gözəl başa düşürlər. Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri bu əlaqələrin qurulmasında təməl rolunu oynayır. Sözügedən layihə bir tərəfdən region dövlətlərinin, o cümlədən Gürcüstanın müstəqilliyini möhkəmləndirməyə xidmət etməklə yanaşı, həm də onların iqtisadi tərəqqisini şərtləndirir (Bu fikirləri, əlbəttə ki, Ermənistanə şamil etmək olmaz, çünki bu ölkə bütün transregional layihələrdən kənar qalıb, səbəbi isə hamımıza məlumdur). Nəzərə alsaq ki, Gürcüstanın iqtisadi inkişafa təminat verən qiymətli təbii sərvətləri yox dərəcəsindədir, bunun nə demək olduğunu təsəvvürə gətirmək çətin deyildir.

Azərbaycanda dövlətçilik ənənələrinin möhkəmləndirilməsi və müstəqilliyin daha dönməz xarakter alması baxımından

Gürcüstanın güclü olması çox vacibdir. Əks halda biz sərhədlərimizə yaxın ərazidə çox zəif bir dövlətin olmasına şərait yaratmaqla özümüz üçün potensial təhlükə mənbəyi yarada bilərik. Əlbəttə ki, bu mənbə Gürcüstanın özü olmayacaq, lakin bizə lazımdır ki, bu ölkə öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq üçün istənilən xarici təzyiqlərə davam gətirmək imkanına malik olsun, çünki istənilən başqa variant həm də Azərbaycanın müstəqilliyi üçün təhlükə yaradır.

Belə təhlükələrin qarşısını almağın yeganə yolu isə dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirməkdə Tbilisiyə yardım göstərməkdən ibarətdir. Bu baxımdan rəsmi Bakının neft kəmərlərinin çəkilməsi prosesində Gürcüstana güzəştə getməsinə dair faktlar kifayət qədər normal bir məntiqə əsaslanır və onu yalnız diletantlar tənqid hədəfinə çevirə bilərlər. Gürcüstan Azərbaycan üçün çox vacib ölkədir və buna görə xırda mənfəətlərdən imtina etməyə dəyər.

Ermənistana gəldikdə isə, bu barədə ayrıca danışmağa ehtiyac var. Birinci ondan başlamaq lazımdır ki, Azərbaycana qarşı yürütdüyü işğalçılıq siyasəti bu ölkəni bütün transregional layihələrdən, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan və İpək yolu kimi projelərdən kənar qoyub. Bu özü, əslində, çox şey deyir. Ermənistanın müasir iqtisadi durumuna nəzər yetirdikdə isə əlavə şərhə, ümumiyyətlə, heç bir ehtiyac qalmır. İndi bu ölkənin taleyi Azərbaycandan asılıdır və işğal olunmuş əraziləri azad etməyəcəyi təqdirdə onu iqtisadi tənəzzülün doğurduğu faciələr gözləyir. Bu gün Ermənistan, hətta dövlət əhəmiyyətli sənaye müəssisələrini belə xarici borcların əvəzinə başqa ölkələrə verməyə məcbur olur və bu, heç də yaxşı perspektivdən xəbər vermir, əksinə, vəziyyətin zaman-zaman gərginləşdiyinə dəlalət edir.

Azərbaycanın işğal edilmiş torpaqlarının azad olunmaması siyasi-diplomatik müstəvidə də Yerevan üçün böyük çətinliklər yaratmaqdadır. Görünür elə buna görə də artıq Ermənistanda müharibə əleyhinə çağırışlar daha çox populyarlıq qazanmağa

başlayıb və ölkənin iqtisadi fəlakətdən qurtulması üçün Azərbaycanla münasibətlərin qaydaya salınması ictimai rəyin ifadəsinə çevrilib. Hələlik danışıqlar prosesinə ümidlər tükənməyə də, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın nə vaxtsa müharibəyə başlaya biləcəyi ehtimalı Ermənistan cəmiyyətini ciddi şəkildə narahat etməyə başlayıb və siyasi dairələr bu təhlükəli perspektivin aradan qaldırılması üçün kompromislərə getməyin zəruri olduğunu dərk edirlər. Son vaxtlar kommunikasiya xətlərinin açılması və iqtisadi əlaqələrin bərpasına dair təkliflərin tez-tez gündəmə çıxması da bu narahatlığın əyani təzahürlərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Vəziyyəti kökündən dəyişmək lazımdır, bunun üçün isə dövlətin siyasi kursu dəyişməlidir, əks halda ölkəni gözlənilən fəlakətdən sığortalamaq mümkün olmayacaq, çünki bunun üçün heç bir başqa potensial yoxdur.

Artıq Ermənistanın beynəlxalq müstəvidə də mövqeləri əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməyə başlayıb və vəziyyət o dərəcədə kritkdir ki, lobbiçilik fəaliyyəti də ciddi dəyişikliklərə səbəb ola bilmir. Bu gün birmənalı şəkildə söyləmək mümkündür ki, Azərbaycan diplomatik sferada və təbliğatda Ermənistanı xeyli üstələyib. Avropa Şurasının Ermənistanı işğalçı dövlət kimi tanıması dünya birliyinin problemin həqiqi mahiyyəti barədə ətraflı təsəvvürə malik olduğunun və bu prosesin uğurla davam etdiyinin ən bariz göstəricisi sayıla bilər. Yeri gəlmişkən, artıq belə məzmunlu bəyanatlar ABŞ dövlət orqanlarının, o cümlədən xarici siyasət funksiyasını həyata keçirən Dövlət Departamenti-nin və bu ölkənin ayrı-ayrı rəsmilərinin dilindən də tez-tez eşidilməkdədir.

Bu tendensiyanın davam etməsi Ermənistanı çox yaxın zamanda cavabı çətin suallar qarşısında qoya bilər. Doğrudur, bəzi dövlətlər hələ də ikili standartlar siyasətindən əl götürməyiblər, amma hər halda dəyişikliklər müsbət istiqamətdədir və Azərbaycanın ümumi siyasi və iqtisadi mənafeələrinə xidmət edir. Bu, bir faktıdır ki, Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yalnız və yalnız beynəlxalq hüquq normaları əsasında həl-

linin mümkün olduğuna bütün dünyanı inandıra bilmişdir. Belə ki, beynəlxalq aləm hadisəyə mümkün qədər obyektiv yanaşmağa, ən azı, can atır və ənənəvi bəyanatlarla Azərbaycanı qane edə bilməyəcəyini dərk etməyə başlayıb. Rəsmi Bakı prosesə aktiv və ya passiv şəkildə qoşulmuş bütün tərəflərdən ədalətli və konkret mövqe tələb edir, bu isə qarşı tərəfi adekvat addımlar atmağa vadar edir.

Azərbaycanın isə öz prinsiplərinə heç bir dəyişiklik etmək fikri yoxdur və bunun tamamilə ciddi səbəbləri var. Birincisi, Azərbaycanın mövqeyi ədalətli mövqedir və beynəlxalq hüququn fundamental prinsiplərinə əsaslanır.

İkincisi, münafişənin nəticələri Ermənistanı heç də Azərbaycandan az təsir göstərməyib. Torpaqlarımızı işğal altında saxlaması bu ölkəni bütün transregional layihələrdən kənar qoyub və indi Ermənistan iqtisadi fəlakətin bir addımlığındadır.

Üçüncüsü, Dağlıq Qarabağ regionda maraqları olan dövlətlərin də mənafeələrinə kifayət qədər ağır zərbələr vurub və deməli, münafişəyə son qoyulması onlara da az lazım deyil. Üçüncüsü, bu konflikt həm Cənubi Qafqazda, həm də daha geniş miqyasda beynəlxalq münasibətlərin xarakterinə mənfi ştrixlər gətirir və bunu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Nəhayət, Böyük sülh sazişinin əldə olunmaması müharibə təhlükəsini artırır.

Əlbəttə ki, Azərbaycanın xarici siyasətindən danışarkən İran İslam Respublikası ilə əlaqələrə diqqət yetirməmək doğru olmazdı. Hətta münasibətlərin dərin tarixi köklərini, dini və mədəni bağlılıq amilini nəzərə almasaq belə, İran Azərbaycanın qonşusudur və bu ölkə ilə Xəzərin bölünməsi məsələsində anlaşılmazlığın hökm sürdüyü heç kim üçün sirr deyil. Ümumiyyətlə, Azərbaycan-İran münasibətlərində müəyyən problemlər olub, lakin prezident Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra aparılan balanslaşdırılmış xarici siyasət strategiyası bu problemlərin katastrofik həddə çatmasının qarşısını alıb. İndi İranın Azərbaycana münasibətində ciddi problematik məsələlər

yox dərəcəsidədir, iki ölkənin iqtisadi və siyasi ilişkilərinin səviyyəsi artmışdır.

«Əsrin müqaviləsi»nin Azərbaycana vəd etdiyi dividendlər bu qonşu dövlətin bəzi məqamlarda iqtisadi və siyasi maraqlarına toxunsa da, Tehranda gözəl başa düşürlər ki, Azərbaycan müstəqil dövlətdir və onun da öz maraqları mövcuddur. Yeri gəlmişkən bir mühüm amili də diqqətdən kənar qoymaq olmaz ki, yeni neft strategiyası həyata keçiriləndən sonra İran ölkəmizlə münasibətlərə daha həssas yanaşmağa çalışır ki, bu da çox müsbət tendensiyadır. «İran İslam Respublikası özünün qonşu ölkələrlə dinc yanaşı yaşamağa əsaslanan prinsiplial siyasətində İran xalqı ilə mədəni, dini və tarixi ortaqlıqları olan Azərbaycan Respublikasına xüsusi yer verir. Ümidvaram ki, cənabınızın məsuliyyətli və əhəmiyyətli rəhbərliyi dövründə müstəqil Azərbaycan Respublikasını günbəgün artan inkişafa, tərəqqiyə çatdıracaq və iki qonşu, qardaş ölkənin bütün sahələrdə dostluq əlaqələrinin daha da dərinləşməsinin şahidi olacağıq. Əminəm ki, iki ölkənin yeni hərtərəfli və dostluq münasibətləri, cənab Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə bünövrəsi qoyulduğu kimi, daha dinamik və yüksələn xətlə inkişaf edəcəkdir». Bu fikirləri İran prezidenti Seyid Məhəmməd Xatəmi Azərbaycanla bağlı münasibətlərin indiki vəziyyəti və perspektivi haqqında söyləyib.

Digər bir istiqamət isə Qərb ölkələri, o cümlədən ABŞ-la münasibətlərin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı idi ki, bu da Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri, bəlkə də birincisi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Müstəqilliyin əldə olunmasından sonra Azərbaycan bilavasitə Qərbin üstünlük verdiyi dəyərlər sisteminin, insan hüquqlarına və demokratiyaya əsaslanan ictimai münasibətlərin bərqərar edilməsinə can atdığından bu ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin inkişafı ilk növbədə ideoloji-siyasi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qərblə iqtisadi inteqrasiyaya nail olmaq əslində müasir Avropa ölkələrinin istinad etdiyi siyasi sistemin daha effektiv trans-

formasiyasını təmin etməyə imkan verirdi. Yəni Azərbaycan «Əsrin müqaviləsi»ni imzalamaqla yalnız xarici sərmayələrin cəlbinə nail olmadı, həm də can atdığı siyasi idealların təbii formada intişarına müvəffəq ola bildi. Respublikaya gətirilən kapital axını eyni zamanda siyasi-psixoloji planda öz əksini tapırdı. Azərbaycan cəmiyyətində Qərb dəyərlərinə kütləvi marağı süni şəkildə yox, məhz təbii formada artıran bu hadisə ictimai şüurda artıq baş vermiş inqilabi dəyişikliklərə rəşional məzmun verdi. İnsanlar demokratiyanı kütlə düşüncəsinə əsaslanan kor-koranə fəhmlə deyil, empirik məzmununda qavraya bildilər.

Bu, yeni ictimai formasiyaya keçid dövrünü yaşayan bir ölkə üçün çox mühüm əhəmiyyət kəşb edirdi. Lakin bu, məsələnin yalnız bir tərəfidir.

Digər vacib məqam isə bundan ibarətdir ki, «Əsrin müqaviləsi» Qərbin özünün Azərbaycana münasibətinə konkretlik gətirdi, bu kiçik ölkənin əsl əhəmiyyəti Avropaya və Amerikaya yalnız bundan sonra tam çılpəqlığı ilə aydın oldu. Görünür elə bu səbəbdən də bir çox siyasi xadimlər «Əsrin müqaviləsi»ni Heydər Əliyevin şah əsəri kimi qiymətləndirməkdədirlər. Bu, həqiqətən də belədir. Regionun həyatında böyük dönüş yaratmış bu tarixi saziş Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyasında, sözün əsl mənasında, əhəmiyyətli rol oynadı və ölkəmizin beynəlxalq birliyin layiqli üzvünə çevrilməsinə ciddi təkən vermiş oldu.

Prezident Heydər Əliyevin siyasi kursunun gətirdiyi dividendlərin əhatə dairəsi təkçə «Əsrin müqaviləsi» ilə yekunlaşmasa da, hər halda bu hadisənin Azərbaycan tarixində xüsusi yeri vardır və yəqin ki, hələ uzun illər bundan sonra da elmi araşdırmaların, tarixi təhlillərin mövzusu olaraq qalacaqdır. Qərbin Azərbaycana strateji tərəfdaş kimi yanaşması bütövlükdə müstəqilliyin və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsini stimullaşdıran azsaylı faktlardan biri idi, lakin bu, həlledici məqamdır və hələ indi də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra çoxları belə düşünürdü ki, Azərbay-

can daha çox Rusiyameyilli siyasət yürüdəcək və buna görə də rəsmi Bakı ilə əlaqələr ikinci plana keçirilirdi.

Lakin prezident tamamilə fərqli bir siyasi kursa üstünlük verərək öz ölkəsinin milli maraqlarına uyğun bir strategiya seçdi. Qərblə inteqrasiya olduqca vacib prioritet kimi nəzərdən keçirilməyə başlandı və möhtərəm Heydər Əliyev hakimiyyətinin elə ilk günlərindən müstəqil siyasi kurs yürütmək niyyətini ortaya qoydu. Beləliklə də Qərbin birmənalı olmayan münasibətini dəyişə bildi və şübhəsiz ki, burada «Əsrin müqaviləsi» xüsusi rol oynamışdı. Həmin müqavilədə neft layihələrində əsas üstünlük məhz Qərb şirkətlərinə verildiyindən şübhələr və tərəddüdlər aradan qalxdı.

Əlbəttə, hətta neft sazişləri olmasaydı belə, Azərbaycan bu siyasətdən imtina edə bilməzdi, lakin həmin sazişlər bu tendensiyaya daha qəti və dönməz xarakter verdi. Bir daha aydın oldu ki, təzyiqlər və təhdidlər situasiyanı ciddi şəkildə dəyişmək imkanına malik deyil və buna görə də süni maneələrlə bu prosesin qarşısını almaq olmaz.

Azərbaycanın Qərblə münasibətlərinə diqqət yetirərkən ilk növbədə ABŞ-la əlaqələrin inkişafı tarixinə nəzər salmaq lazımdır. Onu da qeyd etmək ki, bu proses kifayət qədər mürəkkəb və ziddiyyətli mərhələləri özündə ehtiva etsə də, bütövlükdə Azərbaycanın milli maraqlarının təmin olunmasına imkan verən nəticə ilə tamamlandı. Hələ AXC-Müsavat hakimiyyətinin dövründə ABŞ respublikamızla münasibətlərin inkişafına təkan verən bəzi addımlar atmağa çalışsa da, rəsmi Bakının qeyri-ardıcıl və məntiqsiz siyasəti bu addımların uğurlarına təminat yaratmadı.

Buna görə də ilk mərhələdə əlaqələrdə qeyri-müəyyənlik hökm sürürdü və Vaşinqtonda da Azərbaycanın hədəfləri məlum olmayan siyasi kursu ciddi narahatlıq doğurmağa başlamışdı. Təsadüfi deyil ki, «Azadlığa Dəstək Aktı»na bədnam 907-ci əlavə də məhz bu mürəkkəb və anlaşılmaz dövrün məhsuludur. AXC-Müsavat iqtidarının səriştəsiz siyasəti erməni lobbisinə geniş imkanlar açdı və onlar bu imkandan maksimum səmərəli şə-

kildə istifadə edə bildilər. Beləliklə də münasibətlərdə gərginlik elementləri artmağa başladı, vəziyyəti dəyişmək üçün isə yüksək professionalıq, diplomatik təcrübə tələb olunurdu.

1993-cü ildə baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyindən sonra xarici siyasətin həyata keçirilməsi prinsiplərində də ciddi yeniliklər oldu və Azərbaycan həqiqi elmi əsaslara və tarixi təcrübəyə istinad edən siyasət yürütməyə başladı. Bu mənada «Əsrin müqaviləsi» kifayət qədər geniş imkanlar açdı və ölkəmizin dünyanın ən güdrətli dövləti ilə münasibətlərini nizama salmasına şərait yaratdı. İqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi siyasi sahədə də nəzərəcarpacaq irəliləyişlərə səbəb olduğundan Bakı-Vaşinqton münasibətləri yeni siyasi məzmun kəsb etməyə başladı.

Dövlət rəsmilərinin qarşılıqlı səfərlərinin intensivləşməsi və hətta hərbi sahəni də əhatə edən əməkdaşlıq hər iki tərəfin bir-birinə qarşılıqlı inamından xəbər verirdi. Təsadüfi deyil ki, ATƏT-in Minsk qrupunda həmsədrlik institutunun yaradılması zamanı Azərbaycan ABŞ-ın namizədliyi üzərində sona qədər israr etdi. Bu faktın özü münasibətlərdə mövcud olan etimadın səviyyəsindən xəbər verirdi. ABŞ-la əlaqələrin gücləndirilməsi Azərbaycana çox şey vəd edirdi. Qarşıda dayanan əsas problemlərdən biri isə erməni lobbisinin bu ölkədə apardığı antitəbliğat prosesini mümkün qədər zərərsizləşdirmək idi.

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması bu mənada kifayət qədər effektiv müqavimət mexanizminin yaradılmasına ciddi kömək oldu. Layihədə payı olan şirkətlər, əslində, Azərbaycanın mənafehlərinin müdafiəsini təmin edən bir mövqe ortaya qoyurdular və nəzərə alsaq ki, onların hər birinin hökumətə təsir imkanları olduqca genişdir, onda bunun nə demək olduğunu başa düşmək çətin olmaz.

Əlbəttə, etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində əvvəlki hakimiyyətlərin buraxdığı səhvlərin yerini doldurmaq çox uzun bir vaxt apardı və kifayət qədər çətin oldu, amma bununla belə, Heydər Əliyevin tarixin sınaqlarından çıx-

mış siyasi təcrübəsi bu sahədə, sözün əsl mənasında, əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxardı və bu faktı heç cür diqqətdən kənarda qoymaq mümkün deyildir. 90-cı illərin ikinci yarısından başlayaraq ABŞ rəsmilərinin dilindən «Azərbaycan Amerika Birləşmiş Ştatlarının strateji tərəfdaşdır» kəlməsi tez-tez eşidilməyə başlanmışdı və bunun çox mühüm səbəbləri var idi.

Nəhayət XXI əsrin əvvəllərində beynəlxalq terrorizmin qlobal təhlükəyə çevrilməsinin dərki dünyanın siyasi düzənində yeni bir konfigurasiyanın yaranmasına rəvac verdi və bu mərhələdə Azərbaycan ABŞ-in ən etibarlı tərəfdaşları sırasına daxil oldu. Prezident Heydər Əliyev beynəlxalq terrorizmlə mübarizədə Amerikaya Azərbaycanın hər zaman dəstək verəcəyini nümayiş etdirməklə, bir tərəfdən, Vaşinqtonun ölkəmizə etimadını bir qədər də möhkəmləndirdisə, digər tərəfdən, Ermənistanın terrorçu fəaliyyətinin dünya birliyi tərəfindən pislənilməsi üçün zəmin yaratdı.

Bu prosesdə, əslində, Azərbaycan daha çox qarşılaşdığı problemin mahiyyətini dünyaya çatdırmağa çalışırdı və buna nail də oldu. «Əsrin müqaviləsi» ilə yanaşı, heç şübhəsiz, Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinə dair razılaşma da münasibətlərin inkişafında az rol oynamamışdır. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, bu lahiyənin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev kifayət qədər yüksək əzmkarlıq və iradə nümayiş etdirmişdir və dünyanın bir çox məşhur siyasi xadimləri sözügedən kəməri məhz onun ölçüyəgəlməz qətiyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirməkdədirlər.

2002-ci ilin yanvarında ABŞ Prezidenti tərəfindən «Azadlığa Dəstək Aktı»na 907-ci əlavənin ləğv edilməsi münasibətlərdə yeni və daha uğurlu bir mərhələnin başlanmasından xəbər verirdi. Bu hadisə bir daha göstərdi ki, Azərbaycan ABŞ üçün, sözün həqiqi mənasında, çox önəmli ölkədir və bunu Vaşinqtonda da yaxşı bilirlər. Bu baxımdan Dövlət Departamentinin hesabatlarında ölkəmizin adının müsbət mənada intensiv şəkildə hallandırılmasını təsadüf kimi qiymətləndirmək mümkün deyildir.

Azərbaycanla ABŞ arasında münasibətlərin inkişafını təmin edən amillərdən ən əsası geostrateji maraqların bir-birini təmamlaması faktı ilə bağlıdır.

Lakin heç şübhəsiz ki, bu maraqları regiona real təsir imkanlarına malik digər dövlətlərin mənafehi ilə balanslaşdırılmış şəkildə həyata keçirmək və Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində yerini möhkəmləndirmək üçün kifayət qədər pragmatik xarici siyasət strategiyasının qurulması tələb olunur və bu mənada ötən on il ərzində Heydər Əliyevin yürütdüyü siyasi kursun müstəsna əhəmiyyətini qeyd etməmək mümkün deyildir. Onun dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin nəbzini tutmaq bacarığı və ilk növbədə Azərbaycanın tarixi-millə mənafehinə bağlılığı bu sahədə dünyanın bir çox ölkələrinin qibtə edə biləcəyi uğurların əldə olunması ilə yadda qalmışdır.

Beləliklə də «Əsrin müqaviləsi»nin son illər ərzində Azərbaycan xarici siyasətində kifayət qədər güclü təsir imkanlarına malik bir siyasi faktor kimi çıxış etdiyi göz önündədir. Ola bilsin, kimlərsə bununla razılaşsın, amma bu, inkar edilməsi mümkün olmayan bir həqiqətdir və kimin hansı prizmadan yanaşması onun mahiyyətini dəyişməyəcək. «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın müstəqillik tarixini yazanlar üçün hər zaman qiymətli fakt kimi lazım olacaqdır və bu tarixi hadisənin gerçəkləşdirilməsində möhtərəm Heydər Əliyevin rolu da danılmazdır.

Bunu heç kim təkzib edə bilməz. Lakin bir məqamı da vurğulamaq hökmən vacibdir ki, «Əsrin müqaviləsi»nin tarixi reallığa çevrilməsində cənab İlham Əliyevin də böyük xidmətləri vardır və o bu müqavilələrin ən xırda detallarının belə Azərbaycanın milli maraqları çərçivəsində müəyyənləşdirilməsini təmin etmişdir. Möhtərəm Heydər Əliyev «Əsrin müqaviləsi»ni necə təsəvvür edirdisə, İlham Əliyev bu tarixi razılaşmanı o cür də təsbit etmək üçün əlindən gələni etmişdir və görünür, elə bu səbəbdən də Azərbaycanda «Əsrin müqaviləsi»ndən danışarkən Heydər Əliyevlə yanaşı cənab İlham Əliyevin də adını çəkmək lazım gəlir.

3. Neft məqsəd deyil, vasitədir

Azərbaycana milyardlarla dollar həcmində gəlir vəd edən, ölkəmizi regionun ən nüfuzlu dövlətinə çevirən, bütün Cənubi Qafqazın həyatında mühüm faktor rolunu oynayan «Əsrin müqaviləsi» böyük tarixi hadisə kimi hər zaman tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olacaqdır. Bu tarixi razılaşmanın əsl mahiyyətini başa düşmək, onun Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində, respublikanın iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində, Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin olunmasında təsiredici faktor kimi çıxış etdiyi indi heç kimdə şübhə doğurmur. Görünür elə buna görə də imzalanmasından 10 il keçməsinə baxmayaraq, bəzi qüvvələr hələ də «Əsrin müqaviləsi»nin reallaşmasına mane olmaq cəhdlərini davam etdirirlər.

Biz hər birimiz, əlbəttə ki, bu maneələrin haradan və hansı maraqlardan qaynaqlandığını gözəl bilirik və buna görə də indiyə qədər şahidi olduğumuz uğursuz cəhdlərin müəllifləri haqqında da ətraflı təsəvvürümüz var. Lakin indi bunun səbəblərini araşdırmağa ehtiyac yoxdur. «Əsrin müqaviləsi» real həyat hadisəsinə çevrilib və heç bir kənar qüvvə onun qarşısını almaq gücündə deyil. Buna cəhd edənlər tarixi proseslərin məntiqi inkişaf qanunauyğunluqlarına qarşı çıxırlar və onların cavabını da elə tarix özü verəcəkdir.

Cənab İlham Əliyev yeni neft siyasətinin Azərbaycana vəd etdiyi uğurlar barədə 1998-ci ildə Kaliforniyada Asiya Cəmiyyəti Kaliforniya Mərkəzinin və ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının birgə təşkil etdikləri beynəlxalq konfransdakı çıxışında belə deyirdi: *«Heç şübhəsiz, bizim ən böyük nailiyyətimiz neft və qaz sənayesində əldə etdiyimiz nailiyyətdir. Biz bu sahədə fəaliyyətimizə 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın aparıcı neft şirkətləri arasında imzalanmış müqavilə ilə başladığımız. Qısa müddət ərzində böyük nailiyyətlər əldə olunubdur. İrəlidə görüləsi işlər isə daha çoxdur.»*

1994-cü ildən sonrakı müddət ərzində dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə daha 8 müqavilə imzalanmışdır. İmzalanmış müqavilələrin həyata keçməsi üçün 30 milyard dollar sərmayə qoyulacağı gözlənilir. Dəniz layihələrində bizimlə birgə çalışan şirkətlər 12 ölkəni təmsil edirlər». Bu fikirlər cənab İlham Əliyevin Azərbaycanın yeni neft siyasətinin uğurlarına və ölkənin iqtisadi inkişafında, eyni zamanda siyasi baxımdan möhkəmlənməsinə böyük ümidlə baxdığını söyləməyə əsas verir. O, konseptual əsasları möhtərəm Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş bu strategiyanın həqiqi elmi mahiyyətini və tarixi məzmununu dəqiq bilir və elə buna görə də sözügedən sahədəki fəaliyyətində qazandığı nailiyyətlər bu gün Azərbaycanın yeni neft siyasətinin həlledici uğurları kimi səciyyələndirilməkdədir.

İlham Əliyev «Əsrin müqaviləsi»ni Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyasında mühüm rola malik faktorlardan biri kimi qiymətləndirir və öz mövqeyini kifayət qədər mükəmməl bir səviyyədə əsaslandırmağı bacarır. Cənab İlham Əliyevin fikrincə, yeni neft siyasəti elə müəllifi Heydər Əliyev olan Yeni Azərbaycan ideyasının təməl prinsipini təşkil edir və bu strategiyanın uğurla həyata keçirilməsi nəticə etibarilə Yeni Azərbaycan quruculuğunun uğurla həyata keçirilməsi deməkdir.

Azərbaycanın müasir dünyanın olduqca mürəkkəb geosiyasi reallıqları fonunda müstəqil bir dövlət olaraq özünü təsdiqi neft siyasətinin nəticələrindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır və bunu görməmək olmaz. «Layihələrimizdə təmsil olunan ölkələrin coğrafiyasına nəzər yetirək. Bu da bizim ümumi siyasətimizin bir hissəsidir. Müxtəlif ölkələrdən, qitələrdən şirkətləri dəvət etməklə biz həmin ölkələrdə əlaqələrimizi genişləndiririk. Onlar ölkəmizdəki reallıqları görür və bizim haqqımızda həqiqəti öz ölkələrinə çatdırırlar.

Biz heç də tərif olunmağımızı istəmirik, sadəcə olaraq ölkəmiz haqqında reallığın, həqiqətin öyrənilməsini istəyirik. Neft bunu həyata keçirmək üçün yararlı vasitədir.

Xarici investisiyaların qorunması iqtisadi əlaqələrimizin tərkib hissəsidir. Hər bir müqavilə imzalandıqdan sonra parlamentdə müzakirələrdən keçir, təsdiq olunur, sonra prezident tərəfindən qanuniləşdirilir. Bu o demkdir ki, 30 illik müddəti olan bu müqavilələr hər iki tərəfin razılığı olmadan pozula bilməz. Sərmayəçilərdə inam yaranır ki, imzalanmış sənədlər hüquqi qüvvəyə malikdir və onların yerinə yetirilməsinə heç nə mane ola bilməz» – bu fikirər də cənab İlham Əliyevin həmin konfransdakı çıxışından götürülüb və Azərbaycanın yeni neft siyasətindən nələr gözlədiyini dəqiq şəkildə ifadə edir.

İlham Əliyev neft ehtiyatlarına digər iqtisadi sahələrdə də yüksəlişə nail olmaq üçün səmərəli vasitə kimi baxır və bunu həyata keçirmək üçün neftdən əldə edilmiş gəlirlərin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yönəldilməsinə çalışmağın zəruri olduğunu dəfələrlə çıxışlarında vurğulayıb. O, 1998-ci ildə Vaşinqtonda keçirilən «Xəzərin enerji resursları» adlı beynəlxalq konfransda bu barədə maraqlı fikirlər söyləyib: *«Neftdən əldə edəcəyimiz gəlir iqtisadiyyatın başqa sahələrinə investisiya şəklində qoyulacaqdır. Amma biz bunu düşünülmiş şəkildə edəcəyik. Çünki neft ehtiyatları gec-tez sona yetir. Həmişə neftdən asılı olursansa, böyük problemlərlə üzləşirsən. Təəssüf ki, bizim iqtisadiyyatımız hələ ki, neftdən asılıdır və çətinliklər, maliyyə problemləri ilə üzləşirik.*

Vəziyyətdən çıxmaq, gələcək nəsillərə daha geniş imkanlar açmaqdan ötrü bu vəsaitin yenidən haraya investisiya olunması barədə düşünməliyik. Bir hissəsi səhiyyə, təhsil, sosial təhlükəsizlik, lakin vəsaitin əsas hissəsi yeni istehsal ocaqlarının yaradılmasına və hal-hazırda işləməyən müəssisələrin bərpasına yönəlməlidir. Belə etməsək, çətinliyimiz çox olar və elə bir vaxt gəlib çata bilər ki, neftdən gələn gəlirlər kifayət etməz».

Azərbaycanın yeni neft siyasətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi ölkəmizin iqtisadi inkişafını stimullaşdıran amillərdən biri kimi qiymətləndirildiyindən cənab İlham Əliyevin söylədiyi fikirlərin məntiqini başa düşmək çətin deyil. Bu qiymət-

li təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi respublikada qeyri-neft sektorunun da dirçəldilməsinə müsbət təsir göstərə bilər. Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strategiyanın da başlıca prinsipləri məhz neft sektorundan əldə edilmiş gəlirlərin digər sahələrə yönəldilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın kompleks inkişafına nail olmağa hesablanıb.

Cənab İlham Əliyev 2002-ci ildə «İzvestiya» qəzetinə müsahibəsində bu məsələni kifayət qədər mükəmməl formada şərh edir: *«İmzaladığımız neft müqavilələrinin hər birində xarici şirkətlərə yerli mütəxəssisləri cəlb etmək barədə şərt qoyan xüsusi bənd var. Özü də bu, mərhələ-mərhələ edilir. İndi neft şirkətlərində işləyənlərin 20-30 faizini bizim mütəxəssislər təşkil edir və gələcəkdə bu rəqəm 90 faizədək artacaqdır. Bununla da biz, bir tərəfdən, özümüzə ciddi kadr potensialı hazırlayıyıq, digər tərəfdən isə adamlarımızı yüksək maaşlı işlə təmin edirik: onlardan bəziləri ayda bir neçə min dollar maaş alır. Birinci müqavilənin imzalandığı vaxtdan – 1994-cü ildən ötən illər ərzində Azərbaycanın neft sektorunda 10 mindən artıq iş yeri açılmışdır. Təbii ki, bunlar yüksək maaşlı iş yerləridir. Bundan əlavə, xaricdə kadrlar hazırlanmasının xüsusi proqramı var, hər il xaricə çox sayda mütəxəssislər göndəririk, onlar xarici neft şirkətlərində işləyir və staj keçirlər. Birdəfəlik və həmişəlik yadda saxlamaq çox vacibdir: neft sərvətlərinə görə arxayınlaşmağa haqqımız yoxdur. O ki qaldı iqtisadiyyatın digər sektorlarına, əlbəttə, işsizlik problemi mövcuddur. Biz bunu da məhz neft sahəsinin genişləndirilməsi vasitəsilə həll etmək ümidindəyik, çünki indi Azərbaycanda bu sahə bütün iqtisadiyyatın inkişafının təkanverici qüvvəsidir. Biz Neft Fondu yaratmışıq və xarici tərəfdaşlarla birlikdə çıxarılan neftin satışından götürülən vəsaiti burada cəmləşdiririk.*

Qısa müddətdə fondun hesabında 500 milyon dollardan çox vəsait toplanmışdır. Bu fondan müxtəlif məqsədlərlə, eləcə də yeni iş yerləri, yeni infrastruktur, yeni sənaye yaradılması üçün istifadə ediləcəkdir. İqtisadiyyatdakı uğursuzluğun qarşısını al-

maq lazımdır». Bu fikirlər Azərbaycanın yeni neft strategiyasının bütün iqtisadi sferaların inkişafına stimül verən bir sahə olduğunu təsdiqləyir və eyni zamanda bir daha nümayiş etdirir ki, neftdən gələn gəlirlərin səmərəli şəkildə istifadə olunması dövlətin qarşısında duran prioritet məsələlərdən biridir. Cənab İlham Əliyevin xüsusi olaraq vurğuladığı bu məqamlar Azərbaycan dövlətinin neft siyasətinin prinsipial istiqamətlərini özündə ehtiva edir və təbii ki, «*Neft bizim üçün məqsəd yox, vasitədir*» fikri də məhz yuxarıda qeyd etdiyimiz amillərin təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir. Yeni iş yerlərinin açılması, neftdən gələn gəlirlərin iqtisadiyyatın digər sahələrinə investisiya şəklində yönəldilməsi, əhalinin sosial həyat tərzinin yaxşılaşdırılmasında ondan səmərəli şəkildə istifadə olunması Azərbaycanın yeni neft strategiyasının əslində ümumi iqtisadi tərəqqini şərtləndirən faktor olduğuna əyani sübutdur.

Nəzərdən qaçırılmaması vacib məqamlardan biri də bundan ibarətdir ki, neftdən gələn gəlirlərin səmərəli istifadəsi üçün də ölkə rəhbərliyi müvafiq tədbirlər görmüşdür və bu tədbirlərdən biri də məhz Neft Fondunun təsis olunması ilə bağlıdır. Belə bir strukturun yaradılması, heç şübhəsiz, neft siyasətinin daha uğurlu bir səviyyədə həyata keçirilməsinə xidmət edəcəkdir və bunu inkar etmək olmaz.

Təsadüfi deyil ki Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev də Nazirlər Kabinetinin ilk iclasındakı çıxışında bu məsələni xüsusi olaraq vurğulamışdır: «*Fondun əsas məqsədi neftdən əldə olunan gəlirləri çox etibarlı şəkildə saxlamaq, onları artırmaq, gələcək nəsillər üçün gözəl iqtisadi baza yaratmaq, eyni zamanda, Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli layihələrdə iştirak etmək, onları maliyyələşdirməkdir. Bilirsiniz ki, fondan edilən ilkin ödəmələr Azərbaycanda ən çətin vəziyyətdə yaşayan qaçqınlar və məcburi köçkünlərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətində nəzərdə tutulmuşdur. Hesab edirəm ki, gələcəkdə də Azərbaycan Dövlət Neft Fondu bu funksiyaları daşımalıdır. Ölkəmiz üçün əhəmiyyətli olan layihələrin həyata keçiril-*

məsi üçün kömək göstərilməlidir. Əlbəttə, hesab edirəm ki, fondun vəsaitlərini büdcənin ümumi xərclərinin içərisində əritmək düzgün siyasət deyildir. Düzdür, Azərbaycanda sosial məsələlərə göstərilən qayğının nəticəsində əmək haqları, təqaüdlər qaldırılıbdır və bunun mənbələrinin biri də Neft Fondudur. Amma hesab edirəm, hər bir Azərbaycan vətəndaşı bilməlidir ki, Neft Fondunun vəsaitləri hansı məqsədlərə xərclənir. Ona görə, gələcəkdə büdcə formalaşanda biz bunu nəzərə almalıyıq və fondun vəsaitlərini ümumi xərclərin içərisində ayrıca bir maddə ilə göstərməliyik. Çünki fondun vəsaitlərinin büdcənin ümumi xərclərinin içərisində əridilməsi iqtisadi və siyasi cəhətdən düzgün deyildir». Azərbaycan hökumətinin yeni neft siyasəti, hər şeydən əvvəl, ölkə vətəndaşlarının sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını təmin etməyə istiqamətlənib və bu baxımdan cənab İlham Əliyevin Nazirlər Kabinetinin iclasında söylədiyi fikirlərin olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Bu, yeni prezidentin Heydər Əliyevin siyasi kursuna sadıq qaldığını növbəti dəfə təsdiqləyir. Çünki Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi neft strategiyasının əsas məqsədi də məhz vətəndaşların maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasından ibarət idi. Əlbəttə ki, bu məqsədə ən müxtəlif yollarla nail olmaq mümkündür. Məsələn, neftdən əldə olunmuş gəlirləri bütövlükdə əhalinin sosial təminatının, o cümlədən pensiya və maaşların, əmək haqlarının artırılmasına yönəltmək mümkündür və bu, olduqca sadə bir məsələdir. Belə bir siyasətin həyata keçirilməsi ölkədə sosial həyat tərzinin yüksəldilməsinə səbəb ola bilər.

Lakin bir qədər elmi nöqtəyi-nəzərdən yanaşsaq, görə bilərik ki, belə siyasət ölkədə həm də inflyasiyanın vüsət almasına, beləliklə də əhalinin güzəranının daha da pisləşməsinə gətirib çıxara bilər. İqtisadi nəzəriyyələrdən də hamımıza məlumdur ki, əhalinin qəfil varlanması həddən artıq pul kütləsinin vətəndaşların əlində cəmləşməsi ilə nəticələnir ki, bu da inflyasiyanın miqyasının artmasına səbəb olur. Biz bunun əyani nümunəsini Nigeriyanın timsalında müşahidə etmişik. Məhz bu səbəbdən də

Azərbaycanda neftdən gələn gəlirlər tamamilə sosial təminat məsələlərinə sərf olunmur.

Doğrudur, bu istiqamətə də dövlət lazım olan qədər diqqət ayırır, qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə görülən tədbirləri buna nümunə kimi göstərmək olar. Lakin eyni zamanda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün də tədbirlər görülməkdədir və Dövlət İnvestisiya Proqramının artıq hazır olması, cənab prezidentin «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanı bunun nümunəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Prezidentin fərmanında Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının bütün şərtləri dəqiq şəkildə öz əksini tapmışdır və bu baxımdan həmin sənədi ciddi elmi əsaslara istinad edən mükəmməl bir konsepsiya kimi qiymətləndirmək mümkündür. Fərmanda diqqəti çəkən ən mühüm məqamlardan biri bundan ibarətdir ki, cənab prezident Azərbaycanın gələcək iqtisadi inkişafını indiyə qədər əldə olunmuş uğurların formalaşdırdığı iqtisadi baza əsasında həyata keçirməyin zəruriliyini göstərmişdir. Məlum olduğu kimi, Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik etdiyi on il müddətində ölkənin iqtisadi inkişafının mümkün variantlarını özündə ehtiva edən təkmil bir konsepsiya həyata keçirmişdir və haqqında danışdığımız fərmanın da başlıca tezləri məhz həmin konsepsiyaya əsaslanır. Sənədin mühüm müddəalarından biri də məhz regionların yerli resurslar hesabına inkişafını təmin edən proqramların hazırlanmasını və həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu, Azərbaycanın iqtisadi inkişafının kompleks şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməyə imkan verən çox mühüm faktdır.

Ölkəmizdə son illər ərzində regionların iqtisadi tərəqqisi hər zaman diqqət mərkəzində saxlanılsa da, etiraf etmək lazımdır ki, hələ həllini gözləyən bəzi problemlər də var və cənab prezidentin fərmanı bu problemlərin aradan qaldırılmasını təmin edən təkmil bir konsepsiyanın hazırlanmasına xidmət edir. Bununla

əlaqədar olaraq 2004-2008-ci illər ərzində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramı artıq hazırlanıb və müvafiq dövlət orqanları bu sənədin müzakirəsi ilə məşğuldurlar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın yeni neft siyasətinin nə dərəcədə uğurla həyata keçirilməsi əldə olunmuş gəlirlərin səmərəli istifadəsindən çox asılıdır və bu baxımdan Neft Fondunun ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün strateji əhəmiyyət daşıdığı şübhəsizdir. Cənab prezident də Nazirlər Kabinetinin ilk iclasında bu məsələyə xüsusi önəm verdiyini dəfələrlə vurğulamışdır: *«Azərbaycanın gələcək inkişafında Neft Fondunun rolu əvəzolunmazdır. Neft Fondunun yaradılması Azərbaycanın müasir tarixində çox əlamətdar bir hadisə olubdur. Hamı bilməlidir ki, bu fond bilavasitə cənab prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaranmışdır. Fond da böyük həcmdə valyuta ehtiyatı cəmlənib və bu fond çox şəffaf şəkildə fəaliyyət göstərir. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı fondun fəaliyyəti haqqında kifayət qədər məlumat əldə etmək iqtidarındadır. Fondun vəsaitləri haqqında mətbuatda mütəmadi qaydada məlumatlar dərc olunur və beynəlxalq audit keçirilir. Azərbaycanın iqtisadiyyatı inkişaf edəcəkdir. 2005-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri istifadəyə veriləndən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatı daha sürətlə inkişaf edəcəkdir. Deyə bilərəm ki, qazın hasilatı da artacaqdır. «Şahdəniz» yatağından çıxarılaçaq qazın bir hissəsi daxili bazarda emal olunacaq, eyni zamanda, «Azəri» yatağında görülən yüksək tədbirlərin nəticəsində böyük həcmdə qaz ehtiyatı yaranacaqdır.*

Əlbəttə, əhalini tam şəkildə təbii qazla təmin etmək üçün, Azərbaycanda elektrik stansiyalarına qazın verilməsini tam şəkildə təmin etmək üçün mövcud qaz anbarları təmir olunmalıdır. Mən artıq bu barədə müvafiq göstərişlər vermişəm. Bir il ərzində qaz anbarlarının tutumu iki dəfə artıbdır və gələcəkdə Azərbaycanda qaz anbarlarının tutumu 3 milyard kubmetrə çatdırılmalıdır. Biz buna nail olacağıq və gələcəkdə ölkəmizin qazla təminatı üçün heç bir problem olmayacaqdır. Əlbəttə, Bakı-

Tbilisi-Ceyhan kəməri istifadəyə veriləndən, Azərbaycanda neft hasilatı ildə 50 milyon ton təşkil edəndən sonra əldə olunan faiz və gəlirlərin hesabına Azərbaycan hərtərəfli inkişaf edəcəkdir. Amma biz buna indidən hazır olmalıyıq. İki-üç ildən sonra daxil olacaq böyük məbləğdə vəsait gərək səmərəli şəkildə xərclənsin. Ona görə də müxtəlif sosial-iqtisadi proqramlar indidən hazırlanmalıdır».

Qeyd edək ki, növbəti ildə Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərindən qaçqın və məcburi köçkünlər üçün yeni qəsəbələrin tikintisinə əlavə vəsait ayrılması nəzərdə tutulub. Naxçıvanın ərazi bölgüsündə dəyişikliklər edilərək 57 kənd icra nümayəndəsinin yaradılması məqsədilə 2 milyard 133 milyon manat vəsait ayrılıb. Tələbələrin təqaüdünün artırılması məsələsi də öz həllini tapıb. Təqaüdlərin verilməsində ünvanlılığın təmin edilməsi prinsipi əsas təşkil etməklə bu məqsədlər üçün 2 milyard 710 milyon manat vəsait ayrılması proqnozlaşdırılıb. İqtisadi islahatların uğurlu gedişi üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər əminlik yaradır ki, növbəti illərdə Azərbaycan iqtisadiyatı daha böyük nailiyyətlərin təzahürü olacaq.

Bütün bu qeyd olunan məqamlar onu göstərir ki, cənab İlham Əliyevin Azərbaycanın yeni neft siyasəti ilə bağlı və bu siyasətin ölkəmizin ümumi mənafeələrinin təmin edilməsinə yönəldilməsini ifadə edən konkret proqramı vardır. Bu isə təbiidir, çünki cənab İlham Əliyev artıq uzun illərdir neft siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində yaxından iştirak edir və bu strategiyanın ən fəal icraçılarından biridir. Onun ayrı-ayrı dövrlərə təsadüf edən çıxışlarına və fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərinə diqqət yetirərkən bunu müşahidə etmək mümkündür.

Digər tərəfdən, İlham Əliyev həm danışıqlar prosesində, həm də neft müqavilələrinin yerinə yetirilməsində müstəsna rol oynayıb və əldə etdiyi təcrübə onun fəaliyyətinin praqmatik xarakter daşmasını şərtləndirir. İlham Əliyevin neft ehtiyatlarının səmərəli istifadəsinə dair fikirləri Azərbaycanın yaxın gələcək üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi inkişafının konkret istiqamətləri-

ni müəyyənləşdirir: «İndi hamı bilir ki, xarici sərmayənin qoyuluşu üzrə adambaşına düşən paya görə Azərbaycan nəinki MDB ölkələri arasında qabaqcıl yerdədir, eyni zamanda, Şərqi Avropa məkanında da liderliyi əldə edibdir. Bu, çox böyük göstəricidir. Nəzərə alaq ki, Azərbaycan o vaxt dünyada riskli bir məkan sayılırdı, ölkədə sabitlik hələlik tam bərqərar olunmamışdı. Başqa tərəfdən, Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəticəsində 20 faiz torpaqlarımız işğal altında idi. Bütün bunlara baxmayaraq, cənab Heydər Əliyevin uzaqgörən, müdrik siyasəti nəticəsində xarici sərmayənin cəlb edilməsi mümkün olmuşdur. Sərmayələr, ilk növbədə, neft sektoruna yatırılıbdır və neft sektorunda əldə olunan uğurlar təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünyada tanınır və təqdir edilir. Qısa müddət ərzində Azərbaycan özünün neft strategiyasını müəyyən edibdir. Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş neft strategiyası Azərbaycana böyük uğurlar gətiribdir. Azərbaycana böyük həcmdə sərmayə qoyulubdur, yeni infrastruktur yaradılıbdır, neft kəmərləri tikilibdir və tikilməkdədir. Bir sözlə, neft strategiyası bizə imkan verir ki, bu gün də, gələcəkdə də neftdən əldə olunan gəlirlərdən səmərəli istifadə edərək Azərbaycanı hərtərəfli inkişaf etdirək, xalqımız üçün gözəl şərait yaradaq».

İlham Əliyevin Azərbaycanın yeni neft siyasətinin perspektivinə pragmatik baxışı onun bu siyasətin reallaşdırılmasında fəal iştirakının bilavasitə nəticəsi kimi qiymətləndirilsə də, nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, o, həm də Heydər Əliyev siyasi kursunun davamçısıdır və bu amilin cənab prezidentin fəaliyyətində mühüm, daha dəqiq desək, həlledici təsirə malik olduğu danılmazdır. Möhtərəm Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı kimi cənab İlham Əliyevin üzərinə olduqca böyük vəzifələr düşür və bu vəzifələrin sırasında Azərbaycanın yeni neft siyasətinin müvəffəqiyyətlə davam etdirilməsi də daxildir.

Azərbaycan Prezidentinin həyata keçirəcəyi siyasətin nə dərəcədə uğurlu olması neft strategiyasının reallaşdırılmasında qazanılacaq nailiyyətlərdən asılı olacaqdır. Bu strategiya XXI

əsrdə Azərbaycan dövlətinin iqtisadi və siyasi qüdrətini müəyyənləşdirən həlledici faktordur və heç də təsadüfi deyil ki, 2003-cü il prezident seçkilərində cənab İlham Əliyevin tarixi qələbəsini təmin edən ən vacib məqamlardan biri də məhz neft siyasətinin gerəkləşdirilməsində fəal iştirak etməsi faktı ilə bağlı olmuşdur. O, ən çətin məqamlarda, ən ekstremal situasiyalarda Azərbaycanın milli maraqlarını qətiyyətlə müdafiə edə bilmək bacarığını ortaya qoymuşdur və görünür elə bu səbəbdən də indi dünyanın böyük neft şirkətlərinin rəhbərləri, tanınmış siyasi xadimlərin bir çoxu cənab prezidenti professional neft strateji kimi tanıyırlar.

Onun təkcə «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasında deyil, həm də Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması ilə bağlı danışıqlarda nümayiş etdirdiyi prinsiplilik və ölkəmizin milli maraqlarının ardıcıl müdafiəsini təmin etməsi də sübut edir ki, cənab İlham Əliyev bu sahənin bütün incəliklərini dəqiq bilir və istənilən şəraitdə dövlətimizin mənafeələrini qorumağa qadirdir.

Məlum olduğu kimi, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra neftin hansı yollarla nəqli məsələsi gündəliyə çıxmışdı və bəzi dövlətlər bununla bağlı Azərbaycana təzyiq göstərməyə cəhd edirdilər. Respublikamız isə neftin nəqlinin çoxvariantlılığına üstünlük verirdi və bunun səbəbi təkcə iqtisadi maraqlarla bağlı deyildi, həm də siyasi amillərin yaratdığı təhlükələrdən sığortalanmaq arzusunun ifadəsini ifadə edirdi. Azərbaycan hakimiyyəti neft kəmərlərinin gələcəkdə ölkəmizə qarşı təzyiq vasitəsinə çevrilməsi təhlükəsinin qarşısını almaq məqsədilə bu strateji xəttə üstünlük vermişdir.

Məsələ burasındadır ki, yalnız bir neft kəmərinin fəaliyyət göstərəcəyi halda respublikamız kəmərin keçdiyi əraziləri əhatə edən dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşə bilərdi. Belə ki, bu ölkələrdən hər hansı biri Azərbaycanla münasibətlərin gərginləşəcəyi halda boru kəmərlərinin fəaliyyətini süni şəkildə dayandırmaq imkanına malik olurdu və bunun nəticəsində neft amili

iqtisadi sanksiya vasitəsinə çevrilə bilərdi. Buna görə də Heydər Əliyev müdrik addım ataraq neftin həllinin çoxvariantlılığına üstünlük verən siyasət yürütdü. Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri ideyasının meydana çıxması da məhz həmin siyasətin məntiqi nəticəsi idi.

Bu barədə cənab İlham Əliyev 1998-ci ildə Vaşinqtonda keçirilən «Avrasiya nəqliyyat dəhlizi: əfsanə və reallıqlar» adlanan beynəlxalq konfransdakı çıxışında söyləmişdi: «*Bizim hesablamalarımıza görə, bir neçə ildən sonra Azərbaycanda neft 50 milyon tona çatacaqdır. Və Şərqi Xəzərdən də neftin bu axına qoşulacağını nəzərə alsaq, onda görərik ki, bizə ən azı 50 milyon ton neft daşıyacaq boru kəməri lazımdır. İndi bu mövzu gündəlikdə duran əsas mövzuya çevrilmişdir. Biz artıq bütün mümkün tranzit ölkələrin nümayəndələri ilə danışıqlar aparmışıq. Həmin danışıqları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə müəyyən edilmiş şəxslər aparıblar. Rusiya, Ukrayna, Rumıniya, Moldova, Bolqarıstan, Gürcüstan və Türkiyə ilə danışıqlar aparmışıq. Biz həmişə bu danışıqları apararaq iqtisadi mənfəəti yox, siyasi baxımdan daha təhlükəsiz yolu seçməyə çalışmışıq. Və artıq bəzi nəticələr çıxarmışıq.*

Əlbəttə ki, qərar qəbul edərkən iqtisadi maraqlar da əsas götürülməlidir. Lakin Azərbaycan üçün və həm də təkcə Azərbaycan üçün deyil, regionun digər ölkələri üçün də bu, uzunmüddətli layihədir. Bu qərar Azərbaycan, Gürcüstan, Mərkəzi Asiya ölkələrinin perspektiv maraqlarına hesablanmış olmalıdır. Yalnız hərtərəfli tədqiqat və adını çəkdiyim ölkələrin nümayəndələri ilə danışıqlardan sonra belə bir nəticəyə gəlmişik ki, əsas boru kəməri üçün ən yaxşı, ən əlverişli marşrut Bakı-Ceyhan xəttidir. Bizim bu qərarın bir neçə səbəbi vardır. Bir sıra investorların əsas boru kəmərinə Supsaya çəkmək haqqında qərarını Azərbaycan bəyənmir və əminəm ki, Türkiyə də bunu dəstəkləməyəcəkdir. Bu iki ölkənin razılığı olmadan isə, əminəm ki, layihə kağız parçası üzərində imzalanmış sənəd kimi qalmaqda davam edəcəkdir. Çünki Qara dənizə axıdılması

nəzərdə tutulan böyük həcmdə neftin dünya bazarlarına axıdılmasının global çətinlikləri vardır». İlham Əliyevin bu fikirləri Azərbaycanın neftin nəqli ilə bağlı prinsiplial mövqeyini ifadə edirdi və möhtərəm Heydər Əliyevin fundamental elmi əsaslara söykənən siyasi kursunun diktə etdiyi reallıqlar üzərində qurulmuşdu. Çox böyük çətinliklər hesabına da olsa, bu siyasət uğurla həyata keçirildi və cəmi bir neçə il sonra Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri gerçəkləşdi.

Əlbəttə ki, ötən dövrün çətinliklərini və uğurlarını təhlil edərkən baş verənlərin həqiqi mahiyyətinin izahını vermək kifayət qədər dərin elmi araşdırmalar tələb edir. Bu mənada Azərbaycanın yeni neft siyasətinin tarixini yazmaq o qədər də asan deyildir. Amma məsələ burasındadır ki, bu tarixin ən mürəkkəb mərhələlərində belə Azərbaycan dövlətinin apardığı siyasət aşkar xarakter daşmışdır. Azərbaycan hökuməti həmişə öz mövqeyini açıq şəkildə ifadə edib, baxmayaraq ki, qarşıda duran məsələlər də, çətinliklər də həddən artıq böyük olmuşdu. Bu faktın özü ümummillə lider Heydər Əliyevin şəxsi siyasi keyfiyyətlərinin yüksək, onun bir dövlət xadimi kimi universal və çevik təfəkkürə malik olduğunu sübuta yetirir.

Heydər Əliyevin siyasəti Azərbaycana indiyə qədər yalnız uğur gətirmişdir, çünki onun hər bir addımı konseptual əsaslara söykənən «qüdrətli Azərbaycan» ideyasına istinad etmişdir. Təsədüfi deyil ki, prezident İlham Əliyev inauqurasiya mərasimindəki nitqində Azərbaycanın müstəqil bir dövlət olaraq Heydər Əliyevin əsəri kimi mövcud olduğunu vurğulayırdı: *«Oktyabrın 15-də Azərbaycan xalqı seçki məntəqələrinə gələrək Heydər Əliyev siyasətinə səs veribdir. Sülhə, əmin-amanlığa, tərəqqiyə, inkişafa, quruculuğa, sabitliyə səs veribdir. Bu siyasətə Azərbaycanda alternativ yoxdur. Heydər Əliyevin siyasəti Azərbaycana böyük uğurlar gətiribdir. Bütün sahələrdə Azərbaycan inkişaf edir, uğurlar qazanır. Beynəlxalq aləmdə Azərbaycan yüksəlir, uğurlar qazanır. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə özünəlayiq yerini tuta bilibdir, Azərbaycanın nüfuzu artıbdır.*

İndi Azərbaycanla hesablaşırlar, Azərbaycana hörmət edirlər. Regionda bütün beynəlxalq, irimiqyaslı layihələr Azərbaycanın iştirakı ilə, onun milli maraqlarının nəzərə alınması ilə həyata keçirilir.

Beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan çox uğurlu fəaliyyət göstərir, onun nüfuzu artır. Avropa Şurası kimi mötəbər beynəlxalq təşkilat Azərbaycanın təkidi ilə Ermənistanı işğalçı dövlət kimi tanıyıbdır. Bu proses davam edəcəkdir. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə, dünya miqyasında daha da möhkəm mövqelərə sahib olacaqdır. Qonşularımızla münasibətlərimiz çox uğurla inkişaf edir. Həm ikitərəfli münasibətlərimiz güclənir, həm də regional əməkdaşlıq inkişaf edir».

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasında və inkişafında fəvqəladə dərəcədə mühüm rol oynamış yeni neft strategiyasının reallaşması ölkəmizin tarixində uğurlu bir mərhələnin əsasını qoymuşdur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin təməl daşının qoyulmasından sonra isə artıq bütün dünya dövlətləri bunun qarşısını almaz bir proses olduğunu aydın şəkildə dərk edə bildilər. Qeyd etmək lazımdır ki, həm «Əsrin müqaviləsi», həm də Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi xalqımızın tarixi-milli mənafehlərinin diktəsi ilə meydana çıxmışdır və onların həyata keçirilməsində qazanılmış uğurların məzmunu da müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadi inkişaf modelinin yaradılmasına xidmət edirdi. Şübhəsiz ki, indi, bu layihələrin hər ikisi həyata keçdikdən sonra baş verənlərin tarixi əhəmiyyətini anlamaq o qədər də çətin deyil. Ən azı ona görə ki, biz bu möhtəşəm hadisələrin nəticələrini hiss etməkdəyik.

Azərbaycan günü-gündən inkişaf edir, regionun bir nömrəli dövlətinə çevrilib, iqtisadi və siyasi baxımdan bütün MDB məkanında ön sıralarda gedir. Amma təxminən on il bundan əvvəl bütün bunlar bir çoxlarına, sadəcə olaraq, şirin bir nağıl təsiri bağışlayırdı. Ümummillə lider Heydər Əliyevin siyasəti əfsanələri reallığa çevirdi və indi bu reallıq bəzilərinin gözünü qamaşdırır. Görünür elə buna görə hələ indinin özündə də bu unikal

layihələrin gerçəkləşməsinə müqavimət göstərmək cəhdləri davam etməkdədir. Ən çətin mərhələlər isə artıq geridə qalmışdır və bizi qarşıda yalnız uğurlar gözləyir. Cənab İlham Əliyevin də inauqurasiya nitqində söylədiyi kimi, «Azərbaycanda son illər ərzində aparılan iqtisadi siyasət çox uğurlu olubdur və Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün də gözəl təməl yaranıbdir. Bizim hamımızın vəzifəsidir ki, bu siyasəti davam etdirək, əldə olunan bu uğurları artıraraq və Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı üçün böyük imkanlardan istifadə edərək, qoyulmuş bu gözəl təməlin üzərində müasir Azərbaycanı yaradaq».

İndi, XXI əsrin əvvəlində Azərbaycanın yeni dünya düzəninə formalaşmasında iştirakı həm də mövcud iqtisadi potensialın nə dərəcədə uğurla istifadə edilməsi ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Bütün iqtisadi resursların milli dövlətin qurulması və inkişafı prosesinin sürətləndirilməsi məqsədilə səfərbər edilməsi ölkəmizin beynəlxalq aləmdə mövqelərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə güclənməsinə xidmət etməlidir. Ən əsası odur ki, təməl artıq qoyulmuşdur və bundan sonra qazanılacaq bütün uğurlar həmin təməl üzərində intişar tapacaqdır.

Heydər Əliyevin siyasi kursu qüdrətli Azərbaycan dövlətini necə qurmağın yolunu bizə göstərmişdir və bu, tarixi reallıqların bütün qanunauyğunluqlarını nəzərə alan alternativsiz bir yoldur. Burada bizi çətinliklər də, problemlər də gözləyə bilər, amma heç nə bizi geriye dönmək haqqında düşünməyə təhrik etməyəcəkdir. Çünki geriye boylanarkən biz 90-cı illərin xaos və iqtisadi uçurum dövrünü yaşayan Azərbaycanı görəcəyik, deməli, geriye baxmağa haqqımız yoxdur.

Bu gün artıq heç bir Azərbaycan vətəndaşı üçün sırr deyil ki, Heydər Əliyevin siyasi kursu Azərbaycan dövlətçiliyinin alternativsiz inkişaf konsepsiyası kimi qəbul olunur və ölkənin inkişafının ən optimal variantı məhz bu siyasi kursun üzərində intişar tapmağa qadirdir. Müstəqilliyin son on üç ili ərzində həyata keçirilmiş universal siyasi və iqtisadi islahatlar dövlətçiliyin müasir dünyanın mürəkkəb siyasi düzəni fonunda yeganə inki-

şaf modeli kimi özünü praktik olaraq təsdiq edə bilməsidir. Bu islahatların şəriksiz müəllifi prezident Heydər Əliyevdir və onun atdığı hər bir addımın arxasında mənəvi dəyərlərimizə, milli mentalitetimizin ideya-fəlsəfi mahiyyətinə əsaslanan böyük dövlətçilik təcrübəsi dayanır. Möhtərəm Heydər Əliyevin siyasi kursu indiyə qədər Azərbaycana yalnız uğur gətirmişdir və onun davam etdirilməsi həm də yeni uğurların qazanılmasına etibarlı təminat deməkdir.

Azərbaycan xalqının tarixin sınaqlarından çıxmış iradəsi onun Heydər Əliyevə adi bir siyasi lider kimi deyil, həm də milli dövlətçilik ideologiyasının şəxsiz və şəriksiz müəllifi kimi baxdığını təsdiqlədi. Hansı siyasi şəraitdə və hansı tarixi mərhələdə yaşamasından asılı olmayaraq, Azərbaycan xalqı bu siyasi kursun həyatı əhəmiyyət daşıyan prinsiplərinə sadıqdır, çünki bu onun bir millət olaraq inkişafını təmin etməyə qadir konseptual bir ideologiyanı əhatə edir. Heydər Əliyev siyasi kursundan kənar da Azərbaycan dövlətçiliyi yoxdur və ola da bilməz. Çünki Heydər Əliyevin siyasi kursu elə dövlətçiliyin özü deməkdir və bunu çox da uzaq olmayan illərin təcrübəsi dəfələrlə sübut etmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycanda hamının eyni dərəcədə inandığı fundamental bir siyasi ideologiyanın, bütün vətəndaşlarının hər növ hüquqlarını qoruya bilən dövlətin əsasını qoydu, yalnız hüququn aliliyinə əsaslanan idarəetmə sistemi yaratdı. Lakin bunların hər birinin həyata keçirilməsi üçün ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar edilməsinə nail olmaq lazım idi. Heydər Əliyevin gərgin səyləri bu sabitliyin bərqərar edilməsinə və Azərbaycanda normal siyasi münasibətlər sisteminin yaranmasına gətirib çıxardı ki, bu da ümumilikdə dövlətin siyasi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə səbəb oldu. Cənab İlham Əliyev bu bərdə çox doğru olaraq deyir: *«Heç kəsə sirr deyil ki, sərmayələr, xüsusilə xarici sərmayələr sabitlik olan ölkələrə qoyulur. Çünki hər bir sərmayədar o qədər də risk etmək istəmir. Bu baxımdan da Azərbaycan sərmayə qoyuluşu üçün çox münasib ölkədir. Azər-*

canda son illər ərzində hökm sürən sabitlik, ictimai-siyasi asayiş sərmayələrin cəlb olunması istiqamətində böyük addımlar atmağa imkan veribdir».

Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərinin həqiqi mahiyyətini təsvir etmək çox çətin məsələdir. Təkcə ona görə yox ki, bu böyük şəxsiyyət Azərbaycanı dövlətçiliyin banisi kimi qəbul edilir və bu sahədə, sözün həqiqi mənasında, unikal işlər görə bilmişdir. Həm də ona görə ki, onun siyasi fəaliyyətinin hər bir məqamı böyük uğurlarla zəngindir və onların hamısını bir yerdə sistemləşdirilmiş şəkildə təhlil etmək, hansı texnologiyalar əsasında həyata keçirildiyini aydınlaşdırmaq, elmi-ideoloji əsaslarının müəyyənləşdirilməsinə nail olmaq üçün Heydər Əliyevin bir siyasi fenomen olaraq özünün şəxsi keyfiyyətlərini araşdırmaq zərurəti ortaya çıxır. Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyətlərin fəaliyyətinin araşdırılması illər, bəlkə də onilliklər tələb edir, amma əlbəttə ki, hamının eyni dərəcədə xəbərdar olduğu çox adi bir həqiqət də var: Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı üçün tarixin bəxş etdiyi şansıdır və bu xalq onun nə dərəcədə qiymətli olduğunu çox gözəl bilir.

Azərbaycanın zəngin təbii sərvətləri var, onun iqtisadi potensialı və geostrateji mövqeyi regionun ən aparıcı dövlətinə çevrilməsinə imkan yaradır, bütün bu amillər isə ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində əhəmiyyətini və qiymətini artıran məqamlardır. Dünyanın siyasi düzənini müəyyənləşdirən dövlətlərin hərəsi bir metodla Azərbaycanı öz nüfuz dairəsinə salmağa çalışır. Bu, tarixin bütün mərhələlərində belə olub və bu gün də belədir. Tarixi araşdırmaq tarixçilərin işidir, amma bu günə nəzər salarkən görməmək mümkün deyil ki, Azərbaycanı öz təsiri altına salmaq arzusuna hələ heç bir dövlət nail olmayıb. Bu, ilk növbədə böyük siyasi xadim Heydər Əliyevin kifayət qədər mükəmməl xarakter daşıyan siyasətinin doğurduğu məntiqi reallıqdır.

Azərbaycan bu on il ərzində kiminsə protektoratına çevrilmədi və hətta ən mürəkkəb situasiyalarda belə öz suverenliyini qo-

ruyub saxlamağa müvəffəq oldu. Elə buna görə də bu gün Azərbaycan uğrunda beynəlxalq güclərin gizli və ya aşkar mübarizəsi davam edir və hələ davam edəcəkdir. Çünki Azərbaycanın, sözün bütün mənalarında, müstəqil olması məhz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasi kursun tarixi nailiyyəti kimi qiymətləndirilir və bu siyasi kurs davam edir. 15 oktyabrda isə sadəcə Azərbaycan vətəndaşlarının böyük əksəriyyəti bu siyasi kursun davam etdirilməsinə növbəti dəfə «HƏ» dedi.

Deməli, nə qədər ki, Heydər Əliyevin siyasi kursu var, Azərbaycanın müstəqilliyi də həqiqi mahiyyətə malik olacaq və bunun qarşısını heç kim ala bilməz.

ƏLAVƏLƏR

XƏZƏR ŞELFİNDƏ YATAQLARIN BİRGƏ İŞLƏNMƏSİ HAQQINDA BAKIDA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT NEFT ŞİRKƏTİ İLƏ XARİCİ NEFT ŞİRKƏTLƏRİNİN KONSORSİUMU ARASINDA MÜQAVİLƏLƏRİN İMZALANMASI MƏRASİMİNDƏ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİ

– Xanımlar və cənablar, hörmətli qonaqlar! Bu gün Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi bir hadisə baş verir. Xəzərin Azərbaycan Respublikasına aid sektorunda «Azəri», «Çıraq» neft yataqlarının və «Günəşli» neft yatağının bir hissəsinin müştərək işlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin neft şirkətləri arasında üç il davam edən danışıqlar sona çatmış və müştərək işlər aparılması üçün müqavilənin layihəsi hazırlanıb təqdim edilmişdir.

Bu gün biz Azərbaycanın paytaxtında, Bakıda, bu gözəl «Gülüstan» sarayında müqavilənin imzalanması mərasiminə toplaşmışıq. Müqavilənin imzalanması ilə əlaqədar olaraq Bakıya xarici ölkələrdən dövlət nümayəndələri, qonaqlar gəlmişlər. Bakıya, bu mərasimdə iştirak etməyə gələn qonaqlarımızın hamısını ürəkdən salamlayır, onlara «Xoş gəlmisiniz!» deyirəm.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə apardığı danışıqlar bu ölkələrin dövlət və hökumətlərinin himayəsi altında olmuş və onlar tərəfindən dəstəklənmişdir. Müqavilənin imzalanması mərasiminə xarici ölkələrin nümayəndə heyətləri gəlmişlər. Bu mərasimdə iştirak edən Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Rusiya Federasiyasının, Böyük

Britaniya Krallığının, Türkiyə Cümhuriyyətinin, Norveçin nümayəndə heyətlərini ürəkdən salamlayır, onlara «Xoş gəlmisiniz!» deyirəm.

Bu tarixi mərasimdə iştirak edən Türkiyə Cümhuriyyətinin dövlət naziri hörmətli Nəcməddin Cövhərini salamlayıram. Böyük Britaniya Krallığının energetika naziri hörmətli cənab Timoti Eqqarı salamlayıram. ABŞ energetika nazirinin müavini hörmətli cənab Uilyam Uaytı salamlayıram. Norveç dövləti sənaye və energetika nazirinin birinci müavini hörmətli cənab Qunnar Murvantı salamlayıram. Rusiya Federasiyasının Yanacaq və Energetika Nazirliyi Baş İdarəsinin rəisi hörmətli cənab Stanislav Puqaçı salamlayıram. Bu mərasimdə iştirak etmək üçün zəhmət çəkib Bakıya gələn və bizim sıralarımızda olan Böyük Britaniya parlamentinin üzvlərini, İngiltərə-Azərbaycan Dostluğu Cəmiyyətinin nümayəndə heyətini salamlayıram. Bizim mərasimdə iştirak edən İslam İnkişaf Bankının prezidenti hörmətli cənab Osam Cəfər Fakihi salamlayıram. Azərbaycandakı diplomatik korpusun nümayəndələrini, hörmətli səfirləri, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrini və rəhbərlərini salamlayıram.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə və onların sonradan birləşdikləri konsorsiumla üç il müddətində danışıqlar aparmış, müqavilənin layihəsini birlikdə hazırlamışlar. Bu böyük neft şirkətlərinin nümayəndə heyətləri bizim bugünkü mərasimdə iştirak edirlər. Mən onları ürəkdən salamlayıram. «Amoko» şirkətinin prezidenti cənab Uilyam Laurini salamlayıram. «Bi-Pi» şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti cənab Con Braunu salamlayıram. «Statoyl» şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı cənab Yohan Nik Voldu salamlayıram. «LUKOyl» şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti cənab Vahid Ələkbərovu salamlayıram. «MakDermott» şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı cənab Uilyam Vitnisi salamlayıram. «Pennzoyl» şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı,

şirkətin prezidenti cənab Tomas Hamiltonu salamlayıram. «Ramko» şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti Stiven Remponu salamlayıram. «Türkiyə Petrolleri» şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı cənab Sidqi Səncəri salamlayıram. «Yunokal» şirkətinin nümayəndə heyətini, şirkətin prezidenti cənab Con Ameli salamlayıram. «Delta intənəşnl» şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti cənab Fateh əl-Albanı salamlayıram.

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Neft Azərbaycan Respublikasının və Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir. Azərbaycan qədim dövrlərdən neft diyarıdır, neft və qaz kimi təbii sərvətlərə malikdir. Buna görə də Azərbaycanı Odlar diyarı adlandırırlar. Azərbaycanda neft çıxarılması, ondan istifadə edilməsi, neftin emal olunması böyük tarixə malikdir. 1874-cü ildə Azərbaycanda – Bakıda, Bibiheybətdə ilk dəfə olaraq neft fontan vurmuşdur. Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə çıxarılması prosesi də o vaxtdan başlanmışdır. 1872-ci ildə Nobel qardaşları Bakıda ilk neft şirkəti yaratmışlar və bununla da Azərbaycan neftindən istifadə etmək üçün xarici ölkələrin firmaları, xarici kapital ölkəmizə gəlməyə başlamışdır.

Beləliklə, XIX əsrin ikinci yarısında bir sıra dünya ölkələri, inkişaf etmiş dövlətlərin firmaları Azərbaycanda, Bakıda neft çıxarılmasına böyük maraq göstərmişlər. Həmin əsrin sonundan etibarən Bakı neftinin çıxarılması üçün bir çox xarici ölkələrin şirkətləri fəaliyyətə başlamışlar. 1872-ci ildə Azərbaycanda 26 min ton neft çıxarılmışdır. Cari əsrin əvvəlində, 1900-cü ildə Azərbaycanda artıq 10 milyon ton neft hasil olunmuşdur ki, bu da Rusiyada çıxarılan neftin 95 faizini, dünyada çıxarılan neftin isə 50 faizini təşkil etmişdir. XX əsrin birinci 20 ilində də Azərbaycanda xarici ölkələrin neft şirkətləri və yerli sahibkarlar Bakı neftinin çıxarılması, emalı üçün çox böyük fəaliyyət göstərmişlər və Azərbaycanda neft sənayesi inkişaf etmişdir.

Bu dövrü, şərti olaraq, Azərbaycanda neft sənayesi tarixinin birinci mərhələsi adlandırmaq olar. Həmin dövrdə Bakı neftin-

dən bütün dünyada istifadə edilmişdir. Azərbaycan nefti xarici ölkələrin şirkətlərinə böyük mənfəət gətirmişdir. Azərbaycanda böyük sahibkarlar meydana çıxmış, onlar külli miqdarda mənfəət əldə etmişlər. Həmin dövrdə Azərbaycan neft sənayesinin inkişafı Bakının, ümumiyyətlə, Azərbaycanın inkişafına böyük təkan vermişdir. Azərbaycanın paytaxtı Bakı böyük sənaye şəhərinə çevrilmiş və o vaxtlar Rusiya imperatorluğunun ərazisində ən iri sənaye mərkəzlərindən biri olmuşdur. Qədim tarixə malik olan Bakımız həmin dövrdə yeni sima kəsb etmiş, genişlənməmiş, gözəlləşmişdir və burada o vaxtın tələblərinə uyğun müasir binalar, istehsal müəssisələri, zavodlar, digər sənaye obyektləri tikilmişdir. Bu gün biz həmin mərhələdə görülmüş işləri layiqincə qiymətləndirməli və Azərbaycanın, Bakının inkişafında neftimizin böyük rol oynadığını qeyd etməliyik.

1918-ci ildə ölkəmizdə demokratik cümhuriyyət yaradılmış, Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etmiş, iki ilə yaxın müddətdə müstəqil dövlət kimi yaşamış bu dövlət xalqımıza mənsub olan sərvətlərdən onun rifahı naminə istifadə edilməsi üçün səylər göstərmişdir. Lakin təəssüflər olsun ki, bu səylər istənilən nəticəni verməmişdir. Çünki 1920-ci ildə Azərbaycan demokratik dövləti süquta uğramışdır.

Həmin il Azərbaycanda sovet sosialist hakimiyyəti qurulmuşdur. Bundan sonra 70 il ərzində Azərbaycan həmin quruluş şəraitində, Sovet İttifaqının tərkibində olmuşdur. Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti olan neftdən Sovet İttifaqının mənafeyi naminə istifadə edilmişdir. Həmin dövrü Azərbaycanın neft sənayesinin həyatında ikinci dövr adlandırmaq olar. Bu dövrdə Azərbaycanın neft sənayesi sürətlə inkişaf etmişdir. Sovet İttifaqının sənayesinin və iqtisadi qüdrətinin, sənaye potensialının inkişafı üçün Azərbaycanın neft sənayesi çox lazımlı olduğuna görə buraya böyük səylər yönəldilmişdir. Odur ki, Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafında mühüm nailiyyətlər qazanılmışdır.

O dövrdə Azərbaycan neftçilərinin böyük ordusu yaranmışdır. Azərbaycan neft və qaz sənayesi sürətlə inkişaf etmiş,

böyük müəssisələr inşa olunmuşdur. Neft sahəsində böyük elm ocaqları, elmi-tədqiqat institutları yaradılmışdır. Neft sənayesi üçün yüksək səviyyəli mütəxəssislər hazırlamaq məqsədilə institut, indi Neft Akademiyası adlandırılan institut açılmışdır. Azərbaycan neftçiləri, mütəxəssisləri, alimləri, bir sözlə, neft sahəsində çalışan bütün adamlar respublikanın neft sənayesinin inkişafı üçün fədakarcasına işləmiş, Azərbaycanın tarixinə şanlı səhifələr yazmışlar.

Dediyim kimi, Azərbaycan nefti onun özünün deyil, bütün Sovet İttifaqının inkişaf etməsi üçün istifadə olunmuşdur. 1941-1945-ci illərdə, İkinci dünya müharibəsi dövründə Azərbaycan nefti bütün ölkədə çıxarılan neftin 75 faizini təşkil etmişdir. Həm də Azərbaycanın neft sənayesi, bizim neftçilərimiz bütün dünya üçün təhlükəli olan alman faşizminin məğlubiyyətə uğradılmasında, məhv edilməsində böyük xidmət göstərmişlər. Sovet İttifaqının hər yerində yeni neft yataqlarının aşkara çıxarılmasında, onların istismar edilməsində Azərbaycanın neft sahəsində çalışan alimlərinin, mütəxəssislərinin, neftçilərimizin güclü fəaliyyəti olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, onların söyləri və əməyi sayəsində Sovet İttifaqı ərazisində aşkara çıxarılan yeni neft yataqları «İkinci Bakı», «Üçüncü Bakı» və «Dördüncü Bakı» adlandırılmışdır. Rusiyanın ən böyük neft yataqları olan Sibir, Tümen yataqlarının kəşf və istismar olunmasında, orada böyük neft və qaz komplekslərinin yaradılmasında Azərbaycan neftçilərinin əvəzsiz xidmətləri var və indiyədək də onlar həmin bölgələrdə çalışan neftçilərin əksəriyyətini təşkil edirlər.

Bu gün mən bütün bu məlumatları qonaqlarımıza xatırlatmağı lazım bilirəm. Çünki bunların hamısı Azərbaycan xalqının fəxridir, şöhrətidir, xalqımızın, neftçilərimizin dünya iqtisadiyyatına göstərdikləri böyük xidmətlərdən xəbər verir.

Azərbaycan neftçilərinin böyük nailiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, onlar Xəzərdə neft çıxarılması üçün çox çalışmışlar. Bu sahədə istər 20-ci illərin əvvəllərində, istərsə də 30-cu illərdə bir çox addımlar atılmış, lakin Xəzər dənizində bol

neft çıxarılmasına 1949-cu il noyabrın 7-dən başlanmışdır. Həmin gün Xəzərin indi «Neft daşları» adlandırdığımız sahəsində neft quyusu ilk dəfə fontan vurmuşdur.

Azərbaycanın dəniz neftçilərinin təcrübəsi ötən 45 il ərzində istər keçmiş Sovet İttifaqında, istərsə də dünyanın bir çox ölkələrində dənizin dərin qatlarından neft çıxarılması üçün örnək olmuşdur. Azərbaycan alimlərinin, neftçilərinin bu sahədə xidmətləri böyükdür.

Bildiyiniz kimi, üç il bundan qabaq xalqımız öz azadlığını əldə etmiş, Azərbaycan müstəqil respublika olmuşdur. Azərbaycan xalqı öz taleyinin sahibinə çevrilmişdir. Xalqımız öz təbii sərvətlərindən özü istədiyi kimi istifadə etmək imkanları qazanmışdır. Beləliklə, Azərbaycanın həyatında yeni dövr başlanmışdır. Neft sənayemizin tarixində də şərti olaraq üçüncü mərhələnin bünövrəsi qoyulmuşdur. İndi biz yeni mərhələdə müstəqil Azərbaycan Respublikasının iradəsini ifadə edərək onun öz təbii sərvətlərindən istifadə etməsi üçün lazımı tədbirlər görürük. Son üç il ərzində xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə danışıqlar aparılmış və sazişlər əldə edilmişdir.

Bu gün, bu tarixi gündə, Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə hasil və emal edilməsinə başlandığı dövrdən təxminən 150 il sonra mən Azərbaycan neftçilərinin bütün nəsillərinə, respublikamızın neft sahəsində çalışan alimlərinin, mütəxəssislərinin, mühəndislərinin və fəhlələrinin hamısına bu dövrdə təbii sərvətlərimizi çıxarıb xalqımızın rifahının müəyyən qədər yaxşılaşmasına səy göstərdiklərinə görə, fədakar əməklərinə görə, böyük elmi kəşflərinə görə təşəkkürümü bildirirəm və onları indiyədək qazandıqları nailiyyətlər münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə istehsalına başlandığı vaxtdan indiyədək ölkəmizin ərazisində yerin təkindən – quruda və suda 1 milyard 325 milyon ton neft çıxarılmışdır. Xəzərin Azərbaycana aid hissəsində 45 ildə 400 milyon ton neft hasil edilmişdir. Bu müddətdə eyni zamanda 400 milyard kub

metrədək qaz çıxarılmışdır. Bütün bunlar böyük nailiyyətlərdir və gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının, neft sənayesinin inkişafı üçün böyük əsas və təməldir.

Biz ötən dövrlərdə nə qədər çox neft çıxarsaq da, nə qədər böyük nailiyyətlər əldə etsək də, bir həqiqəti nəzərə çatdırma-lyıq ki, son vaxtlaradək, yəni Azərbaycanın müstəqilliyi əldə olunan dövredək xalqımız heç vaxt öz təbii sərvətlərinin sahibi olmamışdır. 1920-ci ilə qədər neftimiz həm xarici neft şirkətləri tərəfindən, həm də Azərbaycanın öz sahibkarları tərəfindən hasil edilsə də, Azərbaycanın, xüsusən Bakının inkişafı üçün böyük işlər görülsə də, xalq bu sərvətin sahibi deyildi.

1920-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın həyatında çox böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf etdirilmiş, respublikada nəhəng sənaye potensialı, elmi potensial yaradılmış, neft sənayemiz böyük tarixi yol keçmişdir. Ancaq yenə də Azərbaycan öz neftinin yeganə və tam sahibi olmamışdır. Bütün bu sərvətlərimiz özümüzə yox, sovet dövlətinə məxsus olmuşdur. İndi isə biz yeni bir mərhələdə yaşayırıq. Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlətdir. Azərbaycan xalqı öz təbii sərvətlərinin sahibidir. Bu sərvətlərdən necə istifadə edilməsini xalqımız özü sərbəst surətdə müəyyənləşdirir.

Neft yataqlarımızın müştərək işlənməsi haqqında Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin aparıcı neft şirkətləri arasında danışıqlar üç il ərzində məhz bu prinsiplər əsasında aparılmışdır. Şübhəsiz, danışıqlar hamar yolla getməmişdir. Burada çətinliklər də olmuşdur, enişlər və yoxuşlar da. Lakin danışıqlar, nəhayət, başa çatdırılmışdır. Xarici ölkələrin zəngin, təcrübəli böyük neft şirkətlərinin Azərbaycan neftinə marağı təbii haldır və biz bunu məmnuniyyətlə qəbul etmişik. Elə özümüz də buna böyük maraq göstərmişik və göstəririk. Keçmiş dövrlərdən fərqli olaraq, indi bu məsələ barədə Azərbaycan Respublikası hər bir ölkə ilə, o cümlədən bu neft şirkətlərinin mənsub olduqları ölkələrlə, xarici dövlətlərin neft şirkətləri ilə müstəqil surətdə danışıqlar aparır və danışıqlarda öz prinsipləri-

nin qəbul edilməsinə çalışır. Xəzərin Azərbaycana aid sektorundakı «Azəri» və «Çıraq» neft yataqlarının, «Günəşli» neft yatağının bir hissəsinin müştərək işlənməsi haqqında müqavilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin neft şirkətləri arasında danışıqlar nəticəsində, nəhayət, hazırlanıb başa çatdırılmışdır. Bu müqavilə mənə, Azərbaycan Prezidentinə təqdim edilmişdir. Sizə məlum olduğu kimi, sentyabrın 14-də müqavilənin layihəsi təhlil edildikdən sonra mən onun Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən imzalanması haqqında fərman vermişəm. Xarici ölkələrin neft şirkətləri də layihənin imzalanması haqqında qərar qəbul etmişlər. Bu şirkətlərin mənsub olduqları ölkələrin dövlət rəhbərləri də xeyir-dua vermişlər. Bütün bunların nəticəsində indi biz buraya, müqavilənin imzalanması mərasiminə toplaşmışıq.

Açıq demək istəyirəm, müqavilədə Azərbaycan tərəfinin istək və arzularının heç də hamısı öz əksini tapmamışdır. Lakin biz başa düşürük ki, hər hansı bir müqavilə hər iki tərəfin mənafeələrini təmin etməlidir. Qərb neft şirkətlərinin konsorsiumu öz mənafeələrini təmin etməyə çalışmış, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti isə Azərbaycan Respublikasının milli mənafeələrini təmin etməyə səy göstərmişdir. Deyə bilərəm ki, görülən böyük və gərgin işin nəticəsində, tərəflərin məsələyə yüksək məsuliyyətlə yanaşması nəticəsində, nəhayət, hər iki tərəfin mənafeələrinə cavab verən layihə hazırlanmışdır. Ona görə də mən bu gün imzalanacaq müqaviləni Azərbaycan Respublikasının indisi və gələcəyi üçün iqtisadi baxımdan mənfəətli hesab edirəm və onun imzalanmasına qərar vermişəm.

Biz belə bir addım atmaqla Azərbaycanın dünya üçün, dünya iqtisadiyyatı üçün açıq ölkə olduğunu nümayiş etdiririk. Biz bu müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərqərar olduğunu, Azərbaycanın tam müstəqil dövlət olduğunu, xalqımızın öz sərəvətlərinə özünün sahib olduğunu dünyaya bir daha nümayiş etdiririk. Biz müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın inkişaf etmiş

dövlətləri, onların ən böyük şirkətləri arasında əlaqələr yaradır, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına, azad bazar iqtisadiyyatına qoşulması üçün əsas yaradırıq. Biz bu müqaviləni imzalamaqla dünyaya bir daha nümayiş etdiririk ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası demokratik və hüquqi dövlətdir, Azərbaycanda demokratik prinsiplərin bərqərar olması və inkişaf etməsi üçün geniş meydan açılmışdır, Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatı yolu ilə getmək əzmindədir. Bu müqavilənin imzalanması bazar iqtisadiyyatının Azərbaycanda həyata keçirilməsi üçün ilk böyük addımdır. Biz bu müqaviləni imzalamaqla xarici ölkələrdən Azərbaycana investisiya qoyulması üçün böyük yol açırıq, digər sahələrdə çalışan şirkətlərin də Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi üçün də zəmin yaradırıq, müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və ictimai-siyasi həyatında hökm sürən sabitliyi dünyaya bir daha nümayiş etdiririk. Biz bu müqaviləni imzalamaqla müqavilədə iştirak edən şirkətlərin mənsub olduqları böyük ölkələrlə – Amerika Birləşmiş Ştatları, Rusiya, İngiltərə, Türkiyə, Norveç kimi dövlətlərlə dostluq əlaqələrinin, iqtisadi əməkdaşlığın və ümumiyyətlə, bütün sahələrdə əlaqələrin möhkəmlənəcəyinə ümid bəsləyirik.

Beləliklə, müqavilənin imzalanması üçün gözəl şərait yaranmışdır və biz bu gün böyük bir hadisənin şahidiyik. Müqavilənin imzalanması Azərbaycan Respublikasının həyatında, iqtisadiyyatında və xüsusən neft sənayesində yeni bir mərhələ açır. Müqavilə 30 il müddətinə bağlanır. Deməli, qarşımızda uzun bir yol var və böyük işlər, böyük vəzifələr durur. Müqaviləni hazırlayanlar yaxşı bilirlər, lakin mən buraya toplaşanlara, bütün Azərbaycan xalqına bəyan etmək istəyirəm ki, bu müqavilənin bağlanması nə qədər çətin idisə, onun həyata keçirilməsi bundan da çətin olacaqdır. Müqavilənin hər iki tərəf üçün, o cümlədən Azərbaycan xalqı üçün, müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün mənfi və müsbət nəticələri onun ardıcıl surətdə icrasından asılıdır. Müqavilə ikitərəfli hərəkət olan yola bənzəyir: görək hər iki tərəf eyni sürətlə hərəkət etsin. Şübhə-

siz ki, burada xarici neft şirkətlərinin üzərinə çox böyük vəzifələr düşüb. Ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki, həmin şirkətlər və onların mənsub olduqları ölkələrin dövlət orqanları bu müqavilənin həyata keçirilməsi üçün vaxtında lazımı tədbirlər görəcəklər.

Azərbaycan Respublikasının üzərinə düşən vəzifələr daha çətin, daha ağırdır. Bilirsiniz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı ağır böhran içərisindədir. Neft sənayesində böyük çətinliklər yaranmışdır. Məhz bu böhrandan çıxmaq, Azərbaycan iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, xalqımızın rifahını qısa müddətdə lazımı səviyyəyə qaldırmaq üçün hamı əl-ələ verib müqavilənin həyata keçirilməsinə çalışmalıdır. Ümidvaram ki, Azərbaycanın qəhrəman və təcrübəli neftçiləri, alimləri, mütəxəssisləri, iqtisadiyyatımızda bu sahə ilə məşğul olan şəxslər, bir sözlə, hamı bu vəzifəni ən böyük, ən şərəfli vəzifə kimi qəbul edib onun həyata keçirilməsinə çalışacaqdır. Mən Azərbaycan Prezidenti kimi bu müqavilənin imzalanmasına qərar verərək öz məsuliyyətimi hiss edirəm, sizə söz verirəm ki, onun həyata keçirilməsi üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.

Bu gün bu təntənəli və möhtəşəm mərasimdə mən Azərbaycan neftçilərini, Azərbaycan xalqını, bütün Azərbaycan vətəndaşlarını bu əlamətdar tarixi hadisə münasibətilə təbrik edirəm. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin bu sahədə çalışan nümayəndə heyətinin əməyini, ümumiyyətlə, şirkətin bu sahədə gördüyü işləri qiymətləndirirəm və onları nail olduqları müvəffəqiyyətlər münasibətilə təbrik edirəm. Bu müqavilənin hazırlanıb başa çatdırılması üçün böyük işlər görmüş olan xarici ölkələrin neft şirkətləri konsorsiumunun rəhbərlərinin, həmin şirkətlərin işçilərinin hamısını ürəkdən təbrik edir, onlara xoş arzularımı yetirir və əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, əməkdaşlığımız uğurlu olacaqdır. Xarici neft şirkətlərinin mənsub olduqları ölkələrin – ABŞ-ın, Rusiyanın, Böyük Britaniyanın, Türkiyənin, Norveçin dövlət və hökumət başçılarını bu hadisə münasibətilə təbrik edirəm.

Biz bu müqavilə əsasında sıx birləşir, böyük əməkdaşlığa başlayırıq və mən şübhə etmirəm ki, əməkdaşlığımız uğurlu olacaqdır, buna maneçilik törədən bütün qüvvələr dəf ediləcəkdir, müstəqil Azərbaycan Respublikası öz taleyinin, öz sərvətlərinin sahibi kimi, bu əməkdaşlıq sayəsində dünya birliyində, dünya iqtisadi birliyində öz layiqli yerini tutacaqdır.

Sizi, bu mərasimə toplaşanları, bütün bu məsələlərə müsbət maraq göstərənlərin hamısını bir daha ürəkdən təbrik edir, müqavilənin imzalanması üçün xeyir-dua verirəm. Xeyirli olsun, uğurlu olsun. Azərbaycan xalqının xoşbəxt gələcəyi naminə bu müqavilənin bu gün burada imzalanmasını ürəkdən təbrik edirəm. Sağ olun.

20 sentyabr 1994-cü il

**RESPUBLİKA SARAYINDA «ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ»NİN
BEŞİNCİ İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR OLUNMUŞ
TƏNTƏNƏLİ MƏRASİMDƏ
ARDNŞ-İN BİRİNCİ VİTSE-PREZİDENTİ,
MİLLİ MƏCLİSİN DEPUTATI
İLHAM ƏLİYEVİN MƏRUZƏSİ**

– Möhtərəm cənab prezident!

Hörmətli qonaqlar!

Xanımlar və cənablar!

Bu gün biz Azərbaycan xalqının, müstəqil Azərbaycan dövlətinin həyatında baş verən unudulmaz və tarixi bir hadisənin işığına yığılmışıq. Bu gün Azərbaycan neftçilərinin, ölkənin bütün vətəndaşlarının böyük bayramıdır. Bu gün bu əzəmətli Respublika sarayında Azərbaycanın neft sənayesinin, ümumiyyətlə, iqtisadiyyatımızın inkişafında, bütün xalqımızın güzəranında yeni dövrün əsasını qoyan «Əsrin müqaviləsi»nin beşinci ildönümünü qeyd edirik. Biz bu bayram təntənəsində dostlarımızla, tərəfdaş-

larımızla, xarici neft şirkətlərini, dost ölkələri təmsil edən dəyərli insanlarla birlikdəyik. Bu, bizim ümumi bayramımızdır. Bu xoş və gözəl günümüzdə bizimlə birlikdə olan hər bir kəsi səmimiyyətlə salamlayır və hamınıza «Xoş gəlmisiniz!» deyirik.

Şübhəsiz ki, bu gün ən böyük qürur və fərəh hissini hamıdan daha çox biz – Azərbaycan neftçiləri keçiririk. Müstəqil Azərbaycanın bugünü və sabahı üçün böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edən neft strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsinin fəal iştirakçıları kimi biz əvvəlki nəsillərin görkəmli nailiyyətlərini inkişaf etdirir və gələcək nəsillər üçün xoş güzəranın təməlini qoyuruq. Xalqımızın çağdaş tarixində Azərbaycan neftçilərinin üzərinə düşən bu missiya həqiqətən də şərəflidir. Deyə bilərik ki, məhz bu müqavilə ilə başlanmış iş XXI əsrdə Azərbaycanın dinamik inkişaf yolunu müəyyən edir.

Zaman baxımından həqiqətən qısa olan bu beş il ərzində Azərbaycanın həyatında köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Sözsüz ki, bunların böyük bir qismi «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. İqtisadiyyatın neft sektorunun inkişaf etdirilməsi sahəsində Azərbaycanın əldə etdiyi böyük nailiyyətləri daha yaxşı dərk etmək üçün bu dövrdən əvvəl nələr baş verdiyini, Azərbaycan xalqının hansı fəlakətlərlə üzləşdiyini yada salmaq lazımdır.

Xarici neft şirkətlərinin Azərbaycan neftinə marağı ilk dəfə 1989-cu ildən meydana çıxdı. 1993-cü ilə qədər danışıqlar prosesi – əgər, ümumiyyətlə, onu belə adlandırmaq olarsa – ləng gedirdi. Azərbaycan tərəfindən bu iş çox qeyri-peşəkar səviyyədə aparılırdı. 1993-cü ilin yazında Azərbaycanın əvvəlki rəhbərliyi tərəfindən elə bir müqavilə variantı hazırlanmışdı ki, əgər o imzalansaydı, ölkə iqtisadiyyatına böyük zərər gətirmiş olardı. Xalqın etimadını büsbütün itirmiş iqtidar, tamamilə iflasa uğramış Xalq Cəbhəsi rejimi cəmi bir il ərzində ölkəni xaos və hərəc-mərcliyə düşür etdi, total böhrana məruz qoydu.

Həmin böhran əslində həm iqtisadi böhran idi, həm siyasi böhran idi, həm hərbi böhran idi, həm də o dövrdəki iqtidara

etimad böhranı idi. Elçibəy rejimi öz acınacaqlı vəziyyətini, heç olmasa, bir qədər yaxşılaşdırmaq üçün müqaviləni hər cür şərtlərlə, ən yararsız, hətta milli mənafeələrə zidd olan şərtlərlə imzalamağa hazır idi. Onlar anlamırdılar, heç anlamaq belə istəmirdilər ki, müqavilənin şərtləri Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün nə deməkdir. Onları düşündürən, narahat edən, onları tələsməyə vadar edən ancaq bir məsələ var idi: nəyin bahasına olursa-olsun, hətta öz xalqının mənafeələrinə xəyanət bahasına bu çürük rejimi qoruyub saxlamaq, hakimiyyətdə qalmaq.

Belə bir ağır şəraitdə xalqın istəyi və tələbi ilə rəhbərliyə gələn Heydər Əliyev ölkəni fəlakətdən və parçalanmaqdan, vətəndaş müharibəsindən və iqtisadi böhrandan xilas etdi. Biz hamımız o illər Azərbaycanda yaşamışıq və həmin günləri yaxşı xatırlayırıq. Buna görə də bu barədə uzun-uzadı danışmağa ehtiyac duymuram.

Azərbaycanın 1993-cü ildəki acınacaqlı halını və indiki vəziyyətini müqayisə etmək belə kifayətdir. Zənnimcə, bayramımızda iştirak edən əcnəbi qonaqların da bir qismi o zaman Azərbaycanda olmuş, real vəziyyəti öz gözləri ilə görmüşlər. Onlar da bunu təsdiq edə bilərlər.

Azərbaycanın yeni rəhbərliyi yaranmış şəraitdə ölkənin milli maraqlarına xələl gətirən bu müqavilənin 1993-cü il iyunun 21-nə təyin olunmuş imzalanmasından imtina etməyə məcbur oldu.

Hadisələrin sonrakı inkişafı yenə də çətinliklərsiz ötmədi. Özünü «böyük neft mütəxəssisi» kimi qələmə verən baş nazirin müavini Rəsul Quliyev yaranmış vəziyyətdən sui-istifadə edərək təşəbbüsü öz əlinə aldı. Azərbaycan hökuməti adından Rəsul Quliyev xarici şirkətlərlə danışıqlar aparmaq səlahiyyətini Slovakiya vətəndaşı Marat Manafova həvalə etdi və bunun üçün 1993-cü il iyul ayının 26-da xüsusi mandat imzaladı. Rəsul Quliyev öz şəxsi maraqları naminə ölkənin bütün iqtisadi inkişafının taleyini neft sahəsi ilə heç bir əlaqəsi olmayan, neft müqavilələri haqqında elementar təsəvvürü belə olmayan digər döv-

lətin vətəndaşına həvalə etdi. Manafov tərkibində Azərbaycanın heç bir nümayəndəsi olmayan ekspertlər qrupu yaratdı və Londonda xarici şirkətlərlə müqavilə üzrə danışıqlara başladı.

Təsəvvür edin, əgər Manafovun hazırladığı və Rəsul Quliyevlə razılaşdırılmış müqavilənin variantı qəbul edilsəydi, Azərbaycan xalqını nələr gözləyirdi. Vaxtınızı çox almadan bəzi məqamlar üzərində dayanmaq istəyirəm.

Həmin variantda kəşfiyyat dövrü üçün 6 il müəyyən olunmuşdu və bu dövrdə xarici sərmayələrin həcmi cəmi 21 milyon dollar təşkil etməli idi. Müqayisə üçün deyim ki, artıq indi, yəni «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından beş il keçəndən sonra sərmayələrin həcmi 2 milyard dollar təşkil edir. Müqavilənin əvvəlki variantına əsasən, «Çıraq» yatağından neft yalnız 2007-ci ildə, yəni müqavilə imzalandıqdan 13 il sonra hasil olunmalı idi. Biz isə neft hasilatının başlanmasına 1997-ci ildə, daha doğrusu, müqavilə imzalandıqdan 3 il sonra nail ola bildik və bu da «Əsrin müqaviləsi»nin mütləq bir şərti idi. Həmin gündən indiyə qədər «Çıraq» yatağından 5,5 milyon ton neft hasil edilmişdir.

Daha sonra, müqavilənin əvvəlki variantına əsasən, səmt qazı Azərbaycana bazar qiymətinə satılmalı idi. Biz isə bütün səmt qazının Azərbaycana pulsuz verilməsinə nail olduq. Bugünədək konsorsium tərəfindən 1,2 milyard kubmetr səmt qazı çıxarılmış və Azərbaycana pulsuz verilmişdir.

Belə bir sual ortaya çıxır: məgər Rəsul Quliyev Azərbaycanı hansı uçuruma itələdiyini anlamırdımı? Xeyr, o bunu çox gözəl başa düşürdü. Lakin onun üçün bunun heç bir əhəmiyyəti yox idi. Onun üçün özünün şəxsi maraqları xalqın maraqlarından üstün idi və bu maraqlar nəminə o, ölkənin bütün neft sərvətlərini girov qoymağa hazır idi. Quliyevin göstərişi ilə Manafov xarici neft şirkətlərindən 300 milyon dollar rüşvət ala bilmək üçün onlara belə sərfəli şərtlər təklif etmişdi. Həmin 300 milyon dollar isə əslində bonuslar şəklində Azərbaycan Respublikasının xəzinəsinə daxil olmalı idi.

Qeyd etməliyəm ki, xarici neft şirkətləri yüksək ləyaqət göstərərək bu sövdələşməyə getmədilər və öz dövlətlərinin ölkəmizdəki səfirləri vasitəsilə Azərbaycan Prezidentinə bu barədə məlumat çatdırdılar. Prezident məlumat alan kimi Manafov tərəfindən aparılan danışıqların davam etdirilməsini qadağan etdi və müqavilə üzrə danışıqların aparılmasını bilavasitə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə tapşırırdı.

Müqavilə üzrə danışıqlar faktiki olaraq yenidən başlandı. Deyə bilmərəm ki, onlar asan gedirdi. Hər bir tərəf, təbii ki, öz maraqlarını maksimum dərəcədə təmin etməyə çalışırdı. Hərdən işlər düyünə düşürdü. Danışıqların 1994-cü ilin yazında və yayındakı – İstanbul və Hyustondakı son mərhələləri xüsusilə çətin keçdi. Danışıqların gedişi zamanı böhran anları da olurdu və Azərbaycan tərəfi danışıqları dayandırmağa yaxın idi. Çünki bəzi şərtləri ölkənin milli maraqları üçün qəbul edilməz hesab edərək onlarla razılaşa bilmirdi.

Biz xarici şirkətlərə deyirdik: siz ayrı-ayrı şirkətlərin maraqlarını müdafiə edirsiniz. Biz isə ölkənin və Azərbaycan xalqının maraqlarını müdafiə edirik. Əgər siz səhvə yol versəniz, bu, sizin şirkətin yalnız bir layihəsində öz əksini tapacaq, əgər biz səhv etsək, bu səhv bütün Azərbaycan xalqının mənafeyinə xələl gətirəcəkdir. Başqa sözlə, biz heç cür heç bir səhvə yol vermə bilmərik.

Deməliyəm ki, Natiq Əliyevin, Xoşbəxt Yusifzadənin, Valeh Ələsgərovun, mənim və başqa mütəxəssislərimizin daxil olduğu Azərbaycan danışıqlar qrupu bu çətin sınaqdan şərəflə çıxdı və böyük zəhmət hesabına Azərbaycanın maraqlarına tamamilə cavab verən müqavilə şərtlərinə nail olduq. Bunun həqiqətən belə olması bir çox müstəqil ekspertlərin təhlili ilə, ən başlıcası isə, həyatın özü ilə təsdiq edildi.

Bu beş il ərzində «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə olunmuş nailiyyətlər göz qabağındadır. Gələcək haqqında isə təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, 30 il ərzində Azərbaycan «Əsrin müqaviləsi»ndən bütün gəlirin 80 fa-

izini, xarici neft şirkətlərinin hamısı birlikdə isə cəmi 20 faizini götürəcəkdir.

Deməliyəm ki, çətinliklər tək-cə müqavilənin şərtlərinin razılaşdırılması ilə bağlı deyildi, həm də müəyyən xarici amillərlə bağlı idi. Məsələn, həmin dövrdə neftin dünya bazarına daşınması üçün Azərbaycanda boru kəməri sistemi yox idi. Neftin sənaye miqyasında çıxarılması üçün isə ixrac imkanlarının mövcud olması başlıca amildir.

Azərbaycan Ermənistan tərəfindən təcavüzə məruz qalmışdı. Bunun nəticəsində bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünə çevrilərək ağır şəraitdə yaşayırdı. İqtisadi vəziyyət həddən artıq ağır idi. Ölkənin daxilindəki silahlı quldur dəstələri hələ tamamilə tərksilah edilməmişdi. Cəmiyyətdə ictimai asayiş təzəcə bərqərar edilməyə başlanırdı. Əhali vətəndaş müharibəsinin acı nəticələrindən hələ özünə gəlməmişdi.

Müəyyən xarici qüvvələr də müqavilənin bağlanmasına mane olmağa cəhd edirdilər. Bu məqsədlə belə bir tezis irəli sürüldü ki, Xəzər dənizi bütün Xəzəryanı ölkələr üçün ümumidir və onu milli sektorlara bölmək olmaz. Beləliklə, Azərbaycan birtərəfli qaydada neft müqavilələri bağlamaq və «Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» yataqlarından neft çıxarmaq hüququna malik deyildir.

Belə bəyanatların siyasi mahiyyəti aydın idi. Xarici qüvvələrin əsas məqsədi «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasına yol verməmək idi. İstər-istəməz belə bir sual meydana çıxır: belə bəyanatların və diplomatik notaların müəllifləri nə üçün təkid etmirdilər ki, Azərbaycan «Neft daşları»nda və digər dəniz yataqlarımızda da neft çıxarmasın? Bu sualın da cavabı gün kimi aydın idi. Əsas məqsəd Azərbaycanın xarici neft şirkətləri ilə əməkdaşlığına yol verməmək, Azərbaycanı aciz və asılı vəziyyətdə saxlamaq idi. Bu, siyasətin köhnə prinsiplərindən biridir – «aciz və asılı vəziyyətə sal və asanlıqla idarə et».

Biz hadisələrin bu məcrada inkişafına yol verə bilməzdik. Biz dərk edirdik ki, Azərbaycanın real müstəqilliyi yalnız iqtisadi

sadi inkişaf, xarici sərmayələrin cəlb edilməsi, ölkənin iqtisadi böhrandan çıxması şəraitində təmin oluna bilər. Ona görə də biz belə bəyanatlara və hədələrə onda da, indi də əhəmiyyət vermirdik. Biz artıq 19 neft müqaviləsi imzalamışıq və strateji yolumuzun bu istiqamətdə davam etdirilməsində bizə heç kim mane ola bilməz.

Danışıqlar tarixindən diqqətəlayiq və çox az adamın bildiyi bir faktı gətirmək istəyirəm. Xəzər dənizi statusunun həll edilməsi problemi o qədər kəskin qoyulmuşdu, Azərbaycana təsir o qədər güclü idi və bütün bunlar «Biz yol vermərik!» kimi müxtəlif diplomatik notalar və bəyanatlarla müşayiət olunurdu ki, xarici neft şirkətləri bu tezisi müqavilə şərtlərinə daxil etdilər: yəni, müqavilə Xəzər dənizinin statusu problemi həll edildikdən sonra qüvvəyə minəcəkdir. Bu, faktiki olaraq o demək idi ki, müqavilə imzalanacaq, lakin qüvvəyə minməyəcək və müvafiq olaraq həyata keçirilməyəcəkdir.

Təbii ki, biz buna razı ola bilməzdik və danışıqlar çıxılmaz vəziyyətə düşdü. Belə olduqda, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Amerika Birləşmiş Ştatlarının Energetika Nazirliyinin rəhbərliyi ilə görüşmək üçün məni o zaman yekun danışıqlar aparılan Hyustondan Vaşinqtona ezam etmək barədə qərar qəbul etdi. Məni Amerika Birləşmiş Ştatlarının energetika nazirinin o vaxtkı müavini Bill Layf qəbul etdi. Azərbaycanın bu məsələ ilə bağlı mövqeyi və müqavilədə Xəzərin statusu haqqında tezis olmasının hansı nəticələrə gətirib çıxara biləcəyi açıqlandı. Yalnız Amerika hökumətinin müdaxiləsindən sonra xarici neft şirkətləri bu bəndi çıxarmağa razı oldular. Əgər o vaxt buna razı olmasaydılar, bugünə kimi «Çıraq» yatağında heç bir iş aparılmazdı (belə ki, Xəzərin statusu məsələsi hələ də həll edilməmişdir) və təbii ki, heç bir nəticə əldə olunmazdı.

Beləliklə, düz beş il bundan əvvəl, 1994-cü il sentyabrın 20-də «Gülüstan» sarayında Azərbaycanla Amerikanın «Amoko», «Yunokal», «Pennzoyl», «MakDermott», Böyük Britaniyanın «Britiş Petroleum» və «Ramko», Norveçin «Statoyl», Rusiyanın

«LUKOyl», Türkiyənin «Türk petrolleri», Səudiyyə Ərəbistanının «Delta» şirkətlərinin yaratdığı konsorsium arasında tarixə «Əsrin müqaviləsi» kimi daxil olan neft müqaviləsi imzalandı. Sonradan müqaviləyə Yaponiyanın «İtoçu» və Amerikanın «Exxon» və «Amerada Hess» şirkətləri də qoşuldular.

«Əsrin müqaviləsi»nin əhatə etdiyi «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» sahəsində ilkin neft ehtiyatları 511 milyon ton səviyyəsində qiymətləndirilirdi. Qazma nəticəsində müəyyən olundu ki, neft ehtiyatları 640 milyon ton, səmt qazı ehtiyatları 100 milyard kubmetr, sərbəst təbii qaz ehtiyatları isə 100-150 milyard kubmetrdir. Ehtimal olunan sərmayə 10 milyard dollar həcmində nəzərdə tutulurdu.

«Əsrin müqaviləsi»ni həyata keçirmək üçün Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti yaradıldı. Azərbaycan parlamenti tərəfindən təsdiq edildikdən və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müvafiq fərman imzaladıqdan sonra müqavilə Azərbaycan Respublikasının qanunu kimi qüvvəyə mindi.

Lakin müqavilə imzalandıqdan sonra da Azərbaycan yeni sınaqlara məruz qaldı. Müqaviləyə imza atıldıqdan cəmi bir neçə gün sonra Azərbaycanda dövlət çevrilişinə cəhd edildi. Gənc Azərbaycan dövləti cinayətkarlara layiqli cavab verə bildi. Dövlət çevrilişi cəhdi yatırıldı və cinayətkarlar uzun müddət Azərbaycandan kənar da gizlənsələr də, Azərbaycana qaytarıldılar, layiqli cəzalarını aldılar.

Azərbaycanın məruz qaldığı növbəti bəla terrorçu qüvvələrin baş qaldırması oldu. Bir sıra terror aktları həyata keçirildi və bunun nəticəsində parlament sədrinin müavini Afiyəddin Cəlilov və prezident yanında Xüsusi İdarənin rəisi Şəmsi Rəhimov qətlə yetirildilər. 1995-ci ilin martında xarici qüvvələr və daxili irtica birləşərək ikinci dəfə dövlət çevrilişinə cəhd etdilər. Onların məqsədi ölkə prezidentini fiziki cəhətdən məhv etmək və hakimiyyəti ələ keçirmək idi. Azərbaycan bu dəfə də öz dövlətçiliyini layiqincə müdafiə edə bildi. Qiyamçıların bir qismi tutuldu, bir qismi məhv edildi, bir qismi isə indiyədək qonşu öl-

kələrdə sığınacaq taparaq Azərbaycana qarşı yeni təxribatlar hazırlayaraq hələ də ədalət məhkəməsindən yayınırlar.

Bu gün hətta hər cür siyasətdən uzaq, sadələvh adama da aydındır ki, bütün bu təxribat və çevriliş cəhdləri digər məqsədlərlə yanaşı, «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsinə mane olmaq məqsədi də daşıyırdı.

Sonralar da terrorçular öz çirkin planlarından əl çəkmədilər. Prezidentin keçəcəyi körpünün altına partlayıcı maddə qoyuldu. Yalnız polisin, təhlükəsizlik xidmətinin əməliyyat tədbirləri nəticəsində bu terror aktının qarşısı alındı. Lakin qara qüvvələrin məkrli planları bununla bitmədi. Xarici səfərdən qayıdan prezidentin təyyarəsini «Strela» raketləri ilə vurmaq cəhdi yalnız küləyin səmtinin dəyişməsi nəticəsində puça çıxdı.

Hamımız kimi, mən də hesab edirəm ki, həmin gün prezidenti Allah-təala xilas etdi. Allah-təala uzun illər ərzində Heydər Əliyevi hiyfz etmiş və ölkə üçün ən çətin anda Azərbaycana göndərmişdir. Allah-təala onu indi də qoruyur və Azərbaycan xalqının rifahı üçün hələ uzun-uzun illər qoruyacaqdır. Qoy terrorçular, təxribatçılar, xarici və daxili düşmənlər, bütün şər qüvvələr bilsinlər ki, Allah-təalanın hökmü qarşısında onlar gücsüzdürlər.

Bax, belə şəraitdə neft müqaviləsi həyata keçirilməyə başlandı. Yəqin ki, biz yalnız indi planlarımızın nə qədər cəsəretli olduğunu qiymətləndirə bilərik. Cəmi üç il ərzində biz xarici tərəfdaşlarımızla birlikdə neftin kommertiya hasilatına başlamaq və onun dünya bazarlarına ixracını təmin etmək öhdəliyini götürmüşdük. Bizə deyirdilər ki, dünya təcrübəsində belə şey olmamışdır və biz bilirdik ki, dünya neft sənayesi təcrübəsi bu cür sürət görməmişdir.

1995-ci ilin yanvar ayından 1997-ci ilin noyabr ayınadək xarici tərəfdaşlarımız Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin və Azərbaycan hökumətinin fəal dəstəyi ilə «Dədə Qorqud» yarımalm qazma qurğusunun, təchizat gəmilərinin, borudüzən barjlarının, kran gəmisinin yeniləşdirilməsini başa çatdırdılar, «Azəri-Çıraq-Günəşli» layihəsi üzrə bütün müqavilə sahəsində seysmik

məlumatların yığılmasını və təhlilini apardılar. «Dədə Qorqud» qazma qurğusu vasitəsilə üç kəşfiyyat quyusunun qazılması yekunlaşdırıldı. «Çıraq-1» dəniz platformasının tikintisi yekunlaşdırıldı və neft hasil edən ilk quyu qazıldı. «Çıraq-1» platformasından Səngəçaldakı «Sahil» terminalınadək 177 kilometr uzunluğunda sualtı neft kəməri tikildi. «Çıraq-1» platformasından «Neft daşları»ndakı kompressor stansiyasınadək 48 kilometr uzunluğunda sualtı qaz kəməri çəkildi. Səngəçalda Sahil terminalı tikildi. «Çıraq-1» platformasından ilkin neftin ixracı üçün Bakı-Novorossiysk neft kəmərinə yenidənqurma işləri aparıldı və 1997-ci ilin oktyabr ayında bu neft kəməri istismara verildi.

1997-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin iştirakı ilə «Çıraq-1» platformasında ilk neft quyusunun istismara verilməsinin təntənəli mərasimi oldu. 1997-ci ilin noyabrından bu günə qədər böyük həcmdə işlər görülmüşdür. «Çıraq-1» platformasında ilk quyuya əlavə olaraq 11 neft quyusu və 2 suvarma quyusu qazıldı. Bu quyulardan gün ərzində çıxarılan neftin həcmi 14 min tondan çox, səmt qazının həcmi isə 3 milyon kubmetrdən yuxarıdır.

1999-cu il aprelin 17-də müstəqil Azərbaycanın tarixində fəvqəladə əhəmiyyətli hadisə baş verdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev, Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze və Ukrayna Prezidenti Leonid Kuçmanın iştirakı ilə Bakı-Supsa neft kəməri və Gürcüstanın Qara dəniz sahilindəki Supsa ixrac terminalı istismara verildi. Azərbaycan neftinin Novorossiysk limanına, əlavə olaraq Supsa limanından dünya bazarlarına ixrac edilməsinə başlandı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı-Supsa ixrac neft kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin təkidi ilə baş vermişdir. Bu layihənin öleyhdarları deyirdilər ki, əgər Bakı-Novorossiysk neft kəməri «Çıraq-1» platformasından istənilən həcmdə nefti nəql etmək imkanına malikdirsə, əlavə neft kəməri nəyə lazımdır, bu neft kəmərinə yüz milyonlarla dollar sərf etməyə ehtiyac varmı?

Lakin real həyat növbəti dəfə Azərbaycan Prezidentinin uzaqgörənliyini, onun hazırladığı, siyasi, iqtisadi, kommertiya və digər risklərin dəqiq hesablanmış balansı və Azərbaycanın uzunmüddətli strateji maraqları üzərində qurulmuş çoxvariantlı ixrac strategiyasının əsaslı olduğunu göstərdi.

Bu gün bizdən asılı olmayan səbəblərə görə Bakı-Novorossiysk neft kəməri faktiki olaraq işləmir. Bir anlığa təsəvvür edin ki, digər ixrac imkanlarından məhrum olsaydıq, biz hansı itkilərə məruz qalardıq. Bircə onu qeyd etmək kifayətdir ki, bu halda «Çıraq» yatağında neft hasilatı dayandırılırdı. Bakı-Supsa ixrac neft kəməri layihəsinin həyata keçirilməsi üçün biz Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadzenin, Gürcüstan Beynəlxalq Neft Korporasiyasının və Gürcüstanın başqa təşkilatlarından olan dostlarımızın, həmkarlarımızın dəstəyini daimi olaraq həmişə almışıq. Buna görə onların hamısına minnətdarıq.

1995-ci ilin noyabrından 1999-cu ilin aprelinə qədər çəkən çox mürəkkəb danışıqlar nəticəsində Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda və quruda perspektivli strukturlar üzrə yeni neft müqavilələri imzalandı. Bu günə qədər 19 neft müqaviləsi bağlanmışdır. Yeni müqavilələr çərçivəsində 10 müqavilə sahəsi üzrə seysmik məlumatların toplanması və təhlil edilməsi işləri başa çatmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, seysmik məlumatların toplanması və təhlili üzrə bütün işlər «Kaspian geofizikal» müştərək müəssisəmiz tərəfindən yerinə yetirilmişdir. «İstiqlal» qazma qurğusu vasitəsilə 4 perspektivli strukturda 6 kəşfiyyat quyusu qazılmış, yeddinci quyunun qazılması isə qurtarmaqdadır.

Qısa müddət ərzində bu layihələrə 700 milyon dollardan artıq sərmayə qoyulmuşdur. Artıq Azərbaycan bonus və akrhesabı ödənişlər şəklində 372 milyon dollar əldə etmişdir. Bununla yanaşı, ölkəmiz vergi, icarə haqqı və sosial fondlara ödənişlər şəklində də 30 milyon dollardan artıq vəsait almışdır. Bu layihələrin həyata keçirilməsinə cəlb edilmiş Azərbaycan işçi heyəti, vergiləri ödədikdən sonra, 12 milyon dollar həcmində maaş

almışdır. Azərbaycan müəssisələri və müştərək müəssisələr öz layihələrini həyata keçirən neft əməliyyat şirkətlərinə 179 milyon dollar həcmində müqavilə və təchizat xidmətləri göstərmişlər.

Fikrimcə, bu gün artıq heç kimə sirr deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin neft strategiyasının uğurları ilk növbədə Azərbaycanın bütün neft şirkətləri üçün açıq olması ilə bağlıdır. Həqiqətən də biz müvafiq şərtlər çərçivəsində hər bir neft şirkəti ilə əməkdaşlıq etməyə hazırıq. Neft siyasətimizin hər cür ayrı-seçkilikdən uzaq olması bütün sərmayəçilərə məlumdur. Məhz buna görə də indi müqavilələrin həyata keçirilməsində dünyanın 14 ölkəsindən olan 33 neft şirkəti iştirak edir. Təkcə bu ölkələrin adlarını çəkmək kifayətdir: Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Norveç, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Səudiyyə Ərəbistanı, Belçika, Almaniya, İran, İspaniya və Kanada.

Sərmayəçilərlə münasibətdə ayrı-seçkilik qoyulmaması, qarşılıqlı əlaqələrimizin düzgünlüyü, təmizliyi, ədalətli olması Azərbaycan iqtisadiyyatının başqa sahələrinə də sərmayə cəlb olunmasına yardım edir, eləcə də ölkələrimiz arasında siyasi, mədəni əməkdaşlığın genişlənməsinə, Azərbaycana, Azərbaycan hökumətinin siyasi və iqtisadi xəttinə etimadın artmasına, müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmlənməsinə kömək edir. Azərbaycandakı əməliyyat şirkətlərinə xidmət göstərən xarici şirkətlərin coğrafiyası daha genişdir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən belə şirkətlər arasında 130-dan artıq Böyük Britaniya şirkəti, 110-a yaxın Amerika şirkəti və Norveçdən, Fransadan, İtaliyadan, Almaniya, Yaponiyadan, Rusiyadan və digər ölkələrdən gəlmiş neçə-neçə şirkət vardır.

Əgər xarici neft şirkətləri Azərbaycanda öz fəaliyyətlərini sıfır nöqtəsindən başlamalı olsaydılar, Azərbaycanda həm «Əsrin müqaviləsi»nin, həm də digər neft müqavilələrinin uğurla həyata keçirilməsi, çətin ki, belə yüksək sürətlə yerinə yetirilə bilərdi. Platformaların tikintisi üzrə obyektləri yenidən yaratmaq,

dünyanın digər bölgələrindən dəniz qazma qurğularını almaq və Xəzərə gətirmək, bir çox digər oxşar problemləri həll etmək hazırlıq işlərinin görülməsi üçün əlavə bir neçə il tələb edərdi və bu işlərin dəyərinin xeyli artmasına səbəb olardı.

Lakin xarici neft şirkətləri dəniz neft-qaz əməliyyatlarının aparılması üçün 70-80-ci illərdə yaradılmış infraqurğulara və güclü elmi kadrlara, mühəndis və fəhlə kadrlarına malik ölkəyə gəldilər. Məhz o dövrdə Dərin Dəniz Özülləri Zavodu tikilmiş, burada «Çıraq-1» platforması qurulmuşdur. Məhz həmin dövrdə tikilmiş xüsusi gəmilərdən istifadə olunmaqla hələ «Əsrin müqaviləsi» imzalanmazdan əvvəl «Çıraq» yatağında Azərbaycan inşaatçıları tərəfindən dayaq blokları qurulmuşdur. Yəni həmin dövrdə «Dədə Qorqud» və «İstiqlal» dəniz qazma qurğuları, «Süleyman Vəzirov» və «İsrafil Hüseynov» borudüzən barajları, nadir kran gəmiləri, təchizat gəmiləri və bir çox digər obyektlər yaradılmışdır.

Bu qurğular olduğu üçün biz neft müqavilələrini belə yüksək sürətlə həyata keçirə bildik. Məhz buna görə biz böyük planlar qura və onların həyata keçirilməsinə nail ola bildik. Bu gün qocaman neftçilərimizin xahişi ilə mən həmin illərdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş və bu obyektlərin yaradılması ilə bilavasitə məşğul olmuş prezident Heydər Əliyevin xüsusi rolunu qeyd etmək istərdim.

«Əsrin müqaviləsi»ndən sonra imzalanmış və həyata keçirilməsi haqqında indicə söhbət açdığım müqavilələr arasında mən «Şahdəniz» yatağını xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. «Şahdəniz» yatağı üzrə müqavilə 1996-cı il iyunun 4-də imzalanmışdır. Keçən müddət ərzində 800 kvadratmetr sahədə seysmik məlumatlar toplanıb təhlil edilmişdir. Dəyəri 200 milyon dollar olan «İstiqlal» qazma qurğusunun modernləşdirilməsi başa çatmışdır. Çox çətin geoloji şəraitdə dərinliyi 6316 metr olan ilk kəşfiyyat quyusu qazılıb sınaqdan keçirilmişdir. Bu işlərin görülməsi zamanı güclü təbii qaz və kondensat axını əldə edilmişdir. Layihə dərinliyi 6500 metr olan ikinci kəşfiyyat quyusunun qazılması yaxın iki ay ərzində başa çatacaqdır.

Əlimizdə olan məlumatlar ölkəmizdə dünya əhəmiyyətli nadir qaz-kondensat yatağının kəşf edildiyini bəyan etməyə imkan verir. Onun ehtiyatları nəinki Azərbaycanın təbii qaza olan daxili ehtiyaclarını ödəməyə çatacaq, hətta beynəlxalq bazarlara illə 20 milyard kubmetrdən az olmayaraq qaz ixrac etməyə imkan verəcəkdir.

Xəzərin potensial imkanlarını hamıdan yaxşı bilən Azərbaycan geoloqlarının proqnozlarına görə, «Şahdəniz»də qaz ehtiyatları 1 trilyon kubmetrdən az deyildir. Bu kəşf edilməzdən əvvəl beynəlxalq məclislərdə, yerli mətbuatda verilən çoxlu sayda yazıları xatırlayıram. Həmin yazılarda Azərbaycan və onun rəhbərliyi «neft uydurmasında», neft-qaz ehtiyatları barədə «yalan göstəricilərdən öz siyasi məqsədləri üçün istifadə etməkdə» ittiham olunurdu. Mən şübhə edirəm ki, həmin yazıların, bəyannatların müəlliflərindən kimsə bizdən üzr istəyəcəkdir. Lakin böyük qaz-kondensat yatağı olan «Şahdəniz»in kəşfi hər şeyi və hər kəsi öz yerinə qoydu.

Bir çox tanınmış Qərb ekspertlərinin fikrincə, «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağı kəşf edildikdən sonra Azərbaycan təkcə neft deyil, həm də qaz kralına çevrildi. Bu yatağın kəşfi ilə qarşımızda Azərbaycan qaz sənayesinin inkişaf strategiyasının, Azərbaycan qazının dünya bazarlarına ixracı strategiyasının həzirlənməsi və həyata keçirilməsi vəzifəsi qoyuldu. Bu iş artıq başlanmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə Azərbaycan hökumətinin, Dövlət Neft Şirkətinin və layihə iştirakçıları olan xarici şirkətlərin nümayəndələrindən ibarət işçi qrupu yaradılmışdır. İşçi qrupuna Azərbaycan qazının ixrac marşrutu və beynəlxalq bazarlara nəqli üzrə danışıqlara başlamaq və danışıqların nəticələrinə uyğun olaraq lazımı qərarların qəbul edilməsi üçün respublika prezidentinə təkliflər təqdim etmək səlahiyyətləri verilmişdir.

Biz bu gün ixrac kəmərləri də daxil olmaqla, qaz layihələrinin həyata keçirilməsində maraqlı olan ölkə və şirkətlərlə hərtərəfli əməkdaşlıq etməyə hazırıq. Əgər kimsə bu sahədə bizim

lə rəqabət aparmaq istəyirsə, çətin ki, bir şeyə nail ola bilər. Bizim neft-qaz ixracı strategiyamız 1996-cı ilin oktyabrından həyata keçirilməyə başlanmışdır və Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa istiqamətləri bu çoxvariantlı sistemin fraqmentləridir.

Lakin aydındır ki, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun və digər milli sektorların potensialı o qədər böyükdür ki, biz yalnız iki neft kəməri ilə kifayətlənə bilməzdik. Məhz buna görə də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə Azərbaycan hökumətinin, Dövlət Neft Şirkətinin və Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin nümayəndələrindən ibarət işçi qrupu yaradılmış və həmin qrup 1998-ci ilin mayından etibarən Türkiyə və Gürcüstan respublikalarının hökumətləri tərəfindən təşkil edilən müvafiq qruplarla danışıqlar aparır.

Bu gün Azərbaycanın əsas ixrac neft kəmərinin marşrutu kimi nəyə görə məhz Bakı-Tbilisi-Ceyhan istiqamətini seçməsinə sübut etməyin nə yeridir, nə də vaxtı. Bəzi hökumətlərin və şirkətlərin nümayəndələri bu prosesə siyasi don geyindirməyə nə qədər cidd-cəhd göstərsələr də, bizim seçimimiz ölkəmizin və Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərin uzunmüddətli iqtisadi maraqları ilə bağlıdır.

Bakı-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri üzrə danışıqlar prosesi üçün başlıca təkan 1998-ci il oktyabrın 29-da Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan və Özbəkistan prezidentlərinin, Amerika Birləşmiş Ştatlarının energetika nazirinin imzaladıqları Ankara Bəyannaməsi oldu. Təbii ki, danışıqların gedişinə üç ölkənin ərazisindən keçən layihənin özünün nadirliyi, vahid qanunvericilik, hüquqi, vergi, gömrük və digər norma və qaydaların hazırlanması təsir göstərirdi. Lakin buna baxmayaraq, bu gün inamla demək olar ki, danışıqlar prosesi başa çatmaq üzrədir və yaxın vaxtlarda sazişlər paketi imzalanacaqdır.

Bakı-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri kimi genişmiqyaslı layihənin həyata keçirilməsi bir çox illər tələb etsə də, mən əminəm ki, bu neft kəmərinin və Ceyhanda Azərbaycan nefti üçün yeni ixrac terminalının istismara verilməsi üzrə təntənəli mərasimə bu

layihənin təşəbbüskarı, bu layihənin banisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev rəhbərlik edəcəkdir.

Mən bizə inanan, Azərbaycana və onun gələcəyinə inanan xarici neft şirkətlərinin birgə layihələrimizin həyata keçirilməsində oynadıqları rolu xüsusilə qeyd etmək istərdim. Bu şirkətlər vahid məqsəd, vahid rifah naminə özləri ilə Azərbaycana yalnız sərmayələr, yeni texnologiyalar deyil, həm də özlərinin idarəetmə təcrübələrini, ətraf mühitin mühafizəsinə, işçi heyətinin təhlükəsizliyinə öz ehtiyatlı münasibətlərini, müxtəlif millətlərə, müxtəlif dini etiqadlara və mədəniyyətə malik olan insanların əməkdaşlığının təşkili təcrübələrini gətirdilər. Biz onların ümumi işimizə verdikləri faydanı yüksək qiymətləndiririk və bunun üçün onlara minnətdarıq.

Beləliklə, «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycana nə vermişdir və gələcəkdə bizi nə gözləyir? Bu gün yalnız «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində sərmayələrin həcmi 2 milyard dollar təşkil edir. Digər müqavilələr üzrə sərmayələr də nəzərə alınmaqla, bu rəqəm 3 milyard dollara yaxındır. Adambaşına düşən xarici sərmayələrə görə Azərbaycan Sovet İttifaqının keçmiş respublikaları içərisində birinci yeri tutur və bir çox Şərqi Avropa ölkələrini ötüb keçir. İmzalanmış 19 müqavilə çərçivəsində birbaşa sərmayələrin gözlənilən həcmi 60 milyard dollar təşkil edir.

Müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş xüsusi bəndə əsasən, xarici mütəxəssislərlə müqayisədə Azərbaycan mütəxəssislərinin faiz nisbəti ildən-ilə artacaqdır. Yalnız neft əməliyyat şirkətlərində prezidentlər və vitse-prezidentlər, şöbə rəisləri, mühəndislər, maliyyəçilər, mühasiblər və digər vəzifələrdə 2 mindən artıq Azərbaycan vətəndaşı çalışır və onların orta aylıq əmək haqqı bütün vergilər çıxıldıqdan sonra, 750 dollar təşkil edir. Neft əməliyyat şirkətləri üçün xidmətlər göstərən şirkətlərdə 10 minədək Azərbaycan vətəndaşı çalışır. Əgər neft müqavilələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı nəqliyyat, mehmanxana, ticarət, tikinti, məişət və s. kimi sahələrdə yaradılmış yeni iş yerlərini də nəzərə alsaq, yeni iş yerlərinin ümumi sayı 30 mini ötüb keçibdir.

Qeyd etmək vacibdir ki, bu insanlar yeni bilik, yeni təcrübə qazanır, qabaqcıl texnologiyalara yiyələnir, dünya səviyyəli mütəxəssislərə çevrilirlər. Azərbaycan işçi heyətinin təhsili dəim diqqət mərkəzimizdədir. Minlərlə gənc mütəxəssisimiz xaricdə və xarici şirkətlərin Azərbaycanda təşkil etdikləri kurslarda təhsil almışlar.

Ətraf mühitin mühafizəsi ən yüksək səviyyədə təmin olunur. Hamıya məlumdur ki, Sovet İttifaqı dövründə ekologiya problemləri həmişə axırncı yerdə dururdu və bu, Xəzərin sənaye tullantıları ilə çirklənməsinə gətirib çıxarırdı. «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində ekologiya problemlərinə ilk növbədə diqqət yetirilir. Bəyan edə bilərik ki, hazırda Xəzərdə xarici neft şirkətləri tərəfindən Şimal dənizində və Meksika körfəzində tətbiq olunan ekologiya standartları tətbiq edilir.

Azərbaycanda çalışan xarici neft şirkətləri böyük xeyriyyə işləri görürlər: qaçqınlar üçün evlər, məktəblər və tibb məntəqələri tikir, yetim uşaqlara, müharibə əlillərinə yardım edir, Azərbaycanda idmanın inkişafına və olimpiya hərəkətinə böyük kömək göstərir, mədəni tədbirlərin keçirilməsinə yardım edirlər.

Azərbaycanın tarixində ilk dəfə olaraq bizim Xəzər Gəmiqayırma Şirkəti müştərək müəssisəmiz Bakıda 170 milyon dollar dəyərində yeni özüqalxan qazma qurğusu tikir. 700-dən artıq Azərbaycan vətəndaşı bu layihənin həyata keçirilməsinə cəlb edilmişdir. İndi demək olar ki, biz Xəzər bölgəsində yeni qazma qurğularının və gəmilərin tikintisi üzrə təzə sahə yaratmışıq.

Bizim fəaliyyətimizin vacib amili neft şirkətlərinin sifarişlərinin yerinə yetirilməsinə Azərbaycan müəssisə və təşkilatlarını cəlb etmək oldu. Bu təşkilatlar Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti və digər əməliyyat şirkətləri üçün 115 milyon dollar dəyərində müqavilə işlərini yerinə yetirmişlər. Neft layihələrinin həyata keçirilməsi üçün 10 müştərək müəssisə fəaliyyət göstərir. Həmin müştərək müəssisələrdə 2 mindən artıq Azərbaycan vətəndaşı çalışır. Bu müəssisələr tanınmış xarici şirkətlərlə rəqabət mübarizəsində 381 milyon dollar dəyərində müqavilə işləri almışlar.

Bonuslar və digər oxşar ödənişlər şəklində Azərbaycan artıq 700 milyon dollar almışdır. 1999-cu ilin sonunadək gözlənilən ödənişlər də nəzərə alınmaqla bu məbləğ 815 milyon dolları ötəcəkdir. Vergilər, icarə haqları, boru kəməri tarifləri, pensiya və digər sosial fondlara ödənişlər şəklində Azərbaycan əlavə olaraq 154 milyon dollar almışdır. Beləliklə, 1 sentyabr 1999-cu ilədək bonuslar, vergi və digər ödənişlər şəklində Azərbaycan 855 milyon dollar və ya 3 trilyon 400 milyard manat almışdır. Müqayisə üçün deyim ki, ölkənin illik büdcəsi 3 trilyon 900 milyard manata bərabərdir.

Gələn ildən etibarən Azərbaycan «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarından mənfəət nefti almağa başlayacaqdır. Bu mənfəət neftinin satışından ölkənin xalis büdcə gəliri 2000-ci ildə 100-150 milyon dollar təşkil edəcəkdir. Yaxın illərdə bu məbləğ 300, 500, 700 milyon dollara qədər artacaqdır, 2005-ci ildən sonra isə ildə 1 milyard dolları ötəcəkdir.

Beləliklə, yalnız «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqları üzrə 2000-2005-ci illər üçün Azərbaycanın alacağı mənfəət neftinin və təbii səmt qazının ümumi dəyəri 1 milyard 700 milyon dollara yaxın, 2010-cu ilədək isə 11 milyard dollardan artıq olacaqdır.

2003-cü ildə biz «Şahdəniz» yatağından ildə 2-3 milyard kubmetr həcmində qaz hasilatına başlamağı və 2005-ci ildə yalnız bu yataqdan qaz hasilatının illik səviyyəsini 8 milyard kubmetrə, 2006-cı ildə isə 16 milyard kubmetrə çatdırmağı planlaşdırırıq.

2010-cu ildə neft müqavilələrinin həyata keçirilməsi çərçivəsində neft hasilatının ümumi həcmi ildə 60 milyon tona, təbii qaz hasilatı isə ildə 30 milyard kubmetrə çata bilər. Müvafiq olaraq Azərbaycanın gəlirləri də artacaq və bu, yaxın illərdə bir çox sosial problemləri həll etməyə, xalqımızın rifahını yüksəltməyə, ölkənin bütün vətəndaşlarını layiqli işlə, təhsillə, tibbi və sosial zəmanətlə təmin etməyə, uğurla fəaliyyət göstərən bazar iqtisadiyyatlı, inkişaf etmiş və demokratik ölkəyə çevirməyə imkan verəcəkdir.

Azərbaycanın imici dünya ictimaiyyətinin gözündə xeyli yüksəlmişdir. Azərbaycan əməli işlərlə sübut etdi ki, dünya bir-

liyində öz layiqli yerini tutan etibarlı, sabit tərəfdaşdır. Dünyada heç bir dövlətə, xüsusilə də gənc dövlətə Ağ evdə, Yelisey sarayında, Kremldə, Dauninq-Stritdə kommersiya xarakterli müqavilələr imzalamaq nəsb olmamışdır. Yalnız Azərbaycan bu şərəfə layiq görülmüşdür. Bu, Azərbaycana və ilk növbədə onun lideri Heydər Əliyevə böyük hörmətin təzahürüdür.

Beləliklə, Heydər Əliyevin neft strategiyasını ardıcıl həyata keçirərək Azərbaycan böyük iqtisadi, siyasi və coğrafi-strateji uğurlara nail olmuşdur.

Gələcəkdə isə bu uğurlar daha da artacaqdır. Azərbaycan artıq indi bölgənin coğrafi-siyasi mərkəzinə çevrilmişdir. Azərbaycanın bölgədəki və onun hüdudlarından kənardakı vəziyyətə təsiri getdikcə daha da artacaqdır. Biz həmişə hesab etmişik və hesab edirik ki, neft bizim üçün məqsəd deyil, vasitədir. Bu gün Azərbaycan xalqının firavanlığını və gələcək nəsillərin firavanlığını təmin etmək vasitəsi, yeni iş yerlərinin yaradılması üçün vasitə, gələcəkdə yalnız neft sektorundan asılı olmamaq üçün iqtisadiyyatın yeni sahələrinin yaradılmasından ötrü vasitə, Azərbaycan xalqının rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün vasitə, maaşların, təqaüdlərin və müavinətlərin artırılması üçün vasitə, ən başlıcası isə, Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin möhkəmlənməsi üçün vasitədir. Bu gün mən tam məsuliyyətlə bəyan edirəm ki, əgər biz bütün planlarımızı həyata keçirə bilsək – mən buna şübhə etmirəm – yaxın gələcəkdə Azərbaycan ən yüksək həyat səviyyəli ölkələrdən birinə çevriləcəkdir.

Bu gün biz bu saraya təntənəli mərasimə toplaşmışıq. Bu, «Əsrin müqaviləsi»nin təntənəsidir. Bu, Heydər Əliyevin neft strategiyasının təntənəsidir. Bu, müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici və daxili siyasətinin təntənəsidir. Budur «Əsrin müqaviləsi», budur Heydər Əliyevin neft strategiyası!

21 sentyabr 1999-cu il

**BAKI-TBİLİSİ-CEYHAN ƏSAS İXRAC BORU
KƏMƏRİNİN TƏMƏLİNİN QOYULMASI
MƏRASİMİNDƏ AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİ**

– Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti zati-aliləri hörmətli Əhməd Necdət Sezər!

Gürcüstanın Prezidenti zati-aliləri hörmətli Eduard Şevardnadze!

Amerika Birləşmiş Ştatlarının energetika naziri hörmətli Spenser Abraham!

Hörmətli xanımlar və cənablar, qonaqlar!

Mən sizin hamınızı Azərbaycanda səmimi qəlbdən salamlayıram və bu böyük əhəmiyyət kəsb edən layihənin həyata keçirilməsi münasibətilə bura toplaşanlara təşəkkür edirəm.

Bizim hamımızı, o cümlədən uzaq ölkələrdən Azərbaycana gəlib bu gün bizimlə birlikdə bu şənliyi bölüşənləri buraya toplayan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin inşasına başlanması üçün təməl daşının atılması mərasimidir. Bu böyük layihə artıq bütün dünyada məşhurdur və dünya ictimaiyyəti bir çox illərdir ki, bu layihəni müzakirə edir.

Bu layihənin əsası 1994-cü ildə Azərbaycanın neft strategiyasının həyata keçirilməsinin başlanğıcında 1994-cü il sentyabr ayının 20-də Azərbaycanda, Bakıda Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda olan «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının müştərək işlənməsi üçün Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın 11 böyük neft şirkəti arasında müqavilə imzalanarkən qoyulmuşdur. Bu müqavilə dünyaya səs saldı və təsadüfi deyildir ki, ona «Əsrin müqaviləsi» adı verildi. Biz bu müqaviləni imzalayarkən, təbiidir ki, «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarından gələcəkdə ildə 50 milyon tondan artıq neft hasil edilməsini nəzərdə tutmuşduq. Ancaq hasil olan neft dünya bazarlarına çıxarılmalıdır. Bunun üçün müxtəlif yollar var idi, müxtəlif marşrutlar var idi. Ancaq biz Azərbaycan olaraq öz dostlarımızla – Türkiyə Cümhuriyyəti ilə, Gürcüstanla və təbiidir ki, bu layihədə iştirak

edən şirkətlərlə birlikdə gələcəkdə hasil olunacaq nefti Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xətti ilə Türkiyənin Aralıq dənizindəki Ceyhan limanına çatdırmağı qərara aldıq.

Bu qərarın özü də çox mübahisələr doğurdu. Çünki o vaxt həm bizim imzaladığımız müqaviləyə qarşı çıxış edənlər, həm də boru xəttinin məhz Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu ilə getməsinin əleyhinə çıxanlar var idi. Bunlar məlumdur. Bizə, yəni birinci növbədə Azərbaycana mane olurdular. Çünki neftin sahibi bizik və nefti də haradan ixrac etmək birinci növbədə bizim hüququmuz idi. Bizə çox təzyiqlər etdilər. O vaxt Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyət o qədər də sabit deyildi. 1993-cü ildə burada vətəndaş müharibəsi baş vermişdi. Biz onların qarşısını aldığımız müqaviləni imzaladıq. Ancaq müqaviləni imzalayanda hətta bizim daxilimizdə belə yüksək vəzifəli şəxslər var idi ki, onlar müxtəlif xarici xidmət orqanlarına qulluq edirdilər, bu müqavilənin pozulması haqqında öz fikirlərini söyləmişdilər.

Bunu demək sizin üçün maraqlıdır. Çünki 1994-cü il sentyabrın 20-də biz müqaviləni imzaladıq. Ondan bir gün sonra Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin təcridxanasından böyük cinayət etmiş 4 nəfəri qaçırdılar. Ondan bir həftə keçdi. Azərbaycan parlamenti sədrinin müavininə terror etdilər, onu öldürdülər. Azərbaycanın əks-kəşfiyyat idarəsinin rəisini, polkovniki öldürdülər. Bu terrorlarla bizi qorxutmaq istədilər. Ancaq biz qorxmadıq. Onlar isə bu işlərini davam etdirirdilər. O vaxt məcburiyyət qarşısında mənimlə burada baş nazir vəzifəsində çalışan Surət Hüseynov kimi bir şəxs oktyabr ayının 4-də Azərbaycanda silahlı dövlət çevrilişi etməyə başladı. Biz bunun qarşısını aldığımız. Birinci növbədə xalqın bizə dəstəyi ilə, xalqın köməyi ilə. 1995-ci ilin mart ayında yenidən silahlı dövlət çevrilişi etmək istədilər, qarşısını aldığımız. Ondan sonra bəzi yerlərdə terror aktları törətmək, körpünü partlatmaq, təxribat etmək istədilər. Zərər çəkdik, amma qarşısını aldığımız.

Bilirəm ki, məhz o zaman, Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi irəli sürüləndə mənim dostum, Gürcüstan Prezidenti Eduard Şe-

vardnadzeyə terror etdilər və o, möcüzə sayəsində sağ-salamat qurtardı.

Bütün bunların hamısı və bizə göstərilən başqa siyasi təzyiqlər, müxtəlif təsirlər ona yönəldilmişdi ki, birincisi, bizim neft müqaviləsini – bu işə Xəzər dənizində ilk dəfə başladığ – qəbul etmək istəmirdilər. İkincisi isə, Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin çəkilməsinin əleyhinə çıxırdılar. Belə bir şəraitdə biz bunu başladığ, öz iradəmizi ortaya qoyduq və əvvəldən tutduğumuz yol ilə getdik.

1999-cu ildə «Çıraq» yatağından ilk neft aldıq. Biz onu əvvəl Bakı-Novorossiysk kəməri ilə Rusiyanın Qara dənizdəki Novorossiysk limanı vasitəsilə nəql edirdik. Ancaq bununla bərabər, biz Qərb marşrutu ilə Bakı-Supsa neft kəmərinə tikirdik və onu tezliklə istifadəyə verdik. İndi o vaxtdan indiyə qədər hasil edilən neft məhz bu kəmərlə – Qərb xətti ilə nəql olunur.

Ancaq bunların hamısı ilkin neftdən ötrü idi. Bizim nəzərdə tutduğumuz böyük neft üçün isə, yenə də deyirəm, Bakı-Tbilisi-Ceyhan lazım idi. Biz ardıcıl surətdə bu layihənin üzərində işləyirdik, çalışırıdığ, bütün imkanlarımızdan istifadə edirdik. Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan burada bərabər idi, birlikdə həməkət edirdi, bu işlə birlikdə məşğul idi. Ancaq əgər Amerika Birləşmiş Ştatları hökumətinin bizə, Azərbaycana bu bərədə köməyi, daimi dəstəyi, məsləhətləri olmasaydı, təbiidir ki, biz buna nail ola bilməzdik.

Təsadüfi deyil ki, 1999-cu ilin noyabr ayında İstanbulda, ATƏT-in zirvə görüşündə biz – Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan və Qazaxıstan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin inşasına başlamaq üçün anlaşma imzaladıq. Bundan əlavə, bəyanat imzaladıq və Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti Bill Klinton öz dövləti adından bu bəyanata qoşuldu, öz imzasını qoydu. Bu da Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin tikilməsinin reallığına gətirib çıxartdı.

Mən bu qısa tarixi sizə deməliyəm. Çünki bilməlisiniz ki, burada 8 il müddətində biz nə işlər görmüşük və hansı çətin-

liklərdən çıxmış, hansı müqavimətlərin, maneələrin qarşısını almış.

Nəhayət, son dövrdə Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin inşa edilməsi haqqında bir neçə aydır proseslər gedir. Onun maliyələşdirilməsi məsələsində də problemlər var idi. Ancaq onlar da həll olundu. İndi Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti, *bp* bu işlərə başçılıq edir. Onlar artıq bütün planları hazırlayıblar. Ona görə də bizi buraya təməl daşının qoyulmasına dəvət ediblər.

Mən sizə bildirmək istəyirəm ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin əleyhinə çıxanlar çox vaxt belə söyləyirdilər ki, bu, xəyaldır, mümkün deyil. Azərbaycanda o qədər neft yoxdur, olmayacaqdır. Belə danışıqlar çox idi. Zaman çox keçdiyinə görə bəziləri də bu danışıqlara inanırdılar. Ancaq bunların hamısı əsassız oldu, biz öz işimizi gördük.

Bu yaxın vaxtlarda İstanbulda «Üç dənizin əfsanəsi» adlı konfrans keçirildi. Orada əfsanə haqqında söhbət gədirdi. Mən orada nitq söylədim, dedim, siz burada əfsanədən danışsınız. Amma mən sizə demək istəyirəm ki, bu, xəyal deyil, əfsanə deyil, üç dəniz – Xəzər dənizi, Qara dəniz, Aralıq dənizi birləşəcəkdir. Bunu birləşdirən də Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan, onların həyata keçirdikləri bu layihə və Amerika Birləşmiş Ştatlarının bu məsələyə daimi dəstəyi olmuşdur. Ona görə də indi xəyaldan gerçəkliyə gəlib çatmışıq.

Buraya nə qədər vəsait qoyulacaq, nə işlər görülmək – bu barədə sizə məlumatlar veriləcəkdir. Mən bunu demək istəmirəm. Ancaq onu demək istəyirəm ki, bütün bu layihələr Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilibdir. Bu gün burada «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının işlənməsinin ikinci fazası haqqında da sənəd imzalanacaqdır. Bu o deməkdir ki, artıq buraya çox böyük investisiya gələcək, işlər sürətlə gedəcəkdir. Çünki biz hesab edirik ki, 2005-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri tamamilə hazır olacaq və biz hamımız birlikdə buradan Türkiyənin Ceyhan limanına gedəcək və orada

Azərbaycan neftinin, Xəzər neftinin Ceyhan limanından yola salınmasının şahidi olacağıq.

Dediyim kimi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin maliyyələşdirilməsində bəzi problemlər var idi. Azərbaycan bu işə öz payını verdi, biz onun maliyyələşdirilməsinin 25 faizini öz üzərimizə götürdük. Qalan hissəsi ayrı-ayrı şirkətlər arasında bölünüb. Ancaq maraqlısı budur ki, bu layihəyə 2,5 faizlə «Eni» şirkəti qoşulubdur. Sonra «Total» şirkəti qoşulubdur. Mənə bu gün dedilər ki, 2,5 faizlə Yaponiyanın «İtoçu» şirkəti qoşulubdur və bir də Yaponiyanın «İnpex» şirkəti məhz dünən 2,5 faizlə buna qoşulubdur. Bu nə deməkdir? O deməkdir ki, bu boru xəttindən təkcə Azərbaycan yox, hamı istifadə etmək istəyir.

Biz vaxtilə İstanbulda anlaşmanı imzalayanda ona Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev də imzasını qoyub və bildirdi ki, Qazaxıstan da boru xəttindən istifadə edəcəkdir. İndi mən bilirəm ki, xarici şirkətlər Qazaxıstanda çox işləyirlər. Onların bizim Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinə qoşulması və sərmayə qoyması onu göstərir ki, doğrudan da Xəzərin başqa sektorlarından neft Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri ilə ixrac olunacaqdır. Ancaq mən sizə deyirəm ki, təxminən 2007-2008-ci illərdə «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarından 50 milyon ton neft hasil olunacaqdır. Ancaq Xəzər dənizində bizim başqa yataqlarımız da var. Biz bir çox şirkətlərlə əməkdaşlıq edirik. 30 ölkənin şirkətləri ilə 21 müqavilə imzalamışıq, iş aparırıq. Əlbəttə, onlar da neft hasil edəcəklər. Biz onlarla birlikdə çalışırıq. Ona görə gələcəkdə hətta Bakı-Tbilisi-Ceyhanın tutumu çatmayacaqdır. Ya onu genişləndirmək, ya da ikinci boru lazım olacaqdır.

Mənim dediyim bu sözlər gələcək üçündür və bu işlər bizim xalqlarımızın gələcəyi üçündür. Bizim bu işlərimiz yalnız və yalnız Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etməsindən sonra mümkün olubdur. Siz bilirsiniz ki, Azərbaycan qədim neft ölkəsidir. 150 il bundan öncə Azərbaycanda sənaye üsulu ilə neft hasilatına başlanıbdır. Ancaq heç vaxt neft Azərbaycan xalqına məxsus olmayıbdır. Xəzər dənizindəki bütün neft və qaz yataq-

larının hamısı Azərbaycan alimləri, geoloqları tərəfindən kəşf edilib, ancaq biz bunun sahibi olmamışıq. İndi isə müstəqil dövlətik. Müstəqil dövlət olaraq öz sərvətlərimizin sahibiyik. İstədiyimiz ölkələr ilə əlaqələr qururuq və belə işlər görürük. Amma ikinci boru da növbədədir. Bir trilyon kubmetr ehtiyatı olan «Şahdəniz» yatağından Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri də çəkiləcəkdir.

Beləliklə, boru kəmərlərinin sayı artır. Təbiidir ki, bunlar çox böyük iqtisadi xarakter daşıyır. Ancaq təkcə iqtisadi deyil, hesab edirik ki, bizim gördüyümüz işlər, Bakı-Tbilisi-Ceyhan siyasi xarakter daşıyır. Bu layihə və onun həyata keçirilməsi Qafqaz bölgəsində sülhün, əmin-amanlığın, təhlükəsizliyin təminatçısı ola bilər. Bu boru xətti, bu polad boru Azərbaycanı, Gürcüstanı, Türkiyəni bir-biri ilə daha sıx birləşdirəcəkdir.

Biz dost ölkələrək. Türkiyə bizim üçün dost, qardaş ölkədir. Gürcüstan bizim üçün dost, qardaş ölkədir. Eləcə də biz onlar üçün dost, qardaş ölkəyik. Biz çox əlaqələr saxlayırıq. Ancaq bu əlaqələrimizi, necə deyərlər, daha möhkəm tellərlə bağlayırıq. Bu tellərdən biri də Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri olacaqdır. Mən şübhə etmirəm ki, Amerika Birləşmiş Ştatları bu məsələlərdə bizi bundan sonra da dəstəkləyəcəkdir. Ona görə mən bu mərasimdə Türkiyə Cümhuriyyətinə, onun prezidenti hörmətli Əhməd Necdət Sezərə təşəkkür edirəm. Gürcüstana, onun prezidenti hörmətli Eduard Şevardnadzeyə təşəkkür edirəm. Amerika Birləşmiş Ştatlarına, onun prezidenti cənab Corc Buşa təşəkkür edirəm.

Mən bu yaxınlarda cənab Corc Buşdan antiterror koalisiyasında Azərbaycanın fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən çox xoş bir məktub aldım. Biz ötən il sentyabrın 11-də ABŞ-da baş vermiş dəhşətli terror hadisəsindən dərhal sonra antiterror koalisiyasına qoşulmuşuq, bu koalisiyada öz vəzifəmizi yerinə yetiririk və bundan sonra da yerinə yetirəcəyik. Beləliklə, biz bu sahədə də Amerika-Azərbaycan əlaqələrini inkişaf etdiririk, daha da yüksəklərə qaldırırıq.

Dünən hörmətli nazir ilə söhbət edəndə o, prezident Buşdan mənə səmimi salamlar, çox xoş sözlər çatdırdı. Bütün bunlara görə, ümumiyyətlə Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin reallaşmasına dəstəyinə görə Amerika Birləşmiş Ştatlarına, onun xalqına və prezident cənab Buşa təşəkkürümü bildirirəm.

Əziz dostlar!

Əziz qonaqlar!

Mən sizi bir daha ürəkdən salamlayıram. Hamınıza cansağlığı arzu edirəm. Bakı-Tbilisi-Ceyhan irəliyə gedəcək, gedəcək, gedəcəkdir!

18 sentyabr 2002-ci il

**BAKİ-TBİLİSİ-CEYHAN LAYİHƏSİNİN
MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ İLƏ ƏLAQƏDAR
SƏNƏDLƏRİN İMZALANMASI MƏRASİMİNDƏ
AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ
İLHAM ƏLİYEVİN NİTQİ**

– Hörmətli xanımlar və cənablar! Əziz dostlar!

Düz on il bundan əvvəl, 1994-cü il sentyabrın 20-də bu salonda Azərbaycanın gələcəyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən «Əsrin müqaviləsi» imzalanmışdır. Bu müqavilə Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün çox mühüm rol oynamışdır. Həmin müqavilədən sonra Azərbaycanda Heydər Əliyevin neft strategiyası həyata keçirilməyə başlanmışdır. On il ərzində aparılan bu strategiya ölkəmizə böyük uğurlar gətiribdir. Azərbaycan iqtisadi cəhətdən güclənmiş, öz müstəqilliyini daha da möhkəmləndirmişdir. İndi ölkəmizin iqtisadi inkişafı uğurla davam edir. Azərbaycanın bütün iqtisadi göstəriciləri onu göstərir ki, ölkəmiz inkişaf edir, güclənir və bu ənənə davam edəcəkdir.

1994-cü ildə Azərbaycan çox çətin vəziyyətdə idi. Azərbaycan müharibədən təzə çıxmışdı. Ermənistan silahlı qüvvələrinin

işğalçı siyasəti nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizi işğal altına düşmüşdü. Bir milyondan artıq vətəndaşımız qaçqın-köçkünə çevrilmişdi. O vaxt ölkədə sabitlik hələ tam bərqərar olunmamışdı. Ümumiyyətlə, ölkədəki vəziyyəti böhran kimi dəyərləndirmək mümkün idi. Məhz o çətin vəziyyətdə, o çətin anlarda Azərbaycan rəhbərliyinin və şəxsən prezident Heydər Əliyevin müdrikliyi, uzaqgörənliyi və siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycana böyük həcmdə investisiyaların cəlb edilməsi mümkün olmuşdur.

O vaxt investorları inandırmaq üçün böyük səylər göstərilmişdir. Bu gün vəziyyət tam başqadır. Bu gün Azərbaycan investisiyanın qoyulması baxımından keçmiş sovet respublikaları arasında liderdir, adambaşına düşən birbaşa xarici investisiyaların həcminə görə bəzi Şərqi Avropa ölkələrini də qabaqlayıbdır. Ancaq o vaxt vəziyyət tamamilə başqa idi.

O vaxt investorları inandırmaq lazım idi ki, Azərbaycan xarici investisiyalar üçün məqbul yerdir, bu investisiyalar qorunacaqdır. Bu, belə də oldu və son on il ərzində bütün beynəlxalq ictimaiyyət, bizimlə bir yerdə bu irimiqyaslı layihələri həyata keçirən şirkətlər bir daha əmin oldular ki, Azərbaycanda onların sərmayələri lazımı səviyyədə qorunur. Bu inamı qazanmaq üçün illər lazım idi. Amma bu inamı itirmək üçün bir yanlış addım da kifayət idi. Bu yanlış addım Azərbaycanda atılmadı. Çünki bütün bu proseslər şəxsən prezident Heydər Əliyevin nəzarəti altında idi.

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan öz neft-qaz yataqlarının işlənilməsində böyük uğurlar əldə etmişdir. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda böyük işlər görülmüşdür. Azərbaycana milyardlarla dollar investisiya qoyulmuş və 1997-ci ildə «Çıraq» yatağından ilkin neft hasil olunmuşdur. Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa neft kəmərləri istismara verilmişdir ki, bu da Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Əlbəttə, bizim hamımızın arzusu, istəyi, məqsədi onda idi ki, Azərbaycanda böyük ixrac neft kəməri tikilsin ki, o

da, öz növbəsində, bizə böyük həcmdə neftin hasilatına nail olmağa imkan versin. Bu, indi baş verir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin inşası uğurla aparılır. Demək olar ki, biz hazırda işlərin səmərəliliyini görürük. İşlərin, təxminən, 50 faizi artıq görülmüşdür. Əminlik ki, yaxın zamanlarda Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri istismara veriləcəkdir.

Bu gün isə bu layihənin maliyyələşməsi istiqamətində mühüm bir addım atılır. Beynəlxalq maliyyə qurumları bu layihəyə öz dəstəyini vermiş olurlar. Dünyanın aparıcı maliyyə qurumları tərəfindən verilən bu dəstək həm Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi üçün, həm də gələcəkdə digər layihələr üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu gün bizim birgə fəaliyyətimizin, elə bil ki, son mərhələsidir, son nöqtəsidir. Bu uğurlar yalnız bizim hamımızın vahid komanda kimi fəaliyyət göstərəcəyimiz təqdirdə mümkün idi. Bu da baş verdi. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə *bp* şirkətinin rəhbərliyi və liderliyi nəticəsində bu vahid komanda qarşıda duran bütün məsələlərə nail oldu. Azərbaycan bütün dünyaya nümayiş etdirdi ki, burada əməkdaşlıq öz bariz nəticələrini verir.

Bu müqavilələrin icrasında çətinliklər də az deyil, qarşımızda süni şəkildə yaradılmış maneələr də az deyildi. Çətin vəziyyətdə, xüsusilə 1994-1996-cı illərdə müqavilələr üçün real təhlükələr yaranmışdı. Amma Azərbaycan rəhbərliyinin və şəxsən prezident Heydər Əliyevin qətiyyəti, beynəlxalq neft şirkətlərinin inamı və dünya ictimaiyyətinin dəstəyi bizə imkan verdi ki, bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, istədiyimizə nail ola bilək. Bir daha bütün dünyaya sübut edək ki, Azərbaycan öz siyasətini müstəqil şəkildə aparır. Azərbaycan xalqının milli maraqları qorunur və heç kim, heç bir qüvvə bizi bu yoldan çəkəndirə bilməz.

Bu müqavilənin həyata keçirilməsi regional əməkdaşlıq nöqtəy-nəzərindən çox əhəmiyyətlidir. Bu, üç ölkənin xarici neft şirkətlərinin, 30-dan yuxarı beynəlxalq maliyyə qurumlarının

vahid məqsədə necə nail ola bilməsinə çox gözəl nümunədir. Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan rəhbərlərinin səyi nəticəsində bu layihə həyata keçirilir. Əfsanə gerçəyə çevrilir. Mən əminəm ki, qardaş Türkiyə ilə, qardaş Gürcüstanla bizim əlaqələrimiz bundan sonra daha da inkişaf edəcək və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri bu istiqamətdə öz mühüm rolunu oynayacaqdır. Bizim ölkələrimiz, xalqlarımız bir-birinə daha yaxın olacaqdır.

Gələcəkdə bizim böyük planlarımız var, böyük arzularımız var. Gələcəkdə Azərbaycanın neft-qaz yataqlarından səmərəli şəkildə istifadə olunacaqdır. «Şahdəniz» layihəsinin həyata keçirilməsi məsələsi gündəlikdə durur. Mən əminəm ki, biz buna da nail olacağıq. Bizim hamımızın məqsədi ondan ibarətdir ki, xalqlarımız bu layihələrdən fayda götürsün. Mən əminəm ki, belə də olacaqdır. Artıq bu, baş veribdir. Minlərlə yeni iş yerləri açılıbdır. On minlərlə insanımız maddi fayda əldə etmişlər və bu proses davam edəcəkdir.

Azərbaycanda prezident Heydər Əliyevin sərəncamı ilə yaradılmış Dövlət Neft Fondunun fəaliyyəti çox səmərəlidir. Bu fondada yığılan vəsaitlər şəffaf şəkildə saxlanılır və Azərbaycanın ən ağır problemi olan qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına sərf edilir. Mən əminəm ki, Dövlət Neft Fondunda gələcəkdə yığılacaq vəsaitlər də bu məqsədlərə sərf olunacaqdır. Azərbaycanın iqtisadi-sosial problemlərinin həlli istiqamətində bu vəsaitlər ölkəmizə kömək edəcəkdir.

Əziz dostlar!

Bu gün müasir Azərbaycan tarixində çox əlamətdar bir gündür. Bu gün Azərbaycanın gələcək potensialını böyük dərəcədə müəyyən edəcək Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac neft kəmərinin maliyyə məsələlərinin son nöqtəsidir. Mən bu gündə sizin hamınıza uğurlar arzulayıram. Arzulayıram ki, yaxın zamanlarda Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin açılış mərasiminə toplaşaq, onun istismara verilməsini də böyük təntənə ilə qeyd edək. Mən əminəm ki, biz bu məqsədlərə nail olacağıq, Azərbaycanı daha

da gücləndirəcəyik. Bu, bizə imkan verəcək ki, regionda mövcud olan əməkdaşlıq daha da güclənsin və qonşu, qardaş ölkələrlə birlikdə biz qarşımızda duran bütün məqsədlərə çata bilək.

Bu mühüm hadisə münasibətilə sizi bir daha ürəkdən təbrik edirəm. Sizin hamınıza cansağlığı, uğurlar arzulayıram. Sağ olun.

3 fevral 2004-cü il

«ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ»NİN ONUNCU İLDÖNÜMÜNÜN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2004-cü il sentyabrın 20-də «Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda «Azəri», «Çıraq» yataqlarının və «Günəşli» yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın tanınmış neft şirkətləri arasında sazişin imzalanmasının onuncu ildönümü tamam olur.

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış, sonradan isə beynəlxalq aləmdə yüksək qiymətləndirilmiş və haqlı olaraq «Əsrin müqaviləsi» adını qazanmış bu saziş qanun qüvvəsinə minərək respublikamızın salnaməsinə qızıl hərflərlə həkk olundu və Heydər Əliyevin neft strategiyasının şanlı səhifəsini açdı.

Bu tarixi hadisə xalqımızın yaddaşında əbədi yaşayacaq. Müstəqilliyini bərqərar edən Azərbaycan Respublikası öz sərəvətlərinə tam sahib olduğunu dünyaya bir daha əyani şəkildə bəyan etdi.

Postsovet məkanında yaranmış dövlət ilk dəfə Qərbin iri neft şirkətləri ilə belə böyük miqyasda saziş imzalamaqla Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını yaratdı. Bununun

la da prezident Heydər Əliyev o dövrün böhranlı sosial-iqtisadi şəraitində növbəti dəfə böyük siyasi cəsarət, dönməz iradə, dəqiq iqtisadi hesablama və dərin müdriklik nümayiş etdirərək müstəqil Azərbaycanın yeni neft doktrinasını irəli sürdü.

Ötən zaman kəsiyində «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin təməl daşına çevrilərək azad iqtisadi mexanizmlərin tətbiq edilməsini və respublikamızın dünya iqtisadiyyatına dinamik inteqrasiyasını təmin etdi, xarici investorların ölkəmizə axınını sürətləndirdi və Azərbaycanda yeni neft-qaz kontraktlarının bağlanmasına güclü təkan verdi.

Hal-hazırda imzalanmış 23 beynəlxalq neft müqaviləsi çərçivəsində görülən müştərək işlər ölkəmizə mütərəqqi texnologiyaların gətirilməsi, neft sənayesinin infrastrukturunun yenedən qurulması, nəqliyyat və xidmət sahələrinin inkişafı, yüksək peşəkar milli kadrların hazırlanması və minlərlə yeni iş yerlərinin açılması üçün geniş imkanlar açmışdır.

«Əsrin müqaviləsi»nin reallaşması Azərbaycana yalnız neft sahəsində indiyədək 7 milyard ABŞ dolları məbləğində sərmayənin qoyulmasını təmin etmişdir. 1997-ci il noyabr ayının 12-də «Çıraq» yatağından neft hasil olunmağa başlanmış və indiyə qədər bu yataqdan 34 milyon tondan artıq neft və 6 milyard kubmetr səmt qazı hasil olunmuşdur.

Son onillik ərzində Azərbaycanda ümumi neft hasilatının vəziyyəti kökündən dəyişməyə başlamışdır və nəticədə neft hasilatının səviyyəsi 1993-cü ildən 2003-cü ilə qədər olan dövrdə 10 milyon tondan 15 milyon tonadək qalxmışdır. «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının ilkin neft layihəsi və tammiqyaslı işlənməsi üzrə «Mərhələ-1», «Mərhələ-2» çərçivəsində mühüm işlər görülmüşdür. Belə ki, ilkin neft və qazın sahilə nəqli üçün sualtı boru kəmərləri çəkilmiş, Səngəçaldı yeni müasir terminal kompleksi inşa edilmişdir, «Mərhələ-3» üzrə intensiv şəkildə hazırlıq işləri aparılır.

Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqlini təmin etmək üçün Bakı-Novorossiysk neft kəməri bərpa edilmiş və Bakı-

Supsa boru kəməri tikilib istifadəyə verilmişdir. Nəticədə «Çıraq» yatağından hasil olunan neftin indi artıq «Azəri Layt» adı altında Şərq-Qərb dəhlizi çərçivəsində Supsa limanından Qərb istiqamətində dünya bazarlarına ixrac edilməsinə başlandı.

Dörd nəhəng üzən qazma qurğusunun – «Dədə Qorqud», «İstiqlal», «Qurtuluş» və bu gün Xəzərin istənilən dərinliyini fəth etməyə qadir olan və Heydər Əliyevin adını daşıyan ən müasir, ən əzəmətli qurğunun istismara verilməsini ölkə sənayesinin böyük uğurlarından hesab etmək olar.

Neft-qaz sazişlərinin həyata keçirilməsindən əldə edilən valyuta və digər vəsaitlərin yığılması, səmərəli idarə və istifadə olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu yaradılmışdır. Burada ali məqsəd – Neft Fondunun vəsaitlərini şəffaf şəkildə xalqımızın ən zəruri ehtiyaclarının həllinə yönəltmək və gələcək nəsillər üçün qoruyub saxlamaqdan ibarətdir.

Dünya miqyaslı «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağının kəşf olunması və 2003-cü ilin fevral ayında bu yatağın işlənməsi barədə qərarın qəbul edilməsi respublikamızın gələcək inkişafı üçün geniş imkanlar açan böyük nailiyyətlərdən biri oldu.

Nəinki Azərbaycanda, hətta bütün regionda karbohidrogenlərin nəqlinin infrastrukturunu inkişaf etdirən və dünyada ən iri layihələrdən hesab olunan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac boru kəmərinin və qazın ixracı üçün Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz boru kəmərinin tikintisi uğurla həyata keçirilir. 2005-ci ildə Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin istifadəyə verilməsi hər üç ölkə – Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə üçün mühüm tarixi hadisəyə çevriləcəkdir.

Beləliklə, «Əsrin müqaviləsi» ilə təməli qoyulan neft-qaz kontraktları üzrə aparılan işlər artıq keyfiyyətə yeni, həlledici mərhələyə daxil olur. Və bu yolda əldə edilən bütün parlaq

qələbələr xalqımızın ümummilli lideri, müasir Azərbaycanın banisi Heydər Əliyevin əvəzsiz rolu və misilsiz xidmətləri ilə bağlıdır.

«Əsrin müqaviləsi»nin Azərbaycan Respublikasının siyasi və iqtisadi həyatında müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq qərar alıram:

1. «Əsrin müqaviləsi»nin onuncu ildönümü 20 sentyabr 2004-cü ildə Bakı şəhərində təntənəli şəkildə qeyd olunsun. Bu məqsədlə aşağıdakı tərkibdə Təşkilat Komitəsi yaradılsın:

Təşkilat Komitəsinin sədri

Artur Rasizadə – Azərbaycan Respublikasının Baş naziri

Təşkilat Komitəsinin üzvləri

Ramiz Mehdiyev – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının rəhbəri

Vahid Axundov – Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasət üzrə dövlət müşaviri

Elmar Məmmədyanov – Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri

Məcid Kərimov – Azərbaycan Respublikasının yanacaq və energetika naziri

Polad Bülbüloğlu – Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət naziri

Fatma Abdullazadə – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının humanitar siyasət şöbəsinin müdiri

Əli Əsədov – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin köməkçisi

Natiq Əliyev – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin prezidenti

Nizami Xudiyev – Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin sədri

Deyvid Vudvord – «bp-Azərbaycan LTD» şirkətinin prezidenti

2. Bu sərəncamın 1-ci bəndinə əsasən yaradılmış Təşkilat Komitəsi təntənəli mərasimin keçirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər proqramını hazırlasın və onun yerinə yetirilməsini təmin etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 19 iyul 2004-cü il

«ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ»NDƏ İŞTİRAK EDƏN XARİCİ ŞİRKƏTLƏR HAQQINDA MƏLUMATLAR

«British Petroleum» – *bp* (Böyük Britaniya)

«Əsrin müqaviləsi»nin ən əsas iştirakçılarından biridir. *bp* nəinki Böyük Britaniyanın, hətta bütün dünyanın neft sənayesində həlledici rol oynamağa qadir nəhəng bir şirkətdir. Azərbaycanda iştirak etdiyi əsas layihələr bunlardır: «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının tammiqyaslı işlənilməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri və «Şahdəniz» Cənubi Qafqaz Boru Kəməri.

bp hər gün dünyanın 100-dən artıq ölkəsində 13 milyon müştəriyə xidmət göstərir. Əməkdaşlarının sayı 115 mindən artıqdır. 1909-cu ildə yaradılıb. Ehtiyatlarının həcmi 17,6 milyard barrel neft və qaz ekvivalentinə bərabərdir (60 faiz neft, 40 faiz qaz).

Gündəlik hasilatının həcmi: 2 milyon barrel xam neft və 8,7 milyard kubmetr təbii qaz.

Xidmət stansiyalarının ümumi sayı 29 200-dür ki, bunun da 15 mini ABŞ-ın payına düşür.

ABƏŞ-də iştirak edən tərəfdaş şirkətlərin pay bölgüsündə 34,1 faiz payı vardır və bu layihənin operatorudur.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsində *bp* yenə də operator kimi çıxış edir və bu layihədə onun payı 30,1 faizdir.

Son beş il ərzində *bp* öz fəaliyyətini xeyli dərəcədə təkmilləşdirmiş və yeni bir şirkətə çevrilmişdir. Gələcək fəaliyyət bazası yaratmaq üçün bir araya gəlmiş müxtəlif müəssisələrin irsini özündə birləşdirir. Şirkətin gündəlik satışının həcmi 7,2 milyon barrele (emal olunmuş məhsul) bərabərdir. «Şahdəniz» yatağında 25,5 faiz payla iştirak edir. «İnam» perspektiv strukturunda isə bu rəqəm 25 faizə bərabərdir.

«Araz-Alov-Şərq» Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişində 40 faizlik payla iştirak edir.

«Devon» (ABŞ)

«Devon» «Əsrin müqaviləsi»ndə tərəfdaşlıq edən 10 şirkətdən biridir. Baş ofisi uzaq Oklahoma Sitidədir.

Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin tərəfdaşları sırasında Amerika Birləşmiş Ştatlarında ən iri neft və qaz istehsalçılarından biridir.

«Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının tammiqyaslı işlənməsi üzrə Həsilatın Pay Bölgüsü Sazişində 5,6 faizlik payı var. AÇG-də ötən ilin sonuna qədər 125 milyon barrel neft hasil edib. Şimal qütbündə Makkenzi deltasından Cənubi Afrika dəniz yataqlarına qədər bir sıra layihələrin iştirakçısıdır.

ABŞ-da və Kanadada istehsal edilən təbii qazın təxminən 4 faizi «Devon»a məxsus quyulardadır. 2,2 milyard barrel həqiqi neft və təbii qaz ehtiyatları var. İstehsal həcmiminin 63 faizi qazdan və 37 faizi maye karbohidrogenlərdən ibarətdir.

İstehsalın 90 faizi Şimali Amerikanın, 10 faizi beynəlxalq layihələrin payına düşür. İstehsalın ümumi həcmi gündə 653 min barrel neft ekvivalentinə bərabərdir. Bir qədər əvvəl «Quşen» şirkəti ilə birləşib və fəaliyyətini xeyli genişləndirib.

1998-ci ildə «Devon» ilk dəfə Cənubi Çin dənizində neft tapıb.

1999-cu ildə ehtiyatları təxminən 80 milyon barrele bərabər olan «Panyu» yatağı kəşf olunub. Burada istehsal obyektlərinin inşası tamamlanmaq üzrədir. Quyulardan neftin fəvvarə vuracağı təqdirdə gələn il «Devon»un gündəlik payı 15 min barrel ola bilər.

Şirkətin kəşfiyyat işləri üzrə beynəlxalq proqramlarının əsas hissəsi Cənubi Atlantika sərhədində, Cənubi Afrika və Braziliyanın dəniz yataqlarındadır.

Qara dəniz yatağında kəşfiyyat quyusu qazmağı planlaşdırır.

Kanada Neft İstehsalçıları Assosiasiyasının ətraf mühitin mühafizəsi, sağlamlıq və əməyin təhlükəsizliyinə görə «Platin» mükafatına layiq gördüyü 13 şirkətdən biridir.

Bundan başqa, «Devon»a «Vayominq Qeym ənd Fiş» departamentinin də mükafatı verilib.

«ExxonMobil» (ABŞ)

«Exxon» «Əsrin müqaviləsi»nin iştirakçısıdır. «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının tammiqyaslı işlənməsində tərəfdaşlıq edən 10 şirkətdən biri kimi 8 faizlik iştirak payı var. Xəzərin Azərbaycan hissəsində 5 sazişə – Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişinə (HPBS) qoşulub.

«ExxonMobil»in (ABŞ) ölkəmizdə fəaliyyət göstərən törəmə müəssisəsi «Exxon-Azerbajjan» Əməliyyat Şirkəti MMM-dir.

Dərin su hövzələrində axtarış və kəşfiyyat işləri üzrə lider olan «ExxonMobil» suyun dərinliyi təxminən 400 metrədən artıq, ümumi sahəsi 135 milyon akrda çox olan ərazidə iştirak payına malikdir.

30-dan artıq iri həcmli kəşflərdə iştirak edib.

Dünyanın böyük regionlarının dərin sularında işləmək üçün lisenziyası var.

Yarım əsr əvvəl ilk dəfə dənizdə kəşfiyyat işlərinə başlayıb. Hazırda 320 dəniz platformasında çalışır.

2010-cu ilə qədər dərin su hövzələrində yerləşən yataqlardan əldə ediləcək neft-qaz ehtiyatlarının ümumi hasilatı 20 faizə çatacaq. 200-ə qədər ölkədə fəaliyyət göstərir.

Xam neftin və qazın emalı, neft məhsullarının satışı üzrə böyük təcrübəsi var. Sürtkü yağı üçün əsas komponentlərin istehsalı ilə də məşğuldur.

Şirkət sübut edilmiş yataqlardan 1600 milyard kubmetr, kəşfiyyat aparılmış yataqlardan isə 5000 milyard kubmetrdən artıq qaz ehtiyatı əldə edir.

«ExxonMobil» 600 yataqda 28 mindən artıq quyunu idarə edir və 100-dən artıq yataqda iştirak payı var. Azərbaycan sektorunda 3 min kvadratkilometr sahəni əhatə edən Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişinə imza atıb.

Şirkətin «Naxçıvan» blokunda qazdığı ilk quyuyu 6746 metr dərinliyə malikdir və Xəzərin cənubu üçün rekord sayılır.

26 ölkədəki 46 neft emalı zavodunda, 40 min kilometrədən çox boru kəmərinə, 55 tankerdə və 118 ölkədəki 43 min pərakəndə satış məntəqəsində iştirak payı var.

700 təyyarə limanında aviasiya vasitələrinə malikdir.

Şirkət həm də olefin istehsal edir.

Hazırda 45-dək layihə həyata keçirməkdədir.

Təxminən bir o qədər də layihə (Qərbi Afrikada, Meksika körfəzindəki dərin sulu yataqlar və Qətərdə yerləşən mayeləşdirilmiş təbii qaz layihələri) ilkin planlaşdırma mərhələsindədir.

Hər il neft ekvivalenti ilə 200 milyon tona bərabər neft və qaz hasil edir. Təbii qaz satışı üzrə dünyanın ən iri özəl şirkəti hesab olunur.

«Statoyl» (Norveç)

«Statoyl» Azərbaycanda beş iri layihənin iştirakçısıdır.

«Statoyl» Xəzərin ehtiyatlarının işlənməsinə 1992-ci ildən qoşulub.

Şirkət Azərbaycanda üç Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişini imzalayıb.

«Əsrin müqaviləsi»nin iştirakçısı kimi «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının tammiqyaslı işlənməsində ən böyük paya (8,56 faiz) malik dördüncü xarici şirkətdir.

«Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində 1997-ci ildən indiyədək «Çıraq» yatağından 200 milyon barreldən çox neft çıxarılıb. «Azəri» yatağının mərkəzi hissəsində işlərin 60 faizi tamamlandı.

«Alov» yatağında «Statoyl»un 15 faizlik iştirak payı var.

«Şahdəniz» HPBS-ə isə 25,50 faizlik payla qoşulub.

Cənubi Qafqaz Boru Kəməri tikintisi layihəsində də iştirak edəcək. Kommersiya operatoru kimi Cənubi Qafqaz Boru Kəməri Şirkətinin biznes və inzibati işlərinə nəzarət edəcək.

«Şahdəniz» yatağından birinci mərhələdə çıxarılaçaq qazın satışına dair Türkiyənin «Botaş» şirkəti ilə (ildə 6,3 milyard kubmetr), Azərbaycanla (ildə 1,5 milyard kubmetrədək) və Gürcüstanın Beynəlxalq Neft Korporasiyası ilə (ildə 0,8 milyard kubmetrədək) sazişlər imzalanıb. Satış bu şirkətin də operatoru

olduğu Azərbaycan Qaz Təchizatı Şirkəti tərəfindən həyata keçiriləcək.

Bakı-Tbilisi-Ceyhanın səhmdarları sırasında iştirak payının həcminə görə üçüncü yerdədir.

Bu layihədə 8,71 faiz iştirak payına malikdir.

BTC-nin on bir sahibkarından biridir.

«Shell» (Böyük Britaniya)

«Shell» şirkətinin əsası 1833-cü ildə qoyulub. 1929-cu ildə isə şirkət neft sahəsində özünü sınağa başlayıb və bu da uğurlu alınıb.

İkinci dünya müharibəsi zamanı anti-Hitler koalisiyasına ciddi dəstək verərək koalisiya üzvlərinin neft məhsulları ilə təmin olunmasına yardım edib. 60-cı illərdən etibarən öz fəaliyyətini daha da genişləndirərək dünyanın ən aparıcı neft şirkətlərindən birinə çevrilib.

Şirkətin fəaliyyəti 45 ölkəni əhatə edir və onun bütün işçilərinin sayı 96 min nəfərdir.

Bir il ərzində orta hesabla 113 milyon ton neft istehsal edir.

Şirkətin dünyanın bir çox ölkəsində operatorları fəaliyyət göstərir.

Yeni enerji mənbələrinin axtarışı şirkətin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biridir.

Bu, XXI əsrdə «Shell»in nüfuzunu müəyyənləşdirən bir proses kimi qiymətləndirilir.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra bir çox şirkətlər kimi, «Shell» də MDB ölkələrinə maraq göstərməyə başladı.

«Əsrin müqaviləsi»nin iştirakçısıdır.

«TotalFinaElf» (Fransa)

Fransanın «TotalFinaElf» (TFE) şirkəti ölkəmizdə altı ildir fəaliyyət göstərir. Xəzərin Azərbaycan bölməsində bir neçə böyük yatağın işlənməsində iştirak edir. «Total», «Fina» və «Elf» şirkətlərinin iştirak paylarını birləşdirir.

Azərbaycanın ən böyük tərəfdaşlarındandır.

2002-ci ildən BTC-yə qoşulub və 5 faizlik iştirak payına malikdir.

Dünyanın 100-dən çox ölkəsində çalışır.

Neft sənayesində bütün əməliyyatlarla – kəşfiyyat, işlənmə və hasilatla məşğul olur, nefti, eləcə də qazı emal və nəql edir, satır.

Dünyada 16676 yanacaq doldurma stansiyası fəaliyyət göstərir.

Xəzərin cənub-qərb hissəsindəki «Lənkəran-Talışdəniz» yatağında 35 faizlik iştirak payı var. Yatağın işlənməsinə dair saziş Parisdə, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev və Fransa Prezidenti Jak Şirak tərəfindən imzalanıb.

Əməliyyat işləri 1997-ci ildə iki və üçölçülü seysmik kəşfiyyatdan başlanıb. 1997-ci ildən «Abşeron» strukturunda da (20 faizlik payla) axtarış-kəşfiyyat işlərinə qoşulub.

«Şahdəniz» layihəsində 10 faizlik payla iştirakçıdır. «Şahdəniz»in TFE-dən və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətindən (10 faiz) başqa daha beş xarici iştirakçısı (Böyük Britaniyanın *bp* – 25,5 faiz, o, həm də əməliyyatçıdır, Norveçin «Statoyl» – 25,5 faiz, İrannın NİCO – 10 faiz, Türkiyənin TPAO – 9 faiz və Rusiya ilə İtaliyanın birgə şirkəti «LUK-Acip» – 10 faiz) var.

TFE «Azəri-Çıraq-Günəşli» layihəsinə qoşulmasa da, həmin yataqlardan dünya bazarlarına neft daşıyacaq BTC kəmərinin sahibkarlarındandır.

«LUKOYL» (Rusiya)

«LUKOYL» 1993-cü ildə Rusiya Federasiyası hökumətinin qərarı ilə yaradılıb. Ehtiyatlarının 60 faizi, əsas hissəsi Qərbi Sibir regionundadır.

Rusiyanın neft sənayesinin lideridir.

Ölkədə neft hasilatının 22 faizini, emalın 18 faizini, marketingin xeyli hissəsini həyata keçirir və tanker donanmasının 13 faizinə nəzarət edir.

Dünyanın 25 ölkəsində çalışır. Kəşf edilmiş neft-qaz yataqlarının xeyli hissəsi Timan-Peçora rayonunun payına düşür. Burada 190 yataqda karbohidrogen ehtiyatları 2 milyard tona çatır. İndiyədək şirkətdə neft hasilatının intensivləşdirilməsi məqsədilə yüzdən çox texnologiya tətbiq edilib. 2005-ci ildə neft hasilatını ən azı 15 faiz artırmağı, bu məqsədlə xərclənən vəsaitin isə orta dünya göstəricisindən aşağı olmasını təmin etməyi planlaşdırıb.

Rusiyanın ən yaxşı neft emalı müəssisələrinə (Volqoqrad, Perm, Nijeqorod və Uxta zavodları) nəzarət edir. Satış şəbəkəsi isə Rusiya Federasiyasının 58 regionunu, MDB-ni və Baltıqyanı ölkələri, Avropanı və ABŞ-ı əhatə edir.

288 neft bazası və 3 544 yanacaq doldurma stansiyası var.

1995-ci ildən Birləşmiş Ştatların ARCO şirkəti ilə əməkdaşlıq əlaqələri qurub.

Azərbaycana 1993-cü ildən gəlib. Təmsilçisi «LUKOyl-Azərbaycan» şirkətidir. «LUKOyl» «Əsrin müqaviləsi»nə ilk imza atanlardan biri olub.

Şirkət «Azəri-Çıraq-Günəşli» layihəsində 10 faizlik payla iştirak edirdi. 2003-cü ilin sonunda o, payını 1,375 milyard ABŞ dollarına Yaponiyanın «İnpex» şirkətinə verib.

«Şahdəniz» qaz-kondensat yatağında «LUKOyl»un 5 faizlik iştirak payı var.

«LUKOyl» isə Xəzərin Azərbaycan bölməsindəki başqa bir yataqda – «Yalama»da işlərini davam etdirir. «Yalama»da 90 milyon ton şərti yanacaq olduğu ehtimal edilir.

D-222 adlanan blokun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü layihəsinin (bu barədə saziş 1997-ci il iyulun 3-də Moskvada, Rusiyanın və Azərbaycanın nümayəndələri arasında imzalanıb) əməliyyatçısıdır.

TPAO (Türkiyə)

Azərbaycanın ən böyük tərəfdaşlarındanır.

TPAO Türkiyəyə məxsus neft şirkətidir.

Neft sənayesində bütün əməliyyatlarla – kəşfiyyat, işlənmə və hasilatla məşğul olur, nefti, eləcə də qazı emal və nəql edir, satır.

«Əsrin müqaviləsi»nə ilk qoşulan şirkətlərdən biridir.

Azərbaycanda «Azəri-Çıraq-Günəşli» (6,75 faiz) layihəsinin iştirakçısıdır. «Şahdəniz» qaz yatağında 9 faizlik payı var.

«Alov» (10 faiz), «Kürdaşı» (5 faiz) layihələrində iştirak edir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsində 6,53 faiz payı var. Həmçinin «Şahdəniz» yatağından çıxarılaçaq qazı nəql edəcək.

Bakı-Ərzurum kəmərinə də iştirak edəcəyi gözlənilir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsində TRBTC vasitəsilə iştirak edir.

Türkiyənin ən iri neft müəssisələri bu şirkətin nəzarətindədir. Azərbaycana 1993-cü ildən gəlib.

«Delta HESS LTD» (Səudiyyə Ərəbistanı)

«Əsrin müqaviləsi»nin iştirakçısıdır. Azərbaycana 1994-cü ildən gəlib. AÇG-yə 1,04 faiz payla qoşulub.

Səudiyyə Ərəbistanının və ümumiyyətlə bütün ərəb dünyasının ən iri neft şirkətlərindən biri kimi tanınır. Bir çox iri layihələrdə iştirak edir.

«Əşrəfi», «Dan ulduzu» perspektiv strukturlarında 4,5 faiz payla iştirak edir.

Qeyd edək ki, bu layihələrlə bağlı müqavilə 1996-cı ilin 14 dekabrında imzalanıb və 1997-ci ilin mart ayında qüvvəyə minib.

«Delta HESS LTD» eyni zamanda «Kürşəngi», «Qarabağlı» yataqlarının istismarına 20 faiz payla qoşulub. Bu müqavilə isə 1998-ci ilin 15 dekabrında imzalanıb.

«İtoçu» (Yaponiya)

«Əsrin müqaviləsi»ndə iştirak payı müqavilə imzalanarkən 2,45 faiz olub. Hazırda bu rəqəm 3,92 faizdir.

Yaponiyanın ən iri neft şirkətidir.

Dünyanın müxtəlif nöqtələrində iri layihələrdə iştirak edir. Azərbaycanca gəlişi «LUKOyl»un AÇG-dəki payını satmasından sonra mümkün olub.

«Əşrəfi», «Dan ulduzu» perspektiv strukturlarında iştirak edir və burada 20 faiz payı var.

«İtoçu» «Atəşgah», «Yanan tava» və «Muğan-dəniz» perspektiv strukturlarında da 7,5 faizlik payla iştirak edir.

Bu müqavilələrin imzalanma tarixi isə 1998-ci il dekabrın 25-nə təsadüf edir.

«İnpex Sausvest Caspian Si, LTD» (Yaponiya)

«Əsrin müqaviləsi»ndə 10 faiz payı var. Yaponiyanın ən iri neft şirkətlərindən biridir.

Azərbaycana gəlişi «Əsrin müqaviləsi»nə qoşulması ilə başlayıb.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində neft ehtiyatlarının istismarına dair layihələrdə iştirak edir.

«İnpex»in qoşulduğu digər bir layihə isə «Atəşgah», «Yanan tava» və «Muğan-dəniz» perspektiv strukturlarını əhatə edir. Şirkətin burada müqavilələrin imzalandığı tarixdə iştirak payı 12,5 faiz olub.

Azərbaycana sərmayə qoyan şirkətlərdən biri kimi regionun neft ehtiyatlarının istismarından külli miqdarda gəlir əldə edəcəyinə əmindir. Şirkətin fəaliyyətinin coğrafiyası çox genişdir. Azərbaycan «İnpex»in sərmayə yatırdığı ölkələrdən biridir.

«Amoko Caspian Si petroleum LTD» (ABŞ)

«Əsrin müqaviləsi»nə qoşulan ilk şirkətlərdən biridir. 17,01 faiz payı var. ABŞ-ın ən iri neft şirkətlərindəndir.

Şirkətin fəaliyyəti əsasən ərəb ölkələrini əhatə etsə də, Azərbaycanın neft ehtiyatlarının işlənilməsində xüsusi yer tutur.

Ən çox sərmayə yatıran şirkətlərdən biri kimi tanınır.

«Əşrəfi», «Dan ulduzu» perspektiv strukturlarının işlənilməsində 30 faiz payla iştirak edir.

«İnam» perspektiv strukturunun daxil olduğu dəniz blokunda 25 faiz payı var.

Qeyd edək ki «İnam» strukturunun işlənilməsinə dair ilk müqavilə 21 iyul 1998-ci ildə imzalanıb və müqavilə 28 dekabr 1998-ci ildə qüvvəyə minib.

«Pennzoyl» (ABŞ)

ABŞ-ın ən iri neft şirkətlərindən biridir. Azərbaycana gəlişi 1994-cü ildə «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması ilə başlayıb.

Bu müqavilədə «Pennzoyl»un iştirak payı («Devon» şirkəti ilə birlikdə) 9,82 faiz olub, hazırda bu rəqəm 5,63 faizə bərabərdir.

«Pennzoyl» «Qarabağ» perspektiv strukturunda da 30 faiz payla iştirak edir. Xatırladaq ki, bu strukturun işlənilməsi ilə bağlı müqavilə 10 noyabr 1995-ci ilə bağlanılıb, 23 fevral 1996-cı ildən etibarən müqavilə qüvvədədir.

«Pennzoyl» Azərbaycana sərmayə yatıran ən böyük neft şirkətlərindən biri kimi tanınır və «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsində xüsusi rolu var.

«Ramko-Xəzər Enerji LTD»

(Böyük Britaniya)

Böyük Britaniyaya məxsus neft şirkəti kimi dünyanın neft sənayesində xüsusi yer tutur. Onun fəaliyyəti bir çox ölkələri əhatə edir.

Azərbaycana sərmayə qoyuluşuna başlaması məhz «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonrakı dövrə təsadüf edir.

«Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının işlənilməsi haqqında müqavilənin iştirakçısı olub və burada 2,08 faiz payı olub.

«Muradxanlı», «Cəfərli» və «Zərdabi» yataqlarını birləşdirən blokun işlənilməsində də iştirakçısıdır və bu layihələrdə

onun payı 50 faizə bərabərdir. Xatırladaq ki, sözügedən blokun işlənilməsinə dair müqavilə 1998-ci ilin iyulunda imzalanmışdır, 1999-cu ilin noyabrından isə bu müqavilə qüvvədədir.

«Yunokal» (ABŞ)

Azərbaycana 1994-cü ildə gəlib.

«Əsrin müqaviləsi»nə ilk qoşulan şirkətlərdən biridir. ABŞ-ın neft sənayesini bu şirkətsiz təsəvvür etmək çətindir. Dünyanın, demək olar ki, bütün neft sənayesi bölgələrində fəaliyyət göstərir.

«Əsrin müqaviləsi»ndə 10,28 faiz payla iştirak edir. Müqaviləyə qoşularkən bu rəqəm 9,52 faiz olmuşdur.

Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin tərəfdaşları sırasında Amerika Birləşmiş Ştatlarında ən iri karbohidrogen istehsalçılarındandır.

Azərbaycanın neft ehtiyatlarının işlənilməsində ən fəal şəkil-də iştirak edən şirkətlərdən biri olaraq tanınmaqdadır.

«Əşrəfi», «Dan ulduzu» perspektiv strukturlarının işlənilməsində 25,5 faiz payla iştirak edir.

«MakDermott» (ABŞ)

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın neft ehtiyatlarının işlənilməsində ən fəal şəkildə iştirak edən şirkətlər arasında ABŞ şirkətləri xüsusi yer tutur və bu da təsadüfi deyildir.

«MakDermott» ABŞ-ın tanınmış neft şirkətlərindəndir və «Əsrin müqaviləsi»nə ilk qoşulanlardan olmuşdur.

Bu şirkətin «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarındakı neft ehtiyatlarının işlənilməsinə dair layihələrdə iştirak payı 2,45 faizə bərabər idi.

«MakDermott» ABŞ-ın digər şirkətləri ilə müqayisədə o qədər böyük olmasa da, onun fəaliyyət coğrafiyası heç də digərlərindən geri qalmır. Hal-hazırda «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarındakı payını satdığından burada iştirak etmir.

«Acip» (İtaliya)

Azərbaycana 10 noyabr 1995-ci ildə «Qarabağ» perspektiv strukturunun işlənməsinə dair müqavilələrin imzalanmasından sonra gəlmişdir. Bu layihələrdə «Acip»-in iştirak payı 5 faizə bərabərdir.

«Acip» İtaliyanın ən iri neft şirkətlərindən biri kimi bir çox neft ölkəsində fəaliyyət göstərir.

İtaliyanın neft sənayesində və ümumiyyətlə, iqtisadiyyatında mühüm yer tutur.

«Kürdaşı» dəniz blokunun işlənməsində iştirak edir və burada şirkətin payı 25 faizdir.

Bu blokun işlənməsi haqqında layihə, məlum olduğu kimi, 1998-ci ilin 2 iyununda imzalanmışdır və elə həmin ilin iyulunda da qüvvəyə minmişdir.

Bundan başqa, şirkət Rusiyanın «LUKOyl» şirkəti ilə birlikdə «LUKAcip» şirkətini təsis edərək «Qarabağ» perspektiv strukturunda 45 faizlik paya malikdir.

«LUKAcip» «Şahdəniz» perspektiv strukturunda da 10 faizlik payla iştirak edir.

NIKO (İran)

Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsində 1996-cı ilin iyununda «Şahdəniz» perspektiv strukturunun işlənməsinə dair müqaviləyə qoşulduqdan sonra iştirak edir.

Bu layihədə OİİK (İran) və «Statoyl» şirkətləri ilə birlikdə 10 faiz paya sahibdir.

İrannın ən böyük neft şirkətlərindəndir və bir çox layihələrin iştirakçısıdır.

NIKO eyni zamanda «Lənkəran-dəniz» və «Talış-dəniz» strukturlarının da işlənməsində iştirak payına malikdir. Bu layihələrdə o, OİİK-lə birlikdə iştirak edir.

British Petroleum – bp (Great Britain)

Is one of the major stakeholders of “The Contract of the Century”. *bp* is a giant company able to play a decisive role not only in the oil policy of Great Britain, but also of the whole world. Main projects of its involvement are the following: full-fledged processing of “Azeri-Chirag-Guneshli” fields, Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and “Shahdeniz” South Caucasian Pipeline. Every day *bp* serves 13 million people in more than 100 countries of the world. The number of its staff is more than 115 thousand. It was established in 1909. The volume of its resources equals to 17.6 billion barrels of oil and gas (60%-oil, 40%-gas). Volume of its daily production is 2 million barrels of raw oil and 8.7 billion m³ of natural gas.

Total number of its service stations is 29200, out of which 15 thousand works in USA. Its share in the share distribution of partner companies participating in AIOC is 34.1% and it is the operator of this project. *bp* is also the operator of Baku-Tbilisi-Ceyhan and its share in this project is 30.1%.

bp has noticeably improved its operation during last 5 years and has become a renewed company. It comprises the heritage of various enterprises that have come together to create a future activity base. Volume of the company’s daily sale is 7.2 million barrels (processed product). Its share in “Shahdeniz” field is 25.5%. And in “Inam” perspective structure this figure reaches 25%.

Its share in “Araz-Alov-Sharg” Production Share Agreement is 40%.

“Devon” (USA)

Is one of the 10 partner companies of “The Contract of the Century”. Its HQ is in far Oklahoma City.

It’s one of the biggest oil and gas producers of USA among the partners of AIOC.

It has 5.6% share in the Production Share Agreement on full-fledged processing of "Azeri-Chirag-Guneshli" (ACG) fields.

By the end of the last year it produced 125 million barrels of oil from ACG.

It is a participant of many projects starting from McKenzie delta in North up to African sea fields.

About 4% of the natural gas produced in USA and Canada belongs to "Devon". Its resources equal to 2.2 billion barrels of real oil and natural gas, with 63% of production of gas, and 37% of liquid carbon and hydrogen.

90% of its production belongs to the share of Northern America, and 10% to the share of international projects. Total volume of its production is equal to 653 thousand barrels of oil a day.

Some time ago "Devon" joined "Goshen" company and enhanced its operations.

For the first time "Devon" found oil in Southern China sea. In 1999 "Panyu" field with about 80 million barrels of resources was discovered. Construction of production sites here is being completed. "Devon"s daily share next year may reach 15 thousand barrels if oil fountains from the wells.

Major part of the company's international programs on exploration is in the border of Southern Atlantics, Southern Africa and Brazil sea fields.

It is planning to dig an exploration well in the Black Sea field. It is one of the 13 companies awarded by the Association of Canada Oil Producers with the prize of "Platinum" for protection of environment, health and labor safety.

Apart from this, "Devon" was also awarded by the department of "Vayoming Game and Fish".

“ExxonMobile” (USA)

“Exxon” is a participant of “The Contract of the Century”. As one of the 10 companies participating in full-fledged processing of ACG fields it has 8% share in the project. “Exxon” has joined 5 Production Share Agreements (PSA) in Azerbaijani territory of the Caspian.

“ExxonMobile”'s derivative enterprise operating in our country is “Exxon Azerbaijan Operating Company Ltd”.

Being the leader in exploration and research issues in deep waters “ExxonMobile” has got the share in the territory of waters covering more than 400 m depth and 135 million arches of total square.

It has participated in more than 30 explorations of big volume. It has got a license to work in deep waters of the world's big regions. It has started exploration activities about half a century ago.

At present it operates in 320 sea platforms. By 2020 total volume of its oil and gas resources from the fields in deep waters will reach 20%. It operates in more than 200 countries.

It possesses with immense experience on processing of raw oil and gas, and sale of oil products. It's also involved in production of main components of lubricating oil. The company is producing 1600 billion cubic meters of gas from the proven fields, and 5000 billion cubic meters from explored fields.

“ExxonMobile” manages more than 28 thousand wells in 600 fields, and it has got a share in more than 100 fields as well.

It has joined PSA covering 3 thousand km in Azerbaijan sector.

First well dig by the company in “Nakhchivan” block is of 6746 meters depth and is considered to be the record for the Caspian's southern part.

It has a share of participation in 46 oil processing factories of 26 countries, in pipelines of more than 40 thousand km, in 55 tankers and 43 thousand retail points in 118 countries.

It possesses with aviation facilities in 700 airports. The company produces olefin, too. At present it is implementing 45 projects.

About the same number of projects (in deep water fields of Western Africa and Mexico gulf, and liquid gas projects in Qatar) are under preliminary planning.

Every year it produces 200 million tons of oil and gas per oil equivalent. It's the biggest private company of the world on sale of natural gas.

“Statoil” (Norway)

“Statoil” participates in 5 big projects in Azerbaijan. It has joined processing of the Caspian's resources since 1992 and has signed 3 PSA in Azerbaijan. As one of companies participating in full-fledged processing of ACG fields it is the fourth foreign company of the biggest share (8.56%) in the project.

More than 200 million barrels of oil was produced in “Chirag” field since 1997 within “The Contract of the Century”. 60% of works in the central part of “Azeri” field have been completed.

“Statoil” has the share of 15% in “Alov” field, and it has joined 25.50% share in “Shahdeniz” PSA. It will also participate in construction of South Caucasian Pipeline.

As a commercial operator “Statoil” will be responsible for business and administrative control of the South Caucasian Pipeline Company.

Agreements with Turkey's “Botash” Company (6.3 billion cubic meters a year), with Azerbaijan (1.5 billion cubic meters a year), and with Georgian International Oil Corporation (0.8 billion cubic meters a year) on sale of gas to be produced from “Shahdeniz” field in the first stage have been signed. Sale will be implemented by Azerbaijan Gas Supply Company, for which “Statoil” is again the operator.

It is in the third place for its share among Baku-Tbilisi-Ceyhan stakeholders. Its share in this project is 8.71%. It's one of eleven owners of BTC.

“Shell” (Great Britain)

“Shell” company was founded in 1833. In 1929 it tested itself in the oil sphere and was successful.

During the World War II it supported anti-Hitler coalition members by supplying them with oil products. Enhancing its operations since 60s it has become one of the leading oil companies of the world. Its operations cover 45 countries and the number of its staff reaches 96 thousand.

It produces average of 113 million tons of oil a year. Operators of the company are working in many countries of the world. One of the major aspects of its activity is exploration of new energy sources. This is assessed as a process determining “Shell”'s authority in the XXI century. After the collapse of USSR, like many other companies, “Shell” also started to display interest in CIS countries. It participates in “The Contract of the Century”.

“TotalFinaElf” (France)

France's “TotalFinaElf” company has been operating in our country for 6 years. It participates in processing of several big fields in Azerbaijani section of the Caspian. It joins participation share of “Total”, “Fina” and “Elf” companies. It's one of the biggest partners of Azerbaijan. It has joined BTC since 2002 and has got a share of 5%.

It operates in more than 100 countries of the world. It involves in big operations in oil industry-in explorations, processing and production, it processes, delivers and sells oil and gas. It has 16676 fuel servicing stations in the world.

It has got a 35% share in "Lenkaran-Talish-Deniz" field of the south-western part of the Caspian. Contract on processing of the field was signed in Paris by the President of the Azerbaijan Republic Heydar Aliyev and of France Jacques Chirac.

Operations started in 1997 with two and three-dimensional seismic explorations. Since 1997 it has also joined research-exploration activities in "Absheron" structure (with 20% share).

It participates in "Shahdeniz" project with 10% share. Apart from TFE and State Oil Company of the Azerbaijan Republic (10%), "Shahdeniz" has 5 other foreign participants (BP of Great Britain-25.5%-it's also the operator, "Statoil" of Norway-25.5%, NICO of Iran-10%, TPAO of Turkey-9% and joint company "LUKAcip" of Russia and Italy-10%).

Though TFE has not joined ACG project it is one of the owners of BTC, which will deliver oil from those fields to the world markets.

"LUKoil" (Russia)

"LUKoil" was founded by the decision of Russian Federation government in 1993. 60%-major part of its resources is in Western Siberia region. It's the leader of Russia's oil industry. It implements 22% of country's oil production, 18% of its processing and major part of marketing, and controls 13% of tanker marine. It operates in 25 countries of the world. Major part of explored oil-gas fields are in Timan-Pechora region.

Carbon and hydrogen resources in 190 fields here reach 2 billion tons. So far more than one hundred types of technologies were applied in the company to intensify oil production. It has planned to increase oil production at least 15% by 2005, and to keep the volume of resources spent to this end less than average world indicator.

It controls the best oil processing enterprises (Volgograd, Perm, Nizhny Novgorod and Ukhta factories) of Russia.

Its sale network covers 58 regions of Russian federation, CIS, Baltic countries, Europe and USA.

It has got 288 oil bases and 3544 fuel servicing stations.

It has established cooperation with ARCO Company of USA since 1995. It has come to Azerbaijan in 1993. Its representative is "LUKoil-Azerbaijan" Company. It's one of the first signatories of "The Contract of the Century".

The company was participating in ACG project with 10% share. In 2003 it sold its share to "Inpex" company of Japan for 1,375 billion USD.

"LUKoil" has 5% share in "Shahdeniz" gas-condensate field. It continues its operations in another field of Azerbaijani section of the Caspian-in "Yalama". It's expected that there's 90 million tons of optional fuel in "Yalama".

"LUKoil" is the operator of exploration, processing and production share project of D-222 block (contract on this was signed by delegations of Russian and Azerbaijan in Moscow on July 3 1997).

TPAO (Turkey)

It is one of the biggest partners of Azerbaijan. TPAO is Turkey's oil company. It is involved in all types of operations in the oil industry-exploration, processing and production, delivery and sale of oil and gas. It is one of the first signatories of "The Contract of the Century". It participates in ACG project in Azerbaijan (6.75% share), in "Shahdeniz" gas field with 9%, in "Alov" (10%), "Kurdashi" (5%) share. Its share in Baku-Tbilisi-Ceyhan is 6.53%. It will also deliver the gas to be produced from "Shahdeniz" gas field. It is also expected to participate in Baku-Erzurum pipeline. It participates in Baku-Tbilisi-Ceyhan through TRBTC. The biggest oil enterprises of Turkey are controlled by this company. It came to Azerbaijan in 1993.

“Delta HESS LTD” (Suadi Arabia)

Participates in “The Contract of the Century”. Came to Azerbaijan in 1994. Joined ACG with 1.04% share. It’s known as one of the biggest oil companies of Saudi Arabia and, in general, of the Arabic world. Participates in many big projects. It has joined “Ashrafi” and “Dan ulduzu” perspective structures with 4.5% share.

We should note that contract on these projects was signed on 14 December 1996 and became effective on March 1997.

“Delta HESS LTD” has also joined exploitation of “Kurshangi” and “Garabagh” fields with 20% share, and this contract was signed on 15 December 1998.

“Itochu” (Japan)

Upon signing of contract its share in “The Contract of the Century” was 2.45%, and at present it is 3.92%. It’s the biggest oil company of Japan, participates in big projects in various parts of the world. Its arrival to Baku was possible after “LUKoil”’s selling its share in ACG. Participates in “Ashrafi” and “Dan ulduzu” perspective structures and has got 20% share in these projects. “Itochu” also participates in “Ateshgah”, “Yanan Tava” and “Mughan Deniz” perspective structures with 7.5% share.

These contracts were signed on December 25 1998.

“Inpex Southwest Caspian Sea, LTD” (Japan)

It has 10% share in “The Contract of the Century”, and is one of the biggest oil companies of Japan.

It came to Azerbaijan to join “The Contract of the Century”. It participates in the projects on oil processing in various countries of the world. Another project joined by “Inpex” covers “Ateshgah”, “Yanan Tava” and “Mughan Deniz” perspective

structures. The company's share in these projects while signing of contracts was 12.5%.

As one of the companies investing in Azerbaijan it's confident to gain immense income from exploitation of oil resources of the region. Geography of the company's operation is very wide. Azerbaijan is one of countries where "Inpex" has invested in.

"Amoco Caspian Sea Petroleum LTD" (USA) (BP)

It's one of the first signatories of "The Contract of the Century". It has the share of 17.1%, and is one of the biggest oil companies of USA.

Though its operations mainly cover Arab countries, it has a special part in processing of Azerbaijan's oil resources. It's known as one of the biggest investors. It has joined "Ashrafi" and "Dan ulduzu" perspective structures with 30% share. Its share in the sea block covering "Inam" perspective structure is 25%. It should be noted that first contract on development of "Inam" structure was signed on 21 July 1998 and became effective on 28 December 1998.

"Pennzoil" (USA)

Is one of the biggest oil companies of USA. It came to Azerbaijan to join "The Contract of the Century". Its share in this contract was 9.82% (together with "Devon"), and now it's 5.63%. "Pennzoil" participates in "Garabagh" field with 30% share. It should be noted that the contract on processing of this structure was signed on November 10 1995, and became effective on February 23 1996. It's known as one of the biggest oil companies investing in Azerbaijan and has a special role in implementation of "The Contract of the Century".

“Ramco – Caspian Energy LTD” (Great Britain)

Known as Great Britain's oil company “Ramco” Caspian Energy LTD has a special place in the world's oil industry. Its operations cover many countries of the world.

Its investing in Azerbaijan belongs to the period after signing of “The Contract of the Century”. Was a participant of the contract on processing of ACG field and its share here was 2.08%. It also participates in processing of the block joining “Muradkhanli”, “Jafarli” and “Zardabi” fields, and its share in these projects is about 50%.

It should be reminded that the contract on the mentioned block was signed in July 1998 and became effective in November 1999.

“Unocal” (USA)

Came to Azerbaijan in 1994. It's one of the first signatories of “The Contract of the Century”. It's very difficult to imagine USA's oil industry without this company. It operates in almost all regions of the world's oil industry.

It has 10.28% share in “The Contract of the Century”, and this figure was 9.52% while joining the contract.

It's one of USA's biggest producers of carbon and hydrogen products among the partners of AIOC. “Unocal” is known as one of the most active participants in processing of Azerbaijan's oil fields.

It participates in “Ashrafi” and “Dan ulduzu” perspective structures with 25.5% share.

“McDermott” (USA)

It should be noted that US companies have a special role among the most active participants in processing of Azerbaijan's oil fields, and this is not occasional.

“McDermott” is one of USA’s biggest companies and one of the first signatories of “The Contract of the Century”. It had 2.45% share in processing of oil resources in ACG fields.

Though “McDermott” is not very big in comparison to other companies of USA, its geography of operation is not less than that of others. Since it has sold its share in ACG it doesn’t participate in this project any more.

“Acip” (Italy)

It came to Azerbaijan on November 10 1995 after signing of contracts on processing of “Garabagh” perspective structure.

Its share in these projects is 5%. As one of the biggest companies of Italy, “Acip” operates in many countries of the world. It has a special role in Italy’s oil industry, and in general, in its economy.

It participates in “Kurdashi” sea block with 25% share.

As known, contract on the mentioned block was signed in June 1998 and became effective in July of the same year.

Apart from this, founding the company of “LUKAcip” together with Russia’s ‘LUKoil’ Company, the company participates in “Garabagh” perspective structure with 45% share, and in “Shahdeniz” perspective structure with 10% share.

NICO (Iran)

It participates in processing of Azerbaijan’s oil resources after signing of the contract on processing of “Shahdeniz” perspective structure signed on June 1996. It has got 10% share in this project together with OIHK (Iran) and “Statoil” companies. It’s one of Iran’s biggest companies and participates in many big projects.

At the same time NICO has a share in processing of “Lenkaran Deniz” and “Talış Deniz” structures. Here it participates together with OIHK.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Heydər Əliyev: «Azərbaycan nefti dünya siyasətində», Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı – 1997.
2. Ильхам Алиев: «Каспийская нефть Азербайджана», Москва, «Известия» – 2003.
3. İlham Əliyev: Akif Muradverdiyev: «Azərbaycan nefti dünya siyasətində», Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı – 1997.
4. Зияд Самедзаде: «Этапы большого пути». Баку, «Нурлар» – 2004.
5. Fəzail Ağamalı: «Strateq», Bakı – 2003.
6. E.M.Nacizadə, Z.S.Abdullayev: «Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası», Bakı – 2003.
7. Аynур Бəşирли: «Президент» (93-97), Bakı – 1998.
8. «Qəsd», Bakı – 1995.
9. Əli Həsənov: «Azərbaycan–Rusiya münasibətlərində yeni mərhələ», Bakı – 2001.
10. «Heydər Əliyev dünyanın gözü ilə», Bakı, «Təhsil» nəşriyyatı – 2003.
11. Теуmur Əhmədov: «Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dair», Bakı – 2002.
12. Yaqub Mahmudov: «Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti», Bakı, «Təhsil» nəşriyyatı – 2002.
13. Abel Məhərrəmov: «Heydər Əliyev». Bibliografik məlumat kitabı, Bakı – 2003.
14. Гюльшан Юзбашева: «Реконструктуризация промышленности Азербайджана». Баку, «Елм» – 2003.
15. М.Атакишиев: «Оценка экономической эффективности применения буровых установок» (на примере ПО «Азнефть»). М., ВНИИОЭНГ, № 9 – 1994.
16. М.Атакишиев: «Анализ финансовой деятельности буровых предприятий ПО «Азнефть». Методические аспекты». М., Изд. «Нефть и газ» – 1995.
17. М.Атакишиев: «Экономическая эффективность рационального использования производственных мощностей в бурении». М., Изд. «Нефть и газ» – 1997.
18. «Azərbaycan» qəzeti, 17 sentyabr 1994-cü il.
19. «Azərbaycan» qəzeti, 19 sentyabr 1994-cü il.
20. «Respublika» qəzeti, 21 sentyabr 1999-cu il.
21. «Azərbaycan» qəzeti, 21 sentyabr 1994-cü il.
22. «Azərbaycan» qəzeti, 22 sentyabr 1994-cü il.
23. «Xalq qəzeti», 22 sentyabr 2002-ci il.

MÜNDƏRİCAT

Müəllifdən	3
From the author	10
Ön söz əvəzi. «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir	17
Foreword «The Contract of the Century» is a historic attainment of the Azerbaijani people	28
Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının birgə işlənilməsi haqqında xarici neft şirkətləri konsorsiumu ilə danışıqların yekunları barəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. 14 sentyabr 1994-cü il	38

BİRİNCİ FƏSİL

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT QURUCULUĞU

PROSESİ VƏ YENİ NEFT STRATEGİYASI

1. SSRİ-nin süqutu və postsovet məkanında beynəlxalq
münasibətlərin xarakteri
2. «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycanın yeni iqtisadi inkişaf
modelinin əsaslarını müəyyənləşdirən tarixi hadisədir
3. Bakı-Tbilisi-Ceyhan – əfsanələr reallığa çevrilir

İKİNCİ FƏSİL

YENİ NEFT STRATEGİYASINDA İLHAM ƏLİYEVİN ROLU

1. Böyük neft sazişlərinin imzalanmasında
İlham Əliyevin tarixi xidmətləri
2. Azərbaycan xarici siyasətinin konseptual əsaslarının
müəyyənləşdirilməsində yeni neft strategiyasının rolu
3. Neft məqsəd deyil, vasitədir

ƏLAVƏLƏR

Xəzər şelfində yataqların birgə işlənməsi haqqında Bakıda Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici neft şirkətlərinin konsorsiumu arasında müqavilələrin imzalanması mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. 20 sentyabr 1999-cu il	194
Respublika sarayında «Əsrin müqaviləsi»nin beşinci ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti, Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin məruzəsi. 21 sentyabr 1999-cu il	204
Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin təməlinin qoyulması mərasimində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. 18 sentyabr 2002-ci il	223
Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar sənədlərin imzalanması mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. 3 fevral 2004-cü il	229
«Əsrin müqaviləsi»nin onuncu ildönümünün keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 19 iyul 2004-cü il	233
«Əsrin müqaviləsi»ndə iştirak edən xarici şirkətlər haqqında məlumatlar	238
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	261
Mündəricat	262

Müştüq ATAKİŞİYEV
AZƏRBAYCANIN YENİ NEFT SİYASƏTİ
VƏ İQTİSADİ YÜKSƏLİŞ

Kompüter dizaynı **Nüsrət Quliyev**

Korrektor **Kəmalə Cəfərova**

Çapa imzalanmışdır 25.08.2004. Kağız formatı 60x90¹/₁₆ Qarnituru Times.

Ofset kağızı. Şerti çap vərəqi 17,5. Uçot-nəşr vərəqi 16,48.

Tirajı 500. Sifariş 4063. Müqavilə qiyməti ilə

“Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

Az1073 Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.

Tel.: (99412) 438 00 10

Fax: (99412) 498 97 75. E-mail: azerbneşhr (a) azerin com.